

LETNIK LXXI



UNIVERZA
V LJUBLJANI

FF

Filozofska
fakulteta

zssd

ZVEZA SLOVENSКИH
SLAVISTIČNIH DRUŠTEV

JEZIK IN SLOVSTVO

1-2

2026

ŠTEVILKA 1-2

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXXI • številka 1–2

VSEBINA

Nataša Pirih Svetina: Uvodnik 5

Katarina Meglič, Matevž Treven, Nataša Pirih Svetina, Luka Horjak: Uredniki, uredništva in tematski sklopi prispevkov v *Jeziku in slovstvu* 1955–2025 7

I.

Mojca Smolej: Formalna in vsebinsko smiselna raven stavčnočlenske analize: primer povedkovega dopolnilnika 13

Hotimir Tivadar: O predvidljivosti slovenskega naglaševanja s stališča sodobnega uporabnika slovenščine 33

Nina Ditmajer Prando: Funkcija oblikoslovnih arhaizmov v delih osrednjeslovenskih protestantskih piscev 16. stoletja 63

Matej Šekli: Prispevki k notranji (pred)zgodovini slovenskega jezika 83

II.

Matejka Grgič: (Spet) o slovenščini na Tržaškem: paradoks kontinuitete v diskontinuiteti 105

Mojca Stritar Kučuk: Slovenščine tujejezičnih govorcev 3.0 121

Matej Klemen, Mateja Eniko: Ustvarjalno pisanje kot odziv učečih se slovenščine kot drugega in tujega jezika na poezijo 149

Lidija Arizankovska, Maja Đukanović, Barbara Hanuš, Klemen Lah, Željko Marković, Mojca Nidorfer, Pavel Ocepek, Anita Peti Stantić: Slovenistike v južnoslovanskem prostoru 175

III.

Andrejka Žejn, Lucija Mandić: Od računalniškega pisanja do računalniškega branja: Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje Mirana Hladnika trideset let pozneje 199

<i>Alojzija Zupan Sosič: Kratka pripoved Ivanke Hergold in post/feministična perspektiva</i>	219
<i>Peter Svetina: Klavzula in asonanca v Strniševi prozi za otroke in mladino</i>	235
<i>Miran Štuhec: Naratološki nastavki v zgodnjih razpravah Jožeta Toporišiča</i>	247
<i>Barbara Ivančič Kutin, Monika Kropelj Telban: Metodološki premiki v raziskovanju pripovedne folklorne: prispevek Milka Matičetovega</i>	259

IV.

<i>Petra Stankovska: Članek Teorija Praške šole o knjižnem jeziku Aloisa Jedličke šestdeset let pozneje</i>	279
<i>Špela Ševšek Šramel: Romantika: ponovno. Literarnozgodovinska obravnava slovaške romantike v literarni vedi 20. in 21. stoletja</i>	291
<i>Lidija Rezoničnik: Zahodnoslovanske književnosti v gimnazijskem izobraževanju</i>	303
<i>Blaž Podlesnik: Odnos Dostojevskega do stvarnosti 2.0 in 3.0</i>	321

Intervju

<i>Matevž Treven, Katarina Meglič: Na nadaljnjo pot: intervju z uredniki revije ob njeni 70-letnici</i>	337
---	-----

Nataša Pirih Svetinaⁱ

Uvodnik

Ko se lotevam pisanja tega uvodnika, se hkrati sprašujem o njegovi smiselnosti. Seveda se spodobi, da revija ob svoji častitljivi 70. obletnici izhajanja, v posebni številki, ki je posvečena temu jubileju, poleg čestitk prejme tudi svoj uvodnik. Pa vendar. Uvodnik ima smisel, če je na začetku, v trenutku in na mestu, ko revijo vzameš v roke, se jo nameniš prelistati in ga uzreš na eni njenih prvih strani. Zdaj veste, o čem pišem. Strokovnih in znanstvenih revij že dolgo ne jemljemo več v roke, razen redkih, ne vohamo več vonja svežega papirja in tiskarske barve, revij ne listamo in se ne ustavljamo več pri kazalih; prispevkov, ki ne sodijo na naše ozko področje interesov, niti po diagonalni ne prebiramo več.

Revij v resnici ni več, štejejo zgolj objave v njih. Do objavljenih prispevkov se prikopljemo drugače. In ne zanima nas več, kateri prispevek je objavljen pred tem, ki ga beremo, za njim, zgoraj, spodaj, levo, desno ... Kazalo ni več pomembno, kakor tudi ne uvodnik. Zato morda v tem trenutku pišem svojega zadnjega.

Torej, pred vami je tematska, posebna, jubilejna številka revije *Jezik in slovstvo*, ki je posvečena obeležitvi sedemdesetletnice izhajanja revije. Kot urednica te številke sem imela idejo, da se z njo zares zazremo v dolgih sedemdeset let njenega izhajanja. S kolegicami in kolegi, souredniki in sourednicami smo v ta namen prelistali kar precejšen kupček preteklih števil – zares vse tiste, ki so izhajale okoli, recimo, okroglih obletnic revije (1955, 1965, 1975, 1985, 1995, 2005, 2015) – in v njih poiskali prispevke, razprave, za katere menimo, da nam imajo kaj povedati tudi v letih 2025, 2026 ali 2027. Izbor, česar se seveda vsi zavedamo, je v vsakem primeru subjektiven. K sodelovanju smo nato povabili širok krog avtoric in avtorjev in jih poprosili, da v izbranih prispevkih poiščejo navdih, podatke ali tudi zgolj izhodišče za svoj prispevek k jubilejni številki.

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Natasa.PirihSvetina@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0009-0005-7123-6971>

Rezultati so pred vami. Staromodno in tradicionalno smo jih zložili v štiri razdelke, celoto pa poskusili zaokrožiti s krajšim, a natančnim pregledom izhajanja revije v preteklih sedemdesetih letih ter z intervjujem, v katerem smo kot intervjuvanci nastopili vsi trenutni uredniki in urednice revije *Jezik in slovstvo*: malo zazrti v preteklost, trdno v sedanjosti in s pogledom v prihodnost.

Reviji in njenim prispevkom pa še na mnoga leta!

Ljubljana, maj 2026

Katarina Megličⁱ, Matevž Trevenⁱⁱ, Nataša Pirih Svetinaⁱⁱⁱ, Luka Horjak^{iv}

Uredniki, uredništva in tematski sklopi prispevkov v *Jeziku in slovstvu* 1955–2025

Ob praznovanju sedemdesete obletnice izhajanja ene od stanovskih revij slavistov in slovenistov se zdi primerno pogledati in pregledati njene arhive. Zanimalo nas je, kdo vse so bili v njeni zgodovini od leta 1955 dalje uredniki in kateri tematski sklopi in rubrike vse so se v reviji pojavljali. Naj bo ta zapis hkrati tudi zahvala vsem, ki so in še sodelujejo pri nastajanju revije.¹

Popis arhiva števil *Jezika in slovstva* po letnikih je razdeljen na dva dela, ločnica med njima pa sovпада z letnico osamosvojitve Slovenije. Na začetku lahko zapišemo, da so stalnica v vseh sedemdesetih letih izhajanja prispevki o različnih aktualnih jezikoslovnih in literarnovednih, pa tudi didaktičnih temah, pri čemer ločnice med temami niso vedno ostre, kar bi s časovno distanco lahko razumeli tudi, da je bila revija od začetka sodobna in napredna v smislu integrativnosti in interdisciplinarnosti. V večini števil najdemo ocene izdaj strokovne, znanstvene in druge literature ter jubilejne in spominske prispevke. Od druge polovice sedemdesetih do začetka devetdesetih let je bila v reviji aktivna rubrika *Slovenščina v javni rabi*, katere ime nazorno opredeli tudi njeno vsebino, ta pa je bila posebej pomembna v obdobju preoblikovanja družbeno-politične krajine in ustanovitve nacionalne države. Pozneje, v devetdesetih, ob kurikularni prenovi in utemeljevanju državnega šolskega sistema s slovenščino kot glavnim učnim jezikom, je opazen večji delež prispevkov, ki se nanašajo na to tematiko v najširšem smislu. Priložnostno so izhajali popisi bibliografij (med njimi najbolj izstopa 100-stranski natančen in kategoriziran

ⁱ Zgornje Duplje; katty.meglic@gmail.com

ⁱⁱ Idrija; matevz.treven@gmail.com

ⁱⁱⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Nataša.PirihSvetina@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0009-0005-7123-6971>

^{iv} Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Luka.Horjak@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0001-9092-7384>

¹ Podatke sta pripravila Katarina Meglič in Matevž Treven, Luka Horjak je podatke dopolnil in izrisal graf (slika 1), Nataša Pirih Svetina pa je dopolnila in uredila besedilo.

popis vseh člankov *Jezika in slovstva* ob 30. obletnici izhajanja, gl. Munda (1984/1985)), pomembnejše izdaje strokovnih publikacij pa so bile priporočane v branje v posebni rubriki. V različnih obdobjih so se pojavljale še druge rubrike, kot so vprašanja in dileme bralcev, odgovori nanje, krajši jezikoslovni prispevki v zvezi s pravopisnimi in slovničnimi zanimivostmi, v zadnjih nekaj letih tudi intervjuji.

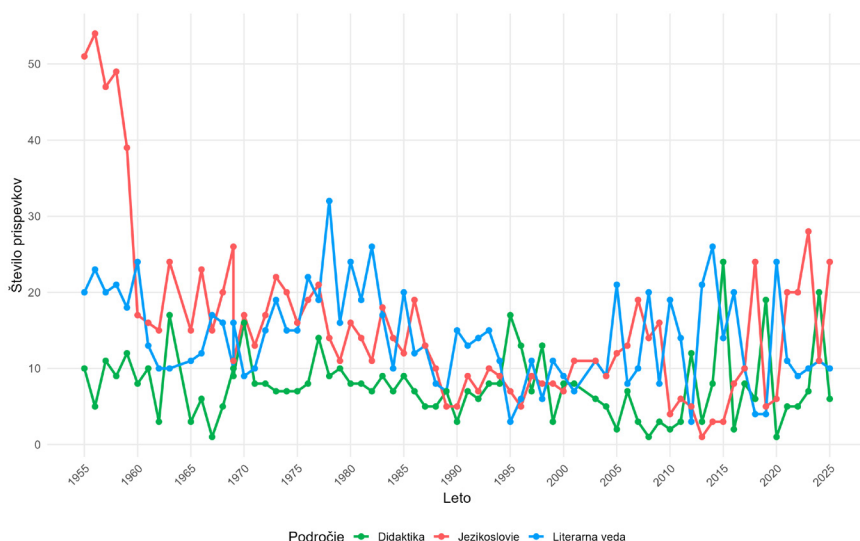
V sedemdesetih letnikih izdajanja revije se je zvrstilo šestnajst glavnih urednikov: Joža Mahnič (1955/56–1959/60), Boris Merhar (1960/61–1962/63), Marja Borštnik (1963/64, 1. št.), Bratko Kreft (1963/64), France Bezljaj (1965), Jože Toporišič (1966–1969/70), Franc Jakopin (1970/71–1972/73), Matjaž Kmecl (1973/74–1975/76), Jože Koruza (1976/77–1978/79), Aleksander Skaza (1979/80–1981/82, 1988/89–1990/91), Gregor Kocijan (1982/83–1987/88), Alenka Šivic Dular (1991/92–1994/95), Tomaž Sajovic (1995/96–2001/02), Marko Stabej (2003–2010), Đurđa Strsoglavac (2011–2018) in Mojca Smolej (2019–).²

Prvi letnik revije je imel 10 števil (1955/1956), nato do 47. letnika (2001/2002) 8 števil, od 48. (2003) do 56. letnika (2011) je vsako leto izšlo 6 števil (razen 49. letnika (2004), ki ima le 5 števil), od 57. letnika (2012) pa vsako leto izidejo 4 številke. Skoraj vsako leto je izšla kakšna dvojna številka. Na sliki 1 je prikazana dinamika izhajanja prispevkov s področij didaktika, jezikoslovje in literarna veda od 1. do 70. letnika. Revija se je skozi svoj obstoj spreminjala, kar so narekovale tudi družbene razmere in pravila znanstvenega objavljanja. V prvih letih je bilo prispevkov več kot danes, a so bili ti manj obširni. Prispevki so danes dolgi med 30.000 in 40.000 znakov s presledki, kar narekuje tudi dinamika znanstvenega in strokovnega objavljanja. Največ prispevkov je bilo objavljenih v prvih petih letih izhajanja, nad 100 (največ v 2. letniku: 140), od 6. do 33. letnika (1987/1988) je bilo vsako leto objavljenih od 60 do 100 prispevkov, v naslednjih letih pa praviloma do 60.

Revija je imela do vključno 47. letnika (2001/2002) uredniški odbor, od 48. letnika dalje (2003) pa ima uredništvo (v kolofonu navedeni kot »uredniki«) in uredniški odbor, ki ga sestavljajo člani iz slovenskih in tujih visokošolskih ustanov. V popisu izhajanja revije *Jezik in slovstvo* (Meglič, Treven in

² Za popis sestave uredništev od 1955 do 2005 gl. Stabej (2005).

Horjak 2026) so do vključno 47. letnika člani uredniškega odbora zapisani k urednikom, kar odraža njihovo vlogo, kot jo imajo trenutni uredniki revije.



Slika 1: Prikaz izhajanja prispevkov s področij didaktika, jezikoslovje in literarna veda v reviji *Jezik in slovstvo* od 1. letnika (1955/1956) do 70. letnika (2025).

Izjava o dostopnosti podatkov

Podatkovna zbirka, ki podpira ugotovitve tega prispevka (Meglič, Treven in Horjak 2026), je dostopna v Repozitoriju Univerze v Ljubljani na naslovu <http://hdl.handle.net/20.500.12556/RUL-184119>.

Literatura

Meglič, K., Treven, M. in Horjak, L. (2026). *Popis izhajanja revije Jezik in slovstvo od 1. do 70. letnika: raziskovalni podatki, obravnavani v članku* [Zaključna znanstvena zbirka raziskovalnih podatkov]. Repozitorij Univerze v Ljubljani. <http://hdl.handle.net/20.500.12556/RUL-184119>

Munda, J. (1984/1985). Bibliografsko kazalo Jezika in slovstva. I – XXX, 1955/56 – 1984/85. *Jezik in slovstvo*, 30(posebna številka), 9–86. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-W91LI1ND>

Stabej, M. (2005). Uredniki in uredništva *Jezika in slovstva* 1955–2005. *Jezik in slovstvo*, 50(6), 83–85. <https://doi.org/10.4312/jis.50.6>

l.

Mojca Smolejⁱ

Formalna in vsebinsko smiselna raven stavčnočlenske analize: primer povedkovega dopolnilnika

Prispevek se osredotoča na formalno in vsebinsko raven stavčnočlenske analize, predvsem povedkovega določila in povedkovega prilastka. Zagotovo sta obe ravni pomembni, prav tako ni vedno lahko ali pa celo smiselno upoštevati le ene, saj sta pomen in oblika, smisel in struktura tesno povezana, vendar pa je vsaj pri obravnavi povedkovih nesamostojnih stavčnih členov smiselno izhajati najprej iz formalne ravni (kot zgleđa lahko služita stavka *Janez je na zeleni veji* in *Hodila je v plašču*), saj je lahko drugače analiza samo odraz jezikoslovčevih subjektivnih interpretacij oz. jezikoslovčevega intuitivnega občutka.

Ključne besede: stavčnočlenska analiza, pomen, oblika, povedkovo določilo, povedkov prilastek

The Formal and Semantically Meaningful Level of Sentence Element Analysis: The Example of a “Predicate Complement”

The article focuses on the formal and semantic levels of sentence element analysis, particularly the predicate determiner and the predicate attribute. Both levels are undoubtedly important, and it is neither always easy nor necessarily meaningful to consider only one of them, as meaning and form, semantics and structure, are closely interconnected. However, especially when dealing with non-independent predicative clause elements, it makes sense to begin with the formal level (as illustrated by the sentences *Janez je na zeleni veji* [Janez is doing well] and *Hodila je v plašču* [She walked wearing a coat]), since otherwise the analysis may merely reflect the linguist’s subjective interpretations or intuitive judgments.

Keywords: sentence element analysis, meaning, form, predicative complement, predicative attribute

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Mojca.Smolej@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0009-0006-1068-7178>

0 Uvod

Leta 1975 je ob 20. obletnici izhajanja revije *Jezik in slovstvo* Breda Pogorelec objavila povzetek razprave Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji, ki je bila predhodno objavljena v reviji *Linguistica* (Pogorelec 1972). V naslovu povzetka, objavljenega v *Jeziku in slovstvu*, je bil v primerjavi z naslovom razprave izbrisan termin *prilastek*, tako naslov povzetka napoveduje celostno obravnavo povedkovega dopolnilnika, naslov same razprave pa poudarja predvsem sinonimnost izrazov *dopolnilnik* in *povedkov prilastek*.

Ker sta znotraj slovenističnega jezikoslovja še vedno prisotni dve različni veji¹ razumevanja povedkovega določila in povedkovega prilastka, smo za izhodišče pričujoče razprave izbrali uvodoma omenjeni povzetek. Prav tako se prav pri navedenih nesamostojnih stavčnih členih še posebej kaže razkorak med formalno in vsebinsko (pomensko) ravno stavnčnočlenske analize na splošno, na kar se želimo še posebej osredotočiti.

Kot pomožno izhodišče bomo poleg članka B. Pogorelec oz. povzetka, ki usmerja k članku, upoštevali tudi članek Stavčna analiza in sinteza, ki ga je istega leta, torej na 20. obletnico revije *Jezik in slovstvo*, objavil France Žagar (1975). Čeprav se članek prvenstveno nanaša na poučevanje stavčnih členov v šoli, razkriva kar nekaj nejasnosti in pomanjkljivosti pri obravnavi stavnčnočlenske analize tako na šolski ravni kot na ravni akademske slovnice, kar je prisotno še danes.

1 Povedkov prilastek oz. povedkov dopolnilnik

V prvem letniku revije *Jezik in slovstvo* je B. Pogorelec (1955) objavil članek z naslovom Sintaktične napake v šolskih nalogah, v katerem je zapisala:

¹ Prva veja razumevanja predvsem povedkovega določila (predstavnik je bil npr. J. Toporišič) izhaja največkrat iz širokega razumevanja pomena, tudi prenesenega pomena (v ospredje se postavljata tako denotativnost kot konotativnost), in tako delno zapostavlja formalno raven (ki v ospredje postavlja predvsem kategorialnost in denotativnost). Druga veja je tej ravno nasprotna.

[O]bičajno je mnogo več psihičnih pojavov in reakcij kakor adekvatnih izraznih sredstev zanje. Med pogoji in silnicami, ki govor oblikujejo, je pogostna razlika, ki sproži ta ali oni sintaktični pojav ali napako. Ob analizi vzrokov se je zato težko omejiti le na eno od psiholoških in socioloških dejstev, običajno so pojavi pogojeni v različnih stopnjah zaznavanja, ki si med seboj nasprotujejo. [...] Izraz je vedno podvržen najrazličnejšim emocijam:² razpoloženju, občutkom in čustvom. (Pogorelec 1955/56: 204.)

Citat nam bo služil kot iztočnica za dvojje premislekov: a) o pomenu in smislu same stavčnočlenske analize in b) o razumevanju povedkovega določila in predvsem povedkovega prilastka oz. povedkovega dopolnilnika skozi smernice, ki jih je podala B. Pogorelec (1975).

1.1 Stavčnočlenska analiza

Če se želimo osredotočiti na razumevanje povedkovega dopolnilnika oz. prilastka, je nujno najprej opredeliti pojem stavčnega člena oz. stavčnočlenske analize.

J. Toporišič (1969: 81) o stavčnem členu napiše: »Dobre definicije bi potemtakem morale stavčne člene zaobseči z vseh [teh] štirih plati: z vsebinske, skladenske, oblikoslovne ter s stališča vprašalnice, ki ji odgovarja stavčni člen.«

Predhodno to ponazori z definicijo osebk, za katerega napiše (Toporišič 1969: 80–81),

da je stavčni člen, ki kaže na tistega, ki glagolsko dejanje opravlja [...]. [J]e tisti stavčni člen, od katerega je odvisna oseba, število in spol povedka [...] Čisto oblikovno bi se za osebek reklo, da je tisti stavčni člen, ki je obvezno v imenovalniku [...]. Osebek lahko ugotovimo (in torej to jemljemo za njegovo razločevalno znamenje nasproti drugim stavčnim členom) še na podlagi posebne vprašalnice: kot se spominjate, je ta vprašalnica kdo ali kaj [...].

² Podobno je razmišljal tudi J. Toporišič v članku O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom (1969: 77): »Toda, ali se dovolj zapletena misel da izraziti v enem stavku? Seveda ne vedno. Saj za to, da jo izrazimo, dostikrat uporabimo po več stavkov, tudi odstavkov ali celo poglavij.«

Na prvem mestu definicije je omenjena pomenska raven, ki kaže na globinsko skladnjo, torej na propozicijo, ki razkriva udeleženske vloge. Ker udeleženska vloga pogostokrat ni prekrivna s stavčnočlensko vlogo – npr. vršilec dejanja ali nosilec stanja ni nujno izražen v osebk –, bi bilo names-to vsebinske bolj smiselno izpostavljati predvsem formalno raven, analiza (globinskega in slovničnega) pomena pa bi se izhodiščno morala nanašati predvsem na glagol v povedku.³

Če torej povzamemo, lahko posplošeno napišemo, da so stavčni členi stavčne enote, ki so v odvisnostnem razmerju z drugimi stavčnimi enotami in so nosilke medsebojno povezanih različnih vrst pomenov. Skladenjsko razmerje oz. skladenjska povezanost z drugimi členi določa njihovo skladenjsko funkcijo. Poleg odvisnostnega razmerja, oblike in pomena, so za stavčnočlensko analizo pomembni tudi zunajskladenjski, zunajstavčni elementi, saj lahko skorajda vsako stavčno strukturo stavčnočlensko analiziramo z različnih pomensko-smiselnih zornih kotov (gl. npr. Welke 2007: 8–20). V stavčnočlensko analizo je tako poleg jezikovnoslovničnega konteksta smiselno vključiti tudi pragmatični/situacijski kontekst. Vsako stavčnočlensko analizo lahko razumemo tudi kot hipotezo pragmatičnih sklepov.

Kot je bilo že predhodno napisano, je na nujnost upoštevanja različnih parametrov, tudi pragmatičnih, s konkretnimi primeri opozarjal že F. Žagar (1975: 14):

Večkrat je težko potegniti mejo med prilastkovim odvisnikom in drugimi odvisniki, npr.: Kar se Janezek nauči, to Janez zna. Možna sta dva načina spraševanja: Kaj Janez zna? To. Katero to Janez zna?

³ O razlikovanju med formalno in vsebinsko analizo stavčnih členov je pisal F. Žagar v članku Stavčna analiza in sinteza (1975: 13), v katerem razpravlja o smiselnosti analize stavčnih členov in različnih pristopih k analizi, npr.:

»Dolgo časa so bili pri stavčni analizi kamen spotike količinski izrazi, zlasti števniki od pet dalje, npr.: Pet brez raste na robu gozda. Po starem smo se spraševali: Kaj raste? Pet, peterica. (Osebek.) Katerih pet? Brez? (Prilastek). Sedaj se sprašujemo preprosteje in naravnije, ne oziramo se na formalno stran (1. sklon), ampak na vsebinsko smiselnost: Kaj raste? Pet brez. (Osebek). Koliko brez? Pet. (Prilastek).«

Kljub poudarjanju, da gre pri analizi za upoštevanje vsebinske smiselnosti, je tudi pri razčlenjevanju stavka s količinskim izrazom v ospredju formalna, slovnična raven: npr. Pet brez raste na robu gozda. → Ena breza raste na robu gozda. → Breza raste na robu gozda. S pomočjo pretvorbe oz. analogije je jasno, da je tudi v navedenih primerih formalna raven tista, ki pokaže na osebkovo vlogo.

Kar se Janezek nauči. (Prilastkov odvisnik). – Kaj Janez zna? Kar se Janezek nauči. (Predmetni odvisnik). Besedico to pa štejemo samo za nekakšen povzetek predmetnega odvisnika. Naravnejši in boljši je drugi način.

Kot smo izpostavili že na začetku, je nujno upoštevati tako formalno kot vsebinsko raven analize, in sicer komplementarno, kar pomeni, da izhodiščno izhajamo iz formalnih danosti, ki jih dopolnimo s pomenskimi lastnostmi glagola v povedku in drugimi vsebinskimi značilnostmi (npr. s pomenom sklona pri predmetnih in prislovnih določilih).

1.1.1 »Povedkov dopolnilnik« in pomen

Za opredeljevanja vseh vrst »povedkovnega dopolnilnika«⁴ se je smiselno najprej ustaviti pri razumevanju različnih vrst pomena, kar je v svoji razpravi omenjala tudi B. Pogorelec (1972: 315–327).

Izhodiščno je pri razčlenjevanju »povedkovih dopolnil« (tako povedkovnega določila kot povedkovnega prilastka) smiselno razlikovati med a) polnim (slovarskim) pomenom (npr. *Andrej je doma*), b) oslavljenim pomenom (npr. *Andrej je študent/prijazen*), c) slovničnim pomenom (npr. *Andrej je zaspal*) in č) prenesenim pomenom (npr. *Andrej je na zeleni veji* / *Andrej je na psu*). Navedeni primeri so sicer prototipski in ne pokrijejo vseh možnih primerov v okviru povedkovnega člena, vseeno pa nakazujejo smernice vsaj za osnovno razumevanje vseh oblik »povedkovih dopolnil«. Vprašljivo je sicer tudi razlikovanje med primerom s polnim slovarskim pomenom, npr. *Andrej je doma*, in primerom s prenesenim pomenom, npr. *Andrej je na zeleni veji*. Z zornega kota glagolskega pomena pravzaprav ne gre za prenesenost (*biti* – *nahajati se*), zato bi oba primera lahko razčlenili enako (osebek – glagol s polnim pomenom v povedku – prislovno določilo kraja), res pa je, da je tudi pretvorba po vzoru Toporišičevega razumevanja povedkovnega določila delno smiselna (*Andrej je v depresiji* – *Andrej je depresiven*), kar kaže na zvezo kopule in povedkovnega določila.

⁴ Besedna zveza »povedkovo dopolnilo« je zapisana v navednicah, saj jo uporabljamo le kot termin, ki ga je uporabljala B. Pogorelec, vendar pa se znotraj slovenističnega jezikoslovja ni uveljavil. Prav tako ga tudi v pričujočem prispevku opredeljujemo kot neustreznega. Vzrok je natančneje pojasnjen v prispevku.

1.2 Razumevanje povedkovih določil in prilastkov pri A. Brezniku, v »Slovnici štirih« in pri J. Toporišču

Preden se bomo še bolj poglobili v mejne primere povedkovega določila, razlikovanje povedkovega določila in povedkovega prilastka ter različne kategorije povedkovega prilastka, bomo na kratko pregledali tri temeljne slovnice, ki so poleg čeških in poljskih slovničnih teorij (so)vplivale na razumevanje povedkovega dopolnila v delih B. Pogorelec.

Prva, ki jo bomo omenili, je slovnica A. Breznika (1934). Breznik že razlikuje med povedkovim določilom in povedkovim prilastkom. Za povedkov prilastek pa navaja tudi (Breznik 1934: 215–219):

Kakor *biti* (*sem*) tako potrebujejo še neki drugi glagoli z nepopolnim pomenom posebnih pojasnil, ki glagol dopolnjujejo. Tako določilo se imenuje povedkovo določilo. Taki glagoli so postati, nastati, ostati, in povratniki zdeti se, imenovati se, klicati itd. [...] Prilastek se rabi: 1. Pridevno, če pomeni neko stalno lastnost, [...]. 2. Povedno, če izraža samo slučajno stanje. Povedni prilastek je lahko pridevnik (deležnik), samostalniki itd., n. pr. *Vrnil se je zdrav in vesel. S srcem obupnim je prišel domu.* (Preš.) *V take misli zatopljen sem hodil danes po mestu. Našli so ga mrtvega. Ne bom ga pustil lačnega.* Samostalniki se rabi z veznikom ko(t) ali brez njega, n.pr. *Kot značajan človek živim, kot značajan človek umrjem.* (Cankar.) [...] – *Z deklico sva obiskala kraje, kamor sem še otrok rad zahajal.* (Tavč.)

Breznik na ravni povedkovega določila poleg oslavljenega *biti* navaja le še primere, ki so sorodni oslavljenemu glagolu *biti* (npr. *postati, zdeti se, imenovati (se)*). Primerov s prenesenim pomenom ne omenja. Na ravni povedkovega prilastka oz. povedno rabljenega prilastka navaja 5 različnih podskupin: a) pridevnik v vlogi prilastka, v 1. sklonu kot dopolnilo osebka (*Vrnil se je zdrav in vesel*), b) deležnik v vlogi prilastka, v 1. sklonu kot dopolnilo osebka (*V take misli zatopljen ...*), c) pridevnik v vlogi prilastka, v 4. sklonu kot dopolnilo predmeta (*Našli so ga mrtvega*), č) zveza predloga z/s in samostalnika v vlogi prilastka (*S srcem obupnim je prišel domov*), d) zveza veznika *kot* in samostalnika (*Kot značajan človek živim*), brezpredložni samostalniki v vlogi prilastka, v 1. sklonu kot dopolnilo osebka (*Umrli je junak; ... kamor sem še otrok rad zahajal*).

Zanimiv je primer *S srcem obupnim je prišel domov*. Breznik je predložno zvezo opredelil kot povedkov prilastek, torej jo je po vsej verjetnosti pojasnjeval s pomočjo pretvorbe v brezpredložno rabljen pridevnik: *s srcem obupnim* → *obupan je prišel domov*. Glede na pomen orodnika in pomen glagola v povedku (*priti*) bi predložno zvezo lahko razumeli tudi kot prislovno določilo načina (instrumentalis modi) → *obupano je prišel domov* oz. morda še ustrežnejše kot prislovno določilo sredstva.

»Slovnica štirih« (Bajec idr. 1956: 284–285) naredi v primerjavi z Breznikovo slovnico korak nazaj, saj ne razlikuje med povedkovim določilom in prilastkom oz. povedkovega prilastka sploh ne obravnava. Navaja le primere, ki so glede na Breznikovo slovnico uvrščeni v povedkovo določilo, in sicer bodisi s pomensko oslabljenim glagolom *biti* (npr. *Oče je kovač*) bodisi z glagoli oz. glagolskimi zvezami, ki so pomensko blizu pomensko oslabljenemu glagolu *biti* (npr. *Videti je bil zdrav*, *Kaže se prijaznega*, *Ve-lja za učenega*, *Oče je bil izvoljen za predsednika*).

Pri J. Toporišču bomo omenili dve deli: *Novo slovensko skladnjo* (1982) in *Slovensko slovnico* (1976, 1984, 2000). Osredotočili se bomo le na dve kategoriji, in sicer a) na opredelitev povedkovega določila oz. na razlikovanje med pomensko popolnimi in pomensko nepopolnimi glagoli in b) na razlikovanje med povedkovim določilom in povedkovim prilastkom. Navedeni deli namreč nista usklajeni oz. navajata nekatere iste primere (npr. *Izvolili so ga za predsednika*) pri obeh obravnavanih nesamostojnih stavčnih členih.

V primerjavi s predhodnimi slovniciami je Toporišičeva naredila velik korak naprej, hkrati pa tudi odmik, saj je pri povedkovem določilu kot kriterij določanja upoštevala ne le oslabljeni pomen (npr. *Janez je bolan/učitelj*; *Janez je postal učitelj*), pač pa tudi preneseni pomen, s čimer se je v stavčnočlensko analizo vnesla precejšnja mera nejasnosti. Namesto formalne ravni se je osredotočil predvsem na vsebinsko (gl. Žagar 1975: 13), kar je skupino povedkovih določil močno razširilo, s tem pa tudi razrahljalo kriterije uvrščanja/določanja.

Nekateri pomensko nepopolni glagoli se zakrivajo s pomensko popolnimi pomeni, zato jih je težje odkriti [...]. Za primer manj očitnih pomožniških vlog katerih glagolov vzemimo glagol *iti*, in sicer na

podlagi ustreznega članka v SSKJ. [...] Tudi v primerih, kjer tega niso storili, bi bilo mogoče najti ustreznike z glagolom *biti*: *ni šel k izpitu* = *ni še bil pri izpitu/ni še bil izprašan*; *si že šel na operacijo* = *si že bil operiran*. [...] Tudi pri nekaterih drugih pomenih gre za slovarski oslabljeni pomen, čeprav v slovarju kot tak ni označen. Poglejmo: [...] *zdravljenje gre počasi* = *je počasno*; [...] *ta ključ ne gre v ključavnico* = *ni ustrezen za /ne ustreza ključavnico/i/* ga ni mogoče *spraviti v ključavnico*. (Toporišič 1982: 108–109.)

Pomenske interpretacije navedenih primerov so subjektivne in postavljene kot primarne za določanje stavčnočlenske vloge. Formalna raven je prezrta, zaradi česar je meja povedkovega določila skorajda popolnoma odprta in lahko tako v skupino povedkovih določil vključimo vse primere, pri katerih lahko vsaj delno zaznamo prenesenost pomena (ne nujno glagola, pač pa samega določila).

Če povzamemo, se je s preusmeritvijo izključno na »iskanje sopomenskih parov«, pomenskih figur, vneslo precejšnjo mero nejasnosti, kaj naj bi povedkovo določilo sploh bilo. Da je to vsaj delno izpostavljal že sam avtor, je razvidno tudi npr. iz interpretacije glagola *spremeniti* v, ki ga avtor sicer navaja na seznamu glagolov, ki ob sebi zahtevajo povedkovnik oz. povedkovo določilo, vendar pa v opombi seznama zapiše (Toporišič 1982: 108): »Glede statusa tega, kar takim glagolom sledi, je v tej razpravi omahovanje med pojmovanjem, da gre za povedkovo določilo oz. za prislovno določilo izida. Verjetno je drugi prav.«

Za konec obravnave del J. Toporišiča se bomo osredotočili še na razlikovanje med povedkovim določilom in povedkovim prilastkom.

Povedkov prilastek je po J. Toporišiču (1976: 487–488):

del stavka, ki osebkovi ali predmetni frazi pripisuje t. i. priložnostno ali neobvezno lastnost. Beseda *motna* v stavku *Sava teče motna* se namreč da razumeti tako, da bi lahko bila tudi *bistra* ali kakršna že. Tako se da razumeti tudi za blagajnika v stavku *Tomaža so izvolili za blagajnika*, saj bi ga bili lahko tudi za kaj drugega.

Toporišič je tako tudi pri tem povedkovem nesamostojnem členu dajal prednost vsebinski ravni (npr. ko zapiše: *se namreč da razumeti tako ...*) in se naslanjal na svojo pomensko/smiselno interpretacijo obravnavanih primerov. Med primeri povedkovega prilastka so v *Slovenski slovnici* (1976) navedeni tudi taki, ki so v *Novi slovenski skladnji* (1982: 107–108) označeni za povedkova določila. Npr. zveze kot *izvoliti za*, *imenovati za* itd. so navedene na seznamu pomensko nepopolnih glagolov, ki ob sebi zahtevajo neglagolsko povedkovo določilo. Zanimivo je, da Toporišič (1982: 105) v *Novi slovenski skladnji* zapiše:

Na podlagi članka B. Pogorelec v *Linguistici* je nato glede tega v SS 1976 prišlo do delnega, nepotrebnega, omahovanja, tako da se med primeri za glagole s povedkovim prilastkom navajajo tudi taki, ki imajo v resnici povedkov določilo: *Soseda smo doslej imeli (smatrali) za prijatelja, Izvolili so ga za predsednika [...]*. Tu je v ozadju misel, da bi pri dveh istosklonskih delih stavka z isto »fizično« osebo kot podstavo poimenovanj imeli opravka s povedkovim prilastkom, saj to nekako spominja na jasne primere s povedkovim prilastkom tipa *Izbrala si je moža ločenca* ← *Izbrala si je moža, Ta mož je bil ločenec*. Razlika med tem in zgoraj navedenimi primeri je prav v tem, da taka razstavitev na dve enoti v zgornjih primerih ne upošteva pomske samozadostnosti razstavljenih delov [...].

Kljub jasnemu nestrinjanju z razumevanjem povedkovega prilastka pri B. Pogorelec pa J. Toporišič v naslednjih izdajah *Slovenske slovnice* (1984, 2000) ni naredil popravkov in primerov tipa *Imela sem te za poštenjaka, Imenujemo vas za tajnika naše organizacije* ne uvrsti med povedkova določila, pač pa jih ohrani med povedkovim prilastkom. Nedoslednost ali pa vsaj delna nejasnost je ohranjena tudi pri navajanju podobnih primerov pri obeh povedkovih nesamostojnih členih: npr. primer *Stanovanje imate zelo lepo urejeno* (Toporišič 1984: 481; Toporišič 2000: 612), ki je uvrščeno med povedkova določila, je strukturno enako primeru *Imeli ste me mlado in močno, pa me imejte še staro in onemoglo* (Toporišič 1984: 487; Toporišič 2000: 619), ki je uvrščeno med povedkove prilastke. Možna je sicer razlaga, da je glagol *imeti* v drugem primeru avtor slovnice razumel kot polnopomenskega (*Stanovanje imate urejeno* → *stanovanje je urejeno* VS *Imeli ste me mlado* → *Imeli ste me / »posedovali« ste me, ko sem bila*

mlada/kot mlado/mlado → *Pri vas sem bila* (v pomenu obstajati) (*kot mlada*). Pravkar napisana interpretacija izhaja izključno iz pomenske ravni in kot taka zanemarja formalno raven analize.

1.3 B. Pogorelec

B. Pogorelec (1972, 1975) je po vzoru češkega jezikoslovja povedkov prilastek, za katerega predlaga poimenovanje dopolnilnik, obravnavala predvsem s funkcijskega zornega kota:

Povedkov prilastek oziroma dopolnilnik, kakor predlagam zaradi drugačnega načina določevanja, je zelo razširjena skladijska oblika. Njegova najpomembnejša vloga je zgostitev sporočila in s tem v ustvarjanju večje pomenske intenzivnosti v povedi. Zgoščenost besedila in s tem večja pomenska »izdatnost« je idealna lastnost vsakega besedila, v umetnostnih besedilih pa jo štejemo med lastnosti, ki ta besedila tako po obliki kakor po vsebini naravnost pogojujejo. Zapovrstna menjava zgostitev in razvez namreč prinaša v besedilo menjave v pomenskem in s tem oblikovnem ritmu. (Pogorelec 1975: 120.)

B. Pogorelec se je na povedkov prilastek oz. dopolnilnik osredotočila predvsem kot na besedilno oz. stilistično kategorijo, ki je bila še posebej v času moderne zelo pogosta. V članku (Pogorelec 1972) je tako analizirala »le« primere dopolnilnikov v umetnostnih besedilih moderne – v prvi vrsti I. Cankarja –, in nekaterih kasnejših avtorjev, npr. Preglja, Kosovela, Kosmača, Zidarja itd.

Če povzamemo tako prispevek iz leta 1972 kot povzetek iz leta 1975, vidimo, da je avtorica povedkove nesamostojne stavčne člene razdelila v 3 glavne skupine: povedkovo določilo, dopolnilnik pri glagolih nepopolnega pomena in dopolnilnik pri glagolih polnega pomena. Povedkovo določilo naj bi stalo le ob nepolnopomenskem glagolu *biti*, dopolnilnik pri glagolih nepopolnega pomena pa naj bi zaobjemal 5 podskupin: dopolnilnik v 1. sklonu (npr. *postati*, *zdeti se*), dopolnilnik s 1. ali 4. sklonom (npr. *čutiti se*, *pokazati se*), dopolnilnik z zvezo predloga *za* in 4. sklona (npr. *imenovati za*, *izvoliti za*), dopolnilnik s 4. sklonom (npr. *imeti*, *pustiti*) in dopolnilnik z veznikom *ko/kot/kakor* (npr. *pokazati se*, *prijaviti se*).

Vsi navedeni primeri dopolnilnika pri glagolih nepopolnega pomena so v Breznikovi slovnici (Breznik 1934: 215–216) uvrščeni v skupino povedkovega določila. Tako so uvrščeni tudi v Toporišičevi *Novi slovenski skladnji* (1982: 107–108). Kot je bilo že omenjeno, pa je J. Toporišič, izhajajoč iz razumevanja povedkovega dopolnilnika B. Pogorelec, tovrstne primere uvrstil med povedkove prilastke, kar je nekoliko nerazumljivo, saj je B. Pogorelec jasno zapisala, da gre pri teh primerih za zveze z nepolnopomenskimi glagoli, in zato posledično ti primeri ne sodijo v povedkov prilastek. Edino smiselno bi jih bilo pustiti v skupini povedkovega določila. Zakaj jih je J. Toporišič uvrstil med povedkove prilastke oz. zakaj je analizo B. Pogorelec interpretiral tako, kot da jih je smiselneje uvrstiti med zveze z glagoli s polnim pomenom, pravzaprav ostaja nejasno. Vsekakor je bila s tem vnesena precejšnja nedoslednost.

Prva in druga skupina sta torej sorodni – obe povezuje zveza z glagolom z nepolnim pomenom –, tretja skupina pa je posebna/samostojna zaradi zveze z glagoli s polnim pomenom. B. Pogorelec v okviru dopolnilnika pri glagolih polnega pomena našteje 11 podskupin: dopolnilnik z golim pridevnikom, dopolnilnik s podredno ali priredno razvito pridevniško zvezo, dopolnilniško zvezo s števnikom ali zaimkom, dopolnilnik z golim ali razvitim deležnikom, ki ima polstavčno vrednost, samostalniški dopolnilnik, dopolnilniško zvezo z veznikom *kot/kakor/ko*, stavčni dopolnilnik, prosti samostalniški dopolnilnik, dopolnilniško zvezo s predlogom *z/brez*, dopolnilnik z nedoločnikom/v odvisnik razvezani nedoločniški dopolnilnik in dopolnilniško zvezo s predlogom *v*.

Zadnjo podskupino, torej dopolnilniško zvezo s predlogom *v*, je B. Pogorelec v članku (1972) le nakazala, v povzetku (1975: 122) pa je omembo razširila s konkretnima primeroma: »Seveda pa je treba vsaj omeniti tudi dopolnilnike, pri katerih pretvorbena oblika ni tako jasno razvidna: tako zveze *Hodila je v plašču* (= *oblečena v plašč*), *Ostala je v zadregi*.«

Razlaga B. Pogorelec nakazuje, da je tudi sama, tako kot J. Toporišič, velikokrat izhajala iz pomenske interpretacije in je v ospredje dajala predvsem pomensko/vsebinsko razčlenjevanje. Primer *Hodila je v plašču* bi lahko zaradi zveze polnopomenskega glagola *hoditi* in 5. sklon formalno analizirali tudi kot stavčnočlensko zvezo povedka in prislovnega določila načina.⁵

⁵ Ker gre za metaforiziran kraj/prostor (*Hodila je v parku* – *Hodila je v plašču*), je stavčnočlenska zveza povedka in prislovnega določila kraja manj smiselna.

Predlog B. Pogorelec o samostojni skupini dopolnilnikov ob glagolih z nepolnim pomenom ni zaživel, vnesel je le zmedo, ki je v slovnici, kot je bilo že omenjeno, prisotna še danes. Poleg tega je nejasnost prisotna tudi na ravni dopolnilnikov pri glagolih s polnim pomenom, saj je – sicer pri manjšem številu primerov – v ospredju vsebinska oz. vsebinsko smiselna interpretacija (npr. pri že omenjenem primeru *Hodila je v plašču*).

Za konec obravnave razumevanja povedkovih nesamostojnih stavčnih členov naj bo še enkrat poudarjeno, da je B. Pogorelec dopolnilnike izpostavljala predvsem kot stilna sredstva (Pogorelec 1972: 327): »Za stilistiko bo posebej pomembno vprašanje, kako izrabljajo dopolnilnik pisci v posameznih slogovnih obdobjih, kakšna je torej njegova stilemska vrednost. Objavljeno gradivo in razlaga naj bosta spodbuda za nadaljnje raziskovanje.«

V nadaljevanju prispevka bomo zato pregledali 3 izbrana sodobna literarna dela in skušali ugotoviti, ali je tudi danes povedkov prilastek pogosto stilno sredstvo oz. katere izmed oblik povedkovega prilastka se najpogosteje pojavljajo. Povedkov prilastek bomo razumeli (le) kot nesamostojni stavčni člen, ki stoji ob polnopomenskem glagolu v povedku. Izhajali bomo iz 11 podskupin, ki jih v okviru dopolnilnika pri glagolih polnega pomena naštevata B. Pogorelec (torej tudi podskupin dopolnilniške zveze s predlogom *z/brez* in dopolnilniške zveze s predlogom *v*).

1.4 Sodobna slovenska proza – primer treh avtoric

Analizirali smo tri dela sodobnih slovenskih avtoric, ki so bile ali prejemnice ali pa vsaj nominirane za literarno nagrado kresnik: roman *Ženska s srebrnim očesom* avtorice Katarine Marinčič (2022), roman *Na klancu* Tine Vrščaj (2022) in roman *Težka voda* avtorice Pie Prezelj (2023). Zanimalo nas je, ali so tudi v sodobnem romanu – sicer v zelo zamejenem korpusu, ki lahko zgolj predvideva oz. nakaže stanje v sodobni prozi – prisotne različne oblike povedkovega prilastka oz. zveze polnopomenskega glagola v povedku in povedkovega prilastka, zanimalo nas je torej, katere oblike so danes najpogostejše. V vsakem romanu smo pregledali 40 strani, skupno približno 30.000 besed (Marinčič 13.000 besed, Vrščaj 8.500, Prezelj 8.000 besed).

Skupno so avtorice uporabile le 41 povedkovih prilastkov (K. Marinčič 9, T. Vrščaj 16 in P. Prezelj prav tako 16). Na 1000 besed je torej rabljen le malo več kot en povedkov prilastek.

Med avtoricami sicer ni bistvenih razlik, vse tri izjemno redko izrabljajo – po besedah B. Pogorelec – stilni učinek pomenskega zgoščevanja. Oblike, ki nikoli niso bile uporabljene,⁶ so stavčni dopolnilnik oz. stavčni povedkov prilastek, prosti samostalniški povedkov prilastek, ki je bil še posebej pogost v času moderne, in nedoločniški povedkov prilastek oz. v odvisnik razvezani nedoločniški povedkov prilastek. Zelo redko, torej samo po 2-krat, so bile rabljene oblike povedkovnega prilastka z golim ali razvitim deležnikom,⁷ samostalniški povedkov prilastek in zveza z veznikom *kot/kakor/ko*.⁸ 5-krat je bila uporabljena zveza s predlogom *z/brez*⁹ in 4-krat zveza s predlogom *v*.¹⁰

Najpogosteje, 10-krat, je bil uporabljen povedkov prilastek z golim pridevnikom,¹¹ 8-krat sta bila uporabljena povedkov prilastek s podredno ali priredno razvito pridevniško zvezo¹² in povedkov prilastek s števnikom ali zaimkom.¹³

Zaključimo lahko, da povedkov prilastek kot skladenjsko stilistična figura ni tipična za izbrana sodobna prozna dela. Za primerjavo lahko navedemo, da je v Cankarjevih delih¹⁴ na 1000 besed rabljenih približno od 6 do 7 povedkovih prilastkov, med katerimi so tudi taki, ki jih v sodobnih delih nismo zaznali, npr. prosti samostalniški povedkov prilastek.

⁶ Pri pregledu oblik izhajamo iz vrst, ki jih je navedla B. Pogorelec (1972, 1975).

⁷ Npr. *Pomagaј mi, ne morem dol, je cvilila, viseča z veje*. (Prezelj 2023: 34.)

⁸ Npr. *Kot otrok se je naposlušala mame in njenih prijateljic [...]*. (Vrščaj 2022: 20.)

⁹ Npr. *Ta sodobna vzgoja, bi rekla Evina mama z obrazom, stisnjenim od zaničevanja*. (Vrščaj 2022: 29.)

¹⁰ Npr. *Zvečer jima obleče dolgo pižamo, zjutraj pa se zbudita v kratkih hlačah*. (Vrščaj 2022: 6.)

¹¹ Npr. *Na križarjenje bo šla neprespana*. (Marinčič 2022: 34.)

¹² Npr. *Odeta v rumeno pelerino se je Ida s pleteno košaro pomikala proti vrhu [...]*. (Vrščaj 2022: 14.)

¹³ Npr. *[N]e bo ga hranil, ne bo kopal, ko tega ne bo zmogel sam*. (Prezelj 2023: 35.)

¹⁴ Pregledali smo izbrane črtice (npr. *To so pa rože, Kostanj posebne sorte, Edina beseda*) v zbirki *Podobe iz sanj* (Cankar 1920).

1.5 Opredelitev povedkovega prilastka s pomočjo digitalnih orodij za slovenščino – *Skladenjski razčlenjevalnik in ChatGPT (4.0)*

Za konec definiranja in nove strukturne opredelitve povedkovega prilastka v slovenski skladnji se bomo na kratko ustavili še pri dveh digitalnih orodjih za slovenščino. Cilj pregleda stavčne analize v podnaslovu omenjenih orodij je predvsem preveriti skladnost z razumevanjem povedkovega prilastka v *Slovenski slovnici* in navedenimi oblikami, kakršne lahko vidimo v delih B. Pogorelec (1972, 1975). Zagotovo analiza ne more biti tako razvejana in tako razdrobljena (v smislu številnih redkeje rabljenih oblik), kot je to npr. v predhodno obravnavanih jezikoslovnih delih. Najprej se bomo osredotočili na *Označevalnik in razčlenjevalnik*¹⁵ (skladenjske relacije).

V razčlenjevanje smo dali le štiri stavke, ki povsem zadostno pokažejo na trenutno stanje omenjenih orodij: a) *Mama se je zbudila vsa utrujena*, b) *Štruklje postrezite še vroče*, c) *Odšla je z nasmehom na ustih* in č) *Kot otrok sem se igral v potoku*.

V prvem in drugem primeru razčlenjevalnik zvezi *vsu utrujena* in *še vroče* ustrezno označi za določili (povedkova prilastka), ki sta povezani s polnompomenskim glagolom v povedku (povezava je nakazana s puščico, usmerjeno iz polnompomenskega glagola k določilu oz. povedkovemu prilastku).¹⁶ Pri tretjem in četrtem primeru pa sta zvezi *z nasmehom na ustnicah* in *kot otrok* pri vizualizaciji skladenjskih relacij označeni kot prislovni določili

¹⁵ Povezava: <https://orodja.cjvt.si/oznacevalnik/slv/>.

¹⁶ »Povedkova določila in povedkove prilastke označujemo s povezavo **dol**. Povlečemo jo med povedkovim jedrom (tj. kopulo, glagolom biti, oz. polnompomenskim glagolom) ter povedkovim določilom in povedkovim prilastkom. Izhodišče puščice je v povedkovem jedru, njen cilj pa v jedru povedkovega določila oz. povedkovega prilastka. Glede ločevanja med povedkovimi določili ter prilastki sledimo smernicam Slovnice 2004 (588) [...] Povedkov prilastek označujemo s povezavo dol. Pojavlja se ob pomensko popolnih glagolih (v sistemu vsi glagoli razen biti), ob glagolu biti pa samo, če gre za polnompomenski glagol.« (http://projekt.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik2/SSJ_Kazalnik_2_Specifikacije-ucni-korpus_v1.pdf). Povezava ni več dostopna, je pa bila v času analize (15. 7. 2025). Pri razlagi klasifikacij smo izhajali tudi iz: https://nl.ijs.si/jos/jos1M/jos1Mv1_1_hdr-sl.html.

lastnosti (povezava tri).¹⁷ Čeprav naj bi se razčlenjevalnik ravnal po Toporišičevi slovnici,¹⁸ se pri nekaterih primerih (tudi v navedenih dveh) analiza razlikuje: zveza *kot otrok* je v stavku *Kot otrok sem se rad igral v potoku* v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 618) opredeljena kot povedkov prilastek.

Kot je zapisano v razlagi oznak razčlenjevalnika, so bile temeljna pomoč pri označevanju predvsem vprašalnice. Kot zaključek h kratkemu in površinskemu pregledu označevanja stavčnočlenskih vlog v razčlenjevalniku lahko zato zapišemo, da do razhajanj med razčlenjevalnikom in *Slovensko slovnico* (in tako tudi razumevanjem pri B. Pogorelec) prihaja (le) pri tistih primerih, pri katerih tudi sama slovnična stroka ni enotna, ali so dani primeri res zveze s povedkovim prilastkom ali prislovnim določilom. Gre torej za primere, ki so težje določljivi in ki dopuščajo več slovničnih interpretacij. Kot smo predhodno že omenili, sta delno nejasnost vnesla že sama vodilna jezikoslovca, ki sta se ukvarjala s povedkovim prilastkom (npr. pri primerih, kot sta: *Izvolili so ga za predsednika, Razglasili so jo za lahkomi-selno*). Razčlenjevalnik je zato, kljub nekaterim manj ustreznim analizam, smiselno v ospredje postavil vprašalnice in s tem zmanjšal – vsaj na ravni razčlenjevalnika – nepoenotenosti ali morda celo nasprotujoče si rešitve.

Za konec se bomo na kratko ustavili še pri stavčnočlenski analizi, narejeni s pomočjo klepetalnega robota ChatGPT (različica 4.0). Pri pregledu je nujno upoštevati to, da program pri večkratnem ukazu po analizi istega primera, vedno prikaže drugačno rešitev, tako imamo za vsak primer, ki smo ga analizirali po trikrat, po tri različne analize, ki pa so si v osnovi podobne in so tako vse vsaj delno smiselne.

¹⁷ »Na znotrajstavčni ravni povezava tri načeloma ustreza razmerju med povedkom ter nestavčnim prislovnim določilom lastnosti: pri določanju si pomagamo z naslednjimi vprašalnici (sledimo klasifikaciji *Slovenske slovnice* 2004, za primere glej 408 ter 622–625): [...] kako (na kakšen način), koliko, kolikokrat, kolikanj, kolikič, katerikrat, čemu podobno, kako (s čim), do katere mere (kako zelo), s kakšnim rezultatom oz. uspehom /.../.« (http://projekt.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik2/SSJ_Kazalnik_2_Specifikacije-ucni-korpus_v1.pdf.) Povezava ni več dostopna, je pa bila v času analize (15. 7. 2025). Pri razlagi klasifikacij smo izhajali tudi iz: https://nl.ijs.si/jos/jos1M/jos1Mv1_1_hdr-sl.html.

¹⁸ »[S]ledimo klasifikaciji *Slovenske slovnice* 2004.« (http://projekt.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik2/SSJ_Kazalnik_2_Specifikacije-ucni-korpus_v1.pdf.) Povezava ni več dostopna, je pa bila v času analize (15. 7. 2025). Pri razlagi klasifikacij smo izhajali tudi iz: https://nl.ijs.si/jos/jos1M/jos1Mv1_1_hdr-sl.html.

S pomočjo programa ChatGPT smo analizirali 4 primere. Preizkusili smo tako prosto dostopno kot plačljivo različico. Med rešitvami ni bilo zaznati bistvenih razlik oz. razhajanj.

Prvi stavek,¹⁹ ki smo ga analizirali, je: *Jožica je domov prišla vsa utrujena*. Plačljiva različica ChatGPT-ja je zvezo *vsa utrujena* označila za prislovno določilo stanja oz. za prilastkovo/povedkovo določilo, ki opisuje stanje oseba ob dejanju. Obe ponujeni rešitvi sta smiselni in slovnično ustrezni. Resda v *Slovenski slovnici* termina *prislovno določilo stanja* ne bomo našli, vendar pa je kljub temu predlagana oznaka sprejemljiva in bi lahko zamenjala termin povedkov prilastek. Prosto dostopna različica programa je zvezo *vsa utrujena* enkrat označila za »prislovno določilo načina, ki poda informacijo o tem, v kakšnem stanju je Jožica prišla«, drugič pa za »določilo za povedek, ki opisuje stanje osebe (Jožice)«. Čeprav nobena izmed oznak ni skladna s teorijo *Slovenske slovnice*, sta obe analizi – predvsem druga – sprejemljivi in pomensko ustrezno razčlenita pomen in funkcijo obravnavane zveze.

Analize drugega primera *Izvolili so ga za predsednika* so nekoliko manj natančne, vendar vseeno ponujajo nekaj smiselnih rešitev. Prva analiza predložno zvezo *za predsednika* označi »za prislovno določilo namena oz. dopolnilo (Za koga? V kakšen položaj?): za predsednika (predložna zveza, ki izraža rezultat izvolitve)«; druga in tretja rešitev sta prvi podobni, saj predložno zvezo prav tako označita »za prislovno določilo namena/cilja dejanja oz. za predmet/dopolnilo, ki pojasnjuje funkcijo, v katero je bila izvoljena oseba«. Nobena izmed rešitev sicer ni skladna s *Slovensko slovnico*, vendar lahko zapišemo, da so vse dovolj jasno opredelile funkcijo analizirane zveze. Pri tretjem (*Nogomet je igral še kot otrok*) in četrtem primeru (*Videla sem te iti domov*) so rešitve prav tako sprejemljive. Zvezo *še kot otrok* razčleni kot »prislovno določilo načina, ki označuje stanje, v katerem je oseba izvajala dejanje,« pri eni izmed rešitev pa je dodano tudi to, da »izraža obdobje«, s čimer se povsem približa pomenu obravnavane zveze. Tudi pri analizi nedoločnika *iti* (*Videla sem te iti domov*) se močno približa njegovemu pomenu in funkciji: »glagolsko dopolnilo, namenjeno izražanju dejanja, ki se je zgodilo«.

¹⁹ Pri vseh analizah smo vnesli ukaz: »Naredi stavčnočlensko analizo stavka«.

Za konec površinskega pregleda izbranih digitalnih orodij lahko izpostavimo, da do (delnih) nejasnosti analiz/rešitev prihaja predvsem pri tistih primerih, pri katerih tudi v uveljavljenih slovnicih oz. jezikoslovnih delih lahko opazimo neenotnost, nedoslednost oz. izrazito subjektivno analizo in opredelitev. Največkrat gre torej za primere, ki dopuščajo različne slovnične analize oz. jezikoslovne interpretacije.

2 Sklep

B. Pogorelec je povedkove nesamostojne stavčne člene razdelila v 3 glavne skupine: povedkovo določilo, dopolnilnik pri glagolih nepopolnega pomena in dopolnilnik pri glagolih polnega pomena. Povedkovo določilo naj bi stalo le ob nepolnopomenskem glagolu *biti*, dopolnilnik pri glagolih nepopolnega pomena pa naj bi zaobjemal različne podskupine, ki jih je Breznikova slovnica uvrščala med povedkova določila, kar je tudi edino smiselno. Predlog B. Pogorelec o samostojni skupini dopolnilnikov ob glagolih z nepolnim pomenom ni nikoli zaživel, vnesel je le nedoslednost. Poleg tega je nejasnost prisotna tudi na ravni dopolnilnikov pri glagolih s polnim pomenom, saj je – sicer pri manjšem številu primerov – v ospredju vsebinska oz. vsebinsko smiselna interpretacija povedkovega dopolnila oz. prilastka, ob stran pa je postavljen pomen samega glagola v povedku in pomen sklona, v katerem je analizirani nesamostojni člen. Dodatno nejasnost je vnesel J. Toporišič, ki je izhajajoč iz razumevanja povedkovega dopolnilnika pri B. Pogorelec, primere dopolnilnikov ob glagolih z nepolnim pomenom uvrstil med povedkove prilastke, kar je nekoliko nerazumljivo, saj je B. Pogorelec jasno zapisala, da gre pri teh primerih za zveze z nepolnopomenskimi glagoli, in zato posledično ti primeri ne sodijo v povedkov prilastek. Edino smiselno bi jih bilo pustiti v skupini povedkovega določila.

Tako B. Pogorelec kot J. Toporišič – slednji še bolj – sta tako kategorijo povedkovega določila in povedkovega prilastka precej razširila oz. odprla. Pri povedkovem določilu je J. Toporišič kot kriterij določanja upošteval ne le oslavljeni pomen, pač pa tudi preneseni pomen, s čimer se je v stavčnočlensko analizo vnesla precejšnja mera nejasnosti. Namesto formalne ravni se je osredotočil predvsem na vsebinsko, kar je skupino povedkovih določil močno razširilo, s tem pa tudi razrahljalo kriterije uvrščanja/določanja. Podobno je opaziti tudi pri kategoriji povedkovega prilastka.

V naslovu prispevka sta izpostavljeni formalna in vsebinska raven stavčnočlenske analize, predvsem povedkovega določila in povedkovega prilastka. Zagotovo sta obe ravni pomembni, prav tako ni vedno lahko ali pa celo smiselno upoštevati le ene, saj sta pomen in oblika, smisel in struktura tesno povezana. Vseeno pa lahko zaključimo, da je vsaj pri obravnavanih povedkovih nesamostojnih stavčnih členih smiselno izhajati najprej iz formalne ravni (kot zgleda lahko služita že navedena stavka *Janez je na zeleni veji* in *Hodila je v plašču*), saj je lahko drugače analiza samo odraz jezikoslovčevih subjektivnih interpretacij oz. jezikoslovčevega intuitivnega občutka.

Po pregledu izbrane jezikoslovne literature in digitalnih orodij lahko tako s pomočjo 4 kratkih in preprostih stavčnih struktur strnemo: a) v primeru *Janez je na zeleni veji* bi zvezo *na zeleni veji* opredelili kot prislovno določilo kraja, saj glagol v povedku kljub prenesenosti zveze pomensko nastopa v svoji primarni vlogi (*nahajati se*); b) v primeru *Profesor vam bo opral možgane* bi, – ker (ali kljub temu da) gre »zgolj« za prenesenost pomena zveze *oprati možgane* –, dele analiziranega stavka označili za osebek (*profesor*), predmet (*vam*), povedek (*bo opral*) in predmet (*možgane*), konotativni pomen je postavljen v ozadje; c) v primeru *Postal je učitelj* bi zaradi pomena glagola *postati*, ki slovnično ni stavkotvorno samozadosten in je tako pomensko oslavljen, zvezo *postal je* in *učitelj* stavčnočlensko opredelili kot povedkovo zvezo s povedkovim določilom; č) v primeru *Imenovali so ga za predsednika* pa bi prav tako zaradi pomenske nesamostojnosti oz. oslavljenosti (*imenovati za* – obvezna trovezljivost) predložno zvezo stavčnočlensko opredelili za povedkovo določilo.

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri

Cankar, I. (1920). *Podobe iz sanj*. Nova založba.

Center za jezikovne vire in tehnologije. (b. d.). *Skladenjski razčlenjevalnik za slovenski jezik* [Orodje]. Viri CJVT. <https://orodja.cjvt.si/oznacevalnik/slv/>

Marinčič, K. (2022). *Ženska s srebrnim očesom*. Beletrina.

OpenAI. (b. d.). *ChatGPT (4.0)* [Veliki jezikovni model]. <https://chat.openai.com/>

Prezelj, P. (2023). *Težka voda*. Goga.

Vrščaj, T. (2022). *Na klancu*. Cankarjeva založba.

Literatura

Bajec, A., Kolarič, R., Rupel, M. in Šolar, J. (1956). *Slovenska slovnica*. DZS.

Breznik, A. (1934). *Slovenska slovnica za srednje šole*. Družba sv. Mohorja.

Pogorelec, B. (1955). Sintaktične napake v šolskih nalogah. *Jezik in slovstvo*, 1(6–7), 202–210.

Pogorelec, B. (1972). Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji. *Linguistica*, 12(1), 315–327.

Pogorelec, B. (1975). Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji. *Jezik in slovstvo*, 20(5), 120–122.

Toporišič, J. (1969). O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom. *Jezik in slovstvo*, 14(3), 77–85.

Toporišič, J. (1976). *Slovenska slovnica*. Obzorja.

Toporišič, J. (1982). *Nova slovenska skladnja*. DZS.

Toporišič, J. (1984). *Slovenska slovnica*. Obzorja.

Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. Obzorja.

Welke, K. (2007). *Einführung in die Satzanalyse. Die Bestimmung der Satzglieder im Deutschen*. De Gruyter.

Žagar, F. (1975). Stavčna analiza in sinteza. *Jezik in slovstvo*, 20(5), 10–17.

Hotimir Tivadarⁱ

O predvidljivosti slovenskega naglaševanja s stališča sodobnega uporabnika slovenščine

Članek analizira problematiko naglaševanja v slovenščini in razlaga osnovne principe naglaševanja v slovenskem jeziku s sinhronega stališča, ki uporabniku pomagajo pri učenju in razumevanju slovenskega naglasa – slovenski knjižni jezik nima preprostega pravila glede naglaševanja. Naglasa se učimo skupaj s pomenom besede. Kritično smo analizirali relevantna znanstvena dela in priročnike ter naglasoslovno usmeritev Jožeta Toporišiča. Avtor pokaže, da je tradicionalna normativna usmeritev preveč navezana na osrednjeslovenski govor, pogosto brez empiričnih podatkov, ter premalo upošteva realno govorno rabo. Sodobne raziskave potrjujejo, da tonemski naglas ni splošno naučljiv in zato ne more biti zavezujoč del knjižnega jezika. Ugotovljena je izrazita tendenca slovenščine k nepremičnemu naglasnemu tipu, kar olajša učenje naglasa. Obravnavamo tudi predvidljivost naglaševanja tako slovenskih kot tujih lastnih imen, s posebno pozornostjo na krajevnih imenih, priimkih in osebnih lastnih imenih. Zaključki s smernicami za sodobno kodifikacijo, ki mora slediti dejanski rabi in ne privilegirati posamezne regije.

Ključne besede: slovenski naglasni sistem, naglasni tipi, tonemsko in jakostno naglaševanje, nepremični naglasni tip, sodobna kodifikacija slovenščine

Predictability of Slovenian Accentuation from the Perspective of the Contemporary Speaker of Slovene

The article examines issues related to stress assignment in Slovenian and explains the fundamental principles of accentuation in the Slovenian language from a synchronic perspective, which help learners understand and acquire Slovenian word stress. The standard Slovenian language does not have a simple rule governing stress placement; stress is learned together with the meaning of each word. Relevant scholarly works, reference

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Hotimir.Tivadar@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0001-9464-9457>

manuals, and the accentological framework of Jože Toporišič are critically analysed. The author demonstrates that the traditional normative approach is overly dependent on Central Slovenian speech, often lacks empirical support, and insufficiently reflects actual language use. Contemporary research confirms that tonal stress is not universally learnable and therefore cannot constitute a binding element of the standard language. A strong tendency toward a fixed stress type in Slovenian is identified, which facilitates the acquisition of word stress. The article also addresses the predictability of stress patterns in both Slovenian and foreign proper names, with particular attention to place names, surnames, and personal proper names. It concludes by proposing guidelines for a modern codification that must follow actual usage rather than privilege a single regional variety.

Keywords: Slovenian stress system, stress types, tone and stress accent, fixed stress type, contemporary codification of Slovenian

0 Uvod

Namen znanstvene razprave je kritično ovrednotiti tradicionalne pristope k opisu in normiranju slovenskega naglaševanja ter jih soočiti s sodobnimi jezikoslovnimi in pedagoškimi izhodišči, ki temeljijo na učenju jezika na podlagi konkretnih primerov. Cilj prispevka je pokazati omejitve Toporišičevega modela naglaševanja ter utemeljiti potrebo po poenostavljenem, za uporabnika bližjem in bolj empirično podprtem pristopu, ki nujno vključuje delo z besedili. V članku smo podali smernice in konkretna pravila, ki uporabniku omogočajo lažje razumevanje in tudi predvidevanje slovenskega naglasa. V razpravi preko kontrastivne diskurzivne analize za kodifikacijo in opis naglasa ter samoglasnikov ključnih znanstvenih del obravnavam problematiko naglaševanja v slovenskem jeziku. Analizirali smo Toporišičev članek Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika, učbenike *Slovenski knjižni jezik* 1–4, *Slovensko slovnico* in *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Gliha Komac idr. [SSKJ2] 2014), kar smo primerjali s sodobnimi dognanji v znanstvenih člankih in monografijah drugih avtorjev, predstavljenih po letu 2000, tudi z razpravami v okviru Pravorečnega posveta in v novem glasoslovnem učbeniku *Fonetika 1* (Tivadar in Batista 2019). Pogled v preteklost slovenskega naglasoslovja in Toporišičeve začetke ukvarjanja s fonetiko in fonologijo, še posebej z naglasom, nam

preko sodobnih instrumentalnih analiz in objavljenih člankov omogoči jasno usmeritev glede predvidevanja naglasa in učenja naglasnih zakonitosti slovenskega jezika danes in za sodobnega uporabnika. V slovenskem jezikoslovju so bile glasoslovne analize pretežno vezane na zgodovinsko jezikoslovje, kar je pri naglasu pomenilo prednostno obravnavo naglasa s tonskim razlikovanjem. Pri strokovnjakih in uporabnikih je taka usmeritev pomenila znanstvenoraziskovalno zanimivo temo, ki pa je bila pogosto preveč oddaljena od sodobnega jezika in njegovega uporabnika.

Iztočnica za razmišljanje o naglasu je bil Toporišičev članek Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika, objavljen leta 1965 v *Jeziku in slovstvu*, ki smo ga analizirali, opozorili pa smo tudi na pomanjkljivosti in predlagali boljše rešitve. Toporišičev pristop k naglasu je sistematičen, fonološko zasnovan in močno normativen, kar se je odražalo tudi v tem njegovem članku. Toporišičev članek je nastal še v času ustvarjanja *Slovenske slovnice* in predhodnih monografskih publikacij *Slovenski knjižni jezik* 1–4 (1965–1970). V njem je razvidna njegova usmeritev v opisovanje živega knjižnega jezika, kar je posledica njegovega bivanja, študija in objavljanja v Zagrebu, kjer je izdal fonetično vadnico *Slovenski jezik na pločama* (1961), namenjeno takratnim srbohrvaško govorečim študentom slovenščine. Zato je bil usmerjen v razlago sodobnega jezika, pri čemer pa ohranja principe sistemizacije iz starejših slovničnih obravnav in jih predvsem poskuša nadgraditi in popraviti.

Na prvi in drugi strani članka (Toporišič 1965: 56–57) izpostavi dva principa: 1. prakticistično (te besede imajo tak naglas, druge drugačnega), 2. na praslovanščini in slovanskih jezikih temelječ pristop k naglasu, ki zahteva popolno obvladanje praslovanščine, »spominjanje praslovanskih naglasnih razmer«, toda še tukaj je dosti nejasnega, saj je zelo pogosto prisoten dvom (med drugim zapiše tudi poved »se skriva za dvakratnim »načeloma« in enkratnim »večinoma««). Toporišič poudari, da želi poiskati pravila za povprečnega in jezikoslovno nešolanega uporabnika našega jezika, ki bi imel možnost »zavestnega obvladanja naglasnih norm«. Uvodnemu pojasnilu sledi razčiščenje terminološko-teoretičnih predpostavk glede kratkega in dolgega naglasa, ki sta s stališča mesta naglasa v bistvu naglašena na istem mestu, tj. na edinem zlogu, le da je pri prvem naglašen kratki samoglasnik, pri drugem pa dolgi samoglasnik:

Besedi *brát* in *bràt* sta obe naglašeni na edinem zlogu, razlika med njima je le ta, da je naglašeni samoglasnik v prvem primeru dolg, v drugem pa kratek. Prva beseda je torej naglašena na dolgem samoglasniku, druga pa na kratkem. Mi pa se izražamo napačno in trdimo, da je beseda *brát* dolgo naglašena, beseda *bràt* pa kratko, oz. da ima prva dolg naglas, druga pa kratkega. (Toporišič 1965: 57.)

Toporišič izhaja iz zgodovinskih predpostavk, predvsem osrednjeslovenskega območja, da imamo sistem kratkih in dolgih samoglasnikov, ki potem lahko pridobijo naglas – sistemsko loči med naglasom in fonemom. Njegova spoznanja v članku iz leta 1965 smo v nadaljevanju smiselno umestili v sodobnejšo obravnavo naglasoslovne problematike slovenščine v 3. tisočletju na podlagi novejših raziskav in spoznanj. V pričujočem članku bomo zato posvetili posebno pozornost tako sistemiziranju naglasa, določenim poenostavitvam in delni predvidljivosti, normativnemu vidiku in obravnavi naglasa v določenih priročnikih.

0.1 Toporišičevo pojmovanje norme in slovničnega opisa

V Toporišičevi *Slovenski slovnici* in kasneje v *Slovenskem pravopisu* 2001 opisovanje slovenskega glasoslovja temelji na zgodovinskem razvoju jezika. Zato upošteva tonemski naglas in trajanje samoglasnikov, kot ga poznajo predvsem osrednjeslovenska narečja oz. je bil rekonstruiran na podlagi zgodovinskega razvoja slovenskega jezika v osrednji Sloveniji, tj. v dolenski in gorenjski narečni skupini. Knjižni jezik načeloma definira glede na oddaljenost od Ljubljane:

Izgovor knjižnih samoglasnikov je za ljudi z nekaterih narečnih področij lažji, z drugih pa težji, odvisno precej od tega, ali so ta narečja bližje Ljubljani ali bolj ali manj oddaljena. (Toporišič 2000: 50.)

K temu sicer dodaja:

Pri vseh razlikah med samoglasniki v navadnem občevalnem in knjižnem jeziku je težava v tem, da nam značilnosti občevalnega narečnega ali mestnega jezika silijo v knjižno govorico. To velja tudi za glasove, ki jih v knjižnem jeziku sploh ni (*ü, ö* ipd.). [...] Za knjižno izreko se je treba zavestno truditi, ker po naravni poti izbire komaj

kdaj pridemo do potrebne enake knjižne izreke po vsej Sloveniji. (Toporišič 2000: 52.)

Pri teh opredelitvah se nam razkriva Toporišičev pogled na enotno knjižno izreko: knjižne izreke se učimo spontano tudi na podlagi lastnega narečja, pri čemer je pomembno, kako oddaljeni smo od Ljubljane. Težava pa je to, da »značilnosti narečnega ali mestnega jezika silijo« v knjižni jezik. Zato Toporišič izpostavi, da po naravni poti, brez učenja ne moremo doseči enotnega knjižnega jezika, ampak se moramo zanj zavestno truditi. Ta usmeritev je potem zaznamovala celotno slovensko standardizacijsko politiko, pri čemer je Toporišič na več mestih izpostavil superiorno vlogo govorcev in piscev, ki prihajajo iz Ljubljane (o tem smo pisali že v Tivadar (2012), kar razlagamo tudi v nadaljevanju tega članka).

1 Toporišičev pristop k slovenskemu naglasu in njegov vpliv na slovensko jezikoslovje

Toporišič je v prispevku o naglasnih tipih poleg popravljanja terminoloških in sistemskih napak v prejšnjih jezikoslovnih priročnikih (med drugim v *Slovenskem pravorečju* Mirka Rupla) želel postaviti sistem naglaševanja v sodobnem knjižnem jeziku. Razdelitev besed glede na naglasne tipe mu je temelj opisa slovenskega naglaševanja, preko njih vzpostavi tipologijo naglasnih vzorcev, ki jih obravnava v prvi vrsti kot abstraktne slovnične enote, samo sekundarno kot opis realne rabe.

Vsak naglasni tip povezuje z naglasnim mestom in premikanjem naglasa v pregibanju. Loči 4 naglasne tipe: 1. nepremični (na osnovi), 2. premični (na osnovi), 3. končniški in 4. mešani naglasni tip. (Toporišič 1965: 58). Ta tipologija postane temelj normativnega opisa v *Slovenski slovnici*, kjer izpostavi še tonemski naglas, tj. tonska vrednost naglasa (akut, cirkumfleks). Predvsem tonski naglas je bil predstavljen tudi v *Slovenski jezik na pločama* (1961). Toporišič opredeljuje naglas kot fonološko kategorijo, ki v slovenščini deluje na ravni leksikalne in oblikoslovne zgradbe besede. Zanima ga predvsem razmerje med mestom naglasa, naglasnim tipom besede (premičnost naglasa) in slovničnimi kategorijami (sklanjatev, sprejanje, tvorba). V tem smislu je zanj naglas del morfološkega sistema, ne le prozodičnega pojava, čeprav loči fonološko in morfološko jezikoslovno

ravnino. Izpostavlja tudi pomen učenja naglasa preko prakse, vendar na žalost le z določenimi postulati:

V nekaterih narečjih je naglasov na končnici več, toda odločilen je tu le govor Ljubljane. (Toporišič 1965: 64.)

Kako pa je pri pridevnikih s končniškim naglaševanjem. Glede njihove pogostnosti je reči, da jih starejši ljudje tudi v Ljubljani govore več kakor mlajši, še več pa jih govorijo ljudje npr. z dolensko narečno podlago. Pri presoji normativnosti takega naglaševanja pa more odločati za sodobni jezik spet le najširša raba knjižno in napol knjižno govorečih iz Ljubljane in njene ožje mestne sosesčine. (Toporišič 1965: 70.)

Večinoma je tako v tem članku kot tudi kasneje v *Slovenski slovnici* usmerjen v iskanje množice pravil, ki se jih mora uporabnik naučiti, če hoče znati knjižno. Osnovni normativni napotek pa je zgledovanje po govoru Ljubljane in okolice. Konkretno v svojih člankih in *Slovenski slovnici* tega ne razloži in nam tega ne predstavi transparentno, niti ni zagotovljena sledljivost njegovih izsledkov – zaupati moramo njegovi oceni. Kljub mnogim navodilom in opredelitvam, kaj je ustrezno in stilno zaznamovano oz. nezaznamovano, ne poda konkretnih podatkov. Tako v članku o naglasnih tipih na str. 64 sicer omenja kratko anketo med Ljubljančani, vendar ne poda konkretnih primerov, kaj se je v anketi izkazalo za pravilno, kaj za variantno. Pri variantnosti nedovršnih glagolov omeni »govorjeno besedo Ljubljančanke« (Toporišič 1965: 77, več o tem v nadaljevanju), ki je bila njegov vir pri pisanju tega članka.

1.1 Variantnost v slovenskem knjižnem govoru

Še posebej pri variantnosti je zelo pomembno upoštevanje virov. Variantnost je v slovenskem govoru, ki naj bi zajemal celotno jezikovno skupnost, tj. v knjižnem govoru, nekaj normalnega, o čemer smo že pisali (Tivadar 2012). Slovenski knjižni govor se je v preteklosti in sedanjosti razvijal v smislu upoštevanja govora vseh reprezentativnih javnih govorcev. Poseben poudarek je na Ljubljani in njeni širši gorenjski in dolenski okolici, kar je glede na osrednjo vlogo prestolnice v gospodarsko-politično-kulturno-upravnem smislu smiselna odločitev. Pomemben vir so nam

kodifikacijski priročniki, ki so variantnost preverjali preko anket (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*), gotovo pa tudi znotraj uredniškega odbora. Toporišič je v svojih delih pogosto kritiziral prejšnje kodifikacijske priročnike:

SP 1962 se je v glavnem držal Ruplovih določitev premičnega naglaševanja, dovolil pa je praktično pri vseh (ne pri *kósila*, *múčila*, *stópila*, *lótíl -íla*, *ogníla*, *dirjála*, *pisála*, *plesála*) variantno naglaševanje po nepremičnem tipu in z naglasom na korenu. Varianta z nepremičnim naglaševanjem na korenu je navedena na drugem mestu, na prvem pa samo pri *blískala*, *píhala*, *počívala*, *sánjala*, *skúšala*. Ker so variante brez komentarja, si marsikdo misli, da se morda v Ljubljani in tudi njeni širši gorenjski in dolenski okolici govori poleg *ločila*, *ljubila*, *potegníla*, *pláčala*, *skakála* tudi *lóčila*, *ljúbila*, *potégníla*, *pláčala*, *skákala*, in da sme torej naglaševati brez razlike na oba načina. Bil bi v zmoti. (Toporišič 1965: 77.)

Toporišič kodifikatorje *Slovenskega pravopisa* 1962 kritizira, ker naglaševanje po premičnem naglasnem tipu v teh glagolih ni na prvem mestu. Pri tej utemeljitvi gre za pretiravanje, saj je npr. v primeru glagola *ločiti* v *Slovenskem pravopisu* 1962 na prvem mestu premični naglasni tip *lóčil -íla*, ki mu je dodan še nepremični naglasni tip, in sicer: »in *lóčiti* -im s stal. poud.« (Bajec idr. 1962: 409) Primer za nepremični naglasni tip je torej naveden kot drugi, sicer z vezikom *in*, ki zaradi vezalnosti kljub drugemu mestu nakazuje na enakovrednost.

Toporišič v nadaljevanju pravi:

Naglaševanje na korenu [v teh primerih, op. H. T.] je pokrajinsko in v knjižnem izgovoru nima svojega mesta, vsaj ne na zgoraj omenjenem področju [Ljubljana z okolico, op. H. T.]. Mislim, da je SP 1962 šel v takem dovoljevanju dvojic predaleč in se ravno s približevanjem imaginarnemu povprečku (ker Slovenci govore tako na prvi kakor na drugi način, dovolimo oboje!) od stvarnosti [pomembno vprašanje je, katere stvarnosti, op. H. T.] oddaljil, ne pa se ji približal. Samo tam, kjer se v istem, tj. ljubljskem, kranjskem govoru uporabljata oba načina, je mogoče in je treba tudi oba dovoliti. Zdi se mi, da je eden izmed avtorjev SP tako naglaševanje zagovarjal s stališča, da se takó

uveljavlja naglaševanje sedanjika tudi v deležniku na -l, posebno še v štajerskih narečjih. (Toporišič 1965: 77, podčrtal H. T.)

Toporišič glede na ta navedek jasno nasprotuje skupnemu vseslovenskemu knjižnemu jeziku, ki je glede na svoj razvoj in vpliva govorcev iz različnih narečij inherentno varianten (primerjaj problematiko števnikov od dvanajst do devetnajst, Poklač 2003, Tivadar 2012). Variantnost, ki ni potrjena v osrednjeslovenskem območju, zavrača, označi kot »imaginarni povpreček«, njegova (ne)argumentacija pa je pogosto tudi ad hominem, saj napade določenega avtorja pravopisa iz leta 1962 (»eden izmed avtorjev SP«), da zagovarja štajerske variante.

Relevantni so mu samo osrednjeslovenski informatorji. Tako pri opredeljevanju naglasnih tipov pri samostalnikih z nepremičnim in mešanim naglasnim tipom (glede na *Slovenski pravopis* 1962 opredeli 11 skupin) pravi:

Po skromni anketi, ki sem jo napravil med Ljubljancani, vidim, da je naglaševanje po mešanem naglasnem tipu v govornem [pogovornem?] jeziku docela opuščeno. Stilno nevtralizirano je tako naglaševanje komaj pri kakšni *gori* ali *vodi*. V nekaterih narečjih je naglasov na končnici več, toda odločilen je tu le govor Ljubljane. (Toporišič 1965: 64.)

Toporišič bi torej dopuščal variantnost samo na podlagi govora Ljubljane, kar je bilo v tistem času mogoče razumljivo, saj ni bilo tolikšne mobilnosti in digitalnih medijev (še radio je bil dokaj slabo razvit). Danes je regionalno slovenski knjižni jezik bistveno bolj razširjen in manj vezan na določeno regijo.

Nepremičnost, ki je sicer sestavni del slovenske norme, je Toporišič torej odklanjal, čeprav priznava, da je bilo premičnega naglaševanja nekoč več in da je v knjižnem jeziku tako naglaševanje stilno zaznamovano:

Tudi v knjižni govorici je bilo naglaševanja na končnici nekoč več, vendar posebno v poeziji. Nekateri primeri iz SP pa so čisto narečni. V novem slovarju [nastajajoči *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*] bi bilo torej treba na prvem mestu vedno pisati naglas po

prvem [nepremičnem] tipu, po četrtem pa na drugem mestu le tedaj, kadar gre za najbolj razširjene primere bodisi v našem literarnem izročilu bodisi v vsakdanji govorici širših narečnih področij. Kar je ozko narečno ali zgodovinsko, naj ostane nezapisano. Ta zahteva se zdi morda temu ali onemu preostra, vendar je pač edina, ki nas iz nejasnosti lahko izpelje. Dejansko govorno stanje je tu silno težko zajeti, kakor hitro upoštevamo več narečnih področij, pa tudi v okviru enega samega je dostikrat težko, ker se te stvari še vedno urejajo. Proces pa gre gotovo v smeri k prvemu naglasnemu tipu. (Toporišič 1965: 64.)

2 Toporišičeva sistemizacija naglaševanja v slovenskem jeziku s stališča sodobnega jezikoslovja

Človek bi mislil, da so naglasne razmere slovenskega knjižnega jezika neproblematične, saj se je pri nas o naglasu vendar že toliko pisalo in bi torej moralo biti vse jasno postavljeno. Ali kdor si hoče to naglaševanje uzavestiti ali pa ga hočemo uzavestiti drugim, dobro ve, kaj vse nam na tem področju še ni dognano, ve še posebno dobro, da praktičnih pravil, ki bi učečemu se dejansko mogla koristiti, močno manjka. (Toporišič 1965: 56.)

V razpravi iz leta 1965 Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika je Jože Toporišič obravnaval temeljne naglasne tipe slovenskega knjižnega jezika in s tem prispeval enega svojih zgodnjih, pa vendar najpomembnejših opisov slovenskega prozodičnega sistema. To je bil čas, ko se je Toporišič šele usmerjal v jezikoslovje. Mnogi avtorji in tudi Toporišič sam to njegovo raziskovalno obdobje, ko je najprej raziskoval narečja na podlagi zgodovinskega razvoja jezika, opredeljujejo kot strukturalistično metodo, pri čemer Toporišiča uvrščajo tudi med glasoslovne strukturaliste (Smole 2019: 129–130). Članek o naglasnih tipih je umeščen v čas, ko se je Toporišič začel sistematično opirati na strukturalistično fonološko metodo – smer, ki je kasneje odločilno oblikovala tudi njegovo slovnico, prvič izdano leta 1976, kamor je vključeval vsebino 4 učbenikov z naslovom *Slovenski knjižni jezik* 1–4 in tudi druge članke, tudi tega o naglasnih tipih. V tem članku je želel postaviti pregleden in normativen sistem naglasnih tipov, ki bi veljal predvsem za knjižni jezik in ne za posamezna

narečja. V tem okviru gre za prelom v slovenskem jezikoslovju, ki je bilo v prvi vrsti orientirano na narečjeslovne (dialektološke) raziskave, s Franom Ramovšem, Tineto Logarjem in kasneje z Jakobom Riglerjem, ki sta se jim je kasneje pridružili Zinka Zorko in Martina Orožen ter potem danes Vera Smole. Zaradi zgodovinskorazvojnih predpostavk je Toporišič v tem članku izhajal iz naglasnega sistema, značilnega predvsem za osrednjo slovenščino (naglasne tipe je obravnaval kot strukturne opozicije (fonološka metoda) znotraj besednih vrst in njihovih oblik), naglasni tipi pa so bili opisani tako, da bi jih bilo mogoče uporabiti v normativnem opisu jezika.

Kljub navezanosti na zgodovinskorazvojno smer se je Toporišič zavedal, da bi lahko na podlagi zgodovinskega razvoja, torej izhajajoč iz praslovanščine oz. praslovenščine, knjižni jezik razumeli le v primeru poznavanja praslovenskih naglasnih razmer in natančne razlage teh znanstvenih dognanj, ki pa se pogosto skrivajo »za dvakratnim »načeloma« in enkratnim »večinoma« (Toporišič 1965: 57.) In tako znanstveno raziskovanje nam po Toporišičevih besedah bolj malo pomaga, čeprav smo jezikoslovno izobraženi, in zato si je

treba iskati drugih pravil, če sploh so; taka, za katera se ni treba predhodno naučiti praslovenščine ali katerega njenih potomcev. Če se nam posreči odkriti taka pravila, ki rasto iz obvladanja materinščine same, to pomeni, da ima povprečni, jezikoslovno nešolani uporabnik našega jezika dejansko možnost priti do zavestnega obvladanja naglasnih norm. (Toporišič 1965: 57.)

Iz tega navedka je razviden odmik od pretirane zgodovinske obravnave in sklicevanja na zgodovinski razvoj, izpostavi tudi jezikoslovno nešolanega uporabnika, pri čemer sledi Škrabcu, ki je poudarjal tako sodobno slovensko usmeritev pri govoru kot tudi »nesalonskost« slovenskega jezika (prim. Tivadar 2018). V tem okviru tudi začne svojo razpravo s pedagoško noto, pojasnjevanjem razlikovanja med dolgimi naglašeni in kratkimi naglašeni v primeru *brát* in *brât*, ampak bi morali ločevati med kvantiteto in naglašenostjo. Prav tako preko kritike Rupla razloži napačno razvrščanje naglasnih tipov glede na kakovost samoglasnikov, kar je posledica zapisovanja naglasnih znamenj na samoglasnikih. Pri tem potem zaključí,

da je pri samoglasnikih »treba poznati oboje, toda naglasnih tipov nam kvantitetne in kvalitetne okoliščine naglašanih samoglasnikov ne smejo zatemnjevati in komplicirati do nenaučljivosti.« (vse v Toporišič 1965: 57.) Toporišič v tem članku načeloma pedagoško razlaga,¹ kako je kaj pravilno tako s stališča terminologije kot tudi samega nabora besed, katerih pravilnega naglaševanja se moramo naučiti.

Temu uvodu potem sledi kratka opredelitev 4 naglasnih tipov, kar je napovedovalo pregledno in za uporabnika prijazno strukturalno opredelitev. Pri obravnavi besed po posameznih tipih pa je pogosto izražal negotovost in samo predvidevanje, kako naj bi bilo:

Kako pa je pri pridevniki s končniškim naglaševanjem? Glede njihove pogostnosti je treba reči, da jih starejši ljudje tudi v Ljubljani govorijo več kakor mlajši, še več pa jih govorijo ljudje npr. z dolensko narečno podlago. Pri presoji normativnosti takega naglaševanja pa more za sodobni jezik odločati spet le najširša raba knjižno in napol knjižno govorečih iz Ljubljane in njene ožje mestne soseščine. Če upoštevamo vse to, prihajamo do zaključka, da se končniško naglaševanje ohranja le v obliki za N. ed. moškega spola (seveda tudi v A. = N.), drugod pa se pridevniki radi naglašajo po nepremičnem tipu. (Toporišič 1965: 70.)

Tako v tem kot mnogih delih tega članka izpostavlja, da ima slovenščina osnovno tendenco po nepremičnem naglasnem tipu. Vendar tega nespornega dejstva nikjer ne izpostavi kot osnovno pravilo, ampak celo dokazuje nujnost učenja pravil zaradi premikanja naglasa, seveda po zgledu Ljubljane z okolico.

Slovenščina ima načeloma nepremični naglasni tip, tj. da se v neosnovnih oblikah naglas načeloma ne premika – tako se v besedah, ki so se nekoč naglaševale po mešanem naglasnem tipu, naglas danes ne premika in ostaja na korenu (primer *gora*, *voda*; *klicati*, *šivati*).

¹ Takšen pedagoški pristop je sicer značilen tudi za kasnejšo *Slovensko slovnico* in *Enciklopedijo slovenskega jezika*.

3 Tonemsko naglaševanje – njegova obveznost, realna izgovorjava in naučljivost

Toporišič v *Slovenski slovnici* o tonemskem naglaševanju pravi:

Tonsko naglaševanje imenujemo tonemsko, oba tipa naglasa pa tone-ma: prvi tonem imenujemo cirkumfleks, drugega pa akut. - Obe vrsti naglaševanja sta knjižni, prednostna pa je tonemska; eno oz. drugo si navadno pridobimo v narečju v mladosti.

Tonemsko naglaševanje poznajo: Korošci v Avstriji in Italiji, Beneški Slovenci (ob Nadiži in Teru), prebivalci zgornje Soče nad Tolminom, Gorenjci (izvzeta Poljanska dolina in Škofja Loka z okolico), Ljubljana, Horjulci, Dolenjci (izvzeto posavsko narečje vse od Litije do Jesenic) in del Belokranjcev. Netonemsko ali jakostno naglašujejo vsi drugi. Ker tonemsko naglašuje Ljubljana, je tako knjižno naglaševanje vablivo tudi za tiste, ki ne govorijo tonemsko. (Toporišič 2004: 63.)

O problematiki tonemskega naglaševanja smo že večkrat govorili, predvsem v odnosu do kodifikacije in naučljivosti tonemskega naglasa (Tivadar 2012, 2018). Toporišič je tukaj nedvoumen – tonemskost si načeloma »pridobimo« v mladosti. Torej se je ne naučimo, ampak si jo pridobimo. Nejasno je, kaj pomeni vablivo – ali to pomeni prestižnost in večvrednost naglasa, prav tako pa tudi nekaj, česar bi se morali priučiti? Toda kako se naučiti tonemskosti? Predvsem pa, ali je tonemskost s stališča sodobnega govorca slovenščine nekaj splošnega?

V tem navedku eksplicitno postavlja tonemsko naglaševanje na prvo mesto kot »prednostno« in »vablivo« za Neljubljančane. Pri obravnavi naglasa in samoglasnikov v *Slovenski slovnici* sicer začne z jakostnim samoglasniško-naglasnim sistemom, ki mu sledi tonemski samoglasniško-naglasni sistem.

Dodaten paradoks je, da je bila tudi ta zgodnja in najcelovitejša naglasoslovna razprava o naglasnih tipih (1965) posvečena samo naglasnemu mestu, in sicer s stališča jakostnega naglasa. Toporišič v tej razpravi izrazito kritizira predvsem Rupla kot tudi *Slovenski pravopis* 1962, da morajo biti pravila naglaševanja namenjena splošnemu uporabniku.

Tonemski naglas pa je bil zapisan, preko modelne govornice zvočno prisoten in izpostavljen že v fonetični vadnici *Slovenski jezik na pločama* (Toporišič 1961: 14):

Naglas: slovenski jezik ima dvoje naglaševanje. Naglašeni zlog se lahko od nenaglašene razlikuje bodisi samo po jakosti (ekspiratorni naglas), kot npr. v ruščini, angleščini, francoščini, nemščini in italijanščini, bodisi po jakosti in intonaciji, vzpenjajoči ali padajoči, kot v srbohrvaškem jeziku; le da v slovenskem jeziku ni intonacijske opozicije na kratkih naglašanih zlogih. Znanstveno zanimivejša je ta druga vrsta naglaševanja, ki jo najdemo v polovici slovenskih narečij, na njej pa temelji tudi največ del slovenskih pesnikov in pisateljev; značilna je tudi za Ljubljano.²

Tonemski naglas je izpostavljen kot »znanstveno zanimivejši« (»naučno zanimljiviji«), ki ga ima polovica slovenskih dialektov in v katerem je največ literarnih del, prav tako pa naj bi bil karakterističen za Ljubljano. Natančnih opredelitev podobe in razširjenosti tonemskega naglasa v slovenskem jeziku ni podanih ne v fonetični vadnici iz leta 1961 niti v *Slovenski slovnici* iz leta 1976.

Tonemskost je torej nekaj v mladosti pridobljenega, težko naučljivega, nekaj znanstveno prestižnega, osebnega, dragocenega in posebnega, kar je s strani določenih slavistov pogosto predstavljeno preveč subjektivno:

Še boljše pojasnilo za neurejeno tonemskost v gledališčih in za mižanje AGRFT pred tem pojavom bi najbrž dobili s pregledom sestave poklicnega igralskega kadra. Na Trojanah ni ograje in emonocentrični aparthajd na srečo ni tako močan, da bi igralcem iz Štajerske in drugih netonemskih območij izrekli »Berufsverbot«, res pa bi od režiserjev, ko odločajo o zasedbi vlog, pričakovali harmonizacijo te plati igralskih profilov znotraj iste uprizoritve. (Dular 2021: 143.)

² Izvirnik: »Naglasak: Slovenski jezik ima dvostruko naglaševanje: naglašeni se slog može razlikovati od nenaglašenoga bilo samopo intenzitetu (ekspiratorni naglasak), kao na pr: u ruskom, engleskom, francuskom, njemačkom i talijanskom, bilo po intenzitetu i intonaciji, uzlaznoj ili silaznoj, kao u srpskohrvatskom jeziku, samo što u slovenskom jeziku nema intonacijske opreke na kratko naglašenim slogovima. Naučno zanimljiviji je taj drugi tip naglašavanja, koji se oslanja na polovicu slovenskih dijalekata i na kome imamo najviše djela slovenskih pjesnika i pisaca i koji je karakterističan za Ljubljano.« (Toporišič 1961: 14.)

Temu prispevku ne bomo posvečali posebne pozornosti, saj je avtor nedvoumno in zelo čustveno na stališču, da je tonemskost nekaj, kar bi moralo biti prestižnejše in v ospredju. Ob tem želi avtor skozi celoten prispevek dokazovati po njegovem osebnem mnenju neustrezno in namerno zapostavljanje tonemskega naglasa v slovenskem jezikoslovju in javnem prostoru, kar seveda ne drži.³ Na osnovi tega članka in tudi mnogih Toporišičevih vztrajanj na tonemskosti kot nujni sestavini slovenskega jezika, kar smo obširno že razložili pred slabimi 15 leti, je razvidno, kako zelo občutljivo je ukvarjanje z jezikovno normo, še posebej govorjenega jezika, ki je ontološka značilnost človeka. Samo preko mnogih izkušenj, tako pedagoških kot raziskovalnih na področju govora lahko na to področje pogledamo sorazmerno objektivno. Popolne objektivnosti namreč ni. Pri govoru, tudi poučevanju govora, pa je pomembno, da se ne izogibamo osebnemu značaju govora, moramo pa poznati in se zavedati javnega govornega položaja in upoštevanja retoričnih pravil:

Govor je ne samo opća prirodna sposobnost nego i umijeće, zanat i talent. Čovjek se služi govorom, ali i služi govoru. Govor je sredstvo za ostvarenje i ostvarenje samo.

Govor ni samo splošna naravna sposobnost, ampak tudi védenje, znanje in talent. Človek uporablja govor, vendar tudi služi govoru. Govor je sredstvo za izražanje in izražanje samo. (Škarić 1988: 23.)

Tonemskosti tudi Toporišič ni zahteval v svojem članku o naglasnih tipih, ampak je na prvo mesto postavljaj naučljivost mesta naglasa.

Tonemskosti v svojem priročniku ne zahtevata niti gledališka in radijska lektorica, priročniku so priloženi tudi posnetki (Šeruga Prek in Antončič 2003).

O tonemskosti zelo jasno in celovito pišeta, tudi na podlagi večdesetletnih izkušenj tako v gledališču kot pri poučevanju igralcev, gledališki lektorici in profesorici govora Katarina Podbevšek in Nina Žavbi:

³ Ob tem avtor preko izrazov harmonizacija igralskih profilov znotraj iste uprizoritve in ciničnega omenjanja aparthajda Ljubljane oz. Emone ter nemške besede za prepoved dela in ograje na Trojanah posredno dokazuje svojo nestrpnost do netonemskega govora in netonemskih raziskovalcev. Pri Toporišiču je namreč bilo zapisano, da je tonemski naglas prednostni in vabljev tudi za ostale, kar pa je s stališča izobraževanja in splošnosti knjižne izreke zelo težko uresničljivo; sodobne raziskave kažejo na to, da praktično nemogoče (več v Tivadar 2012; Žavbi in Podbevšek 2021).

»[V]endar pa se praktično, pri vajah, ukvarjamo z glasovno realizacijo predvsem jakostnega naglaševanja. V praksi se je namreč pokazalo, da netonemski govorci tonemske variante pogosto sicer slišijo, če jih nanje opozorimo, da pa se tonemskega govora zelo težko naučijo (tudi v Šuštaršič in Tivadar 2005: 23) in tudi ne slišijo pomenskih razlik. Poleg tega včasih študenti z dolensko obarvanim govorom slišijo druge toneme kot npr. študenti z Gorenjske, večinoma pa pomenskih razlik, ki jih sprememba tona prinese, ne zaznajo. Vzorec govorcev, na katerem vsako leto v prvem letniku slušno preverimo prepoznavanje in govorno udejanjanje tonemskosti, je sicer majhen (do 30 študentov), vendar je rezultat vsako leto v povprečju približno enak. Rezultat je odvisen tudi od govorne provenience študentov, ki se v določenem letu znajdejo v študentski skupnosti. Jasno je, da npr. Štajerci ne govorijo tonemsko in toneme tudi težko prepoznajo in ponovijo. Ostali, ki so doma na geografskih področjih, kjer pričakujemo tonemskost, sicer menjavajo ton, vendar redki prepoznajo tudi pomenske razlike med različnimi tonemi. Pogosto ob preverjanju v priročnikih ugotavljajo, da njihov tonem ni enak tistemu v slovarju in postanejo glede pomena negotovi. Tudi iz nekaterih sodobnih raziskav tonemskosti je razvidno, da je zavedanje in slišanje tonemskosti relativno slabo (Šuštaršič in Tivadar 2005: 35). (Žavbi in Podbevšek 2021: 177.)

V pedagoškem smislu je torej celo pri igralcih učenje tonemskega naglasa težavno in jo le redki obvladajo, tonemskost v procesu izobraževanja niti na univerzi ni (splošno) naučljiva, prav tako jo je težko, mestoma nemogoče perceptivno zaznati tudi tonemskim govorcem (Šuštaršič in Tivadar 2005). Tonemskosti kot vsesplošne značilnosti knjižnega jezika zato ne moremo normativno predpisovati, ampak le kot variantno možnost za tonemske govorce. Prav tako tega tudi ne moremo zahtevati pri pouku v osnovnih in srednjih šolah, kjer vzgajamo sodobne govorce slovenskega knjižnega jezika.

4 Pravila slovenskega naglaševanja in kakovost ter trajanje slovenskih knjižnih samoglasnikov

S stališča razumevanja in učenja slovenske knjižne izreke je najpomembnejše razločevanje med naglašeni in nenaglašeni samoglasniki. Naglas namreč združuje zloge v besedo, ki potem tvori semantično enoto.

Prav tako je mesto naglasa pomemben fonološki element, saj naglas na določenem zlogu daje besedi pomen. V slovenščini se učimo besede skupaj z naglasom, naglas pomensko opredeljuje besedo, zato se ga moramo učiti skupaj z besedo.

V slovenščini, tako v knjižnem jeziku kot v neknjižnih različicah, nimamo preprostega pravila o naglasnem mestu, saj je naglas lahko na različnih zlogih v besedi (prvem, drugem, tretjem, predzadnjem ali zadnjem; Toporišič 2004: 66). Tako je tudi zapisano v sodobnih priročnikih *Fonetika 1* in *Pravopis* 8.0.⁴ Zato se moramo naglasa naučiti skupaj s pomenom besede, pri čemer pa moramo poznati tudi kakovost samoglasnikov, ki so prav tako pomenskorazločevalni. Pri naglaševanju slovenskih knjižnih besed se ravnamo po normativnih slovarjih ali slovnica, pri naglaševanju pa si pomagamo z naglasnimi znamenji.

Trenutno so v kodifikacijskih priročnikih veljavna naglasna znamenja ostrivec, krativec in strešica, ki imajo naslednji pomen:

´ ostrivec	mesto naglasa	dolžino	ozkost (e in o)
^ strešica	mesto naglasa	dolžino	širokost
` krativec	mesto naglasa	kračino	širokost

Tabela 1: Pomen naglasnih znamenj za jakostno naglaševanje v SSKJ2 in *Slovenskem pravopisu* 2001 ter *Slovenskem etimološkem slovarju*

´ akut	dolžino	nizki ton
^ cirkumfleks	dolžino	visoki ton
` gravis	kračino	nizki ton
¨ dvojni gravis	kračino	visoki ton

Tabela 2: Pomen naglasnih znamenj za tonemsko naglaševanje⁵ v SSKJ2 in *Slovenskem pravopisu* 2001 ter *Slovenskem etimološkem slovarju*

⁴ Glasoslovje v slovnicičnem orisu, dostopno na spletišču www.fran.si.

⁵ Ozkost e-ja in o-ja zaznamujemo s piko pod črko (*mlěko*, *mōka* – primer iz *Slovenskega etimološkega slovarja*, kjer je v iztočnici označen le tonemski naglas), širokost pa ni posebej zaznamovana.

V *Slovenskem pravopisu* 2001 in SSKJ2 je tonemski naglas označen v okroglem oklepaju, na iztočnici pa je označen primarno jakostni naglas:

gôra -e in -é ž, tož. ed. in mn. v prislovni predložni zvezi tudi góro góre (ó) (SSKJ2)

Samo tonemskost je označena v *Slovenskem etimološkem slovarju* predvsem zaradi zgodovinskorazvojnega pogleda in znanstvenosti:

góra -e ž lat. 'mons' (16. stol.), górski, gorät, gôrnik, gorjän, gorjá-nec, gorôvje, pogôrje, podgôrje, predgôrje, v zloženkah rudogôrje, sredogôrje, visokogôrje ipd. (Snoj 2016)

Tovrstni pogled je usmerjen v knjižni jezik osrednjeslovenskega prostora. Splošni jezikovni priročniki – slovar, pravopis in tudi Toporišičeva *Slovenska slovnica* – pa priznavajo enakovrednost slovenskega naglaševanja, in sicer tako jakostno kot tudi tonemsko naglaševanje.

Naglasna znamenja se v splošni rabi (zapisu) uporabljajo le izjemoma, zagotovljena pa je enakovrednost obeh načinov naglaševanja:

Pomni

Mesto naglasa (*sadí – sádi*), kolikost (*brát – brät*) in kakovost (*péti – pêti*) naglašanih samoglasnikov ter tonemskost (*vîle – vîle*) po potrebi zaznamujemo z ločevalnimi znamenji. (Toporišič 2001: 70.)

Obe vrsti naglaševanja sta enakovredni tudi deklarativno (Toporišič 2001: 70–71):

Slovenski knjižni jezik ima dve vrsti naglaševanja: jakostno in tonemsko. Pri jakostnem se izrazitost naglašene samoglasnika dosega z večjim izdihom zraka, pri tonemskem pa z visokim ali nizkim tonom. Obe vrsti naglaševanja sta enakovredni, vendar večinoma pokrajinsko vezani. Tonemsko naglaševanje je značilno zlasti za osrednja narečja (dolenjsko, gorenjsko, koroško). V slovarskem delu Pravopisa je naglasno mesto zaznamovano z znamenji za kolikost in kakovost naglašene samoglasnika, tonemsko pa je navedeno v okroglem oklepaju na koncu oglavja slovarskega sestavka.

V tem kodifikacijskem zapisu ni navedeno, da je tonemski naglas osrednjese-lovenskega območja primaren in zavezujoč za vse govorce. To bi lahko sklepali samo na podlagi prej navedenih Toporišičevih opisov v Slovenski slovnici in drugih znanstvenih delih. Res pa je tudi, da Toporišič znanja tonematike od svojih študentov ni zahteval, bil pa je to »bonus« pri študiju in na izpitu. Na podlagi tega lahko zaključimo, da je tonemski naglas enakovredna vrsta naglaševanja v knjižni slovenščini, ki pa s stališča kodifikacije in poučevanja ni obvezna niti prestižnejša od jakostnega naglaševanja.

4.1 Kolikost in kakovost (fonemskost) slovenskih samoglasnikov

Za slovenski knjižni jezik velja, da so naglašeni samoglasniki načeloma dolgi, nenaglašeni pa kratki (Tivadar 2004, 2010). Kodifikacijsko še vedno nerazrešena je kolikost naglašanih samoglasnikov. Sodobne raziskave kažejo na nefonološko razlikovanje naglašanih samoglasnikov po trajanju pri knjižnih govoricah, tako radijskih napovedovalcih (Tivadar 2004a, 2004b) kot tudi drugih profesionalnih govoricah (Tivadar 2010, Jurgec 2011). Kvečjemu bi lahko govorili o določenem tudi fonemsko drugačnem izgovoru kratkih naglašanih samoglasnikov, ki imajo predvsem pri fonemu /a/ drugačno formantno strukturo, ki bi opravičevala novi samoglasniški fonem (Jurgec 2011), kar se sicer pri drugem govorcu in novih meritvah ni potrdilo (Kocjančič Antolík in Tivadar 2019). Tudi kratki nenaglašeni samoglasniki imajo pri fonemih /e/, /o/ in /a/ drugačno formantno strukturo, kar pa zaradi posebnega položaja (nenaglašenosti) ne opravičuje opredelitve teh glasov kot samostojnih fonemov (prim. Tivadar 2010). Ko je nek samoglasnik nenaglašen in kratek, se že zaradi manjše odprtosti spremeni tudi akustična podoba samoglasnika.

Osnovnih samoglasniških fonemov v slovenskem knjižnem jeziku je torej osem. Vsi so potencialno naglašeni, pri čemer je vedno kratek, tako naglašen kot nenaglašen, polglasnik: /a/, /i/, /u/, /e/, /ɛ/, /o/, /ɔ/, /ə/. Soglasniki v slovenskem knjižnem govoru niso naglašeni, niti zvočnik *r*, po mednarodni fonetični abecedi IPA zapisan /r/ in praviloma v slovenščini realiziran z enim tresljajem konice jezika, zato je opredeljen kot trepljajnik (angl. tap).

Zato bi bilo smiselno prenoviti pomen naglasnih znamenj in tabelo, kjer bi bil krativec znamenje za vedno kratki polglasnik, medtem ko bi ostrivec in strešica označevala naglašenost in širokost oz. ozkost e-jevskih in

o-jevskih fonemov, kot je bilo predlagano v novem glasoslovnem učbeniku (Tivadar in Batista 2019).

´ ostrivec	mesto naglasa	dolžina pát, pít, bík, kúp ...	ozkost e in o pét, gód, kúp,
^ strešica	mesto naglasa	dolžina in širokost (e in o) pêta, gôra, kmêt, gôst ...	
` krativec	mesto naglasa	kračina <u>samo</u> pri polglasniku (tako nad e kot r) pès psà, bezèg -zgà in bèzeg -zga; čřn, přvi itd.	

Tabela 3: Opredelitev naglasnih znamenj za označevanje naglasa v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku, namenjeno splošnim jezikovnim priročnikom

5 Določanje naglasnega mesta v slovenskem knjižnem jeziku

Kot smo že izpostavili v prejšnjih poglavjih, je naglasno mesto v slovenščini vezano na pomen besed in pomenskorazločevalno vlogo naglasa.

Zaradi narečne raznolikosti slovenskega jezika je dosti različnih variant oz. nejasnosti glede naglaševanja določenih besed. Preko šolstva, medijev in vseh javnih govorcev od sodstva, parlamenta, znanosti, gospodarstva do vseh upravnih delavcev in diplomacije, vključno z evropskimi institucijami, se je slovenski knjižni jezik utrdil kot samostojna od geografskega porekla neodvisna jezikovna zvrst, namenjena sporazumevanju za celotno jezikovno skupnost ne glede na narodnost govorca. Načeloma je sicer bilo v preteklosti pogosto določanje naglasa glede na geografsko poreklo govorca, s poudarkom na osrednjeslovenskem govoru, še posebej Ljubljane z okolico.

Tovrstna usmerjenost v geografsko določenost govora je hote ali nehote povzročala zelo osebni pristop k določanju norme, pa čeprav je načeloma govor Ljubljane dejansko sistemsko najbližje knjižni izreki. Toda težava tudi pri ljubljanskem govorcu nastopi, ko pride do določenih sprememb v knjižnem jeziku. Značilno za preteklo jezikoslovno delovanje, ki ima včasih še določene odmeve tudi danes (gl. razprave na *Pravorečnem posvetu* 2021), je določanje naglasa glede na govor nas in naših bližnjih:

Nedovršniki, ki jih je mogoče napraviti k dovršnikom, ki so že sami nastali s prefiksacijo nedovršnikov (*ubijati* < *ubiti* < *biti*), praktično v deležniku na *-l* premičnega tipa ne poznajo, saj sem v govorjeni besedi Ljubljanki k vsem takim besedam iz Ruplovega pravorečja našel premični tip le pri *ubijála*, *umivála*, *počivála*, *obuvála*, *ponujála* in *dolivála*, ki jih vse dovoljuje tudi SP [*Slovenski pravopis* 1962]. (Toporišič 1965: 77.)

Premik naglasa je torej bil ugotovljen na podlagi ankete ene osebe, predvidevamo, da je to kultivirana in odlična govorka iz Ljubljane, profesorica slovenščine, žena znanstvenika, ki je to tematiko teoretično dobro poznal.

Ali je bilo v splošnem knjižnem jeziku leta 1962 in 1965 res takšno stanje, je vprašanje, na katerega bomo mogoče lahko odgovorili po pregledu arhiva Radia Ljubljane, sedaj Radio Slovenija.

Vsekakor pa nam sodobni čas ponuja dosti možnosti za preverjanje kodifikacijskih priročnikov. Današnji sodobni priročniki načeloma kodificirajo naglaševanje samo na korenu (*ubijati*), ponekod pa dopuščajo variante (navajam po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, 2. izdaja, in *Slovenskem pravopisu* 2001):

umívati -am nedov., tudi umivála (í) (SSKJ2)

počívati -am nedov., tudi počivájte; tudi počivála (í) (SSKJ2)

počívati -am nedov., tudi počivájte; tudi počivála (í) (SSKJ2)

obúvati -am nedov., tudi obuvála (ú) (SSKJ2)

ponújati -am nedov., tudi ponujájte; tudi ponujála (ú) (SSKJ2)

dolívati -am nedov., tudi dolivájte; tudi dolivála (í) (SSKJ2)

Kot znanstveniki in kodifikatorji se moramo zavedati vloge sodobnih priročnikov na spletu, ki sooblikujejo sodobno normo. Uporabniki namreč ob negotovosti pri naglasnem mestu in kakovosti samoglasnikov, pogledajo v priročnik, znanstveniki pa dajemo določene smernice, da lažje govorijo in se učijo slovensko. Za spremembo naglasnega mesta v kodifikacijskem priročniku moramo imeti zato dovolj argumentov in konkretnih analiz, kar se je v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* preverjalo preko naglasnih anket. Naglasno anketiranje izvajajo ustvarjalci kodifikacijskih priročnikov še danes, kar je zapisano v konceptu novega *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (Gliha Komac idr. 2015).

5.1 Osnovna tendenca slovenskega naglaševanja

Problem naglasa na glagolski priponi ali pred njo v nedoločniku spada pravzaprav v poglavje o nepremičnem naglaševanju, tj. o njegovih variantah, vendar pa sem spada tudi z vidika medsebojnega razmerja glagolskih oblik, npr. v odnosu naglasa nedoločnika do deležnika na -l ali do sedanjika. Glagolov na -em -ti ta problematika iz razumljivih razlogov ne zadeva, pač pa vse druge, tako tiste na -nem -niti, na -im -iti, -em -ati in – samo deloma – tudi na -jem -jati ter -ujem -ovati.

Če se ne motim, ravna SP 1962 z nedoločnikom tako kakor z naglasom za deležnik na -l, kadar nima ničte končnice, torej za ženski in srednji spol ednine in za dvojino in množino sploh. (Toporišič 1965: 77.)

Toporišič že leta 1965 izpostavi to tendenco po nepremičnem naglasnem tipu:

V nepremičnem naglasnem tipu se nahaja največ besed, hkrati pa je zbirališče vseh tistih besed, ki zapuščajo druge tri naglasne tipe. Težava je pri njem samo v tem, ali se ta ali ona beseda naglaša po nepremičnem tipu stilno nevtrarno ali pa označeno. O tem pa je bilo že govora. Drugo, kar je pri tem tipu treba še omeniti, so variante v okviru nepremičnega tipa samega, kakor npr. naglaševanje *migljaj* — *mîgljaj*. Oglejmo si to. (Toporišič 1965: 78.)

V slovenščini je prevladujoč nepremični naglasni tip, ki je tudi progresivni – besede, ki so bile nekoč naglaševane premično, se sedaj naglašujejo po nepremičnem naglasnem tipu (naglas se torej ne premika, ostane na istem mestu):

Tudi v knjižni govorici je bilo naglaševanja na končnici nekoč več, vendar posebno v poeziji. Nekateri primeri iz SP pa so čisto narečni. V novem slovarju bi bilo torej treba na prvem mestu vedno pisati naglas po prvem tipu, po četrtem pa na drugem mestu le tedaj, kadar gre za najbolj razširjene primere bodisi v našem literarnem izročilu bodisi v vsakdanji govorici širših narečnih področij. Kar je ozko narečno ali zgodovinsko, naj ostane nezapisano.

Ta zahteva se zdi morda temu ali onemu prestroga, vendar je edina, ki nas lahko iz nejasnosti izpelje. Dejanskega govornega stanja je tu zelo težko zajeti: ko hitro upoštevamo več narečnih področij, postane slika nepregledna, pa tudi znotraj enega samega je to pogosto težavno, ker se te stvari še vedno urejajo. Proces pa gotovo poteka v smeri k prvemu naglasnemu tipu. (Toporišič 1965: 64.)

Tudi besede z nekoč premičnim oz. mešanim naglasnim tipom imajo danes predvsem nepremični naglasni tip, npr. *gora*, *voda* ... (gl. www.fran.si.)

K temu moramo dodati tudi naslednje pravilo po nepremičnosti:

Ob koncu razpravljanja o premičnem naglasnem tipu pri deležnikih na *-l* naj opozorim še na narečni tip pri glagolih na *-újem -ováti*, nareč *kupôval -ála*. V knjižnem jeziku tu ni prišlo do premičnega naglasnega tipa, kakor do njega tudi ni prišlo pri glagolih na *-ám -áti* (*končál*). (Toporišič 1965: 77.)

Seveda imamo še kar nekaj besed, ki se naglašujejo na končnici, to so predvsem besede s polglasnikom (*pes*, *dež*; *šel* ...), pri besedah z večzložno osnovo imamo pogosto premični naglasni tip (*medved*, *vreme*, *govoriti* ...), nekaj besed pa je tudi še v mešanem naglasnem tipu (besede 1. m. skl., npr. *mož*, besede 2. ž. skl., npr. *stvar* ...).

Toda tendenca po stalnem naglasnem mestu na istem zlogu od osnovne oblike (sedanjiške oz. imenovalniške) naprej je jasna. Poznati moramo predvsem osnovno obliko, ki si jo lahko pogledamo tudi v kodifikacijskih priročnikih, dostopnih na spletu, kjer vidimo tudi določene izjeme.

5.2 Naglaševanje krajevnih imen, priimkov in osebnih imen

V slovenščini torej nimamo točno določenega zloga v besedi, ki bi moral biti naglašen. Zato se lahko upravičeno vprašamo, ali lahko jezikoslovci ali neko območje določajo naglaševanje lastnih imen.

Pri naglaševanju lastnih imen, ki so vezana na določeno osebo ali kraj, se moramo vprašati naslednje: a) Ali lahko določam, na katerem mestu se naglašuje ime za določen kraj, če ne živim v tem kraju? b) Ali lahko določam priimek neki družini? c) Ali lahko predpišem neki osebi naglasno mesto pri njegovem imenu, čeprav se s tem ne strinja?

- a) Krajevna imena so vezana na določeno območje, zato je naglasno mesto vezano na to točno določeno ime za kraj. V slovenščini nimamo sistemskega pravila glede naglašenege zloga v besedi, zato načeloma upoštevamo izvirno naglasno mesto krajevnega imena. Krajevno ime izgovorimo s fonemi in variantami (glasovi) slovenskega knjižnega jezika, pri čemer ima določen vpliv tudi zapis krajevnega imena, v največji meri pa se upošteva lokalni izgovor, toda tudi variante teh fonemov po pravilih slovenskega knjižnega jezika.

V primeru mesta *Ajdovščina*, ki se v narečju izgovori s protetičnim dvoustničnim *w* in *z* asimilacijo določenih soglasnikov in samoglasnikov ([*ˈwaːjdʊfna*]), se naglasno mesto na 1. zlogu ohranja, v knjižnem jeziku pa se izgovorijo vsi soglasniki in samoglasniki – redukcija namreč ni sestavni del knjižne izreke: [*ˈaːjdʊʃtʃina*]. Protetičnega glasu pred samoglasnikom ne izgovorimo, saj tega slovenski knjižni jezik ne pozna.

Prav tako je npr. krajevno ime *Mačkovci* naglašeno na 2. zlogu, fonem /*ʊ*/ pa je izgovorjen dvoustnično ([*ʊ̯*]), kot je predvideno po sistemu slovenskega knjižnega jezika, čeprav je v narečju izgovorjen nezveneč zobnoustnični pripornik. Pravilni izgovor je torej: *Mačkôvci* [*matʃˈkɔʊtsi*].

V primeru našega glavnega mesta je naglašen drugi zlog – *Ljubljána* – in ne *Ljúbljana*.

V primeru krajevnega imena *Brnik* naglasno mesto na prvem zlogu ohranimo (*B̀rnik* oz. po našem novem predlogu naglaševanja bi to bilo zapisano s krativcem *B̀rnik*, z naglašnim polglasnikom, ki je vedno kratek ([*ə̞r*]). V knjižnem jeziku izgovorimo tudi *i*, ki je v

narečnem govoru sicer izgovorjen polglasniško. Polglasnik je v slovenščini samoglasnik, ki je vedno kratek, lahko je naglašen ali nena-glašen, v slovenski pisavi pa zapisan s črko *e* (*pes*) oz. *r* (*prvi*), ne pa tudi *z*, *a*, *i* oz. *u*.

Če kakšnega naglasnega mesta ne poznamo, si to ogledamo v *Sloven-skem pravopisu* ali leksikonu *Slovenska krajevna imena* (1985), lahko pa preverimo tudi pri domačinih.

- b) Priimek je načeloma vezan na določene osebe oz. družino, ki lahko tudi spremeni mesto naglasa. Tako poznamo primer priimka *Peterka*, ki je v izvornem prekmurskem okolju naglašen na 1. zlogu – *Péterka*, mnogi nosilci priimka v osrednji Sloveniji pa imajo naglas na drugem zlogu, in sicer *Petěrka*. Naglašeni široki *e* tukaj nakazuje na obravnavo priimka kot prevzetega imena, saj se v besedah tujega izvora naglašeni *e* pred *r* načeloma izgovarja široko (*boléro*). Naglašeni *e* pred *r* v besedah domačega izvora pa je načeloma ozek (*vera*, *smer*, *čer* ipd.). Podobno se naglas premakne, glede na geografsko poreklo, pri priimku *Keréc* oz. *Kêrec*. Prav tako je priimek *Oblak* lahko naglašen kot *Oblák* (Vatroslav Oblák) in *Óblak* (Jan Óblak). Prav tako je na Primorskem načeloma *Kosovél*, med tem ko se v osrednji Sloveniji naglas pogosto premakne na 1. zlog (*Kósovel*).
- c) Pri osebnih lastnih imenih je zaznati težnjo po večji splošnosti, kjer naglasno mesto določa predvsem Ljubljana z okolico. Tako imamo *Antóna Martína Slómska*, čeprav na Štajerskem načeloma ime *Anton* in *Martin* naglašujejo na prvem zlogu – *Ánton* in *Mártin*. Tukaj je sicer v zadnjem času zaznati težnjo po večjem upoštevanju osebnega naglaševanja, npr. pri imenu *Áleš* in *Aléš*.

Pri tujih lastnih imenih, tako zemljepisnih kot osebnih, pa mesto naglasa ohranjamo: *Mártin Lúther King*, *Sáňkt Ánton* ... *Martín Lúter* pa je tako podomačen, tudi pisno, zato se je v knjižnem jeziku že uveljavilo naglaševanje na drugem zlogu, ki je značilno za osrednjeslovensko regijo, najvplivnejšo in sistemsko odločujočo pri določanju mesta naglasa in opredeljevanju fonemskega sistema slovenskega knjižnega jezika.

Osnovno vodilo pri oblikovanju jezika je v sodobnem času avtentičnost in dovoljevanje variantnosti, kjer je to upravičeno. Še posebej slovenski

govorjeni knjižni jezik je živ in nenehno spreminjajoč se organizem, kar se kaže predvsem pri lastnih imenih in tujih besedah, ki se morajo šele prilagoditi slovenskemu jeziku.

6 Zaključne ugotovitve in smernice

Na podlagi analize v tem članku lahko ugotovitve strnemo v naslednje ključne točke:

1. Slovenski naglasni sistem je zaradi zgodovinskega razvoja in narečne raznolikosti izrazito kompleksen. Tradicionalno izrazito zgodovinskoslovnično in dialektološko zasnovano raziskovanje naglasa danes ni več zadostno za potrebe sodobnega uporabnika slovenščine, ki potrebuje pregledna, naučljiva in empirično utemeljena pravila, predvsem pa učenje preko praktičnih vaj z uporabo priročnikov.
2. Toporišičev opis naglasnih tipov iz leta 1965 je pomemben prelom v slovenskem jezikoslovju: uvedel je sistem štirih naglasnih tipov, ki jih je obravnaval fonološko in morfološko. Toda njegova obravnava ima nekaj ključnih omejitev: pretirana vezanost pravil in učenja naglasa na osrednjeslovenski govor in govor Ljubljane, pomanjkanje empiričnih podatkov (npr. anket), pretirano normativnost in zavračanje variantnosti zunaj osrednjeslovenskega prostora, nezadostno razlikovanje med dejanskim govorom, zgodovino in normo.
3. Čeprav je Toporišič v *Slovenski slovnici* (1976–2004) tonemski naglas predstavil kot »prednostni« in prestižen, sodobne raziskave in pedagoške izkušnje kažejo, da si tonemskost govorec pridobi v mladosti in ni splošno naučljiva, zlasti ne za netonemske govorce. Zato tudi ni smiselno, da bi bila zavezujoča v knjižnem jeziku. Vsekakor pa sta jakostno in tonemsko naglaševanje enakovredna, kar priznavajo tudi današnji kodifikacijski priročniki (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Slovenski pravopis* 2001, načrtovani *Slovenski pravopis* 8.0).

4. Eden najpomembnejših zaključkov naše razprave je sistemska ugotovitev, da se naglasnega mesta naučimo skupaj z besedo (pomenom besede), načeloma pa se naglaševanje v slovenskem knjižnem jeziku razvija v smeri nepremičnega naglasnega tipa. Premični in mešani tip postopno izginjata in sta prisotna le v določenih kategorijah besed, kar potrjujejo tudi sodobni slovarji. Premikanje naglasa je vidno v slovarskem geslu in uporabnik si ga pri teh besedah mora zapomniti. Ta tendenca po nepremičnem naglasu v sodobni slovenščini bistveno olajša učenje naglasa za domače in tuje govorce, ki morajo uporabljati priročnike in se učiti naglasa skupaj s pomenom besede.
5. Področje zemljepisnih in osebnih lastnih imen najjasneje kaže živost knjižnega govora. Pri krajevnih imenih je ključno upoštevaneje lokalnega izgovora, pri priimkih se naglas pogosto premakne glede na regijo ali družinsko tradicijo, pri osebnih imenih pa se krepi načelo »osebnega« naglaševanja, pri tujih imenih se ohranja izvirni naglas, razen pri povsem podomačenih imenih.
6. Normo soustvarjajo tako kodifikatorji kot raba, spremembe je treba utemeljiti s konkretnimi analizami, cilj kodifikacije je splošnost, ne privilegiranje določene regije. Knjižni jezik danes ni vezan na geografsko poreklo govorca, sodobni uporabnik potrebuje natančen opis sodobnega naglasa. Naglas je del živega govora, ki se spreminja in mora odražati realno rabo.
7. Fonološko razlikovanje po trajanju med kratkimi naglašeni in dolgimi naglašeni samoglasniki v najnovejših raziskavah ni bilo dokazano, zato je pomembno predvsem poznavanje mesta naglasa in razlikovanje med ozkimi in širokimi naglašeni /e/ oz. /ɛ/ in /o/ oz. /ɔ/. Ostrivec pomeni naglasno mesto in ozki /e/ oz. /o/: *brát, lép, kót, kít, smúča*. Strešica pomeni naglašeni široki /ɔ/ in /ɛ/: *gôra, mêtla*. Krativec pa naj pomeni le naglašeni polglasnik nad črko <e> oz. <r>: *pès, prìvi*.

Obravnava naglasa v sodobnih priročnikih mora biti utemeljena na znanstvenih raziskavah, ki jih imamo zelo dosti že narejenih, te ugotovitve pa moramo potem preliti v normativni opis jezika (norma), ki se ga učijo govorci slovenščine kot tujega in drugega ter prvega jezika. Upam, da bodo zaključki te znanstvene razprave tudi upoštevani v sodobnih priročnikih in učbenikih.

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri

Bajec, A., Kolarič, R., Legiša, L., Moder, J., Rupel, M., Sovrè, A., Šmalc, M., Šolar, J. in Tomšič, F. (1962). *Slovenski pravopis*. DZS.

Gliha Komac, N., Jakop, N., Kern, B., Klemenčič, S., Krvina, D., Ledinek, N., Michelizza, M., Mirtič, T., Perdih, A., Petric, Š., Snoj, M. in Žele, A. (ur.). (2014). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja). ZRC SAZU. www.fran.si

Snoj, M. (2016). *Slovenski etimološki slovar* (tretja izdaja). ZRC SAZU. www.fran.si.

Toporišič, J. idr. (ur.). (2001). *Slovenski pravopis*. SAZU in ZRC SAZU. www.fran.si.

Literatura

Dular, J. (2021). Sodobne tendence tonemskega naglaševanja v knjižni slovenščini. V T. Mirtič in M. Snoj (ur.), *1. slovenski pravorečni posvet* (str. 135–155). Slovenska akademija znanosti in umetnosti. <https://www.sazu.si/uploads/files/publikacije21/Rared2RAZPRAVE.pdf>

Gliha Komac, N., Jakop, N., Ježovnik, J., Klemenčič, S., Krvina, D., Ledinek, N., Mirtič, T., Perdih, A., Petric, Š., Snoj, M. in Žele, A. (2015). *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Inštitut za slovenski jezik Frana

- Ramovša ZRC SAZU. https://fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf
- Jurgec, P. (2011). Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija*, 59(3), 243–268.
- Kocjančič Antolík, T. in Tivadar, H. (2019). Ultrazvočni pogled na artikulacijo slovenskih samoglasnikov. V H. Tivadar (ur.), *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (Obdobja 38, str. 71–79). Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-38/>
- Mirtič, T. in Snoj, M. (ur.). (2021). *1. slovenski pravorečni posvet*. SAZU. <https://www.sazu.si/uploads/files/publikacije21/Rared2RAZPRAVE.pdf>
- Poklač, S. (2003). O naglaševanju števnikov *dvanajst* in *petnajst* v slovenskih narečjih (po gradivu za SLA). *Jezikoslovni zapiski*, 9(2), 93–110.
- Smole, V. (2019). Toporišičev prispevek k slovenskemu narečjeslovju. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies*, 11, 127–139.
- Šeruga Prek, C. in Antončič, E. (2003). *Slovenska zborna izreka: Priročnik z vajami za javne govorce* (knjiga in zvočna zgoščenka). Aristej.
- Škarič, I. (1988). *U potrazi za izgubljenim govorom*. Šolska knjiga.
- Šuštaršič, R. in Tivadar, H. (2005). *Perception of tonemicity in Standard Slovene. Govor*, 22(1), 23–35.
- Tivadar, H. (2004a). Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovstvo*, 49(2), 17–36.
- Tivadar, H. (2004b). Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija*, 52(1), 31–47.
- Tivadar, H. (2010). Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija*, 58(1), 105–116.
- Tivadar, H. (2012). Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija*, 60(4), 587–601.
- Tivadar, H. (2018). Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis*, 11(2), 158–171.
- Tivadar, H. in Batista, U. (2019). *Fonetika 1*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Toporišič, J. (1961). *Slovenski jezik na pločama: izgovor i intonacija s recitacijama*. Jugoton.
- Toporišič, J. (1965). Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo*, 10(2–3), 56–79.
- Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. Obzorja.
- Toporišič, J. (2004). *Slovenska slovnica*. Obzorja.

Žavbi, N. in Podbevšek, K. (2021). Teme iz slovenskega pravorečja (s poudarkom na tonemskosti in kolikosti) v izobraževanju študentov dramske igre. V T. Mirtič in M. Snoj (ur.), *1. slovenski pravorečni posvet* (str. 172–183). SAZU. <https://www.sazu.si/uploads/files/publikacije21/Rared2RAZPRAVE.pdf>

Nina Ditmajer Prando^{i, ii}

Funkcija oblikoslovnih arhaizmov v delih osrednjeslovenskih protestantskih piscev 16. stoletja

Prispevek analizira arhaične oblike samostalnikov in glagolov, izpričane v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Na podlagi dosedanjih raziskav so predstavljena razmerja med njimi ter glasovni in oblikovni procesi, ki so vplivali na razvoj dvojnic pri posameznih končnicah. Z obširno korpusno analizo so nato izluščene in podane funkcije oblikoslovnih arhaizmov od 16. do sredine 19. stoletja.

Ključne besede: samostalniške sklanjatve, glagolske spregatve, analogija, slovenski knjižni jezik 16. stoletja

The Function of Morphological Archaisms in the Works of 16th-century Protestant Writers from Central Slovenia

The article analyses archaic forms of nouns and verbs found in the 16th-century literary language of central Slovenia. Drawing on previous research, it examines the relationships between these forms and the phonetic and morphological processes that influenced the development of duplicate endings. An extensive corpus analysis is then used to identify and describe the functions of morphological archaisms from the 16th to the mid-19th century.

Keywords: noun declensions, verb conjugations, analogy, 16th-century Central Slovenian literary language

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; nina.ditmajer@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0002-1719-0838>

ⁱⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

1 Uvod

Variantnost sklonskih in spregatvenih končnic je v slovenščini izpričana že v obdobju zgodnje slovenščine, izraziteje pa v obdobju narečne diferenciacije od 13. stoletja dalje (gl. Šekli 2009: 115; Šekli 2024: 82). V jeziku osrednjeslovenskih protestantskih piscev 16. stoletja se izvirne oblike pogosto prepletajo z mlajšimi analogičnimi inovacijami, nastalimi bodisi z materialno izravnavo znotraj paradigme bodisi s formalno izravnavo med paradigmami (gl. Oblak 1890/91; Ramovš 1952; Orožen 1996: 124, 133–134; Orožen 2003: 57–70; Orel 2013: 273–280; Čepar in Jelovšek 2023: 485–504). Morfološko motivirane spremembe je mogoče v veliki meri pojasniti z dvojnimi mehanizmom analize in analogije. Prvi povzroča skrite inovacije (ponovne analize), drugi pa očitne (analogne) inovacije. Analogija je kognitivna in jezikovna zmožnost govorcev, da na podlagi zaznanih vzorcev v jezikovnem sistemu tvorijo nove jezikovne oblike. Analogična inovacija je nova oblika, ki nastane s tako tvorbo in/ali z asociativno interferenco¹ ter odstopa od normirane rabe. Kadar se takšna oblika razširi v znatnem delu govorne skupnosti, govorimo o analogni spremembi (Fertig 2013: 12).

Razumevanje analogije v slovanskih jezikih vključuje preučevanje strukturnih in funkcionalnih vzporednic med različnimi jezikovnimi komponentami, vključno z morfologijo, sintakso in semantiko. Več študij² je poudarilo različne perspektive teh analogij, zlasti s poudarkom na aspektnih okvirih, verbalnih konstrukcijah in uporabi računalniških metod za analizo teh jezikovnih pojavov. Raziskave jezika slovenskih protestantskih piscev so doslej oblikoslovno variantnost obravnavale predvsem z normativnega in diahronnega vidika, manj pa z vidika funkcijske razporeditve v besedilu. Pričujoča raziskava s korpusnim pristopom preverja tezo, da so nekateri oblikoslovni arhaizmi v rabi funkcionalno motivirani, zlasti v jeziku

¹ Ker niso vse analogične inovacije proporcionalne, Fertig uvede pojem asociativne interference. Razume jo kot vpliv ene oblike na drugo, ker ju govorec dojema kot sorodni (semantično ali slovnično). Loči interferenco v produkciji (kontaminacija) in interferenco v percepciji (ljudska etimologija) (Fertig 2013: 12, 21).

² Za raziskave morfosintaktične in semantične analogije gl. Biskup (2025) in Kortlandt (1979). Za računalniške pristope k preučevanju analogije gl. Bojanowski idr. (2017). Pomembne so tudi najnovejše raziskave o vlogi glagolskega vida pri oblikovanju analoških struktur v slovanskih jezikih, npr. Bakardzhieva-Morikang in Kabakčiev (2024) ter Derzhanski in Siruk (2024).

Primoža Trubarja, medtem ko Jurij Dalmatin izkazuje večjo težnjo k paradigmski izravnavi in normiranju.

2 Oblikovne dvojnice in arhaizmi pri samostalniku

Variantnost sklonskih končnic³ je posebej izrazita pri samostalnikih moškega, srednjega in ženskega spola nekdanjih o- in a-sklanjatev, ki so v zgodovinskem razvoju prevzele končnice drugih sklanjatvenih tipov (u-, i- in soglasniških debel). Oblikovne dvojnice so nastajale bodisi z materialno izravnavo znotraj paradigme bodisi s formalno izravnavo med paradigmi; pomembno vlogo ima tudi asociativna interferenca oziroma kontaminacija (Fertig 2013: 42–49). Spremembe končnic so lahko tudi glasoslovnega nastanka in praviloma nastanejo kot posledica slabljenja izgovora izglasnih nenaglašanih samoglasnikov, npr. *leto* – *lejtū*, *leta*, *let*.⁴ Ker te končnice praviloma ne izkazujejo stilnih funkcij, se v nadaljevanju osredotočam samo na oblikovne dvojnice.

2.1 Samostalniki moškega spola

Materialna izravnavna znotraj sklanjatvene paradigme samostalnikov moškega spola je značilna za D ed. *-i* (*h bugi*), na katerega je vplivala mehka mestniška končnica *-i*, ki je prešla tudi na trda debela v mestniku ednine (*na svejti*).⁵ Pri enozložnih cirkumflektiranih samostalnikih se v D ed. pojavi končnica *-ej* (*sinej*), na katero je prav tako vplivala trda mestniška končnica *-ě*. Te vrste izravnavna je značilna tudi za T ed. *-a* (*boga*), na katerega je vplivala roditeljska edninska končnica *-a*. Množinske končnice so znotraj paradigme večkrat vplivale na dvojske, npr. R dv. *očet* in M dv. *brat-ih*.

³ Sklonske končnice za vse tri spole navajam iz naslednjih virov: Ramovš (1952: 35–78), Logar (1969: 104–109), Šekli (2009: 107–119), Čepar (2022: 217–236), Čepar in Jelovšek (2023: 485–504).

⁴ Za refleks **-o* pri samostalnikih srednjega spola v slovenskih narečjih gl. Smole (2006).

⁵ »Vzrok oblikovne zamenjave med D. in L. je v pronominih, od tod je prešla analogija na adjektiv in dalje na substantiv.« (Ramovš 1952: 39) Logar (1969: 106) pojavu pripiše glasoslovni nastanek, saj meni, da je »Trubarjev in današnji knjižni *-i* v daj./mest. ednine prav lahko nastal iz nekdanjega *-ě*«. To tezo je zavrnil Rigler (1977: 485), saj »v Trubarjevem času kratka *i* in *u* še nista sovpadla.«

Formalna izravnava med paradigmami oz. razširitev je razvidna iz tistih končnic, ki jih je prvotna o-sklanjanje prevzela iz moške u- (R ed. *grad-u*; D ed. *grad-ovi*; M ed. *mož-u*; I dv. *list-u*; T dv. *list-i*; I dv. *list-ma*; I mn. *duh-ove*; R mn. *grad-ov*; O mn. *mož-mi*) in i-sklanjanje (R, D, T ed. *gospod-i*; I dv. in T dv. *list-i*; I mn. *brat-je*; R mn. *laht-i*; T mn. *gost-i*). Končnici *-am* in *-ama* (O ed., D mn., O dv.) sta vplivani iz a-sklanjanje (D/O mn., D/O dv.) (Šekli 2009: 116). Dvojinska končnica *-ama* v D samostalnikov moškega spola bi lahko nastala tudi po analogiji z I in T dv. (*angela*) ali pod vplivom ljubljanskega govora (Čepar in Jelovšek 2023: 491). Tudi nastanek končnice *-ma* (*očetma*) v D dv. ni čisto jasen, saj gre lahko za skrčeno končnico *-ama*, razširjeno obliko iz u-, i- ali t-sklanjanje, lahko pa bi šlo za kontaminacijo z O mn. *-mi* (Čepar in Jelovšek 2023: 491; Ramovš 1952: 51).

Asociativna interferenca vključuje križanje končnic dveh različnih sklanjanje, npr.: D ed. (*svet-uvu*), M ed. *-ov-i/-ov-u*, I dv. *-ov-a*, I mn. *ov-i/-ev-i* in *-ov-je*.

Nekatere izvirne končnice samostalnikov moškega spola so zaradi razširjenosti analoško spremenjenih končnic začele delovati kot arhaizmi. Tako so že v 16. stoletju stare oblike, kot so M ed. *list-ej*, *duh-ej*, R in M dv. *človek-u*, *štuk-u*, skoraj izpodrinile mlajše analoške inovacije/spremembe. Kot arhaizmi so delovale tudi izvirne končnice sklanjanje v zatonu, npr. R ed. *gospod-i* in R ed. *sin-u* (Orožen 1996: 124; Čepar in Jelovšek 2023: 489).

2.2 Samostalniki srednjega spola

Tudi pri samostalnikih srednjega spola je v D in M ednine razvidna materialna izravnava, saj je mehka končnica *-i* iz M prešla tako na trde osnove v M kot na srednjespolske samostalnike v D (npr. *blagi*, *deli*, *mesti* pri Hipolitu). Prav tako se v M pojavlja izvirna trda končnica *-ej* (npr. *blagej* pri Trubarju), in sicer pri dvozložnih samostalnikih s cirkumfleksom v zadnjem zlogu (*blago*, *srce*) ali tudi pri mehkih deblih (npr. *morjej*) (Ramovš 1952: 41). Končnica *-ej*, ki je razvidna tudi v I in T dvojine (*obadvej okej*), je v 16. stoletju že delovala arhaično, saj je prevladovala analoška končnica. Arhaična je tudi končnica *-u* v R in M dv. (*obhajilu*, *mestu*) (prim. Čepar in Jelovšek 2023: 499). V množinski paradigmi je arhaična končnica *-eh* v M (*v serceh*), saj je že v 16. stoletju prevladovala mehka končnica *-ih*.

Formalna izravnava je razvidna pri samostalniku *oko*, ki izpričuje vpliv i-sklanjatve v O dv. (*očima*), ijevska je tudi končnica *-mi* v O mn. Vpliv u-sklanjatve je viden v M ed. (-u) in R mn. (*čudov*, *truplov*). V množini so opazne končnice pridevniške in zaimenske sklanjatve (I mn. *moje jetre*, *cesarje*, R dv., mn. *tih pismih*). Ajevske končnice *-ami*, *-ama*, *-am* so razvidne v več sklonih: D dv./mn., M dv./mn., O ed./dv./mn.

Sorazmerje štirih členov je značilno za srednjepolske samostalnike, ki so v o-sklanjatev prešli iz soglasniške s- ali t-sklanjatve in prevzeli njene končnice, hkrati pa obdržali podaljšavo osnove, npr.: R ed. *-es-a*, T dv. *-et-i* (*teleti*), O dv. *-es-ma* (*ušesma*), O mn. *et-ami* (*teletami*).

2.3 Samostalniki ženskega spola

Pri ženskospolskih samostalnikih je materialna izravnava razvidna v I ed., ki je v obsoških govorih prevzel tožilniško končnico *-o* (Logar 1969: 105), ter v M dv., kjer najdemo končnico *-i* iz I. Nasploh pa so v dvojinski paradigmi prisotne plurarizirane končnice (I, R, M dv./mn.).

Arhaične končnice so ohranjene v D ed. (*-e* < *-ě*) in T dv. (*-ej* < *-ě*); pri slednjem gre lahko za sintagmatsko ujemanje končnic (*dvej rokej*, *obej nogej*) (Čepar in Jelovšek 2023: 497).

Na končnico *-om* v O ed. je vplival medjezikovni stik s hrvaščino, saj je prisotna v obmejnih govorih. Gre za končnico moške in srednje o-sklanjatve (Logar 1969: 107). Ijevske končnice so prisotne v R dv. (*oblasti*, *reči*), M dv. (*ričeh*, *štaltih*), O dv. (*z dvejma ričma*), R mn. (*ženi*), D mn. (*-im*), M mn. (*-ih*) in O mn. (*-mi*), pri samostalniku *reč* pa v R najdemo tudi končnico *-ih* (*dvih rečih*), nastalo pod sintagmatskim vplivom pridevniško-zaimenske sklanjatve (Čepar in Jelovšek 2023: 496).

Asociativna interferenca je značilna za R mn., kjer se v nekaterih dolenjskih govorih končnica *-a* (nastala po analogiji z D, M, O mn.) kombinira z *-u* iz R mn. moških samostalnikov, v nekaterih goriških govorih v Prekmurju pa se *-u* kombinira s končnico *-e* iz I in T mn. (Logar 1969: 107).

3 Raba in funkcija arhaičnih samostalniških oblik

V prejšnjem poglavju predstavljenim sklanjatvenim končnicam, tako arhaičnim kot oblikovnim inovacijam, se v znanstveni literaturi pripisuje predvsem slovnične pomene in funkcije, ne pa tudi skladenjskih, stilističnih. Po raziskavah Martine Orožen (1996: 134) je funkcija arhaičnih oblik pri Primožu Trubarju predvsem stilistična – povezana je z melodičnostjo in ritmičnostjo. To funkcijo naj bi zatrl Jurij Dalmatin s svojo prozaičnostjo. Njeno sklepanje je povezano s težko določljivo funkcijo in razvrstitvijo omenjenih sklonskih končnic, vendar je s korpusnim pristopom, ki omogoča analizo večjega števila besedil, sedaj mogoče to tezo ponovno preveriti.⁶

Poglobljeno analizo jezika osrednjeslovenskih protestantskih piscev nam omogoča *Korpus 16*, v katerem sem najprej poiskala in izpisala vse pojavitve vzorčnih samostalnikov, ki izkazujejo v prejšnjem poglavju evidentirane arhaične sklonske končnice: M ed. m. sp. *-ej* (*list, duh, vuk, dol, kvas, plat, mož*),⁷ R in M dv. m. sp. *-u* (*človek, plat, razbojnik, sin, katekizem, list, štuk*),⁸ R ed. m. sp. *-i* (*gospod, žolč*),⁹ R ed. m. sp. *-u* (*dom, sin, vol, sad, med, mir; glad, gost, plat, pot, tast, tat, list*), M ed. sr. sp. *-ej* (*blago, meso, zlato, srce, morje, polje*), I in T dv. sr. sp. *-ej* (*oko*), R in M dv. sr. sp. *-u* (*obhajilo, mesto*), M mn. sr. sp. *-eh* (*srce*), D ed. ž. sp. *-e*, T dv. ž. sp. *-ej* (*roka, noga, glava*). V nadaljevanju se bomo posvetili zgolj rabi moško- in srednjepolskih oblik s končnico *-ej*.

3.1 Končnica *-ej* pri samostalnikih moškega spola

Korpusna analiza kaže, da raba arhaičnih samostalniških končnic ni povsem naključna. Pri Trubarju so nekatere arhaične mestniške oblike sistematično vezane na določene predložne zveze, zlasti na strukture z določenim členom in predlogom *v*, ki izraža notranjo lokalnost. Takšna razporeditev kaže na delno skladenjsko pogojeno rabo oblikoslovnih variant. Iz

⁶ Kako lahko uporaba korpusnih podatkov in statistična analiza osvetlita odprta vprašanja v zgodovinskem jezikoslovju, je na primeru sodobne analize češkega glagola *byti* opisano v Nessel (2017).

⁷ Edninske oblike so delno izpisane v Ramovš (1952: 40, 41).

⁸ Dvojske oblike so v celoti izpisane v Čepar in Jelovšek (2023).

⁹ Seznam vseh ijevskih samostalnikov je dostopen v Čepar (2017).

izpisa samostalnika *list* je razvidno, da se izvorna trda mestniška končnica *-ei* (< *ě*) v korpusu pojavi zgolj v Trubarjevih delih (38). Samostalnik *list* se v tem primeru veže (1) s predlogom *v* in kazalnim zaimkom *ta*, ki je lahko okrepljen s členkom *le* (*v letim listej*), ali (2) s predlogom *v* in svojilnim zaimkom v roditelju (*v nega listej*). (3) Samo v enem primeru se ta samostalnik veže s predlogom *na*, in sicer v kombinaciji s samostalnikom *plat*, ki ga Trubar v obeh pojavitvah veže s tem istim predlogom: »RE-GIŠTER LATINSKI vseh Psalmov, kej na katerim listej inu platej, vsaki v letih Bukvah se najde.« (Trubar 1566: 538 (00)) (4) Brezpredložno rabo v naslovu je Trubar najverjetneje pomotoma zapisal v skladu s prejšnjim poglavjem, saj je sicer v vseh naslovih rabljena roditeljska končnica *-u*.

Iz izpisa je razvidno tudi, da v M ed. moškega spola analogična končnica *-u* še ni bila tako razširjena kot končnici *-i* in *-ei*. Pri Trubarju najdemo 19 pojavitev, na kar je verjetno vplivala roditeljska končnica tega samostalnika, ki je bila prav tako ujevška, saj se večkrat pojavi v istem besedilu kot mestniška. Na dejstvo, da imajo končnico *-ei* v mestniku ednine tisti samostalniki, ki imajo v roditelju končnico *-u*, je opozoril že Ramovš (1952: 40). Vendar to pravilo ne velja za samostalnike prvotnih *u*-debel, ki imajo pri Trubarju v mestniku končnico *-u* (*na tim sadu*, *v tim miru*).

Trubar pri samostalniku *list* piše končnico *-i* tako v M ed. (*v enim listi*) kot v I/T dv. (*ta dva listi*). Tudi v Dalmatinovi Bibliji je razvidno, da se končnica *-i* rabi tudi v drugih sklonih, npr. T mn. (*čez te tri listi*), kar je verjetno vplivalo na manjšo pojavnost v ednini, saj se ta pri Trubarju pojavi samo v petih primerih.

Razvidno je, da je na izbiro končnice vplivala frekvenca rabe teh istih končnic v drugih sklonih znotraj paradigme. Samostalnik *list* se najpogostejše veže s predlogom *v* (108 pojavitev), redkeje pa s predlogoma *na* (1) in *po* (3). Da bi ugotovili morebitno skladenjsko funkcijo variantnih končnic, je treba preučiti še več samostalnikov, ki izkazujejo večjo raznolikost rabe predložnih zvez.

Korpusni podatki tudi pri samostalniku *duh* kažejo izrazito prevlado predložne zveze s predlogom *v*, pri čemer se variantne končnice porazdeljujejo glede na sklon in sobesedilo. Najpogostejša je vezava s končnico *-u* (92), sledi predlog *po* (41), in to v več kot polovici primerov ponovno

s končnico *-u*, pojavi pa se tudi ena zveza s predlogom *pri*. Zveza *po tem duhej* se pri Trubarju večkrat veže z zvezo *po tem mesej*. Konkurenčna končnica *-i* se pojavi tudi v O mn. (*s tejmi duhi*), končnica *-u* pa v D ed. (*timu našimu duhu*), kar je lahko vplivalo na pogostost rabe teh končnic v drugih sklonih.

3.2 Končnica *-ej* pri samostalnikih srednjega spola

Pri samostalnikih srednjega spola v paradigmi ni toliko konkurenčnih končnic, kar že nakazuje skladenjske, pomenske ali stilistične funkcije. Iz izpisa za samostalni *morje* je razvidno, da v M ed. že prevladuje analogična končnica *-u* (115). Izvorna dajalniška končnica *-u* je izpričana v 49 primerih, praviloma je brezpredložna, lahko pa se veže tudi s predlogoma *k* in *pruti*. Mestniška končnica *-u* se v enaki meri pojavlja pri Trubarju (36), Juričiču (33) in Dalmatinu (32), manj pri Krelju. Najpogosteje se veže s predlogom *na* (71), manj pa s predlogi *per/pri*, *po* in *v*. Opazimo lahko, da sta dajalniška in mestniška končnica praviloma že sovpadli, kar je lahko povzročalo težave pri ločevanju obeh sklonov.

Druga najpogostejša končnica v mestniku ednine je posplošena končnica *-i* (76) in je značilna skoraj izključno za Dalmatinovo *Biblijo*. Najpogosteje se veže s predlogom *pri* (35), sledita predloga *na* in *po*.

Tretja najpogostejša končnica v mestniku ednine je arhaična končnica *-ej* (62). Pojavlja se predvsem v Trubarjevih delih (47), v manjši meri je značilna za Dalmatina. Najpogosteje se veže s predlogom *v*, sledita predloga *pri* in *na*.

Iz analize samostalnika *morje* v ednini je razvidno, da je funkcija različnih sklonskih končnic pri Trubarju predvsem skladenjska, saj se pojavlja v točno določenih predložnih zvezah. Raba arhaične končnice *-ej* je omejena na: (1) zvezo predloga *v*, kazalnega zaimka kot določnega člena in samostalnika (npr. *v tim morjej*); (2) na zvezo predloga *v/pri*, kazalnega zaimka, pridevnika in samostalnika (npr. *v tim erdeču morjej*,¹⁰ *v tim globokim morjej*, *per tim Galiejskim morjej*, *per erdečim morjej*); (3) in na zvezo dveh predlogov in samostalnika (*okuli po morjej*).

¹⁰ Raba pridevniške končnice *-u* namesto *-im/-em* v M ed. sr. spola je napaka, saj je v celotnem korpusu izpričana samo enkrat.

Končnico *-u* je Trubar pisal (1) v dajalniških zvezah skupaj z določnim členom (*timu morju*, *h timu morju*); (2) v dajalniških zvezah z levim pridevniškim prilastkom (*h timu Galilejskimu morju*); in (3) v mestniških zvezah s predlogom *na*, ki izraža površino (*na morju*). Te mestniške predložne zveze nimajo določnega člena, kot je vidno pri dajalniških. S predlogom *v*, ki izraža mesto znotraj nečesa, je Trubar vezal zgolj oblike na *-ej* (*v morjej*, *v listej*, *v duhej*).

Oblike na *-i* pri Trubarju niso razlikovalne, saj se pojavi samo en primer (*na murji*). Pogoste so pri Dalmatinu, ki jih je vezal s predlogi *per*, *na* in *po*. Ti predlogi so značilni tudi za mestniške oblike na *-u*, kar pomeni, da jih Dalmatin ni skladijsko in pomensko ločeval, kot je to značilno za Trubarja. Razvidno je, da je na izbiro končnice pri Dalmatinu vendarle vplivala stilistika, saj je na njegovo odločitev glede rabe končnice večkrat vplivala končnica v isti povedi:

inu se doli vlejče **pruti večeri**, pruti tej pokrajni Iapheti, do te pokrajne spudniga BetHorona, inu notèr do Gasera, inu nje konèc je **pèr murji**. (Dalmatin 1584: 345 (I,128a).)

Juda pak inu Izraela je **bilu taku veliku**, kakòr pèska **pèr morju**, inu so jédli inu pili, inu so bili veseli. (Dalmatin 1584: 462 (I,185a).)

Pri samostalniku *blago* se končnica *-ej* pojavi 84-krat, praviloma pri Trubarju (69), pa tudi pri Dalmatinu (15). Najpogostejše se veže s predlogoma *na* (37, npr. *na tim pravim blagej*) in *po* (17, npr. *po drugim blagej*), sledijo *pri* (7, npr. *per sujim blagej*), *v* (9, npr. *v nih blagej*) in *k/h* (2, npr. *k enimu velikimu vžitku inu blagej*). Končnica *-i* (24) se prav tako praviloma veže s predlogom *na* (15, npr. *v nih vejsti inu na blagi*).

Pogostejša je mestniška oblika *sercej* (247) ki se v večini primerov veže s predlogom *v* (npr. *v tim sercej*, *v mujem sercej*). Oblika *serci* je redkejša (40) in se veže s predlogi *v*, *na*, *po*, *ob* in orodniškim *s*. Najpogostejša je raba s predlogom *v* (npr. *v mojim serci*, *v svojim serci*). Primeri niso reprezentativni, saj se ta oblika začne pojavljati šele v Trubarjevi *Hišni postili* (1595). Oblika *sercu* je druga najpogostejša (59) in se praviloma veže z dajalnikom.

4 Oblikovne dvojnice, arhaizmi in inovacije pri glagolu

V 1. os. ed. se je v slovenskem jeziku pri tematskih glagolih na **-o* (> *-o*) z medparadigmatsko (formalno) izravnavo postopoma razširila atematska končnica **-mb* (> *-m*). Slovenski refleks izvirne tematske končnice najdemo v slovenskih srednjeveških besedilih, npr. *zaglagolo*, *proso*, *molo*, *verujo*, *verjo*, prve analogične končnice pa šele v *Kranjskem rokopisu* ter pri osrednjeslovenskih protestantih, ohranjene pa so tudi v nekaterih obrobnihi slovenskih narečjih (Ramovš 1952: 133, 134). V 2. os. ed. se izvorna atematska končnica *-si/-sb* (*dasi*) ni ohranila, tematska končnica *-ši* je znana iz *Brižinskih spomenikov* (*poštediši*) in tolminskega narečja (*pri-deši*, *znaši*), sicer pa se je končnica *-šb* po formalni izravnavi razširila še k atematskim glagolom (npr. *daš*). V tematski paradigmi se kot posebnost omenja glagol *hoteti*, saj ima v centralnih in zahodnih narečjih obliko *hoč* (*oč*, *woč*), na to osnovo pa se pritikajo končnice, npr. *hočte* (Ramovš 1952: 134). V 3. os. ed. se je izvorna končnica *-tb* izgubila. Po Ramovšu (1952: 135) je izguba končnice *-t* nastala kot rezultat analogije po oblikah aorista. Na izgubo končnice *-st* pri atematskih glagolih pa naj bi vplivalo teženje k samoglasniškim končnicam.

V 1. os. dv. se končnica *-vě* še ohranja v narečjih, in sicer kot oblika za ženski spol. Končnica *-va* naj bi k tem glagolom prišla po formalni izravnavi iz zaimenske ali samostalniške sklanjatve, ki pozna ločevanje po spolu (prim. Tesnière 1925: § 231, 413–415). Vendar so novejša raziskave pokazale, da ženskih zaimenskih oblik v 16. stoletju še ni bilo (gl. Jelovšek 2024: 91–98). Glagolska končnica *-ve* je zastopana v slovenskih slovnica od Bohoriča do slovnice štirih (Orel 2013: 276–277). V vzhodnih narečjih so pogoste tudi materialne izravnave po množinskih oblikah (*-ma*), znane že iz del Pohlina, Hasla, Gorjupa in Slomška (Ramovš 1952: 135). Končnica 2. os. dv. *-ta* se v slovenščini ohranja, v narečjih je znana še končnica za ženski in srednji spol *-te*, ki je sicer oblika za 3. os. dv. in se pojavlja že v slovenskih besedilih 16. in 19. stoletja (Tesnière 1925: 411–413). V 3. os. dv. je namreč prišlo do materialne izravnave po 2. os. dv. Po Ramovšu (1952: 136) je končni korenski konzont v atematski spregatvi (*das-ta*) skupaj s končnico pričel prehajati k tematskim glagolom, kar je povzročilo nastanek Trubarjevih oblik *odidesta*, *živista* itd. Ta pojav je pogost v mnogih drugih jezikih in ga v sodobnem jezikoslovju poznamo pod terminom reanaliza oz. ponovna analiza. V tem

primeru je prišlo do resegmentacije, ki je vplivala na morfemsko mejo med korenem in afiksom (gl. Fertig 2013: 20–41).¹¹

V 1. os. mn. je prvotna končnica *-mъ* izpričana le v *Brižinskih spomenikih* (*ostanem* ‚opustimo‘), drugod se je uveljavila končnica *-mo* iz indoevropskega perfekta (Ramovš 1952: 137). V 2. os. mn. se je končnica *-te* v slovenščini ohranila, v štajerski, panonski in vzhodnem delu koroške narečne skupine ter južnobelokranjskem narečju se je razširila tudi na atematske glagole (Jakop 2002: 86), medtem ko se v južnih narečjih primorske narečne skupine, črnovrškem narečju, kostelskem in južnobelokranjskem narečju (Jakop 2002: 86) ter pri Krelju ponovno pojavi po reanalizi nastala končnica *-sta* (npr. *delaste*) (Ramovš 1952: 137). Končnici 3. os. mn. *-qъ/-qъ* v slovenskem jeziku izkazuje onemitev končnice *-t* in polglasnika. Nastaneta končnici *-o* in *-e*, ki sta bili v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja že arhaični, saj so se vse pogosteje pričele pojavljati z analogijo po glagolih III./1 (*želeti* – *želeješi*), V./1 (*delati* – *delaješi*) in VI. vrste (*kupovati* – *kupuješi*) razširjene oblike, npr. *bero* – *berejo*. Pri glagolih III/2 in IV nedoločniške vrste pa se razširi končnica *-o*, ki nadomesti izvorno *-e* (npr. *trpe* – *trpo*) (Ramovš 1952: 137). Pri atematskih glagolih tipa *dad-qъ* > *dade* je prav tako lahko prišlo do prevzema končnice *-o*, medtem ko se je hkrati zgodil prenos morfemske meje med korenskim *-d* in končnico *-o*, kar je privedlo do oblik *znado*, *gnijedo*, *oznanjujedo*, znanih iz JV Slovenije.¹² Iz zgodovine slovenskega jezika so znane tako oblike na *-do* kot oblike na *-de*. Tako že v 16. stoletju najdemo oblike *obdade*, *izdade*, *sneđe* in *jejde* (Ramovš 1952: 138).

Gradivo potrjuje, da so arhaične glagolske končnice v zgodovini slovenskega jezika izpričane predvsem v 1. os. ed. tematskih glagolov v sedanjiku

¹¹ Že Kiparsky (1992: 57) razlikuje med sintagmatsko in paradigmatsko reanalizo, Andersen (1980) piše o inovacijah v segmentaciji in inovacijah v vrednotenju, Hock (1986: 200) pa o resegmentaciji in ponovni interpretaciji. Fertig (2013: 28–37) loči štiri vrste reanalize: A (sprememba pogojev uporabe pravila; pogosto razširi domeno afiksa, npr. iz nominalne v verbalno), B (sprememba razmerja med vhomom in izhodom pravila; lahko ustvari novo pravilo ali spremeni mejo med morfemi), C (nova analiza oblike kot kandidata za obstoječe pravilo; tipična za vzvratno tvorbo) in D (sprememba stare oblike, ki je prej blokirala analogijo; vodi v regularizacijo ali dvojno označevanje).

¹² Jakop (2002: 89) navaja primere iz južnobelokranjskega narečja: *delada*, *iedo*, *jedo*.

(npr. *hočo, prošo, mogo*) in v 3. os. mn. tematskih glagolov prav tako v sedanjiku (*terpe, vmore, obude, puste; predo, sejo, oberno, prido, bodo, reko, rasto*), značilna pa je tudi dolga oblika glagola *biti* v 3. os. ed. v prihodnjiku (*bode*) (Orožen 1996: 133–134, 198).

5 Raba in funkcija arhaičnih spregatvenih končnic pri glagolu

Variantnost glagolov se razlaga s pripadnostjo glagolski vrsti ali z analogičnimi spremembami. Orožen (1996: 133–134; 2003: 68) poudarja, da se pri novih iterativih in durativih postopno že uveljavljajo daljše oblike (npr. *zmišlavajo, poteptavajo*), Neweklowsky (2006: 48) ugotavlja, da imajo glagoli s pripono *-i-* v 3. os. mn. končnico *-e* (npr. *govore*), glagoli s pripono *-e-* pa končnico *-o* (*prido/pridejo*). Merše (2007: 156–157) je pri glagolu *živeti* za 3. os. mn. odkrila več oblik: *žive – živo – živeo/živejo – živijo*, kar bi lahko nakazovalo, da je razvrstitev teh oblik skladenjsko-stilistična.

Arhaične končnice se v 16. stoletju pojavljajo predvsem pri Trubarju, saj jih je Dalmatin že zamenjeval z analoškimi oblikami (Orožen 1996: 198), vendar bi bilo pri dvojnicah treba ugotoviti, kaj je vplivalo na njihovo razvrstitev. Da bi ugotovili, ali je razvrstitev arhaičnih in analoško spremenjenih oblik pri osrednjeslovenskih protestantih pogojena s pripadnostjo glagolski vrsti, moramo pregledati in izpisati pojavnost vzorčnih glagolov za vsako od nedoločniških in sedanjiških vrst.

V ročno označenem korpusu starejših besedil *GOO300K* (Erjavec 2015) lahko med 50 najpogostejšimi glagoli razberemo predvsem atematske, med tematskimi pa prevladujejo glagoli IV., V. in I. nedoločniške skupine, manj glagolov pripada skupinama III. in VI. vrste.¹³

¹³ Podobno razvrstitev glagolov po pogostnosti izkazuje tudi korpus *Jezikovni viri starejše slovenščine* (IMP, Erjavec 2014). Med 50 najbolj pogostimi glagoli najdemo še naslednje: *zdeti, poznati, sedeti, ljubiti, čakati, meniti, bati, ležati, vrniti, čutiti*.

Glagol	Frequency ? ↓	Glagol	Frequency ? ↓	Glagol	Frequency ? ↓	Glagol	Frequency ? ↓
1 biti	22,439 ***	14 misliti	344 ***	27 imenovati	199 ***	40 postaviti	145 ***
2 imeti	1,454 ***	15 praviti	341 ***	28 dejati	188 ***	41 vprašati	139 ***
3 priti	797 ***	16 povedati	306 ***	29 odgovoriti	181 ***	42 držati	138 ***
4 dati	714 ***	17 govoriti	302 ***	30 smeti	172 ***	43 postati	137 ***
5 iti	678 ***	18 stati	275 ***	31 znati	172 ***	44 prinesiti	136 ***
6 reči	671 ***	19 začeti	270 ***	32 prositi	172 ***	45 narediti	134 ***
7 videti	638 ***	20 gledati	263 ***	33 pomagati	170 ***	46 umreti	126 ***
8 hoteti	624 ***	21 dobiti	260 ***	34 zamoči	157 ***	47 napraviti	124 ***
9 morati	621 ***	22 najti	238 ***	35 pustiti	156 ***	48 hoditi	124 ***
10 moči	585 ***	23 delati	236 ***	36 učiti	150 ***	49 pokazati	124 ***
11 vedeti	459 ***	24 slišati	225 ***	37 spoznati	149 ***	50 pogledati	122 ***
12 storiti	387 ***	25 ostati	209 ***	38 stopiti	148 ***		
13 vzeti	363 ***	26 živeti	206 ***	39 pasti	147 ***		

Slika 1: Prikaz najpogostejših glagolov v korpusu *GOO300K* (Clarín.si)

Oblike na *-o* se v 1. os. ed. pojavljajo pri glagolih *hoteti*, *moči* in *verovati*.¹⁴ Oblika *hočo* izkazuje 586 zadetkov¹⁵ v korpusu in se praviloma pojavlja v Trubarjevih in Juričičevih delih, oblika *očo* se pojavlja samo pri Krelju (sedem pojavitev), oblika *hočem* pa je izpričana v 1067 zadetkih, praviloma pri Dalmatinu in v Trubarjevi *Hišni postili* iz leta 1595. Glagol *verovati* v 1. os. ed. prav tako izkazuje dvojnice, in sicer se oblika *verjo* pojavi v 41 zadetkih, praviloma v katekizemskih besedilih, oblika *verjem* je zapisana štirikrat, pogostejša je oblika *verujem* s 133 zadetki v kasnejših delih. Pri Dalmatinu se denimo pojavi 46-krat. Oblika *mogo* je v 1. os. ed. redka (npr. »Zakaj moj Gospud vzame od mene mojo šafarijo, kopati ne mogo, petlati se sramujem.« TPo 1595, II, 181), saj se pogosteje pojavlja v 3. os. mn. Oblike *prošo* v 1. os. ed. ni zaslediti.

V 3. os. ed. se v 16. stoletju pogosto rabi oblika glagola biti *bode*, ki jo je Dalmatin že zamenjeval s krajšo obliko *bo* (Orožen 1996: 133). Končaj *-de*, znan sicer iz sedanjških atematskih glagolov v 3. os. mn., pa se je prenesel tudi k drugim glagolom edninske paradigme, na kar je prvi opozoril vzhodnoštajerski slovničar Jožef Muršec: »Neki, posebno pesniki, velijo včasih v 3. edinobrojni osobi *-ade -ede -ide*. P. kalade, nagnede, sušide mesto: kala, nagne, suši« (Muršec 1847: 35). Po pregledu slovenskih pesmaric 18. in 19. stoletja lahko ugotovimo, da je raba teh oblik bila pogosta

¹⁴ Glagol *verovati* je v omenjenem korpusu po frekventnosti šele na 149 mestu z 41 pojavitvami.

¹⁵ En zadetek v *Korpusu 16* lahko izkazuje več pojavitev.

in je imela stilistično funkcijo, npr. v štajerski *Foglarjevi pesmarici* iz leta 1757 (»V tojih rokah sedide nar ta višji gosput inu v rokah držide vso oblast inu muč.« *Foglarjeva pesmarica*, fol. 43v), pogosta je v pesniškem listu mariborskih dijakov *Sprotuletna vijolica* iz leta 1846 (*podade, obdade, stojide, jede, hvalide, zgodide, imade, bežide*), en primer se pojavi še v cerkveni pesmarici ruškega učitelja Sebastijana Gladesa/Gladeža iz leta 1834 (»ruška fara te z andohtjoj častide«, Gladesova pesmarica, fol. 202). Končnica *-de* je bila sicer pogosta pri glagolu *gręsti* (*gredem, grede*) in se pojavlja v celotnem 17. in 18. stoletju v osrednjeslovenskem prostoru (npr. *Poljanski rokopis*, Skalar, Janša, Redeskin) (Žejn in Erjavec 2021), kar je lahko imelo vpliv tudi na druge glagole.

Arhaični atematski glagolski končaj *-de* se v 16. stoletju pogosteje pojavlja v 3. os. mn., predvsem pri Trubarju in Juričiču (*podade* (19)/*podado* (12), *izdade* (4)/*izdado* (3), *obdade* (4), *zavdade* (2), *vdade* (1)), kasneje pa pri Svetokriškem (*dade, podade*)¹⁶ in Paglovcu (*dade, dado*).¹⁷ Tudi pri teh glagolih se že v 16. stoletju pričnejo pojavljati dvojnice: *dado* (99)/*dade* (26) – *dajo* (165), *vedo* (21) – *vejo* (3)/*vedejo* (3). Dvojnic nimata glagola *imeti* – *imajo* (2714), ki bi se moral glasiti *imade*, in glagol *jesti*, ki izpričuje le kratke oblike *jede* (2)/*jedo* (50).

Daljša oblika naj bi bila bolj značilna za glagole z nedoločniško pripono *-i-*, *-a-* in *-ova-* (*stopijo, perpelajo, prebivajo*), torej za glagole IV., V. in VI. glagolske vrste, kratka pa za vse ostale (*terpe, vmore, obude, puste, predo, ne sejo, obero, prido, bodo, reko, rasto*). Njihova razvrstitev naj bi bila naglasno utemeljena, pri Trubarju pa naj bi na izbor vplivala tudi stilistika (Orožen 1996: 134, 146).

Oblike na *-o* in *-e* v 3. os. mn. so v 16. stoletju najpogostejše pri naslednjih vzorčnih tematskih glagolih: *hote* (766)/*hočejo* (14), *derže* (691)/*deržio* (22), *gredo* (658)/*grejo* (2), *mogo* (608)/*morajo* (673)/*morejo* (71), *stojje* (513)/*stojjo* (1), *prido* (507)/*pridejo* (313), *govore* (431)/*govorijo* (14), *dejo* (357)/*dejajo* (2), *puste* (307)/*pustio* (6), *imenujo* (157)/*imenujejo* (1), *vzamo* (156)/*vzamejo* (151), *ostano* (141)/*ostanejo* (66), *perneso* (104)/*prineso* (5)/*pernesejo* (1), *postano* (96)/*postanejo* (14)/*postanejo* (4), *začno*

¹⁶ Primere navajam iz Snoj (2014).

¹⁷ Primere navajam iz Paglovčeve pesmarice.

(80)/začnej (41), *pado* (77)/*padejo* (67), *dobe* (44)/*dobio* (22), *store* (29)/*sture* (450)/*sturio* (4), *povedo* (27)/*poveio* (4), *uče* (27)/*učio* (13) in *narede* (23)/*naredio* (2). Iz seznama najpogostejših glagolov je razvidno, da prevladujejo brezpriponski glagoli, sledijo glagoli IV. in V. nedoločniške skupine, nato pa glagoli III. in VI. skupine.

Glagola, pri katerih se pojavljajo samo kratke oblike, sta *reko* (128) in *vmerjo* (99) iz nedoločniške skupine I.

Vzorčni glagoli, pri katerih se pojavljajo samo dolge oblike, večinoma sodijo v IV. in V. nedoločniško skupino z izjemo glagola *smeti*: *pravijo* (4)/*pravio* (958), *delajo* (543), *smejo* (32), *znajo* (194), *gledajo* (122), *pomagajo* (110), *spoznajo* (302), *postavio* (82), *vprašajo* (109), *pokažejo* (6).

Glagoli, pri katerih prevladujejo dolge oblike, so še: *vido* (2)/*vide* (31)/*vidio* (348)/*videjo* (14)/*video* (2), *misle* (18)¹⁸/*mislejo* (1)/*mislio* (154), *najdo* (15)/*najdejo* (101), *sliše* (16)/*slišio* (284), *žive* (18 pojavitev)¹⁹/*živejo* (51)/*živio* (10), *prose* (18)/*prosio* (243)/*prošio* (70)/*profsio* (175), *odstope* (1)/*stopio* (138), *hode* (12)/*hodo* (12)/*hodio* (257).

Kratke oblike, ki so postale arhaične zaradi vedno večje frekventnosti analogičnih oblik, so svojo stilno funkcijo dobile v 19. stoletju s ponovnim odkrivanjem Trubarjevih besedil. V svoji slovnici jih je navajal Miklošič (1856: 202), v svetopisemske prevode pa so jih pod njegovim vplivom vnašali Josip Stritar, Franc Remec in Matija Valjavec (*Novi testament*, 1882) ter Antonin Chraska (*Sveto pismo*, 1914).

6 Zaključek

Pričujoča raziskava je s kombinacijo tradicionalnega zgodovinskojezikoslovnega opisa in sodobnega korpusnega pristopa empirično potrdila vlogo in funkcijo oblikoslovnih arhaizmov ter analogičnih inovacij v jeziku

¹⁸ V Korpusu 16 ima iztočnica sicer 24 pojavitev, vendar je v šestih primerih razviden pomen samostalnika misel.

¹⁹ Od 525 zadetkov oblike *žive* v Korpusu 16 praviloma nastopa kot pridevnik (*žive dni*, *žive vode*) ali posamostaljeni pridevnik (*te žive inu te mertve*), pojavi pa se tudi v 3. os. ed. (*kateri pak nepravilno žive inu dela*). Glagol »*živěti /je/ ciljna dvojnica, nastala z morfološkim prestrukturiranjem iz glagola *žive- [žiti].« (Šivic-Dular 2021: 21.)

osrednjeslovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Analiza samostalniških in glagolskih paradigem je pokazala, da variantnost pregibnih končnic ni zgolj prehodna ali naključna posledica razpadanja starejšega sistema, temveč odraža kompleksno prepletanje diahronih razvojnih zakonitosti, narečne podlage, analogičnih procesov in besedilno pogojenih funkcijskih izbir.

Pri samostalniku se je izkazalo, da so oblikovne dvojnice in arhaične končnice v veliki meri rezultat materialne in formalne izravnave znotraj in med paradigmami, pri čemer so ključno vlogo igrali vplivi nekdanjih u-, i-sklanjatev ter posploševanje končnic iz množine in dvojine. Korpusna analiza je potrdila, da so nekatere izvirne končnice že v 16. stoletju delovale arhaično, saj so jih mlajše analogične oblike v rabi postopno izpodrivale. Hkrati pa se je pokazalo, da raba teh arhaizmov ni bila povsem brez funkcije: zlasti pri Primožu Trubarju so posamezne mestniške in dajalniške končnice vezane na določene predložne zveze in skladijske položaje, kar kaže na delno sistematično, funkcijsko motivirano razporeditev oblik. Pri Juriju Dalmatinu se nasprotno razkriva večja stopnja izravnave in stilistične nevtralizacije, kar potrjuje tezo o njegovem normativnem in poenotitvenem posegu v knjižni jezik.

Pri glagolskih oblikah je raziskava pokazala, da so arhaične spregatvene oblike zlasti v sedanjiku (1. os. ed. in 3. os. mn.) še izrazito žive v Trubarjevih in Juričičevih besedilih, medtem ko Dalmatin že dosledneje uvaja analogične, pozneje normirane oblike. Variantnost med kratkimi in dolgimi oblikami v 3. osebi množine se je izkazala kot večplastno pogojen pojav: nanjo vplivajo glagolska vrsta, priponska struktura, frekventnost posameznega glagola ter – vsaj pri Trubarju – tudi stilistični dejavniki. Posebej pomembna je ugotovitev, da nekatere arhaične glagolske končnice v poznejših obdobjih (18. in 19. stoletje) dobijo izrazito stilistično in pesniško funkcijo, kar potrjuje, da arhaizmi niso zgolj ostanki starega sistema, temveč lahko postanejo funkcionalno zaznamovana sredstva.

Metodološki prispevek raziskave je v dosledni uporabi korpusov starejših slovenskih besedil, ki omogočajo kvantitativno preverjanje starejših tez in natančnejše razločevanje med slovničnimi, skladijskimi in stilističnimi funkcijami oblikoslovnih variant. Rezultati potrjujejo, da oblikovanje slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju ni potekalo linearno, temveč kot dinamičen proces selekcije, izravnave in funkcionalne diferenciacije jezikovnih sredstev.

Raziskava tako prispeva k boljšemu razumevanju vloge analogije in arhaizma v zgodovini slovenskega jezika ter odpira možnosti za nadaljnje študije, zlasti na ravni primerjalne analize posameznih avtorjev, širše časovne perspektive ter povezovanja oblikoslovnih pojavov z besedilnimi tipi in pragmatičnimi funkcijami.

Viri

Dalmatin, J. (1584). *BIBLIA*. Wittenberg.

Erjavec, T. (2014). *Digitalna knjižnica in korpus starejše slovenščine IMP 1.1* [Korpus]. Repozitorij jezikovnih podatkov CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1031>

Erjavec, T. (2015). *Referenčni korpus zgodovinskih besedil goo300k 1.2* [Korpus]. Repozitorij jezikovnih podatkov CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1025>

Foglarjeva pesmarica: Editio princeps (2021) [Elektronska znanstvenokritična izdaja]. V N. Ditmajer (ur.), *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva*. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. <https://sidi.github.io/foglar/>

Gladesova pesmarica (1834). Univerzitetna knjižnica Maribor, rokopisna zbirka, Ms 118.

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (b. d.). *Korpus 16: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* [Korpus]. Različica 1.0. www.fran.si/korpus16

Paglovčeva pesmarica [Privezano k: Stržinar, Ahacij: Catholish kershanskiga vuka peissime, 1729.]. Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, rokopisna zbirka, R 0 75843/adl. 1.

Snoj, M. (2014). *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://www.fran.si>

Sprotuletna vijolica (1846). Univerzitetna knjižnica Maribor, rokopisna zbirka, Ms 139.

Trubar, P. (1566). *TA CELI PSALTER DAUIDOU*. Tübingen.

Žejn, A. in Erjavec T. (2021). *Korpus starejše slovenske pripovedne proze Pri-Lit 1.0* [Korpus]. Repozitorij jezikovnih podatkov CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1319>

Literatura

- Andersen, H. (1980). Morphological Change: Towards a Typology. V J. Fisiak (ur.), *Historical Morphology* (Trends in Linguistics, Studies and Monographs 17, str. 1–50). Mouton.
- Bakardzhieva-Morikang, S. in Kabakčiev, K. (2024). Ukrainian biaspectuality: An instantiation of compositional aspect in a verbal-aspect language. *East European Journal of Psycholinguistics*, 11(1), 14–20. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2024.11.1.bak>
- Biskup, P. (2025). Aspectual Architecture of the Slavic Verb and Its Nominal Analogies. *Languages*, 10(11), 274. <https://doi.org/10.3390/languages10110274>
- Bojanowski, P., Grave, E., Joulin, A. in Mikolov, T. (2017). Enriching Word Vectors with Subword Information. V L. Lee, M. Johnson in K. Toutanova (ur.), *Transactions of the Association for Computational Linguistics* 5 (str. 135–146). MIT Press. https://doi.org/10.1162/tacl_a_00051
- Čepar, M. (2022). Sklanjatev samostalnikov srednjega spola v Hipolitovem slovarju: gradivo. *Jezikoslovni zapiski*, 28(1), 217–236. <https://doi.org/10.3986/JZ.28.2.12>
- Čepar, M. (2017). *Praslovanski ijevski samostalniki moškega spola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja* (Linguistica et philologica 35). Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Čepar, M. in Jelovšek, A. (2023). Oblikovna variantnost dvojinskih samostalniških končnic v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Slavistična revija*, 71(4), 485–504. <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4132>
- Derzhanski, I. in Siruk, O. (2024). The Verbal Category of Conditionality in Bulgarian and Its Ukrainian Correspondences. V *Proceedings of the Sixth International Conference on Computational Linguistics in Bulgaria* (str. 187–195). Department of Computational Linguistics, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences.
- Fertig, D. (2013). *Analogy and Morphological Change*. Edinburgh University Press.
- Hock, H. H. (1986). *Principles of Historical Linguistics*. Mouton de Gruyter.
- Jakop, T. (2002). Nekaj glagolskih končajev v slovenskih narečjih. V M. Jesenšek, B. Rajh in Z. Zorko (ur.), *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika* (ZORA 18, str. 82–97). Slavistično društvo Maribor.
- Jelovšek, A. (2024). *Osebni zaimki in nastajajoča slovenska knjižna norma*. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kiparsky, P. (1992). Analogy. V W. Bright (ur.), *International Encyclopedia of Linguistics* 1 (str. 56–61). Oxford University Press.

- Kortlandt, F. (1979). On the history of the genitive plural in Slavic, Baltic, Germanic, and Indo-European. *Lingua*, 49(1), 51–70.
- Logar, T. (1969). Praslovanska a-sklanjatev v slovenskih narečjih. *Jezik in slovestvo*, 14(4), 104–109.
- Merše, M. (2007). Slovnice in pomenske značilnosti izpridevniških glagolov na -eti in -iti v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. V J. Toporišič (ur.), *Razprave XX* (str. 149–168). SAZU, Razred za filološke in literarne vede.
- Miklošič, F. (1856). *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* (Bd. 3, Formenlehre). Wilhelm Braumüller.
- Muršec, J. (1847). *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Lajkamovi nasledniki.
- Neset, T. (2017). When We Went Digital and Seven Other Stories about Slavic Historical Linguistics in the 21st Century. *Journal of Slavic Linguistics*, 25(2), 439–462.
- Neweklovsky, G. (2006). Zur Normierung der slowenischen Schriftsprache. V J. Krašovec, M. Merše, H. Rothe (ur.), *MatthäusEvangelium (1555); Paulus, Römerbrief (1560); PaulusBriefe (1561, 1567); Psalter (1566); Neues Testament (1581–82) übersetzt von Primož Trubar. Jesus Sirach (1575); Pentateuch (1578); Proverbia (1580) übersetzt von Jurij Dalmatin*. Kommentare (Biblia Slavica. Serie IV: Südslavische Bibeln, Band 3,2: Kommentare, str. 41–52). Ferdinand Schöningh.
- Novi testament gospoda in zveličarja našega Jezusa Kristusa* (prev. F. Remec, M. Valjavec, J. Stritar) (1882). Britanska in inozemska svetopisemska družba.
- Oblak, V. (1890/1891). Zur Geschichte der nominalen Declination im Slovenischen. *Archiv für slavische philologie*, 12, 1–47, 358–450; 13, 25–68.
- Orel, I. (2013). Ženske dvojinske glagolske oblike v starejšem slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija*, 67(2), 273–280.
- Orožen, M. (1996). *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Orožen, M. (2003). *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Slavistično društvo Maribor.
- Ramovš, F. (1952). *Morfologija slovenskega jezika*. DZS.
- Rigler, J. (1977). Problematika glasoslovnih in oblikoslovnih variant v Trubarjevi Cerkovni ordnini. *Slavistična revija*, 25(4), 465–490.
- Smole, V. (2006). Lingvogeografska obdelava spola v ednini. *Slavistična revija*, 54(1), 125–136.
- Sveto pismo starega in novega zakona. Stari zakon po hebrejskem, Novi po grškem izvirniku* (prev. A. Chráska). (1914). Britanska in inozemska svetopisemska družba.

Šekli, M. (2009). Sklanjatev samostalnikov (moške in srednje) o-jevske sklanjatve v jeziku slovenskih srednjeveških rokopisnih spomenikov. V I. Novak Popov (ur.), *Slovenski mikrokozmosi* (str. 107–119). Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Šekli, M. (2024). Zakaj je jezik Brižinskih spomenikov zgodnja slovenščina. *Jezik in slovstvo*, 69(1–2), 67–88. <https://doi.org/10.4312/jis.69.1-2.67-88>

Šivic-Dular, A. (2021). Analogija in metodologija jezikoslovnega raziskovanja. V G. Nikolovski (ur.), *Izzivi slavistike v 21. Stoletju* (4. mednarodna znanstvena konferenca Slavistični znanstveni premisleki, str. 3–34). Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Tesnière, L. (1925). *Les formes du duel en slovène*. Champion.

Matej Šekli^{i, ii}

Prispevki k notranji (pred)zgodovini slovenskega jezika

V prispevku je predstavljen in s stališča današnjega védenja o nastanku slovenskega jezika in njegovih narečij dopolnjen članek slovenskega dialektologa Tineta Logarja (1916–2002) z naslovom O nastanku slovenskih narečij (1965), natančneje njegova dopolnjena različica Pregled zgodovine slovenskega jezika (1965 in 1974, ponatis s popravki 1996). Logarjevo besedilo je standardno pregledno delo s področja slovenske zgodovinske slovnice in dialektologije, ki z ustreznimi ponatančitvami lahko služi kot vstop v študij notranje (pred)zgodovine slovenskega jezika. V članku so tako pregledno predstavljena nekatera nova spoznanja na področju indoevropskega primerjalnega in slovanskega primerjalnega jezikoslovja ter zgodovinske slovnice in dialektologije slovenskega jezika.

Ključne besede: zgodovinsko jezikoslovje, slovenski jezik, slovenska narečja, genealoška narečna klasifikacija, genealoško-tipološka narečna klasifikacija

Contributions to the Internal Linguistic (Pre)History of Slovene

The contribution presents the article O nastanku slovenskih narečij (“On the Origin of Slovene Dialects”) by the Slovene dialectologist Tine Logar (1916–2002), focusing in particular on its revised edition of Pregled zgodovine slovenskega jezika (“An Overview of the History of Slovene”) (published in 1965 and 1974, and reprinted with minor corrections in 1996). This foundational study is revisited and supplemented with recent discoveries in the research on the formation of the Slovene language and its dialects. Logar’s contribution remains a standard reference in the field of Slovene historical linguistics and dialectology and, with appropriate contextualization, still serves as a valuable entry point into the study of Slovene’s internal linguistic (pre)history. The present article offers a panoramic overview of

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Matej.Sekli@guest.arnes.si; <https://orcid.org/0000-0002-1886-3723>

ⁱⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

some recent findings in Indo-European and Slavic comparative linguistics, as well as in the historical linguistics and dialectology of Slovene.

Keywords: historical linguistics, Slovene language, Slovene dialects, genealogical dialect classification, genealogical-typological dialect classification

1 Uvod

Tine Logar (1916–2002), strokovnjak za slovensko zgodovinsko slovnico in dialektologijo, je v jubilejni številki revije *Jezik in slovstvo* leta 1965 priobčil pregledni znanstveni članek O nastanku slovenskih narečij (Logar 1965a). Dopolnjena različica besedila je bila pod naslovom Pregled zgodovine slovenskega jezika pozneje objavljena še dvakrat (Logar 1965b in 1974) ter s popravki ponatisnjena v njegovem izbranem delu *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave* (Logar 1996).¹

Logar v tem prispevku predstavi zgodovino slovenskega jezika in njegovih narečij od slovanske naselitve »v Alpah, na Krasu in v jugozahodnem delu Panonske nižine« (Logar 1996: 331) do 18./19. stoletja (»V obdobju od 17. do 18./19. st. pa se je slovenski jezik razvil že do tiste stopnje, kakršno poznamo iz današnjih živih govorov.«, Logar (1996: 335)). V citiranem delu je na začetku govor o predslovanskem jezikovnem substratu v slovenskem jezikovnem prostoru, omenjeni so namreč »zgodnji jezikovni stiki med Alpskimi Slovani in staroselskimi Romani in romaniziranimi Kelti in Iliiri« (Logar 1996: 331).² Izhodišče zgodovinskojezikoslovnega preučevanja katerega koli slovanskega jezika je praslovanščina, natančneje praslovska

¹ V pričujočem prispevku je po načelu zadnje roke (*ultima manus*) upoštevana zadnja različica članka Pregled zgodovine slovenskega jezika iz leta 1996.

² Sodobno indoevropsko primerjalno jezikoslovje v zvezi s predslovanskim, natančneje predromanskim jezikovnim substratom v slovenskem jezikovnem prostoru za čas po začetku oblikovanja posameznih indoevropskih jezikov definira dva indoevropska geolekta, in sicer sta to *severnojadranska italščina* – del te sta bila *vénetsčina* (kot vzhodno obrobje te s svojimi jezikovnimi posebnostmi tudi *antična ižánščina*, izpričana v osebnih imenih na rimskih nagrobnikih v kraju Ig na Ljubljanskem barju) in *histrijsko-liburnijski onomastični areal* (v okviru slednjega še jezik osebnih imen na rimskih napisih v kraju Šmarata v Loški dolini) – ter *panonščina*, pri čemer pa je (*vzhodna*) *galščina*, tj. celinski keltski jezik, poznejši jezikovni infiltrat z vzhoda (4./3. st. pr. n. št.) (Repanšek 2016a, 2016b, 2022).

rekonstrukcija, zato avtor v nadaljevanju najprej prikaže praslovanski glasovni in naglasni sistem. Izhaja iz poznopraslovanske rekonstrukcije, pri čemer pri naglasu navaja šest praslovanskih tonemov, upošteva teorijo praslovanske metatonije (»Naglasov so imeli šest; dva dolga rastoča, dva dolga padajoča ter kratek padajoč in kratek rastoč naglas. Trije od njih so nastali po t. i. psl. metatoniji in so v nadaljnjem razvoju v slovenskem jeziku doživljali drugačne spremembe kot stari podedovani naglasi«, Logar (1996: 331)).³ Po prikazu praslovanščine nadaljuje z obravnavo posameznih predvsem glasovnih in naglasnih sprememb, ki so postopoma privedle do oblikovanja najprej alpske slovanščine in nato s cepitvijo slednje do oblikovanja posameznih slovenskih narečij. Ob tem se med starejšimi jezikovnimi spremembami dotakne tudi slovanske kontrakcije, ki jo razlaga kot posledico onemitve medsamoglasniškega *j (»onemitev medvokalnega psl. *j*, zaradi česar je prihajalo do mnogih hiatov in temu sledečih kontrakcij vokalov (*aia* > *aa* > *ā*; *oie* > *oe* > *ě*)«, Logar (1996: 332)).⁴ Pojem *alpska slovanščina* koncipira kot vmesno jezikovno stopnjo med praslovanščino in začetkom nastajanja dveh prvotnih slovenskih makrogeolektov, tj. severozahodnega in jugovzhodnega, na prelomu 12./13. stoletja (»Tretje obdobje v zgodovini slovenskega jezika pa je obsegalo nekako čas med 11. in vključno 13. stoletjem. V tem času pa se je alpska slovanščina že toliko oddaljila od praslovanskega stanja, da moramo govoriti že o samostojnem slovenskem jeziku.«, Logar (1996: 333); »Vsekakor se je alpska slovanščina do 13. stoletja že formirala v samostojen, poseben slovenski jezik s posebno glasovno strukturo in razvojno usmerjenostjo, hkrati pa je tudi že razpadla v vsaj dve osnovni slovenski narečji.«, Logar (1996: 334)).

³ Sodobno slovansko primerjalno jezikoslovje pri rekonstrukciji praslovanskega naglasnega sistema nastavlja tri, upoštevajoč zložniško kolikost pa dejansko pet praslovanskih tonemov (stari akut na dolžini, stari cirkumfleks na dolžini in na kračini ter novi akut na dolžini in kračini), medtem ko novi cirkumfleks na dolžini definira kot popraslovanski tonem (nastal iz praslovanskega starega akuta zaradi prisotnosti prvotno nekrasjšajoče se dolžine v neposrednem ponaglasnem zlogu), praslovanske in popraslovanske tone me pa opazuje znotraj posameznih pregibalnih in besedotvornih naglasnih tipov ter njihovih naglasnih vzorcev (Šekli 2016: 332–347).

⁴ Slovanska kontrakcija ni več razumljena samo kot glasovna, temveč kot glasovno-analoška sprememba, ki ni nastala kot posledica onemitve, ampak nasprotno zaradi ohranitve medsamoglasniškega *j [*i], njen sprožilec pa je bila šibitev praslovanskih šibkih polglasnikov; prvotno glasovno pogojena kontrakcija se je nato po analogiji raširila najprej v oblikovno stične položaje in od tod še v druga dvozložna zaporedja z medsamoglasniškim *j z izjemo *Vjb in *Vji (Šivic-Dular 1998).

Preučevanje (pred)zgodovine slovenskega jezika in njegovih narečij znotraj slovenističnih ter slavističnih in indoevropističnih primerjalnojezikoslovnih raziskav ima v slovenskem prostoru in tudi širše dolgo in bogato tradicijo. V desetletjih raziskav pridobljena standardna znanja imajo nadčasovno veljavo, številna nova odkritja na teh raziskovalnih področjih namreč dosedanjih védenj ne izničujejo, temveč jih ponatančujejo in dopolnjujejo. Med tovrstna dela spada tudi imenovani Logarjev članek iz leta 1965/1996, standardno pregledno delo s področja slovenske zgodovinske slovnice in dialektologije, ki odraža poznavanje jezikovnega gradiva kot tudi védenje na področju zgodovinskega jezikoslovja slovenskega jezika ter slovanskega in indoevropskega primerjalnega jezikoslovja prve polovice 20. stoletja, kakršna je v svojih znanstvenih delih sintetiziral véliki slovenski jezikoslovec Fran Ramovš (1890–1952), učitelj prvih generacij slovenistov in indoevropistov na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Obseg jezikovnega gradiva kot tudi spoznanja na področju teh jezikoslovnih in filoloških disciplin pa so se v drugi polovici 20. in prvi četrtini 21. stoletja precej povečali, pri opisovanju in pojasnjevanju nekaterih jezikovnih pojavov je prišlo celo do pomembnih zasukov v njihovem razumevanju, zato je treba nekatere jezikoslovne koncepte Ramovševe dobe ponekod ponatančiti in dopolniti.

V pričujočem prispevku so pregledno predstavljena nekatera nova spoznanja na področju zgodovinskega jezikoslovja, natančneje notranje jezikovne (pred)zgodovine slovenščine iz druge polovice 20. in prve četrtine 21. stoletja. V posameznih razdelkih so tako obravnavani rekonstrukcija zgodnje in pozne praslovanščine, nastanek in časovne različice slovenskega jezika ter genealoška in genealoško-tipološka klasifikacija slovenskih narečij.

2 Zgodnja in pozna praslovanščina

V slovanskem primerjalnem jezikoslovju je do konca 20. stoletja prevladovala rekonstrukcija praslovanščine, ki temelji v prvi vrsti na jezikovnem gradivu stare cerkvene slovanščine in odraža poznopraslovansko stanje ok. 800 n. št. (psl. **orāti* 'orati'). Poglobljeno sistematično raziskovanje predvsem ukrajinsko-ameriškega jezikoslovca Georgea Yurija Shevelova (rojen kot Юрий Владимирович Шнайдер / Jurij Vladimirovič Šnajder, 1908–2002) na področju rekonstrukcije glasovnih vrednosti praslovanških fonemov z metodo nadomestnega glasoslovja (substitucijske fonetike), tj.

preučevanje glasovnih substitucij prevzetega besedja iz (pra)slovanščine v stične jezike in obratno, pa so privedle do rekonstrukcije starejšega praslovanskega glasovnega sistema ter do vzpostavitve relativne in ponekod tudi absolutne kronologije poznopraslovanskih glasovnih sprememb (Shevelov 1964). Ob koncu 20. stoletja se je tako poleg poznopraslovanske začela uveljavljati tudi zgodnjepraslovanska, tudi *holzerjanska* rekonstrukcija praslovanščine, imenovana po avstrijskem jezikoslovcu Georgu Holzerju (prim. Holzer 1995, 2007, 2020), ki zrcali zgodnjepraslovansko stanje ok. 600 n. št. (psl. **arātej* ‘orati’).⁵

Glede na to, da je poznopraslovanska rekonstrukcija dovolj natančna za zgodovinsko jezikoslovje posameznih slovanskih jezikov in da je zgodnjepraslovansko rekonstrukcijo možno vzpostaviti samo za etimološko jasne lekseme in njihove oblike, se zdi smiselno reči, da se **praslovanščina (do ok. 800 n. št.)** upošteva ne splošnoslovanske jezikovne spremembe natančneje deli na dve časovni različici. To sta **zgodnja praslovanščina (do ok. 600 n. št.)** (angl. *Proto-Slavic*, nem. *Urslawisch*, rus. *праславянский язык*), ki je bila jezikovno enotna (npr. praslovanska starejša regresivna (prva) palatalizacija mehkonebnikov se je zgodila na celotnem slovanskem jezikovnem prostoru), in **pozna praslovanščina (ok. 600–800 n. št.)** (angl. *Common Slavic*, nem. *Gemeinslawisch*, rus. *общеславянский язык*), imenovana tudi samo *slovanščina* oz. *skupna slovanščina*, *splošna slovanščina* ipd., ki je bila že jezikovno neenotna (npr. praslovanska mlajša regresivna (druga) palatalizacija mehkonebnikov je izostala v novgorodsko-pskovski vzhodni slovanščini, poleg tega nekateri njeni odrazi niso enotni na celotnem slovanskem območju, kar kaže na začetek narečne cepitve praslovanščine). Glede na izključno praslovanske (in ne tudi prabaltske) glasovne spremembe je možno skleniti, da zgodnja praslovanščina izkazuje samo onemitev izglasnih soglasnikov, starejšo regresivno (prvo) palatalizacijo mehkonebnikov (tudi v položaju pred **i*), pri čemer se prvotni šumniški zlitniški trdonebnik **ž* = **dž* še ni poenostavil v **ž*, in tiste poenostavitve soglasniških sklopov, ki niso samo slovanske (npr. **tt/*dt > *tt > *tʰt > *st*) ali pa pomenijo samo poenostavitev dvojnega soglasnika (npr. **zs > *ss > *s*). V tabeli 1 so predstavljene najpomembnejše glasovne razlike med zgodnjo in pozno praslovanščino.

⁵ Holzerjanska rekonstrukcija praslovanščine je v slovarski obliki predstavljena v Klotz (2017, 2023).

Praslovanske glasovne spremembe	Zgodnjepraslovansko (ok. 600 n. št.)	Poznopraslovansko (ok. 800 n. št.)
onemitev izglasnih soglasnikov	*kalas > *kala	*kòlo
starejša regresivna (prva) patalizacija mehkonebnikov	*kirtā > *čirtā *gīu > *žīu *mūxi > *mūši	*čȃrtā *žīvъ *mŭšь
poenostavitev soglasniških sklopov	*pletteĭ > *plesteĭ *uēdteĭ > *uesteĭ *uēzsla > *uesla *rekteĭ, *strīgteĭ	*plestĭ *vestĭ *veslō *reťi, *striťi
jotacija	*makĭa > *mačĭa *suajĭtĭā, *medĭā *grūzĭā, *kāpĭā	*mòča *svěťā, *medā *grŭža, *kāplā
u-jevski preglas a-jevski preglas	*kasĭu *sĭūteĭ *marĭa *sauxiā > *saušĭā	*kasĭi > *kòšĭ *sĭīteĭ > *šĭti *marĭe > *mōre *saušĭĭe > *súša
monoftongizacija diftongov v istozložnem položaju	*zeimā, *snaigu *ljaūbu, *kaūpu	*zimā, *sněgъ *lŭbъ, *kŭpъ
mlajša regresivna (druga) patalizacija mehkonebnikov	*kaĭnā *gaĭla *xaĭdu	*kěná > *cěná *gělo > *žělo *xědъ > *šědъ/*sědъ
nastanek nosnih samoglasnikov v istozložnem položaju	*zenti, *zambu *desinti, *rumbu	*zěť, *zŏbъ *dēsěť, *rŏbъ
progresivna (tretja) palatalizacija mehkonebnikov	*auĭkā *kuning- *uĭxa	*ovъcā *kŭnēz- *vъšě/*vъsě
i-jevski proteza u-jevski proteza	*ezera *ūdrā	*ĭezera > *jězero *ūūdrā > *vŭdra
delabializacija *ū _l > *y	*būteĭ, *sūnu	*bŭťi, *sŭnъ
labializacija *ā > *o	*duaru, *arāteĭ	*dvŏrъ, *orāťi
redukcija *ŭ > *b redukcija *ū > *b	*dini, *pisu, *miglā *muxu, *sunu, *rudēteĭ	*dŭnъ, *pĭsŭ, *mъglā *mŭxъ, *sŭnŭ, *rŭdětĭ

Tabela 1: Zgodnjepraslovanska in poznopraslovanska rekonstrukcija

3 Nastanek slovenskega jezika

V 20. in prvi četrtini 21. stoletja je postopoma prihajalo do ponatančitve rekonstrukcije glasovnega sistema alpske slovanščine oz. slovenščine, kar je omogočilo modeliranje lingvogeneze slovenskega jezika, predvsem v razmerju do osrednje južne slovanščine.

Fran Ramovš je koncipiral pojem *alpska slovanščina*, ki ga je razumel kot *jezik alpskih Slovanov*, tj. slovanski jezik v Vzhodnih Alpah od časa slovanske naselitve teh v drugi polovici 6. stoletja do približno zapisa *Brižinskih spomenikov* konec 10. stoletja, ter gledano gradivsko s pomočjo izpričanih zemljepisnih in osebnih imen slovanskega izvora v latinsko pisanih virih, lastno- in občnoimenskih izposojenk najprej iz romanščine, nato pa še iz bavarske stare visoke nemščine v slovanščino in obratno kot tudi na osnovi jezika *Brižinskih spomenikov* predstavil glasovne spremembe v alpski slovanščini, s tem pa dejansko rekonstruiral alpskoslovanski glasovni sistem (konec 10. stoletja) (Ramovš 1936: 22–67). Nadalje je prikazal naglasne spremembe od praslovanščine do slovenskih narečij, to pomeni tako splošno- kot nesplošnoslovenske (Ramovš 1950), njegov je tudi pojem *osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma* (Ramovš 1951), ki konstatira vpliv vokalne kvantitete (samoglasniške kolikosti) na vokalno kvaliteto (samoglasniško kakovost) in vezanost vokalne kvantitete na naglasno mesto. Ramovšev pojem *alpska slovanščina* torej zaobjema slovanski jezik več kot štirih stoletij, kar posledično vključuje veliko število jezikovnih sprememb in precejšnjo časovno jezikovno raznolikost. Jakob Rigler (1929–1985) je nato aktualiziral t. i. Miklošičevo izogloso (Miklosich 1879: 310–312)⁶ in rekonstruiral samoglasniška sistema za prvotna slovenska makrogeolekta, in sicer za bolj arhaični *severozahod* in

⁶ Franc Miklošič (1813–1891) je v svojem primerjalnem glasoslovju slovanskih jezikov slovenska narečja glede na odraz slovenskega dolgega jata (**ě*) razdelil v dve skupini, in sicer vzhodno in zahodno: v vzhodnih narečjih se dolgi **ě* odraža kot ozki *e* (ki ga označuje *z ě*) oz. kot dvoglasnik *ej* (sem prišteva slovenska narečja, ki so se govorila na tedanjem Ogrskem, Štajerskem, Hrvaškem, jugovzhodnem Kranjskem in drugod po Kranjskem), zahodna narečja pa za dolgi **ě* poznajo odraz *je* oz. *i* v Reziji (zahodna cona obsega slovenščino na tedanjem Koroškem, severozahodnem Gorenjskem, v Gorici in v Beneški Sloveniji; posebej obravnava Rezijo) (Miklosich 1879: 310–312). Miklošičeva delitev slovenskih narečij na dve coni ustreza današnjemu pojmovanju najstarejše členitve slovenščine. Pomembno je predvsem, da je gorenjsko skupino (»slovenščina drugod po Kranjskem«) priključil k jugovzhodu, kar je kasneje Ramovš zmotno popravil (Ramovš 1927: 11, 1936: 185–187).

bolj inovativni *jugovzhod* (Rigler 1963a: 31).⁷ Tine Logar pa je vzpostavil še *izhodiščni splošnoslovenski fonološki sistem* (Logar 1981),⁸ tj. glasovno stanje slovenščine konec 12. stoletja tik pred začetkom narečne cepitve na prvotna makrogeolekta. Ta glasovni sistem se lahko imenuje tudi *praslovenski* (Furlan 2013: 98–104, 2026: XVI–XX),⁹ saj so iz njega nastali glasovni sistemi vseh slovenskih narečnih krajevnih govorov.

Nastajanje manjših geolektov v okviru južne slovanščine, torej tudi slovenščine, ki se je začelo po ok. 800 n. št., je možno prikazati z nekaterimi značilnimi nesplošnoslovanskimi glasovnimi spremembami na slovanskem jugu v 9. in 10. stoletju (ponazorjene so zelo poenostavljeno z izbranimi glasovnimi odrazi v praslovanskih besedah kot npr. **světa* ‘luč, svetloba; sveča’, **meda* ‘meja’, **puščati* ‘puščati’, **drōžji* ‘droži’, **sedlō* ‘naselbina, vas’, **jěsti* ‘jesti’, **pъsъ* ‘pes’, **dъnъ* ‘dan’, **sъnъ* ‘sen, spanje’, **mъxъ* ‘mah’, **zemlā* ‘zemlja’, **mōžeši* ‘(ti) moreš’, **tvōrdъ* ‘trd’, **sъtvoriti* ‘narediti, storiti’, **vъzdvignoti* ‘premakniti gor, dvigniti’). Že v 9. stoletju se je na vzhodu južne slovanščine s svojimi značilnimi jezikovnimi inovacijami jasno izdvojila **vzhodna južna slovanščina**, ki je izpričana v stari cerkveni slovanščini (nastanek besedil v ciril-metodovskem obdobju ok. 863–885) (psl. **světa* > vzh. jsl. **svěsta* > stcsl. *svěsta*; psl. **meda* > vzh. jsl. **mežda* > stcsl. *mežda*; psl. **jěsti* > vzh. jsl. *jasti* > stcsl. *jasti*). V 9. in 10. stoletju pa so se na zahodu južnoslovanskega prostora

⁷ V 50. in 60. letih 20. stoletja je prišlo do nekaterih temeljnih objav na področju rekonstrukcije nastanka zahodnojužnoslovanskih geolektov. Srbski jezikoslovec Pavle Ivić (1924–1999) je v svojem članku Основные пути развития сербохорватского вокализма (Ivić 1958) ‘Osnovne smeri razvoja srbohrvaškega vokalizma’ med drugim rekonstruiral izhodiščni kajkavski in (čakavsko-)štokavski samoglasniški sistem. Čez pet let je sledila še Riglerjeva monumentalna študija Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (Rigler 1963a) in nato še Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (Rigler 1967).

⁸ Prizadevanja za rekonstrukcijo oblikovanja zahodnojužnoslovanskih geolektov so svoj vrh dosegla v začetku 80. let 20. stoletja v okviru opisovanja in zgodovinsko-jezikoslovnega pojasnjevanja narečnega gradiva, zbranega za *Slovanski lingvistični atlas* (Общеславянский лингвистический атлас, OLA), ko so bili vzpostavljeni t. i. *izhodiščni fonološki sistemi*. Ob Logarjevem slovenskem sta hrvaški jezikoslovec Dalibor Brozović (1927–2009) in srbski jezikoslovec Pavle Ivić rekonstruirala *ishodišni srpskohrvatski/hrvatskosrpki fonološki sistem* s štirimi naglasnimi podsistemi (Brozović in Ivić 1981).

⁹ Obstaja tudi razlikovanje med pojmom *praslovenski* in *izhodiščni slovenski*, ki sta kronološko prekrivna, pri čemer prvi poimenuje iz praslovanščine podedovano besedje, drugi pa domače novotvorjenke kot tudi izposojenke in kalke (Furlan 2013: 98–104, 2026: XVI–XX).

Pra-slovanščina	Zahodna južna slovanščina					Vzhodna južna sl.
	alpska	panon-ska	primor-ska	dinarska	raška	
9. stoletje						
*světa	*svěća	*svěća	*svěća	*svěća	*svěća	*svěšta
*međa	*meja	*meja/ *mežja	*meja	*mežja	*mežja	*mežda
*puščati	*puščati	*puščati	*puščati	*puščati	*puštati	*puštati
*drožži	*drožži	*drožži	*drožži	*drožži	*droždi	*droždi
*sedlo	*sedlo > *selo	*selo	*selo	*selo	*selo	*selo
*jěsti	*jěsti	*jěsti	*jěsti	*jěsti	*jěsti	*jasti
10. stoletje						
*рѣсъ	*pəs	*pəs	*pəs	*pəs	*pəs	*pəs > *pes
*дѣнь	*dən	*dən	*dən	*dən	*dən	*dən > *den
*сѣнь	*sən	*sən	*sən	*sən	*sən	*sən
*мѣхъ	*məx	*məx	*məx	*məx	*məx	*mṗx
*zemlĭa	*zemlĭa	*zemlĭa	*zemlĭa	*zemlĭa	*zemlĭa	*zemja
10./11. stoletje						
*možeši	*moreš	*moreš	*moreš	*moreš	*možeš	*možeš
*tvьrdъ	*trd	*tvrd	*tvrd	*tvrd	*tvrd	*tvrd
*stvьoriti	*storiti	*stvoriti	*stvoriti	*stvoriti	*stvoriti	*stvoriti
*vьzdvig-nŋti	*vzdig-nŋti	*vzdvig-nŋti	*vzdvig-nŋti	*vzdvig-nŋti	*vzdvig-nŋti	*vzdvig-nŋti
južno-slovanski geolekt	severo-zahodna južna slovan-ščina	osrednja južna slovanščina			vzhodna južna slovan-ščina	
		kaj-kavščina	ča-kavščina	zahodna što-kavščina	vzhodna što-kavščina	

Tabela 2: Oblikovanje južnoslovanskih geolektov (jezikovne inovacije so označene krepko)

postopno izoblikovale alpska, panonska, primorska, dinarska in raška zahodna južna slovanščina,¹⁰ od katerih pa nekatere že v samem začetku niso bile enotne: alpska slovanščina se je namreč delila na severozahodno in

¹⁰ Za poimenovanje *srednjojužnoslavenski* prim. Lončarić (1996: 23, 29); Mira Menac-Mihalić in Vesna Zečević v OJA 4a (Meždunarodnyj komitet slavistov 2006: 158), za *zapadnojužnoslavenski* Brozović (1970: 14) in Lončarić (1996: 29), za pojme kot *panonska*, *primorska* in *dinarsko-raška dijalekatska grupa* pa Moguš (1993: 11–12).

jugovzhodno (psl. **sedlo* > SZ alp. zah. jsl. **sedlo* : JV alp. zah. jsl. **selo*), panonska slovanščina pa na zahodno in vzhodno (psl. **meda* > zah. pan. zah. jsl. **meja* : vzh. pan. zah. jsl. **meža*). Vzhodna južna slovanščina je v 10. stoletju svojo individualnost še okrepila (npr. psl. **zemla* > vzh. jsl. *zemja*). V 11. in 12. stoletju je iz alpske zahodne južne slovanščine s svojimi lastnimi jezikovnimi inovacijami nastala **severozahodna južna slovanščina** (slovenščina), medtem ko **osrednja južna slovanščina** (hrv. *srednjojužnoslavenski jezik*) ni doživela skupnih inovacij – osrednjo južno slovanščino v prvi vrsti torej definira odsotnost severozahodno- in vzhodnojužnoslovanskih inovacij –, temveč izkazuje več inovativnih središč, namreč kajkavsko in čakavsko-štokavsko.¹¹

4 Časovne različice slovenskega jezika

Od druge polovice 20. stoletja so bile natančnejše določene tudi časovne različice slovenskega jezika in njihove jezikovne lastnosti. Jakob Rigler je rekonstruiral tudi samoglasniške sisteme nekaterih slovenskih časovnih in njihovih zemljepisnih različic, ki si po divergentnem, oddaljevalnem jezikovnem spreminjanju v časovnem zaporedju sledijo takole: prvotna slovenska makrogeolekta, tj. severozahodna slovenščina, ki je sprva ohranila skupni slovenski samoglasniški sistem, ter jugovzhodna slovenščina, v kateri je najprej prišlo do raznosnjenja praslovanskih nosnih samoglasnikov in posledičnega oženja praslovanskega jata **ě* [**iä*] (12./13. stoletje); severna in zahodna ter južna in vzhodna slovenščina (glede na daljšanje kratkih akuturanih zložnikov v nezadnjem zlogu in načinu vokalizacije dolgega polglasnika **ǣ*); osem izhodiščnih slovenskih narečnih ploskev (baz) (konec 14. stoletja) (Rigler 1963a). Avstrijski jezikoslovec Otto Kronsteiner (1938–2023) pa je na podlagi glasovnih lastnosti alpskoslovanskih osebnih imen na ozemlju današnje Republike Avstrije, izpričanih v obdobju od prvih zabeležb tamkajšnjega imenskega gradiva v 8. stoletju do vključno 12. stoletja in dlje, natančnejše definiral dve časovni različici slovanskega jezika v Vzhodnih Alpah oziroma v večjem delu le-teh, ki

¹¹ Natančnejše o jezikovni cepitvi južne slovanščine na vzhodno južno slovanščino (poznejše bolgarščina, makedonščina in torlaščina) ter zahodno južno slovanščino, znotraj katere so se izoblikovale alpska (slovenščina), panonska (kajkavščina), primorska (čakavščina), dinarska (zahodna štokavščina ali ščakavščina) in raška (vzhodna štokavščina ali »prava« štokavščina) zahodna južna slovanščina, prim. Šekli (2018: 95–108).

ju je poimenoval *Alpenslawisch* ‘alpska slovanščina’ (8.–10. stoletje) in *Altslowenisch* ‘stara slovenščina’ (11. in 12. stoletje) (Kronsteiner 1975: 133). V nadaljevanju je na kratko predstavljeno jezikovno spreminjanje od alpske zahodne južne slovanščine do slovenščine.

V skladu z doslej prikazanimi in nadaljnjimi spoznanji je znotraj modeliranja lingvogeneze slovenskega jezika in njegove notranje jezikovne (pred-)zgodovine po prihodu Slovanov v Vzhodne Alpe in zahodno Panonsko nižino možno z večjo natančnostjo določiti časovne in zemljepisne jezikovne različice slovenščine, ki si v časovnem zaporedju sledijo takole: praslovanščina v vzhodnoalpskem in zahodnopanonskem prostoru (ok. 550–800 n. št.), alpska zahodna južna slovanščina (ok. 800–1000 n. št.), praslovenščina ali izhodiščna slovenščina (ok. 1000–1200 n. št.), ki je bila jezikovno še kolikor toliko enotna, in narečna slovenščina (od ok. 1200 n. št.), jezikovno neenotna.

Alpska zahodna južna slovanščina (ok. 800–1000) zrcali jezikovne spremembe, ki kažejo na spreminjanje jezika od praslovanščine proti slovenščini, a so značilne tudi za nekatere druge (zahodno)južnoslovanske geolekte, predvsem za zahodni del panonske in primorsko zahodno južno slovanščino (prim. tabelo 2). Spodnja časovna jezikovna meja (*terminus a quo*) alpske slovanščine je praslovanska metateza likvid s podaljšavo v vseh položajih (ok. 800), njena zgornja meja (*terminus ad quem*) pa bi lahko bilo južnoslovansko prednjenje praslovanskega srednjega visokega samoglasnika *y v sprednji visoki samoglasnik *i (ok. 1000), ki pa je še vedno splošnojužnoslovansko (psl. **bīti* ‘biti, tepsti, tolči’ > jsl. **bīti* = psl. **bŷti* ‘biti, obstajati nahajati se’ > jsl. **bīti*). Alpska zahodna južna slovanščina, predvsem njen jugovzhodni del, se torej ni bistveno razlikovala od zahodnega dela panonske zahodne južne slovanščine (poznejše zahodne kajkavščine) in primorske zahodne južne slovanščine (poznejše čakavščine).

Praslovenščina ali izhodiščna slovenščina (ok. 1000–1200), tudi *zgodnja*, *skupna*, *splošna* slovenščina ipd., izkazuje nadaljnje jezikovne spremembe proti slovenščini, ki pa niso več tudi (zahodno)kajkavske in čakavske ter so splošnoslovenske, značilne za celoten takratni in poznejši slovenski jezikovni prostor. Njena spodnja meja bi lahko bila zgodnjeslovenska poenostavitev nekaterih popraslovanskih veččlenskih soglasniških sklopov

z *v (Ramovš 1924: 136–137), npr. *tvj > *tj (psl. *tvêrdb ‘trd’ > popsl. *tvŕd > psln. *tŕd (knj. sln. trd); psl. *četvŕtŕb ‘četrty’ > popsl. *četvŕti > psln. *četŕti (knj. sln. četrti)) in *stv, *zdv > *st, *zd (psl. *tvôr ‘kar se naredi, oblikuje; oblika’ > popsl. *tvôr = psln. *tvôr (knj. sln. tvôr) : psl. *sbtvorŕti ‘narediti, storiti’ > popsl. *stvoriti > psln. storŕti; psl. *dvŕgnŕti ‘premakniti, dvigniti’ > popsl. *dvŕgnŕti = psln. *dvŕgnŕti (knj. sln. dvŕgniti) : psl. *vzdvŕgnŕti ‘premakniti gor, dvigniti’ > popsl. *vzdvŕgnŕti > psln. *vzdŕgnŕti (knj. sln. vzdŕgniti)) (Snoj in Greenberg 2012: 292–293; Šekli 2023: 448). Neposredna dokumentacija alpske slovanščine, ki pa že kaže prehajanje v slovenščino, je jezik *Brižinskih spomenikov* (zapisan v obdobju ok. 972–1039),¹² saj se v njem že odraža proces poenostavitve soglasniškega sklopa stv > st (psl. im. ed. m del. na -l *sbtvorilb > stesl. sbtvorilb, BS ztuoril (I 12) = stvoril ‘naredil, storil’ : psl. *sbtvorŕti ‘narediti, storiti’ > stesl. sbtvoriti : BS ztoriti (II 107) = storiti ‘narediti, storiti’). Praslovenščino ali izhodiščno slovenščino so nato izoblikovale predvsem naglasne spremembe. Sèm spadata na primer za slovenščino zelo značilna splošnoslovenski naglasni pomik tipa psl. *sêno > psln. *sênô (knj. sln. senô), psl. *prôso > psln. *prosô > (knj. sln. prosô) oz. psl. *pêlvelb > psln. *plêvêl (knj. sln. plevêl), psl. *vêčerb > psln. *večêr (knj. sln. večêr) (10./11. stoletje) in splošnoslovenski naglasni umik tipa psl. *svêlâ > popsl. *svêlâ > psln. *svêlâ (knj. sln. svêlâ) oz. psl. *zakôn > popsl. *zākôn > psln. *zākon (knj. sln. zākon) (12. stoletje) (Ramovš 1950). Ta naglasna premika iz srednjeveških neonaglašanih zapisov nista razvidna, a ju je treba na podlagi stanja v slovenskih narečjih rekonstruirati za to obdobje. Praslovenščina ali izhodiščna slovenščina ne vključuje (*terminus ante quem*) denazalizacije praslovanskih nosnih samoglasnikov *ę, *ǫ in posledično oženje praslovanskega jata *ě v jugovzhodni (ne pa tudi v severozahodni) slovenščini (12./13. stoletje), saj ti inovaciji že pomenita začetek narečne cepitve slovenščine na imenovana prvotna makrogeolekta.¹³

¹² V prvi polovici 20. stoletja je bilo na osnovi jezikovnih lastnosti jezika *Brižinskih spomenikov* jasno dokazano, da je slednji gledano genealoško (v besednjaku današnjega jezikoslovja) alpska zahodna južna slovanščina (ok. 800–1000) na prehodu v praslovenščino (ok. 1000–1200) iz časa okoli leta 1000 n. št. (Pirchegger 1931; Ramovš in Kos 1937). Kljub temu pa je še v prvi četrtini 21. stoletja v slavistiki ponekod razširjeno zmotno mnenje, da gre pri imenovanih treh staroslovanskih besedilih za »slovensko redakcijo stare cerkvene slovanščine« (prim. Šekli 2024).

¹³ Za jezikovne lastnosti praslovenščine prim. Šekli (2022a, 2022b).

5 Genealoška in genealoško-tipološka klasifikacija slovenskih narečij¹⁴

Prvo natančno narečno delitev slovenskega jezika ter poimenovanje in predstavitev posameznih slovenskih narečij kot tudi prvo narečno karto slovenščine je v 30. letih 20. stoletja izdelal Fran Ramovš v delih *Dialektološka karta slovenskega jezika* (Ramovš 1931) in *Historična gramatika slovenskega jezika: VII. Dialekti* (Ramovš 1935a).¹⁵ V drugi polovici 20. stoletja je z novimi terenskimi raziskavami prišlo do velikega povečanja narečnega gradiva, predvsem v okviru zbiranja slednjega za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA), pri čemer je levji delež opravil Tine Logar (prim. njegovo serijo člankov *Dialektološke študije* I–XVI, ki je izhajala v *Slavistični reviji* v obdobju 1954–1972), tudi s pomočjo študentov slovenščine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani v okviru diplomskih nalog in drugih zaključnih del. Narečjeslovne raziskave so nadaljevali Zinka Zorko (1936–2019) – ta v severovzhodnem delu slovenskega jezikovnega prostora – ter njuni učenci in učenci učencev. Novo narečno gradivo je prineslo tudi nova odkritja v zvezi z nastankom posameznih narečij (npr. dejstvo, da je gorenjščina del južne slovenščine s prvotno diftongizacijo psln. **ě*/**ě*-, **ō* > **ej*, **ou* v primerih kot **svěit*, **lěito*, **bōug*, rod. mn. **nōug*, kar se ohranja v narečnih govorih krajev Dovje in Mojstrana z okolico ter osrednje Tuhinjske doline). V drugi polovici 20. stoletja sta bili izdelani dve klasifikaciji slovenskih narečij, in sicer t. i. genealoška in genealoško-tipološka, pri slednji so bila dopolnjena tudi Ramovševa poimenovanja za posamezna narečja in podnarečja.

Genealoška klasifikacija slovenskih narečij temelji na starejših jezikovnih spremembah (to so t. i. genetska merila) in narečja deli na **narečne ploskve (baze)**. Edino vodilo razvrščanja je njihova geneza – gre torej za rekonstrukcijo nastanka posameznih narečij in podnarečij v okviru divergentnega, oddaljevalnega jezikovnega spreminjanja – in s tem **stopnja genetske sorodnosti**. Tovrstno klasifikacijo je izdelal Jakob Rigler, ki je definiriral osem osnovnih narečnih ploskev (prim. tabelo 3), pri čemer je iz obravnave zaradi pičlega narečnega gradiva in posledično nejasnosti

¹⁴ O genetskih in strukturnih jezikoslovnih merilih genealoške in genealoško-tipološke delitve slovenskih narečij in podnarečij, tj. na *narečne ploskve (baze)* in *narečne skupine (grupe)*, natančneje v Šekli (2018: 315–319).

¹⁵ Prim. tudi *Karta slovenskih narečij v priročni izdaji* (Ramovš 1935b).

njihovega nastanka tedaj izvzel tri območja, in sicer so to bili »istrski« sistem, »mešano obkolpsko in južno belokranjsko ozemlje ter kočevsko ozemlje« in »prleško področje« (Rigler 1963a: 47). Poznejše raziskave so pokazale, da je istrsko narečje del dolenjske (Logar 1962), a še verjetneje beneško-kraške (Gostenčnik 2026), prleško pa panonske narečne ploskve. Nadalje je narečno gradivo, zbrano na ozemlju današnje Republike Hrvaške, do katerega je lahko prišlo šele po letu 1991, pokazalo, da slovenščina sega tudi čez slovensko-hrvaško državno mejo, in sicer so tam prisotna šavrinško podnarečje istrskega narečja, kostelsko, kozjansko-bizeljsko in srednještarejsko ter prleško in prekmursko narečje (Šekli 2013), preučevanje narečnih krajevnih govorov v zahodnem Gorskem kotarju pa je privedlo do ugotovitve, da se ob reki Kolpi na obeh straneh slovensko-hrvaške državne meje govorita dve različni narečji – že prej znano *kostelsko* in na novo definirano *čebraško* narečje – kostelsko narečje je bilo »razdeljeno« na čebraško in kostelsko (Gostenčnik 2018).¹⁶

Genealoško-tipološka klasifikacija slovenskih narečij pa upošteva tako starejše (t. i. genetska merila) kot tudi novejše jezikovne spremembe (t. i. strukturna merila) in narečja deli v *narečne skupine (grupe)*. Ta klasifikacija združuje tako genezo narečij in podnarečij – meje med (pod)narečji se ujemajo z mejami narečnih ploskev – kot tudi njihovo poznejše medsebojno približevanje znotraj konvergentnega, približevalnega jezikovnega spreminjanja. Poleg genetskega je namreč pomembno merilo razvrščanja tudi njihov »podoben slušni vtis« oz. **stopnja strukturne podobnosti**, ki je posledica približevanja tudi prvotno genetsko ne ožje sorodnih narečij v okviru konvergentnega spreminjanja. Ta delitev zemljepisnih različic slovenščine je prikazana na Logar-Riglerjevi *Karti slovenskih narečij* (Logar in Rigler 1983) ter njenih dopolnitvah (zadnja od njih v Škofic idr. (2023: 11)). Slovenska narečja in podnarečja oziroma njihovi narečni krajevni govori se torej glede na že omenjeni »podoben slušni vtis« združujejo v sedem narečnih skupin (grup): to so koroška, primorska, rovtarska, gorénjska, dolénjska, štajerska in panonska narečna skupina. Znotraj teh se pojavlja 37 narečij in 12 podnarečij, posebni enoti tvorita priseljski rovtarski govor v Ravni Gori v Gorskem kotarju in t. i. *mešani kočevski govori* na nekdanjem kočevskem, tj. kočevskem nemškem jezikovnem otoku v

¹⁶ Prisotnost avtohtonih slovenskih narečnih govorov v zahodnem Gorskem kotarju (sicer z manjšim zemljepisnim obsegom) je nakazana že na narečni karti v Ramovš (1931).

kraju Kočevje/Gotschee in njegovi okolici (obstajal od 30. letih 14. stoletja do preselitve Kočevarjev v letih 1941–42).¹⁷

Slovenščina	Narečna ploskev	Narečna skupina	Narečje + <i>podnarečje</i>
severna	koroška	koroška	ziljsko + <i>kranjskogorsko</i> , rožansko, obirsko, podjunsko, mežiško, severno-pohorsko-remšniško
			rezijansko
zahodna	beneško-kraška	primorska	tersko, nadiško, briško, kraško + <i>banjško</i> , istrsko
	obsoško-idrijska		obsoško
južna	gorenjska	rovtarska	<i>baško</i> , škofjeloško, poljansko, horjulsko, črnovrško ¹⁸
		gorenjska	selško, gorenjsko + <i>vzhodnogorenjsko</i>
	dolenjska	primorska	notranjsko
		dolenjska	dolenjsko + <i>vzhodnodolenjsko</i> , čebranško, kostelsko, severnobelokranjsko, južnobelokranjsko
		štajerska	posavsko (<i>zagorsko-trboveljsko</i> + <i>laško</i> + <i>sevniško-krško</i>)
	južnoštajerska		srednjesavinjsko, srednještajersko, kozjansko-bizeljsko
vzhodna	severnoštajerska		zgornjesavinjsko + <i>solčavsko</i> , južno-pohorsko + <i>kozjaško</i>
	panonska	panonska	prekmursko, slovenskogoriško (prej goričansko), prleško, haloško

Tabela 3: Genealoška in genealoško-tipološka klasifikacija slovenskih narečij in podnarečij (podnarečja so nastinjena ležeče)

¹⁷ T. i. čiško narečje (tj. govori krajev kot Skadanščina, Obrov, Podbeže, Podgrad, Račice, Starod v Sloveniji) je (podobno kot govori krajev Pasjak, Rupa, Lipa, Klana na Hrvaškem) del osrednje, tj. ekavsko-ikavske čakavščine (Rigler 1963b: 12). Nekateri govori t. i. južnobelokranjskega narečja, in sicer zlasti tisti južno od črte Jelševnik pri Dobljučah–Krasinec pri Podzemlju (v krajih kot npr. Bojanci ter Marindol, Miliči/Milići in Paunoviči/Paunovići), so priseljski štokavski govori (Logar 1958, 1959).

¹⁸ Črnovrško narečje se zaradi odrazov tipa psln. **ě/*ĕ-*, **ō* > **ie*, **uo* zdi del obsoško-idrijske narečne ploskve (Rigler 1963a: 47), vendar bi gorenjsko-dolenjski sovpad odrazov (naglašene in nenaglašene) kratkega **ě* in **i* (**-ě/*ĕ = *-i/*i* > **-i/*i*) lahko kazal na to, da so črnovrški dvoglasniki tipa **ie*, **uo* drugotni iz prvotnih **ei*, **ou* (psln. **ě/*ĕ-*, **ō* > juž. sln. **ei*, **ou* > gor. sln. **ē*, **ō* > **ie*, **uo*) in da to narečje spada v gorenjsko narečno ploskev (Rigler 1966).

6 Sklep

V slovanskem primerjalnem jezikoslovju se »klasična« rekonstrukcija (pozne) praslovanščine od konca 20. stoletja deli na dve natančnejši rekonstrukciji, to sta *zgornjehpraslovarska* (ok. 600 n. št.) in *poznopraslovarska*, tj. dosedanja (pozno)praslovarska (ok. 800 n. št.) *rekonstrukcija*. Slovenski jezik pa je v slovenski zgodovinski slovnici in dialektologiji definiran kot *severozahodna južna slovanščina*, ki izvira iz alpske zahodne južne slovenščine 9. in 10. stoletja ter se je z lastnimi jezikovnimi inovacijami v 11. in 12. stoletju zamejila od ostale zahodne južne slovanščine (panonske, primorske, dinarske in raške), ki se posledično definira kot *osrednja južna slovanščina*; na vzhodu južne slovanščine pa se je bila že 9. stoletju s svojimi jezikovnimi spremembami najprej izdvojila *vzhodna južna slovanščina*. Slovenska narečja in podnarečja se delijo po dveh narečnih klasifikacijah, in sicer po genealoški v *osem narečnih ploskev (baz)* ter po genealoško-tipološki v *sedem narečnih skupin (grup)*.

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju* (P6-0038), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Literatura

- Brozović, D. (1970). Dijalekatska slika hrvatskosrpskog jezičnog područja. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru: Razdio lingvističko-filološki*, 7(5), 5–32.
- Brozović, D. in Ivić, P. (1981). Ishodišni srpskohrvatski/hrvatskosrpski fonološki sistem. V P. Ivić (ur.), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (str. 221–226). Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Furlan, M. (2013). *Novi etimološki slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek*. Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789612546656>
- Furlan, M. (2026). *Etimološki slovar slovenskih zoonimov 1: A–M*. Založba ZRC.

- Gostenčnik, J. (2018). *Krajevni govori ob Čabranki in zgornji Kolpi*. Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610504177>
- Gostenčnik, J. (2026, v tisku). Primorska narečna skupina – sinteza in analiza glasovnih in naglasnih pojavov. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, 18(2).
- Holzer, G. (1995). Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zerfall. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 41, 55–89.
- Holzer, G. (2007). *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*. Peter Lang.
- Holzer, G. (2020). *Untersuchungen zum Urslavischen. Einleitende Kapitel, Lautlehre, Morphematik*. Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b17226>
- Klotz, E. (2017). *Urslawisches Wörterbuch*. Facultas.
- Klotz, E. (2023). *Urslawisches Wörterbuch*. Facultas.
- Kronsteiner, O. (1975). *Die alpenlawischen Personennamen*. Österreichische Gesellschaft für Namenforschung.
- Logar, T. (1958). Dialektološke študije: X. Belokranjski govori. *Slavistična revija*, 11, 145–155.
- Logar, T. (1959). Prispevek k poznavanju semiškega govora v Beli krajini. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 2, 107–113.
- Logar, T. (1962). Dialektološke študije: XI. Slovenski govori v Istri in njihova geneza. *Slavistična revija*, 13, 88–97.
- Logar, T. (1965a). O nastanku slovenskih narečij. *Jezik in slovstvo*, 10(1), 2–6.
- Logar, T. (1965b). Pregled zgodovine slovenskega jezika. V T. Logar, M. Orožen in J. Koruza (ur.), *Predavanja* (1. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, str. [146–156]). Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Logar, T. (1974). Pregled zgodovine slovenskega jezika. V M. Kmecl, T. Logar in J. Toporišič (ur.), *Slovenski jezik, literatura in kultura: Informativni zbornik* (str. 103–113). Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Logar, T. (1981). Izhodišni splošnoslovenski fonološki sistem. V P. Ivić (ur.), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (str. 29–33). Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Logar, T. (1996). Pregled zgodovine slovenskega jezika. V T. Logar, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave* (K. Kenda-Jež, ur., str. 331–336). Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Logar, T. in Rigler, J. (1983). *Karta slovenskih narečij*. Geodetski zavod Slovenije.
- Lončarić, M. (1996). *Kajkavsko narječje*. Školska knjiga.

- Miklosich, F. (1879). *Vergleichende Lautlehre der Slavischen Sprachen*. Wilhelm Braumüller.
- Moguš, M. (1993). *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Globus.
- Pirchegger, S. (1931). *Untersuchungen über die altslovenischen Freisinger Denkmäler*. Markert und Petters.
- Ramovš, F. (1924). *Historična gramatika slovenskega jezika: II. Konzonantizem*. Učiteljska tiskarna.
- Ramovš, F. (1927). Razvoj psl. ê v slovenskih dolгих zlogih. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 6, 8–21.
- Ramovš, F. (1931). *Dialektološka karta slovenskega jezika*. Rektorat Univerze kralja Aleksandra I.
- Ramovš, F. (1935a). *Historična gramatika slovenskega jezika: VII. Dialekti*. Učiteljska tiskarna.
- Ramovš, F. (1935b). *Karta slovenskih narečij v priročni izdaji*. Akademski založba.
- Ramovš, F. (1936). *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. Akademski založba.
- Ramovš, F. (1950). Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov. *Slavistična revija*, 3, 16–23.
- Ramovš, F. (1951). Osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma. *Slavistična revija*, 3–4, 1–9.
- Ramovš, F. in Kos, M. (1937). *Brižinski spomeniki*. Akademski založba.
- Repanšek, L. (2016a). *Keltska dediščina v toponimiji jugovzhodnega alpskega prostora*. Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610504139>
- Repanšek, L. (2016b). Quiemonis and the epichoric anthroponymy of Ig / Quiemonis v luči avtohtonih ižanskih osebnih imen. *Arheološki vestnik*, 67, 321–357.
- Repanšek, L. (2022). Posoškovnetski areal v luči novejših epigrafskih najdb. *Arheološki vestnik*, 73, 601–615.
- Rigler, J. (1963a). Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija*, 14(1–4), 25–78.
- Rigler, J. (1963b). *Južnonotranjski govori: Akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Rigler, J. (1966). Fonološka problematika slovenskega črnovrškega dialekta. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 9, 97–111.
- Rigler, J. (1967). Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija*, 15(1–2), 129–152.
- Shevelov, G. Y. (1964). *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*. Carl Winter Universitätsverlag.

- Snoj, M. in Greenberg, M. L. (2012). O jeziku slovanskih prebivalcev med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled jezikoslovcev). *Zgodovinski časopis*, 66(3–4), 276–305.
- Šekli, M. (2013). Zemljepisnojezikoslovna členitev kajkavščine ter slovensko-kajkavska jezikovna meja. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, 9, 3–53.
- Šekli, M. (2016). *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropsčine do praslovanščine*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Šekli, M. (2018). *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610501374>
- Šekli, M. (2022a). Jezikovne lastnosti zgodnje slovenščine 11. in 12. stoletja. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, 19, 3–32. <https://doi.org/10.3986/sjls.14.1.01>
- Šekli, M. (2022b). Zgodnjeslovenski števniki od 1 do 10 v Heiligenkreuškem rokopisu iz tretje četrtine 12. stoletja (Heiligenkreuz, Cod. 250). *Slavistična revija*, 70(1), 13–32. <https://doi.org/10.57589/srl.v70i1.3999>
- Šekli, M. (2023). Nekatere glasovne lastnosti narečne slovenščine v poznosrednjeveških rokopisnih spomenikih. *Slavistična revija*, 71(4), 447–462. <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4136>
- Šekli, M. (2024). Zakaj je jezik *Brižinskih spomenikov* zgodnja slovenščina? *Jezik in slovstvo*, 69(1–2), 67–88. <https://doi.org/10.4312/jis.69.1-2.67-88>
- Šivic-Dular, A. (1998). Kontrakcija v slovanskih jezikih (v kontekstu poznopraslovenskega akcentskega pravila). *Slavistična revija*, 46(1–2), 5–43.
- Škofic, J., Kenda-Jež, K. in Kumin Horvat, M. (ur.). (2023). *Slovenski lingvistični atlas. 3, Kmetovanje*. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ивић, П. (1958). Основные пути развития сербохорватского вокализма. *Вопросы языкознания*, 7(1), 3–20.
- [Ivić, P. (1958). Osnovnye puti razvitija serbohorvatskogo vokalizma. *Vosprosy jazykoznanija*, 7(1), 3–20.]
- Международный комитет славистов (2006). *Общеславянский лингвистический атлас: Серия фонетико-грамматическая: Выпуск 4а: Рефлексы *ъ, *ь*. Международный комитет славистов: Комиссия Общеславянского лингвистического атласа.
- [Meždunarodnyj komitet slavistov (2006). *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-grammatičeskaja: Vypusk 4a: Refleksy *ъ, *ь*. Meždunarodnyj komitet slavistov: Komissija Obščeslavjanskogo lingvističeskog atlasa.]

II.

Matejka Grgič^{i, ii}

(Spet) o slovenščini na Tržaškem: paradoks kontinuitete v diskontinuiteti

Prispevek izhaja iz članka O slovenščini v šoli in zunaj nje na Tržaškem, ki je izšel v reviji *Jezik in slovstvo* leta 1995, in obravnava paradoks, ki ga avtorica opredeli kot »kontinuiteto v diskontinuiteti«. Čeprav so politične spremembe formalno utrdile status in izboljšale položaj slovenščine v Italiji, se njena dejanska raba ni linearno okrepila. Osrednja hipoteza je, da so se temeljni izzivi, ki jih je že leta 1995 v svojem članku zaznala Marina Pertot, ohranili, a so se prilagodili novim družbenim, kulturnim in tehnološkim okoliščinam. Sodobne raziskave potrjujejo, da je slovenščina kot manjšinski jezik v formalnih kontekstih dosegla določeno utrditev, vendar se iz vsakdanjih in neformalnih okolij pogosto umika. Analiza tako pokaže, da formalna ureditev statusa ni samodejno privedla do širitve rabe jezika, temveč so se prav v obdobju največjih institucionalnih pridobitev pojavile nove oblike jezikovne ranljivosti.

Ključne besede: slovenščina v Italiji, slovenščina v Trstu, manjšinski jeziki, sociolingvistika, historična sociolingvistika

On Slovene in Trieste (Once Again): The Paradox of Continuity amid Discontinuity

This article revisits the paper O slovenščini v šoli in zunaj nje na Tržaškem (Pertot 1995) and examines the paradox described as “continuity in discontinuity”. Although political developments have formally consolidated the status of Slovene in Italy and improved its prestige – such as Slovenian independence, European integration and protective legislation – the actual use of the language has not evolved in a linear manner. The hypothesis is that some of the main challenges identified three decades ago have not been resolved, but rather reshaped in response to new social, cultural and technological frameworks. Contemporary studies suggest that Slovene

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Matejka.Grgic@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0009-0002-5373-4545>

ⁱⁱ SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu

has achieved a certain consolidation in formal domains, but is increasingly withdrawing from informal contexts. The analysis shows that formal recognition of the status did not lead to a wider use of the minority language; instead, the period of greatest institutional progress coincided with new forms of linguistic vulnerability.

Keywords: Slovene in Italy, Slovene in Trieste, minority languages, sociolinguistics, historical sociolinguistics

1 Uvod

Izhodišče za pričujoči raziskovalni pregled je članek O slovenščini v šoli in zunaj nje na Tržaškem, ki je izšel v reviji *Jezik in slovstvo* leta 1995 in katerega avtorica je Marina Pertot (1995). V nadaljevanju obravnavam navidezni paradoks (kontinuiteto v diskontinuiteti), ki zaznamuje status, položaj in rabo slovenskega jezika v Trstu v zadnjih tridesetih letih.

Od devetdesetih let prejšnjega stoletja se je namreč družbeno-politični kontekst korenito spremenil: osamosvojitev Slovenije, evropska integracija in postopno odpiranje meja so slovenščini podelili simbolni ugled brez primere, trije t. i. zaščitni zakoni – dva državna (482 iz leta 1999 in 38 iz leta 2001) in en deželni (426 iz leta 2007)¹ – pa so formalno uredili njen status v Italijanski republiki. Logično bi bilo pričakovati, da se bo takšna normalizacija odrazila v sistematični krepitvi sporazumevalne zmožnosti in živosti jezika znotraj manjšinske skupnosti in med večinsko populacijo v Italiji.

Vendar, kot nameravam dokazati, se to ni zgodilo – vsaj ne v pričakovani meri in linearno.

¹ Zakon št. 482 z dne 15. 12. 1999 »Pravila o varstvu avtohtonih jezikovnih manjšin«, Zakon št. 38 z dne 23. 2. 2001 »Pravila o varstvu slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji - Julijski krajini« in Deželni zakon št. 26 z dne 16. 11. 2007 »Deželna pravila o varstvu slovenske jezikovne manjšine«.

2 Izhodišča

Devetdeseta leta 20. stoletja so bila za slovenščino v Trstu (a tudi v Gorici in mogoče še zlasti na Videmskem) prelomna. Mit monolitne, fiksne identitete, izražene skozi enačenje jezika, kulture in narodnosti, ki ga je evropska civilizacija izoblikovala v 19. stoletju, je začel popuščati tudi med Slovenci in Slovenkami v Italiji (Pertot 2017). Vrednota žrtvovanja za svoj jezik, ki je izhajala iz bridkih izkušenj fašizma in 2. svetovne vojne, se je začela umikati pred kompleksnimi družbenimi in kulturnimi premiki, med katerimi velja omeniti paradigme zgodnje globalizacije, medijske vplive in poznokapitalistični hedonizem (Bastardas-Boada 2014; Heller 2010).

Slovenska skupnost v Trstu je v zadnjih desetletjih 20. stoletja doživljala pomembne družbene in politične spremembe, ki so se odražale tudi v rabi, statusu in položaju (percepciji) slovenskega jezika (Jagodic idr. 2017). Odnosi na lokalni in mednarodni (čezmejni) ravni so se umirili. Meja med državama je bila načrtovana, a je hkrati postajala vse bolj in bolj propustna. Politična napetost je začela popuščati (Bajc 2017). V tem obdobju so slovenske šole, kulturne in športne organizacije ter gospodarske družbe igrale ključno vlogo pri ohranjanju jezika in občutka pripadnosti skupnosti (Grgič in Guardiancich 2025). Kljub temu je bila slovenščina v javnem prostoru še vedno relativno nevidna, njena raba zunaj zasebnih in manjšinskih krogov pa omejena (Kaučič Baša 1993).

Razpad Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije sta prinesla korenite spremembe v dojemanju slovenske identitete in jezika. Nova politična realnost je slovenski jezik v Italiji postavila v nov družbeno-politični kontekst: slovenščina ni bila več le jezik manjšine, temveč tudi jezik sosednje suverene države in pozneje članice Evropske unije (Jagodic idr. 2017). To je pozitivno vplivalo na (samo)podobo slovenske skupnosti in na položaj (percepcijo) slovenskega jezika, paradoksalno pa je v tem obdobju upadala sporazumevalna zmožnost govork in govorcev – spremenile so se komunikacijske prakse, ki so odsevale nove družbene, kulturne in individualne perspektive (Grgič 2019; Jagodic 2019; Pertot 2017).

Medtem ko so status slovenščine v Italiji vsaj formalno določili trije t. i. zaščitni zakoni, so na njeno dejansko rabo in pojavnost vse izraziteje vplivali

drugi elementi: tehnološki napredek, razvoj medijev, globalizacija, demografski premiki in vse večja medkulturna prepletenost (Brezigar in Vidau 2021; Jagodic 2019). Hibridna dvojezičnost in jezikovna fluidnost, ki ju je strokovna javnost začela opazati prav v 80. letih, na eni strani kažeta na vitalnost in prilagodljivost jezika (Sanchez-Stockhammer 2012), na drugi pa odpirata vprašanja o dejanski sporazumevalni zmožnosti govork in govorcev (Boikanyego 2014; Köpke in Schmid 2004), pa tudi o bodočih perspektivah slovenskega jezika v Italiji kot enega od sporazumevalnih kodov v družbenem repertoarju večjezičnega območja.

3 Namen raziskave, hipoteze in metodologija

Osrednja hipoteza tega dela je, da je mogoče paradoks, ki zaznamuje status, položaj in rabo slovenskega jezika v Trstu v zadnjih tridesetih letih, razlagati s pojavom, ki ga lahko opredelimo kot kontinuiteto v diskontinuiteti.

Strukturni izzivi, ki jih je pronicljivo opredelila že Marina Pertot leta 1995, se niso razrešili, temveč so se zgolj prilagodili novemu političnemu, družbenemu in tehnološkemu scenariju ter se preoblikovali – v nekaterih primerih v svoje navidezno nasprotje. Prevlada večinskega jezika se je na primer iz tradicionalnih medijev preselila v digitalne; psihološka stiska govorcev in govork se je iz »občutka manjvrednosti« preoblikovala v subtilnejšo »jezikovno negotovost« oziroma »občutek nelagodja« – oba sta povezana tudi s (percepirano) nižjo sporazumevalno zmožnostjo v manjšinskem jeziku (Pertot in Kosic 2014); v formalnih okoliščinah se je raba manjšinskega jezika (nekoliko) utrdila, umika pa se iz neformalnih, vsakdanjih, družinskih sporazumevalnih praks (Brezigar idr. 2022; Grgič 2024; Jagodic 2019, 2024).

Iztočnice iz izhodiščnega besedila (Pertot 1995) v nadaljevanju vzporejam z raziskavami na področju slovenščine v Italiji ter tako pokažem na kontinuiteto upadanja rabe manjšinskega jezika v diskontinuiteti družbenega (političnega, demografskega, ekonomskega ...) in tehnološkega konteksta.

4 Rezultati

V nadaljevanju obravnavam posamezne segmente iz izhodiščnega besedila avtorice M. Pertot (Pertot 1995). Segmente sem razdelila v štiri (4) tematske sklope, in sicer na podlagi nadaljnjih raziskav, ki so bile opravljene v zadnjih treh desetletjih (za slovenščino v Italiji in za druge jezike v manjšinskem položaju), ter aplikativnih projektov, izvedenih na področju slovenskega jezika v Italiji.

4.1 Specifike manjšinskega okolja: izpostavljenost, mediji in tehnologija

V prispevku M. Pertot so poudarjeni nekateri elementi, ki ključno vplivajo na sporazumevalno zmožnost govork in govorcev, posledično pa tudi na rabo jezika (njeno pogostost, doslednost, raznolikost ...) ter na jezikovno ozaveščenost (percepcijo jezika in odnos do njega) celotne skupnosti:

Domačega izrazja se v enojezičnih razmerah sicer otrok nauči **neposredno iz okolja, v manjšinskem okolju, obdan od tuje govorečih ljudi in tujih občil**, pa otrok skoraj nima priložnosti, da bi prišel v nekatere govorne položaje. (Pertot 1995: 227, poudarila M. G.)

Avtorica tu izpostavlja pomen spontanega usvajanja jezika iz okolja. Hkrati opozarja na dejstvo, da na območju poselitve slovenske skupnosti v Italiji tako usvajanje slovenščine ni (vedno) mogoče, saj je izpostavljenost manjšinskemu jeziku omejena. S tem avtorica ruši (ideološko) stališče, da je jezik v manjšinskem položaju (nujno) »jezik okolja«, pri čemer okolje dojema celo širše kot zgolj fizični prostor, saj med dejavniki vpliva na jezikovno rabo navaja tudi medije (»občila«). Ta stališča so bila v 90. letih prejšnjega stoletja vsekakor inovativna in – za manjšo skupnost, kakršna je slovenska v Italiji – celo provokativna, saj so bila takrat v ospredju zlasti prizadevanja za zagotavljanje pravice do javne rabe jezika v formalnih (institucionalnih) okoliščinah (Kaučič Baša 1993), manj pa potreba po promociji rabe manjšinskega jezika v neformalnih kontekstih (Brezigar idr. 2022).

Bolj domač mu [otroku] je afriški slon ali dinozaver, ki ju je videl **na televizijskem zaslonu ali v slikanici**, kot domača putka in pujs. Laže se nauči zapletenega opisa zgradbe molekule DNA-ja, ki smo mu ga predstavili **s shematsko sliko ali filmom**, [...]. (Pertot 1995: 228, poudarila M. G.)

Razmišljanje o pomenu izpostavljenosti medijem in drugim posrednim prenašalcem jezikovne rabe se nadaljuje s primerom, v katerem so omejene nekatere tedaj vodilne tehnologije (televizija in film) ter šolski pripomočki (shematske slike). Razvoj tehnologije je pokazal, kolikšna je njena vloga pri oblikovanju jezikovne rabe in širše sporazumevalnih navad na svetovni, a tudi na lokalni ravni (Jagodic 2019: 94–95). Sicer omejene in nesistematične raziskave med populacijo slovenskih šol v Italiji so pokazale, da se je tudi v šolskem okolju do nedavnega tehnologija uporabljala skoraj izključno v italijanskem jeziku (Bogatec idr. 2021), kar je posledica številnih in kompleksnih družbenih dejavnikov (Grgič in Radetič 2024) ter je – ob vse intenzivnejši rabi tehnoloških pripomočkov doma – močno pogojevalo sporazumevalne navade zlasti mlajše populacije, in to v letih, ko se formira jezikovni habitus (Jagodic 2019: 91–93).

K temi se avtorica vrne ob koncu svojega prispevka:

[V]ečja skrb za **bogatenje besedišča** učencev [...] v ta namen bi morda kazalo **ustvarjati vrsto simuliranih položajev**, v katerih bi se **otroci bolj spontano učili slovenskih izrazov**, ki so vezani na prehrano, na blago, ki je razstavljeno po policah veleblagovnice, na pripomočke za higijeno in osebno nego, skratka, na **položaje, v katerih se pri nas večinoma uporablja italijanščina**. (Pertot 1995: 230, poudarila M. G.)

Odlomek kaže na spremembe, ki so se med populacijo slovenskih šol v Italiji zgodile v 80. letih prejšnjega stoletja. Še leta 1976, ob posvetu o slovenskem šolstvu v Italiji, je Zora Saksida na primer ugotavljala: »Kar se tiče italijanščine, stopi marsikateri podeželski otrok v 1. razred [slovenske] osnovne šole, ne da bi poznal eno samo italijansko besedo« (Saksida 1976: 142); v istem zborniku pa je Lelja Rehar Sancin že opozarjala na razlike med »podeželskimi« in »mestnimi« otroki (Rehar Sancin 1976: 182). Na podobne trende opozarja tudi zbornik s *Posveta Predšolska vzgoja na*

dvojezičnem območju v Italiji (1985): »Vrtci [...] ne morejo prekreniti tok jezikovno-narodnostnih odnosov pri nas in vse sile, ki te odnose pogojujejo. Vrtci ne morejo bistveno spremeniti jezikovne pogojenosti otrok in še manj jezikovno pogojenost cele družine.« Večkrat so se tem vsebinam posvetili tudi raziskovalci in raziskovalke, ki so do tem, povezanih s šolo, pristopali s sociolingvističnimi metodologijami: »Šola zajema v učni program le del stvarnosti, zato je njen vpliv na učenje jezika omejen« (Kaučič Baša 1993: 3).

Na področju razvoja in implementacije »bolj spontanih« didaktičnih metod poučevanja slovenščine v Italiji se je v zadnjih tridesetih letih nabralo več poskusov (na primer Abram idr. 1996; Kovačič 2007; Smejse,² Eduka2³ ...), vendar se nobeden od teh ni povsem uveljavil (Melinc Mlekuž 2022).

4.2 Terminologija: standard, viri in orodja

Ena od najbolj izpostavljenih tem v prispevku je terminologija. Devetdeseta leta so pomenila prelomnico na področju obravnave pojavov jezikovnega stikanja (na primer Fabjan Bajc 1994, 1995), a hkrati tudi začetek njihovega ideološkega vrednotenja (Grgič 2016). Po eni strani je bilo odstopanje od (percipirane) norme označeno za »spakedrano«, »popačeno« slovenščino, po drugi pa se je vzporedna, lokalna raba začejala uveljavljati prav na področjih, na katerih veljata enotnost in doslednost za strokovni standard – tj. na področju strokovne terminologije.

Včasih ima beseda v katerem jeziku **drugačen pomen** [...]. V nekih primerih imajo izrazi v slovenščini **širši ali ožji pomen** kot v italijanščini [...] Ko govorimo o navpični plastitvi rastlinskih združb, uporabljamo v italijanščini izraz *strato erbaceo*, ki ga slovenimo s *sloj zelišč*. Italijanski izraz *erba* ima namreč širši pomen kot slovenski izraz *trava* [...]. (Pertot 1995: 229–330, poudarila M. G.)

Na zanimiv paradoks, torej na normalizacijo odstopanj od standarda tam, kjer so ta najmanj zaželeni (v strokovni terminologiji), in na ideološko

² Smejse: Slovenščina kot manjšinski jezik, povezava: www.smejse.it.

³ Eduka2: Čezmejno upravljanje izobraževanja, povezava: <https://www.eduka2.eu/slv/>.

stigmatizacijo pojavov jezikovnega stikanja, kjer imajo ta pragmatično in identifikacijsko funkcijo, je Lelja Rehar Sancin opozorila že leta 1976 (Rehar Sancin 1976: 183), njena opažanja pa so potrdile tudi sodobne korpusne raziskave (Grgič in Popič 2023; Kalc 2024) ter raziskave, ki so analizirale razmerja moči, ugleda in avtoritete znotraj skupnosti (Grgič in Guardiancich 2025).

Pomembni koraki v smeri razumevanja pojavov jezikovnega stikanja kot ene od sporazumevalnih praks in oblik identifikacije posameznikov in posameznic so se zgodili šele v drugem desetletju 21. stoletja (Pertot 2017), medtem ko se je strokovno delo na področju terminologije – z upoštevanjem tako lokalnih specifik kot splošnih načel standardizacije – začelo po vzpostavitvi Centralnega urada za slovenski jezik pri Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini leta 2018 (Grgič in Paclich 2022). O terminoloških komisijah, ki so po pričevanju avtorice izhodiščnega članka delovale v 90. letih (»V okviru nekaterih strok so nastale terminološke komisije, ki skrbijo za določanje ustreznega izrazja« (Pertot 1995: 228)), je ostalo le malo gradiva (Baša idr. 2001; Prinčič 2007). To gradivo je zaradi same vsebine, pa tudi zaradi hitrega razvoja digitalno podprtih terminografskih metodologij, kmalu zastarelo (kar je napovedala že tudi sama avtorica izhodiščnega prispevka: »Taki pripomočki so izredno dragoceni[, če]prav ne večni (jezik se z rabo razvija) in tudi ne brezhibni (izdelali so jih ljudje)« (Pertot 1995: 228)). Zbrani podatki so bili v zadnjih letih pregledani, predelani in – delno – vključeni v nova terminološka orodja (prim. Zvezek standardiziranih terminov⁴ 2019; Grgič in Popič 2023; Grgič in Radetič 2024).

4.3 Pedagoško delo in vprašanje jezika: od izobrazbe kadrov do priprave učbenikov

Manj sistematično ostaja delo na šolskem področju, na katerem je avtorica M. Pertot evidentirala nekaj ključnih izzivov, ki so se v zadnjih tridesetih letih le še stopnjevali, reševali pa dokaj nedosledno in prilično neuspešno.

[...] Poučevanje [...] na slovenski šoli [zahteva] **večji trud** kot poučevanje istih predmetov na italijanski šoli in **večjo jezikovno ozaveščenost**. Profesor mora [...] s]krbeti [...] ne le za strokovno

⁴ Zvezek standardiziranih terminov, povezava: <https://www.jeziknaklik.it/zvezek/>.

izpopolnjevanje, ampak tudi za **jezikovno rast** in za **bogatitev strokovnega slovarja**. (Pertot 1995: 227, poudarila M. G.)

V tem odlomku avtorica navaja nekaj elementov, ki jih je težko meriti z empiričnimi metodami, zato tudi težko ocenimo, kolikšne in kakšne spremembe so se zgodile v zadnjih tridesetih letih. Pregled mednarodne strokovne literature nam kaže, da so se nekateri omenjeni vidiki (percipirani »trud«, ki ga zahteva raba danega jezika, in s tem povezano jezikovno nelagodje; jezikovna ozaveščenost, »jezikovna rast« in pomen besedišča za razvoj sporazumevalne zmožnosti), izkazali za ključne dejavnike pri opuščanju ali, nasprotno, pri revitalizaciji manjšinskih jezikov (Ó Murchadha in Kavanagh 2022).

Prav tako ostajajo presenetljivo aktualne ugotovitve glede dostopanja do strokovnih besedil, učbenikov in priročnikov v slovenščini:

Učitelja nenehno obdaja tujejezična literatura; **slovenska strokovna besedila mu niso vedno dosegljiva**. [...] Nadaljnji problem so **učbeniki**, ki so v naših šolah v rabi. Največkrat gre za **prevode**, njih **jezik pa ni vedno neoporečen**. Neustrezni učbeniki se nadomeščajo s [sprotnim] **prevajanjem in narekovanjem iz italijanskih**. (Pertot 1995: 227, poudarila M. G.)

Pri tem moramo seveda izpostaviti časovno perspektivo: če je bila leta 1995 hipoteza o »nedostopnosti« lahko še delno verodostojna, je danes – po nastopu in razvoju spletnih tehnologij, a tudi po vstopu Slovenije v Evropsko unijo in v Schengenski prostor – vprašljiva. Tudi na tem področju nimamo sistematičnih raziskav, ki bi po eni strani preverjale dostopnost, primerljivost in uporabnost strokovnih besedil in učbenikov, ki nastajajo v Sloveniji, za potrebe slovenskih šol v Italiji, po drugi pa analizirale stališča, verovanja in percepcije lokalne skupnosti in ciljne strokovne javnosti (učiteljev in učiteljic) v odnosu do tega vprašanja.

Poglavje zase predstavlja vprašanje izobrazbe pedagoških delavcev in delavk na slovenskih šolah v Italiji.

[N]aravoslovne vede in tehnične predmete na slovenskih šolah v Trstu in Gorici poučujejo večinoma profesorji, ki so po dopolnjeni srednji šoli končali svoj akademski študij **na kaki italijanski univerzi**. (Pertot 1995: 227, poudarila M. G.)

Analiza kadrovske-izobraževalnih politik kaže ambivalenten odnos manjšinske skupnosti do študija v Sloveniji. Po prvih povojnih desetletjih je vpisovanje na univerze »čez mejo« (zlasti v Ljubljano, a tudi v druge republike bivše Jugoslavije) upadlo in začelo nato naraščati šele sredi 90. let prejšnjega stoletja ter do leta 2020 doseglo število dijakov in dijakinj, ki so se iz slovenskih šol v Italiji vpisovali na italijanske univerze (Bogatec 2020). Zdi pa se, da je promocija čezmejnega izobraževanja večkrat naletela na neodobravanje ali vsaj skepso znotraj skupnosti, mogoče tudi zato, ker je (bil) študij v Sloveniji dojet kot potencialna »odtujitev« od domačega okolja.⁵ Tudi na tem področju pogrešamo sistematične raziskave. K temu je treba – po bolonjskem in drugih evropskih procesih internacionalizacije visokega šolstva – dodati še težave s priznavanjem izobrazbe, pridobljene v tujini, po povratku v Italijo (Mezgec 2019).

4.4 Začaran krog: od okrnjenosti do nelagodja in nazaj

V svojem prispevku M. Pertot ustrezno nakazuje prepletenost različnih družbenih, kulturnih in individualnih dejavnikov, ki (negativno) vplivajo na sporazumevalne prakse znotraj skupnosti:

[S]premeni [se] tudi njegovo **čustveno razmerje do materinščine**, saj slovenščino občuti kot **revnejši jezik**, primeren le za **vsakdanje** sporazumevanje. (Pertot 1995: 228, poudarila M. G.)

Podcenjevanje skrbi za jezik pa nujno pripelje **do funkcionalne okrnjenosti slovarja, do občutka nelagodja** pri podajanju snovi, sčasoma pa tudi **do občutka jezikovne in narodne manjvrednosti**. (Pertot 1995: 227, poudarila M. G.)

⁵ Na problem odnosa skupnosti do študija v Sloveniji (takrat sicer še Jugoslaviji) je posredno opozorila že Ančka Jager (1975: 223).

V avtoričini naraciji se prepletajo »starejši« elementi, na primer občutek jezikovne in narodne manjvrednosti, ki ga sodobne raziskave zaznavajo v bistveno manjši meri kot v preteklosti (Pertot 2017; Jagodic idr. 2015), kot tudi »novejši« elementi, ki so se v strokovni literaturi začeli množično pojavljati šele v 21. stoletju (npr. t. i. jezikovno nelagodje: Dewaele 2007; Driver 2024; Prada idr. 2020).

5 Sklepne ugotovitve

Raziskovalni pregled, predstavljen v tem prispevku, je izhajal iz hipoteze, da je mogoče paradoks, ki zaznamuje nesorazmerje statusa, položaja in rabe slovenskega jezika v Trstu v zadnjih treh desetletjih, pojasniti skozi koncept kontinuitete v diskontinuiteti. Analiza izhodiščnega besedila Marine Pertot iz leta 1995, postavljena v kontekst poznejših empiričnih raziskav in aplikativnih projektov, je namreč pokazala, da se temeljni izzivi niso razrešili, temveč so se prilagodili novim okoliščinam. Spremenila se je njihova pojavnost in intenzivnost, njihov vpliv na jezikovne prakse in percepcijo jezika pa (p)ostaja izrazit.

Po eni strani je slovenščina v Italiji v zadnjih desetletjih s sprejetjem t. i. zaščitne zakonodaje utrdila svoj formalni status, osamosvojitve Slovenije in evropska integracija pa sta vsaj delno okrepili njen položaj. Problem ostaja raba, ki je danes zlasti v neformalnih in vsakdanjih kontekstih omejena, v nekaterih segmentih celo oslabela.

Analiza izbranih odlomkov iz izhodiščnega članka nam pokaže, da je skupnost neprimerno ocenila vpliv družbenih (kulturnih, demografskih, ekonomskih ...) sprememb in tehnološkega napredka na sporazumevalne prakse govork in govorcev – torej na rabo jezika v manjšinskem kontekstu.

Paradoks kontinuitete v diskontinuiteti ni zgolj deskriptivna metafora, temveč analitična kategorija, ki omogoča razumevanje dinamičnih in večplastnih pojavov v manjšinskem jeziku. Prav v obdobju največjih institucionalnih pridobitev je namreč skupnost izkusila nove oblike jezikovne ranljivosti, tudi v smislu negotovosti (nesproščenosti) in nelagodja, kar bodo morale prihodnje raziskave in jezikovne politike definitivno upoštevati.

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna, ter v okviru raziskovalnega projekta *Slovenski jezik v Italiji in jezikovno načrtovanje* (SLORI).

Vir

Pertot, M. (1995). O slovenščini v šoli in zunaj nje na Tržaškem. *Jezik in slovstvo*, 40(6), 226–230.

Literatura

Abram, L., Sandalj, V., Sosič, S. in Morato Vatovec, J. (1996). *Gremo na pošto!*. Deželni raziskovalni zavod za eksperimentiranje in pedagoško izpopolnjevanje; Istituto regionale di ricerca, sperimentazione e aggiornamento educativi.

Bajc, G. (2017). Med jasnim in oblačnim: kratek oris zgodovine Slovencev v Italiji. V N. Bogatec in Z. Vidau (ur.), *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja* (str. 33–39). ZTT in Slori.

Bastardas-Boada, A. (2014). Linguistic sustainability for a multilingual humanity. *Sustainable Multilingualism*, 5(5), 134–163. <https://doi.org/10.7220/2335-2027.5.5>

Baša, J., Kaučič Baša, M. in Repel, A. (ur.). (2001). *Priročni slovar bančnega poslovanja: ital-slov, slov-ital*. Slovenski raziskovalni inštitut.

Bogatec, N. (2020). *Projekt PoMATURI. Izbira univerzitetnega študija pri dijakih, ki so maturirali na slovenskih drugostopenjskih srednjih šolah v Italiji v letih 2018 in 2019*. SLORI. <https://www.slori.org/publikacije/projekt-pomaturi-porocilo-za-leto-2020/>

Bogatec, N., Brezigar, S. in Mezgec, M. (2021). Pouk na daljavo v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom in slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Italiji med epidemijo covid-19. *Sodobna pedagogika*, 72, 44–68.

Boikanyego, S. (2014). First Language Attrition in the Native Environment. *Language Studies Working Papers*, 6, 53–60.

Brezigar, S. in Vidau, Z. (2021). Mladi govorci slovenskega jezika v Italiji in njihov odnos do Republike Slovenije. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 87, 87–106. <https://doi.org/10.36144/RiG87.dec21.87-106>

Brezigar, S., Grgič, M. in Jagodic, D. (2022). Koncept deželne jezikovne politike za slovenščino: teoretska izhodišča, cilji, področja ukrepanja in institucionalni okvir. V D. Jagodic (ur.), *Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine, 12.–19. november 2021, Trst, Italija* (str. 133–151). Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, Consiglio regionale.

Dewaele, J. M. (2007). The effect of multilingualism, sociobiographical, and situational factors on communicative anxiety and foreign language anxiety of mature language learners. *International Journal of Bilingualism*, 11(4), 391–409. <https://doi.org/10.1177/13670069070110040301>

Driver M. (2024). Realities of comfort and discomfort in the heritage language classroom: Looking to transformative positive psychology for juggling a double-edged sword. *The Modern Language Journal*, 108(S1), 147–167. <https://doi.org/10.1111/modl.12899>

Fabjan Bajc, D. (ur.). (1994). *Lažni prijatelji: slovensko-italijanski slovar paronimov / I falsi amici*. Mladika.

Fabjan Bajc, D. (ur.). (1995). *Dve muhi na en mah: slovensko-italijanski frazeološki slovar / Due piccioni con una fava*. Zadruga Goriška Mohorjeva.

Grgič, M. (2016). The identification and definition of the minority community as an ideological construct: the case of Slovenians in Italy. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 77, 87–102.

Grgič, M. (2019). Slovenian in Italy: questioning the role of rights, opportunities, and positive attitudes in boosting communication skills among minority language speakers. *Europäisches Journal für Minderheitenfragen*, 12(1–2), 126–139.

Grgič, M. (2024). Multilingualism as right and choice: a case study of Slovene speakers in Northeast Italy. *Zeitschrift für Slawistik*, 69(2), 226–228. <https://doi.org/10.1515/slav-2024-0012>

Grgič, M. in Guardiancich, I. (2025). Minority-language socioeconomic policies and their impact on speakers' choices, habits and attitudes: the Slovenian community in Italy. *European Journal of Language Policy*, 17(1), 27–44. <https://doi.org/10.3828/ejlp.2025.3>

Grgič, M. in Paclich, F. (2022). Centralni urad za slovenski jezik pri Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini: pregled delovanja in novi izzivi. V D. Jagodic (ur.), *Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine. Zbornik prispevkov* (str. 115–127). Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, Consiglio regionale.

Grgič, M. in Popič, D. (2023). Procesi jezikovnega separatizma pri čezmejnih jezikovnih manjšinah: prevzemanje, prilagajanje in prevajanje covidne terminologije med Slovenci in Slovenkami v Italiji. *Annales. Series historia et sociologia*, 33(1), 151–166. <https://doi.org/10.19233/ASHS.2023.07>

- Grgič, M. in Radetič, P. (2024). Norma in standard v prevajalskih praksah na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji. V S. Štumberger (ur.), *Predpis in norma v jeziku* (Obdobja 43, str. 113–119). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/Obdobja.43.2784-7152>
- Heller, M. (2010). The commodification of language. *Annual review of Anthropology*, 39(1), 101–114. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.012809.104951>
- Jager, A. (1975). Slovensko šolstvo v Italiji. V J. Jeri idr. (ur.), *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni* (str. 215–243). Cankarjeva založba; Primorski tisk; Založništvo Tržaškega tiska.
- Jagodic, D. (2019). Znanje in raba slovenskega jezika med mladini v slovenskem zamejstvu v Italiji. V S. Novak Lukanović (ur.), *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu* (str. 67–120). Inštitut za narodnostna vprašanja; Slovenski znanstveni inštitut; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Slovenski raziskovalni inštitut.
- Jagodic, D. (2024). Demografska podoba slovenske skupnosti v Italiji. V M. Grgič (ur.), *Slovenščina v Italiji* (str. 31–55). Založba Univerze v Ljubljani; Slovenski raziskovalni inštitut. <https://doi.org/10.4312/9789612974725>
- Jagodic, D., Janežič, A. in Sussi, E. (2015). Percezione e atteggiamento della popolazione dell'area confinaria del Friuli Venezia Giulia rispetto all'uso della lingua slovena nell'ambito pubblico. V M. Tremul in E. Benedetti (ur.), *Analisi, applicazione e sviluppo della tutela delle minoranze in Italia e Slovenia* (str. 111–144). Unione Italiana.
- Jagodic, D., Kaučič Baša, M. in Dapit R. (2017). Jezikovni položaj Slovencev v Italiji. V N. Bogatec in Z. Vidau (ur.), *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja* (str. 66–88). ZTT in Slori.
- Kalc, A. (2024). Ustvarjalni potencial slovensko-italijanskega jezikovnega stika v slovenskem medijskem diskurzu v Italiji. V M. Grgič (ur.), *Slovenščina v Italiji* (str. 195–211). Založba Univerze v Ljubljani; Slovenski raziskovalni inštitut. <https://doi.org/10.4312/9789612974725>
- Kaučič Baša, M. (1993, 26. junij). Kako spraviti slovenščino v javno rabo: jezikovna politika pri Slovencih v Italiji. *Delo*, 22–23.
- Köpke, B. in Schmid, M. S. (2004). First Language Attrition: The Next Phase. V M. S. Schmid in L. Weilemar (ur.), *First language attrition: Interdisciplinary perspectives on methodological issues* (str. 1–43). John Benjamins.
- Kovačič, K. (ur.). (2007). *Šest poučevalnih modelov za slovenščino v šolah in vrtcih v Furlaniji - Julijski krajini: zgodnje učenje slovenskega jezika v jezikovno in narodnostno mešanem okolju Furlanije - Julijske krajine*. Deželni zavod za pedagoško raziskovanje v Furlaniji - Julijski krajini.

- Melinc Mlekuž, M. (2022). Motivacija za učenje slovenščine: analiza intervjujev z učitelji in profesorji. V D. Jagodic in M. Zago (ur.), *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu* (str. 109–127). EUT Edizioni Università di Trieste.
- Mezgec, M. (2019). Cross-border higher education for primary school teachers: the case at the italo-slovene border. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 83. 21–34.
- Ó Murchadha, N. in Kavanagh, L. (2022). Language ideologies in a minority context: An experimental study of teachers' responses to variation in Irish. *Journal of Sociolinguistics*, 26, 197–220. <https://doi.org/10.1111/josl.12538>
- Pertot, S. (2017). Identitetne prigode Slovencev v Italiji. V N. Bogatec in Z. Vidau (ur.), *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja* (str. 89–101). ZTT in Slori.
- Pertot, S. in Kosić, M. (2014). *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri treh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
- Posvet Predšolska vzgoja na dvojezičnem območju v Italiji: aktualna vprašanja slovenskih otroških vrtcev* (1985). Slovenski raziskovalni inštitut; Sindikat Slovenske šole.
- Prada, J., Guerrero-Rodriguez, P. in Cabo, D. P. (2020). Heritage Language Anxiety in Two Spanish Language Classroom Environments: A Comparative Mixed Methods Study. *Heritage Language Journal*, 17(1), 92–113. <https://doi.org/10.46538/hlj.17.1.4>
- Prinčič, V. (ur.). (2007). *Mali slovar športnih izrazov: slovensko-italijanski*. Združenje slovenskih športnih društev v Italiji.
- Rehar Sancin, L. (1976). [besedilo brez naslova] V *Posvet o slovenskem šolstvu v Italiji: referati, prispevki in razprava* (str. 180–192). Založništvo tržaškega tiska.
- Saksida, Z. (1976). Temelni problemi slovenske osnovne šole v Italiji. V *Posvet o slovenskem šolstvu v Italiji: referati, prispevki in razprava* (str. 140–143). Založništvo tržaškega tiska.
- Sanchez-Stockhammer, C. (2012). Hybridization in Language. V P. W. Stockhammer (ur.), *Conceptualizing Cultural Hybridization. A Transdisciplinary Approach* (str. 133–157). Springer Verlag. https://doi.org/10.1007/978-3-642-21846-0_9

Mojca Stritar Kučukⁱ

Slovenščine tujejezičnih govorcev 3.0

V prispevku nadgrajujem raziskavo Pirih Svetina in Ferbežar (2005) o sprejemljivosti slovenščine kot neprvega jezika med domačimi govorcji. Raziskavo, izvedeno leta 2025, sem prilagodila značilnostim digitalne dobe in izvedla anketo, v kateri je sodelovalo 99 domačih govorcev. Ocenjevali so pet besedil na isto temo – štiri besedila študentov, govorcev slovenščine kot neprvega jezika, od katerih je bilo eno prevedeno v slovenščino s pomočjo strojnega prevajalnika, in eno besedilo, ki ga je tvorila generativna umetna inteligenca. Rezultati kažejo, da so domači govorcji do vseh besedil kritični, a tolerantni. Med jezikovno motečimi elementi so izpostavili neustrezni besedni red, končnice in besedišče. V splošnem so kot bolj razumljiva, zanimiva, osebna in pravilna ocenili besedila z manj napakami, zato sta najvišje ocene v vseh kategorijah dobili besedilo umetne inteligence in strojni prevod. Drugačen odziv na besedilo umetne inteligence je mogoče zaznati le v občutno manjšem številu neobveznih splošnih komentarjev, ki jih je dobilo to besedilo v primerjavi z ostalimi. Poleg tega so komentarji na ostala besedila napisani s precejšnjo stopnjo empatije do tvorcev, medtem ko pri besedilu umetne inteligence anketiranci takšne empatije niso pokazali.

Ključne besede: slovenščina kot prvi jezik, sprejemljivost besedil, umetna inteligenca, strojno prevajanje, jezikovne napake

Slovene Languages of Foreign Speakers 3.0

This article builds on the research by Pirih Svetina and Ferbežar (2005) on the acceptability of Slovene as a non-native language among native speakers. The present study, conducted in 2025, adapted the aforementioned study to the characteristics of the digital age. A survey was conducted in which 99 native speakers assessed five texts on the same topic. Four of these were written by students for whom Slovene is a non-native language, one of which was translated into Slovene using machine translation

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Mojca.StritarKucuk@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0002-9164-6311>

software. The fifth text was generated by artificial intelligence. The findings indicate that native speakers adopt a critical stance while also exhibiting a high degree of tolerance towards all texts. The linguistically disturbing elements that were highlighted by the respondents included inappropriate word order, endings, and vocabulary. Texts with fewer errors were generally perceived as more understandable, interesting, personal, and correct. Consequently, the highest ratings in all categories were attributed to the texts generated by artificial intelligence and the machine translation. The sole discernible discrepancy in the response to the AI text was the conspicuously lower number of optional general comments it received in comparison to the other texts. The comments on the other texts also demonstrate a significant degree of empathy towards the producers, while the respondents exhibited a notable absence of such empathy towards the AI text.

Keywords: Slovene as a non-native language, text acceptability, artificial intelligence, machine translation, language errors

1 Uvod

[Domače govorce] v besedilih tujejezičnih govorcev [...] marsikaj moti, marsikdaj bi bili pripravljeni tudi kaj, včasih celo neupravičeno, popraviti. Po drugi strani pa so na splošno do tujejezičnih govorcev dokaj prizanesljivi. Če so sporočila njihovih besedil približno razumeli, so besedila zanje postala sprejemljiva in so jih, čeprav z določenimi zadržki, prepoznali kot – slovenska. (Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 14.)

S to pomenljivo ugotovitvijo skleneta Nataša Pirih Svetina in Ina Ferbežar odmevni prispevek, ki sta ga objavili v *Jeziku in slovstvu* (2005). Njuna analiza o raznolikosti pojavnih oblik slovenščine kot neprvega jezika,¹ sprejemljivosti besedil tujih govorcev² in tolerantnosti domačih govorcev slovenščine do vmesnega jezika učečih se je ena od pomembnejših (socio)lingvističnih raziskav tega področja. Rezultati so aktualni še danes, metodologija, ki sta jo uporabili, pa se kar sama ponuja za ponovitev in osvežitev. Dobrih dvajset let kasneje sem torej njuno raziskavo, za katero v tem prispevku uporabljam izraz *izhodiščna raziskava*, nekoliko nadgradila in jo prilagodila, saj se je

¹ Izraz *neprvi jezik* uporabljam kot skupno poimenovanje za *tuji* in *drugi jezik*.

² Moška slovnična oblika je v tem prispevku uporabljena kot slovnično nevtralna.

v tem času spremenil svet, z njim pa – vsaj tako lahko predvidevam – tudi govorce slovenščine in njene realizacije.

Slovenščina kot neprvi jezik je dandanes precej bolj uzaveščena med domačimi govorci. Če je ob začetku tretjega tisočletja veljalo, da se »[s]prejemanja slovenščine kot tujega jezika in tolerantnosti do uporabnikov slovenščine kot tujega jezika [...] domači govorce slovenščine najbrž šele učimo« (Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 5), danes za večino prebivalcev Slovenije tuji govorce predstavljajo del medijske realnosti, pa tudi dejanskega vsakdana. 31. decembra 2004, torej približno v času izhodiščne raziskave, je bilo v Sloveniji 44.285 tujih prebivalcev,³ dvajset le kasneje, 1. januarja 2025, pa je bilo tujih državljanov 214.931, kar predstavlja 10,1 % celotnega prebivalstva (Razpotnik 2025). S tega vidika lahko predvidevam, da so govorce slovenščine do neprvih različic jezika danes še bolj odprti in tolerantnejši.

O sprejemljivosti slovenščine kot neprvega jezika je bilo v času od objave izhodiščne raziskave napisano precej, a bolj v kontekstu preverjanja in certificiranja jezikovnega znanja (prim. Ferbežar in Likar Stanovnik 2021), ne pa o sprejemanju tujih slovenščin. Podobno velja za razumljivost, ki je s sprejemljivostjo jezika tesno povezana (Ferbežar 2010: 64–65) – znanstvenih objav je razmeroma veliko, a bolj o razumljivosti slovenščine kot prvega jezika (Ferbežar 2010, 2012b; Ferbežar in Stabej 2009: 137) kot pa slovenščine tujih govorcev. Jezikovne produkcije tujega uporabnika slovenščine namreč ne moremo vzporejati s tisto domačega govorca, prav tako kot »norm in standardov za tuje govorce ne gre postavljati po modelu domačih govorcev« (Pirih Svetina 2021: 163–164).

Vendar se od leta 2005 ni povečalo samo število tujih prebivalcev v Sloveniji in s tem govorcev slovenščine kot drugega jezika. Situacija se je spremenila tudi zaradi številnih tehnoloških novosti in z njimi povezanih družbenih sprememb. Pri tem mislim predvsem na razmah jezikovnih tehnologij in digitalnih pripomočkov. Strojno prevajanje je spremenilo jezikovno rabo in poučevanje (prim. Stritar Kučuk 2024), v sam proces jezikovnega poučevanja pa poleg učečega se, učitelja in besedila, prek katerega običajno poteka učenje, vpeljalo četrtega akterja, ki ni nujno

³ Prim. <https://www.stat.si/StatWeb/yearbooks?year=2005>.

ozaveščen, a je bolj ali manj stalno prisoten: digitalno tehnologijo (prim. Bordon 2023: 139). Navade uporabnikov jezika so se še bolj spremenile po letu 2022, odkar so na voljo veliki jezikovni modeli, posplošeno imenovani umetna inteligenca. Ti modeli prevzemajo vedno več produktivnih jezikovnih opravil in so med uporabniki spleta vedno bolj razširjeni (Praček in Vehovar 2025). Ker njihova uporaba pogosto ni transparentna, se ob tem odpirajo številna etična vprašanja. Kako se na ta besedila odzivamo govorci slovenščine, pa v resnici še ni raziskano (prim. Berber Sardinha 2024).

V raziskavo o sprejemljivosti besedil tujejezičnih govorcev, temelječo na izhodiščni raziskavi, sem zato vključila tudi besedili dveh sodobnih govorcev⁴ slovenščine – besedilo, ki je nastalo s pomočjo strojnega prevajalnika, in besedilo, ki ga je napisala umetna inteligenca. Namesto da bi se osredotočila na značilnosti vmesnega jezika v besedilih, ki so jih tuji govorci tvorili samostojno, me torej predvsem zanimajo teksti, ki so (vsaj delno) ustvarjeni strojno, in odziv domačih govorcev slovenščine na takšna besedila, s kakršnimi se, če to vemo ali ne, vse pogostejše srečujemo. Tovrstne raziskave v drugih jezikih kažejo, da tako profesionalni (npr. jezikovni učitelji, prim. Nguyen in Barrot 2024) kot laični presojevalci (prim. Zhu idr. 2025) težko razlikujejo med besedili, ki so jih tvorili ljudje in umetna inteligenca. Za slovenščino to doslej potrjujejo le samoocene govorcev (Praček in Vehovar 2025: 20), medtem ko bolj eksperimentalne metode na tem področju še niso bile uporabljene.

2 Raziskava

V prispevku, ki je bil pobuda za pričujočo raziskavo, sta Pirih Svetina in Ferbežar izvedli pilotsko raziskavo s šestimi besedili tujejezičnih govorcev, ki sta jih dali v presojo osmim domačim govorcem slovenščine. Ti so v besedilih označili vse, »kar je narobe, se jim zdi narobe ali jih zgolj moti« (Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 7). Tukaj predstavljena raziskava, izvedena maja in junija 2025, temelji na širšem vzorcu presojevalcev, kar

⁴ Poimenovanje *govorec* ali *tvorec* pravzaprav ni ustrezno, saj pripona *-ec* najpogostejše pomeni živost. Ustreznejši izraz bi bil *govornik* ali *tvornik*, ki pa v tem pomenu v slovenščini ne obstajata; prim. <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/kazalec-hrupa>.

po eni strani povečuje zanesljivost oziroma posplošljivost rezultatov, po drugi strani pa sem morala temu prilagoditi metodologijo in zasnovati bolj strukturiran vprašalnik.

2.1 Vključena besedila

Besedila, ki sem jih dala v presojo, so bila večinoma napisana za potrebe širše zasnovane raziskave, izvedene leta 2022 (prim. Stritar Kučuk in Pirih Svetina 2025). Potekala je na besedilih študentov, udeležencev lektorata slovenščine v programu Leto plus, v okviru katerega Univerza v Ljubljani redno vpisanim mednarodnim študentom ponuja brezplačno učenje jezika v prvem letu njihovega študija. Ti študenti so torej napisali besedilo po spodnjem navodilu:

Napišite besedilo z naslovom **Ko sem bil(a) otrok**. Pomagajte si s temi vprašanji: Kje ste živeli? S kom ste živeli? Katere hišne ljubljence ste imeli? Kaj ste radi delali? Kaj vam je bilo všeč? Česa niste marali? Kaj ste načrtovali ali si želeli za svojo prihodnost?

Besedilo naj bo dolgo minimalno **150 besed**.

Besedilo so napisali in oddali digitalno, ob tem pa navedli, s katerimi spletnimi jezikovnimi orodji so si pomagali.⁵ Vsako besedilo sta anonimno in neodvisno ocenila dva ocenjevalca, učitelja slovenščine kot drugega jezika, ki sta mu dala največ 10 točk (Stritar Kučuk in Pirih Svetina 2025: 209). Končna ocena besedila je predstavljala povprečje obeh ocen.

Da bi ohranila pozornost in motiviranost respondentov, sem v raziskavo vključila pet študentskih besedil. Iz prej omenjenega nabora sem izbrala štiri. Medtem ko so bila v izhodiščno raziskavo vključena predvsem slabše ocenjena besedila, sem se sama odločila za dve besedili z visoko in dve z nizko oceno. Dodatni kriterij za izbor je bila oblika pomoči, s katero so si pomagali tvorci: dve besedili sta bili napisani (pretežno) samostojno, dve pa s pomočjo ali ob izključni uporabi strojnega prevajalnika. Upoštevala sem tudi prvi jezik (J1) tvorca, vendar je bila v skladu z večinsko populacijo študentov na lektoratu (Stritar Kučuk in Pirih Svetina 2025: 207) večina tvorcev vendarle južnih Slovanov. Ker je fokus tega prispevka predvsem

⁵ V času raziskave veliki jezikovni modeli še niso bili širše dostopni.

razlikovanje med besedili, ki sta jih napisala človek in umetna inteligenca, vpliv J1 ne bi smel biti odločilen.

Peto, ključno besedilo se od ostalih precej razlikuje. Napisala ga je generativna umetna inteligenca. Uporabila sem veliki jezikovni model, ki je bil v času raziskave brezplačno dostopen.⁶ Poziv modelu je bil enak navodilu za študente, a z dodanim napotkom: »Napisano naj bo v slovenščini, na stopnji največ B2 ali manj. Piši, kot da si oseba, ki je trenutno na univerzi.« Besedilo sem vključila v raziskavo brez dodatnih popravkov ali pozivov.

Ker so besedila kratka, jih zaradi razumljivosti prispevka v nadaljevanju navajam v celoti in ob njih opozarjam na nekatere značilnosti vmesnih jezikov. Dele, ki jih izpostavljam, sem navedla s krepkim tiskom. Že v anketi sem v besedilih vsa osebna imena in geografske podatke nadomestila z znakom XXX, da bi se izognila pristranskosti anketirancev (prim. Ferbežar in Likar Stanovnik 2021). Osnovne podatke o besedilih prikazuje tabela 1. Razvrščena so v vrstnem redu, v katerem so jih presojali anketiranci, kar omogoča dosledno primerjavo rezultatov.

Oznaka besedila	J1 tvorca	Jezik in način pisanja
besedilo 1	srbsščina	v slovenščini s pomočjo različnih jezikovnih orodij, ne pa strojnega prevajalnika
besedilo 2	španščina	v slovenščini s pomočjo strojnega prevajalnika
besedilo 3	makedonščina	v tvorčevem J1 s pomočjo strojnega prevajalnika
besedilo 4	/	umetna inteligenca
besedilo 5	bosanščina	v slovenščini brez uporabe jezikovnih orodij

Tabela 1: Osnovni podatki o besedilih, vključenih v raziskavo

2.1.1 Besedilo 1 južnoslovenskega govorca z malo napakami

Ko sem bila otrok, **živela sem** v XXX. Z mamo in očetom sem živela do svojega šestega leta, nato sta se ločila. Od takrat živim samo pri mami, kasneje tudi pri očimu in mlajšem bratu. Imela sem 2 hišna

⁶ Uporabila sem ChatGPT (gpt-4o) kot v tistem trenutku (10. 5. 2025) najbolj razširjeni in najlažje dostopni model, prim. <https://chatgpt.com>.

ljubljenčka: mačko Pepi in psa Jackyja. To sta bila moja najljubša prijatelja, ki sta vedno bila z mano. Rada sem jedla vse vrste hrane, predvsem sladkarije. Sladkarije so tudi danes moja **naljubša** hrana. Od rojstva se bojim in ne maram **pavkov**. Ko sem bila otrok, sem veliko poslušala glasbo. Vedno sem si želela ukvarjati se z glasbo. Ko sem bila stara 3 leta, me je mama **upisala** na otroški zbor »XXX«. Takrat sem se naučila peti, potem pa sem želela začeti s igranjem klavirja. Uresničile so se mi sanje o vpisu v glasbeno šolo. Za svojo prihodnost sem želela igrati klavir in vedno biti nasmejana. Moje otroštvo je bilo srečno in izpolnjeno.

Besedilo je bilo napisano v slovenščini brez uporabe strojnega prevajalnika in relativno dobro – neodvisna ocenjevalca, učitelja slovenščine kot neprvega jezika, sta ga ocenila z 9 od 10 točk. Napisala ga je domača govorica srbsčine na nadaljevalni stopnji učenja, pri pisanju pa si je pomagala z različnimi jezikovnimi orodji, a ne s strojnim prevajalnikom.

Skladenjsko je tekst razmeroma preprost, a pravopisno urejen. Jezikovnih napak je malo, večinoma gre za jezikovni prenos (prim. Balazic Bulc 2004) iz tvorkinega prvega jezika, npr. neustrezni besedni red v prvi povedi (*živela sem nam. sem živela*) ali raba besede *pavkov* nam. *pajkov*, ki pa jo je tvorka poskusila posloveniti z zapisom *v* nam. *u* (srbska beseda je namreč *pauk*). Prisotne so tudi napake zapisa (*najljubša* nam. *najljubša*, *upisala* nam. *vpisala*), pri katerih pa je že težko trditi, da gre za jezikovni prenos, saj so tovrstne napake pogoste tudi pri domačih govorcih slovenščine (Može 2012). Vsekakor takšni primeri potrjujejo nestabilnost vmesnega jezika oziroma pomen (ne)pozornosti tvorca pri pisanju, saj sta oba leksema oziroma leksem iz iste besedne družine na drugem mestu v istem besedilu zapisana ustrezno (*najljubša prijatelja*, *o vpisu*; prim. Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 10).

2.1.2 Besedilo 2 nejužnoslovanskega govorca z veliko napakami

Ko sem bila otroka sem živela v XXX, živela sem **na velika in stara hisa**, živela sem **s moja mama**, moja babica in moj dedek. Moj oče je živel na drugem mestu ampak sem ga obiskala velikokrat. Sem imela mačke in ptice kot hišne ljubljence, ker moja družina je zelo všeč živali in smo imeli velikem vrt, enkrat sem imela majhnega zajca, ki

ni je živel dolgo časa. **Mi je zelo bilo všeč risati**, moja mama reče da je kot sem bila rodila **s svinčnikom na moje roke**, tudi mi je bilo všeč igrati s punčke in brati, sem brala veliko knjige o fantazija. Nisem marala domačo nalogo, ali študirati italijanščino s mojega dedka, žal, ker zdaj razumem ampak ne govorim. Tudi nisem marala **športne**, samo tenis in lokostrelstvo **mi so bili** všeč. Ko sem bila otroka **sem želela velike službe**, enkrat sem želela bila **risanka**, tudi sem želela bila **sef**, tudi zdravnika, moje želje za prihodnost so bili drugače vsak dan.

Besedilo je napisala domača govorka španščine na razmeroma nizki stopnji učenja slovenščine. Neodvisna ocenjevalca sta ga ocenila s 5 točkami od 10. Napisano je bilo v slovenščini ob pomoči strojnega prevajalnika.

Ker je govorkin J1 bolj oddaljen od slovenščine, je napak, ki bi bile posledica jezikovnega prenosa, razmeroma malo (raba svojilnega namesto povratnosvojilnega zaimka, *s moja mama* nam. *s svojo mamo*, prenos v strukturi, *s svinčnikom na moje roke* nam. *s svinčnikom v rokah*, morda tudi postavljanje naslonskega niza na začetek stavka, *Mi je zelo bilo všeč* nam. *Zelo mi je bilo všeč*). Večina napak je posledica posploševanja pravih in napačnih analogij (Pirih Svetina 2005: 40): uporaba prvega names-to odvisnih sklonov (*na velika in stara hiša*), neuporaba dvojine (*tenis in lokostrelstvo mi so bili všeč*), neustrezno zanikanje (*ni je živel*). Povedi so dolge, vendar pogosto strukturno neustrezne (*velike službe* nam. *veliko služb*). Pravopisno je besedilo pomanjkljivo (manjkajoče vejice in diakritična znamenja, *sef* nam. *šef*). Pojavlja se veliko neustreznih besed, ki pa so večinoma sicer iz ustreznega pomenskega polja (*športne* nam. *športa*, *risanka* nam. *risarka*, *slikarka*).

2.1.3 Besedilo 3: strojni prevod

Pravijo, da človek preživi najlepša obdobja v življenju kot otrok. Ko malo zrastemo, se vedno znova vrnemo k znanemu stavku, da nam je bilo najbolje, ko smo bili otroci. Otroštvo sem preživel v XXX, **moji** domovini. Kot lahko razberem iz številnih fotografij, ki so jih posneli moji starši, sem bil precej miren otrok in **sem znal pogosto jokati**. Domači mi pogosto pravijo, da sem pojedel vse, **kar mi pripravili**, ampak ko sem zagledal stročji fižol, sem **z majhnimi koraki** pobegnul od jedilne mize. Kot otrok sem živel pri babici in dedku in **te**

trenutke bi rad vrnil, saj me je skoraj vsako popoldne ob sončnem zahodu dedek sprehajal na bregu reke XXX in uživali smo v razgledu. Ko sem bil malo starejši, smo se s starši preselili na drug konec mesta. Spomnim se, da so nam takrat prijatelji podarili mojega prvega hišnega ljubljénčka, Mercija, ki je bil pes. Dolgo smo ga hranili, dokler ni umrl od starosti. Na ulici sem srečal nekaj svojih najboljših prijateljev, XXX in XXX in vesel sem, da sem še vedno v dobrih stikih z njima. Potem, ko sem šel v šolo, sem se začel ukvarjati z enim svojih najljubših hobijev, in to je bilo igranje košarke. Še vedno igram košarko in ta želja je še vedno prisotna in ne bi želel, da ugasne.

To besedilo predstavlja jezikovno produkcijo, kakršna je v zadnjih letih tipična za manj motivirane študente (Stritar Kučuk in Pirih Svetina 2025), saj je makedonski govorci slovenščine na nadaljevalni stopnji učenja tekst napisal v svojem prvem jeziku in ga prevedel s pomočjo strojnega prevajalnika Google Translate.⁷ Učitelja slovenščine, ki sta besedilo neodvisno ocenjevala, sta ga v skladu s kriteriji enotno ocenila z oceno 10. Sicer pa je to edino od ocenjenih besedil, v katerem je tvorec naredil uvod in se ni omejil zgolj na odgovarjanje na vprašanja iz navodila.

Pravopisno je besedilo razmeroma urejeno. Drugih jezikovnih napak je malo. Pojavi se nekaj dobesednih prevodov (*sem znal pogosto jokati nam. sem pogosto jokal; te trenutke bi rad vrnil nam. rad bi, da se ti trenutki vrnejo; me je [...] dedek sprehajal nam. se je dedek sprehajal z mano; moji domovini nam. svoji domovini*), nenavadnih besednih zvez (*z majhnimi koraki*) in drobnih lapsusov (izpust pomožnega glagola v zvezi *kar mi pripravili*).

2.1.4 Besedilo 4: besedilo umetne inteligence

Ko sem bil otrok, sem živel v manjšem mestu blizu narave. Hiša mojih staršev je stala na robu gozda, kjer sem preživel veliko časa. Živel sem z mamo, očetom in mlajšo sestro. Imeli smo tudi psa po imenu **Runo**, ki je bil moj najboljši prijatelj. Skupaj sva se igrala na dvorišču, hodila na sprehode in včasih sva celo spala skupaj na kavču.

⁷ Povezava: <https://translate.google.com>.

Kot otrok sem rad risal in si izmišljal zgodbe. Ure in ure sem lahko preživel s papirjem in barvicami. Všeč mi je bilo tudi branje pravlji in knjig o vesolju. Nisem pa maral zgodnjega vstajanja za v šolo in **zelenjavne juhe, ki jih je kuhala babica.**

Že kot otrok sem sanjal, da bom nekoč študiral na univerzi in postal znanstvenik. Danes se mi ta želja uresničuje, saj študiram na fakulteti in se ukvarjam s stvarmi, ki me že od malega zanimajo.

To besedilo je napisala generativna umetna inteligenca. V anketnem vprašalniku je bilo vključeno med ostale tekste brez posebnega pojasnila (prim. Bordon 2023: 144), da bi tako lahko pridobila neobremenjena mnenja anketirancev. Učitelji slovenščine tega besedila nismo ocenjevali.

Podobno kot v ostalih besedilih se tudi tu nizajo odgovori na vprašanja iz navodila, je pa besedilo za razliko od drugih edino, ki je členjeno na odstavke. Veliki jezikovni model je vključil tudi podrobnosti, kot je ime hišnega ljubljénčka. Skladenjske strukture so preproste, besedišče je omejeno, jezikovnih napak pa praktično ni razen neujemanja med referenco in oziralmnim zaimkom v povedi *Nisem pa maral [...] zelenjavne juhe, ki jih je kuhala babica.*

2.1.5 Besedilo 5 južnoslovenskega govorca z veliko napakami

Prej preselitve v Sloveniji zaradi študija sem živel v XXX. Tam sem živel **z svojima staršima** in dve starejše sestre, jaz sem tudi pa najmlajša hčerka. Nisva imeli ljubljénčke ker smo imeli v vidu da nam v hiši bude čisto in so starši bili proti. Rada sem brala romane ker sem v temu uživala kaj **in** sada delam, rada črtam ker me to **smiruje**, bilo je čudno ali sem uživala da delam domače naloge iz tuji jeziki (nemščina in angleščina). Nisem marala **buke** ker sem bila nervozna in pritom tiha mlada punca in pridna, tudi nisem marala matematiko ker mi mama ni dala da grem van da se igram z ostalim otrocima, grupne radove v osnovni šoli z mojimi sošolcima ker so bili poredni in zelo glasni. **Kao** otrok sem imela želju da bodem spisateljica ali da delam nekaj z tujim jezikima ker me to preveč zanimalo (**like now**), da potojem svijetom in spoznam drugačne kulture in ljudje ker bi mi to pomagalo v svojem cilju **and when I travel to visit some friends**

I made on my journey. Čeprav sem se **kao** otrok zamišljala da delam kot prevajalec v tujoj ali svojoj državi i da študiram v **inostranstvu** in sem zamišljala da bi mi to bilo zelo zanimivo. Imela sem v vidu da bi mi to bilo strašno ali novo **iskustvo**.

Zadnje besedilo v anketi je napisala govorka bosanščine. Pisala je sama, brez uporabe jezikovnih orodij, tekst pa sem izbrala zaradi velikega števila jezikovnih napak. Učitelja slovenščine sta ga neodvisno ocenila z 2 točkama od 10.

Besedilo je tipičen predstavnik vmesnega jezika na zgodnji stopnji učenja, saj se v njem mešajo elementi prvega in ciljnega jezika (prim. Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 5). V njem je veliko napak besedišča zaradi jezikovnega prenosa iz bosanščine (*smiruje* nam. *pomirja*, *buke* nam. *hrupa*, *kao* nam. *kot*, *inostranstvu* nam. *tujini*, *iskustvo* nam. *izkušnja*), napačnih analogij (*in* nam. *tudi*) in končnic iz tvorkinega J1 (*svojima staršima*), za razliko od ostalih besedil pa uporablja tudi besede in cele strukture iz angleščine (*and when I travel to visit some friends I made on my journey*). Tudi pravopis je neslovenski, tvorka bolj ali manj ne postavlja vejic, kar je običajno za začetno stopnjo učenja slovenščine (prim. Stritar Kučuk idr. 2024).

2.2 Instrument

Ker je raziskava potekala prek spleta, sem uporabila brezplačno spletno platformo za anketiranje 1ka.⁸ Spletni vprašalnik ima v primerjavi z načinom presojanja besedil iz izhodiščne raziskave prednosti (večja dostopnost in doseg), a tudi omejitve. V izhodiščni raziskavi so respondenti označevali moteče dele besedila na papir, tako da so lahko podčrtali ali obkrožili poljubne dele besedila (Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 7). Spletni vmesnik tega ne omogoča, zato sem respondentom ponudila tri vprašanja odprtega tipa, v katera so lahko skopirali moteče dele besedila. Omejeno število tovrstnih vprašanj in kopiranje teksta, ki je vendarle zamudnejše od označevanja na papirju, sta verjetno vplivala na vsebino odgovorov.

Pirih Svetina in Ferbežar sta se osredotočili izključno na moteče dele besedil in presojo, ali so besedila napisana v slovenščini. V izogib sugeriranju,

⁸ Povezava: <https://1ka.arnes.si>.

da vsako besedilo vsebuje moteče ali neustrezne dele (prim. Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 7), so v moji anketi respondenti najprej prebrali besedilo, ki mu je sledil niz trditev za ocenjevanje in drugih vprašanj (slika 1). Anketiranci so ocenili svoje strinjanje s trditvami na šeststopenjski opisni lestvici (od *sploh se ne strinjam* do *popolnoma se strinjam*). Sledilo je vprašanje, ali jih v jezikovnem smislu v besedilu kaj moti. Le v primeru pritrdilnega odgovora so se odprla dodatna vprašanja, v katerih so lahko natančneje opredelili, kaj jih moti: v vprašanju izbirnega tipa so lahko jezikovno moteče vidike izbrali s ponujenega seznama (več o tem prim. poglavje 3.3), sledila pa so še tri prej omenjena vprašanja odprtega tipa. Sicer pa se je presojanje vsakega besedila končalo z možnostjo splošnega komentarja.

Ocenjevanje besedil tujih govorcev slovenščine

Pozorno preberite besedilo 1 in ga ocenite tako, da pri vsakem vprašanju izberete eno od možnosti.

Ko sem bila otrok
 Ko sem bila otrok, živela sem v XXX. Z mamo in očetom sem živela do svojega šestega leta, nato sta se ločila. Od takrat živim samo pri mami, kasneje tudi pri očimu in mlajšem bratu. Imela sem 2 hišna ljubljénčka: mačko Pepi in psa Jackyja. To sta bila moja najljubša prijatelja, ki sta vedno bila z mano. Rada sem jedla vse vrste hrane, predvsem sladkarije. Sladkarije so tudi danes moja najljubša hrana. Od rojstva se bojim in ne maram pavkov. Ko sem bila otrok, sem veliko poslušala glasbo. Vedno sem si želela ukvarjati se z glasbo. Ko sem bila stara 3 leta, me je mama upisala na otroški zbor »XXX«. Takrat sem se naučila peti, potem pa sem želela začeti s igranjem klavirja. Uresničile so se mi sanje o vpisu v glasbeno šolo. Za svojo prihodnost sem želela igrati klavir in vedno biti nasmejana. Moje otroštvo je bilo srečno in izpolnjeno.

Besedilo se mi zdi ...

	Sploh se ne strinjam	Se ne strinjam	Delno se ne strinjam	Delno se strinjam	Se strinjam	Povsem se strinjam
razumljivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐
zanimivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐
osebno	☐	☐	☐	☐	☐	☐
napisano v slovenščini	☐	☐	☐	☐	☐	☐
napisano v pravilnem jeziku	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Slika 1: Primer besedila s prvimi vprašanji za ocenjevanje v spletni platformi za anketiranje

2.3 Vzorec in metode

Odzive sem želela dobiti od domačih govorcev slovenščine, ki s slovenščino kot neprvim jezikom nimajo rednih profesionalnih stikov, saj naj bi bili tisti, ki se z jezikom ukvarjajo, tolerantnejši do njegovih različic (Požgaj Hadži in Balažic Bulc 2005: 252). Vprašalnik sem poslala na več fakultet

Univerze v Ljubljani:⁹ na Fakulteto za družbene vede, Fakulteto za upravo, Filozofsko fakulteto in Pedagoško fakulteto. Starejšo populacijo, katere pripadniki naj bi sodili med manj napredne uporabnike digitalnih tehnologij (Praček in Vehovar 2025: 30), sem nagovorila prek osebnih poznanstev.

Na anketo je kliknilo 567 oseb, odgovarjalo je 131 oseb, od tega so 103 izpolnili anketo v celoti. Iz analize sem izključila štiri anketirance, ki so kot svoj prvi jezik navedli drug jezik,¹⁰ tako da sem upoštevala 99 odgovorov. To je primerljivo z drugimi tovrstnimi raziskavami na Slovenskem (prim. Bordon 2023: 145).

Med anketiranci je bilo 82 žensk in 17 moških. Razdelim jih lahko v tri skupine glede na starost in zaposlitveni status: študenti, zaposleni in starejši (tabela 2).

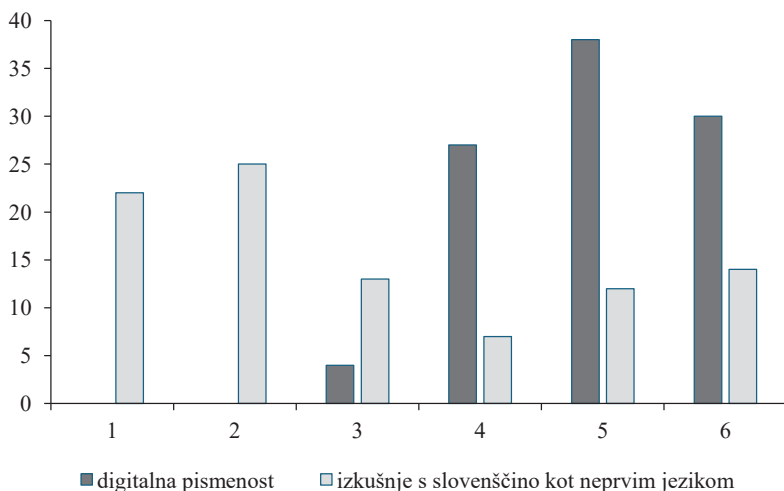
Skupina	Št. anketirancev	Starost	Izobrazba
študenti	41	15–29 let	redno vpisani študenti
zaposleni	32	<ul style="list-style-type: none"> • 15–29 let (7 oseb) • 30–44 let (16 oseb) • 45–59 let (10 oseb) 	<ul style="list-style-type: none"> • srednja šola (2 osebi) • visokošolska ali univerzitetna izobrazba (22 oseb) • znanstveni magisterij ali doktorat (8 oseb)
starejši	26	<ul style="list-style-type: none"> • 60–74 let (24 oseb) • več kot 75 let (2) 	<ul style="list-style-type: none"> • srednja šola (3 osebe) • visokošolska ali univerzitetna izobrazba (20 oseb) • znanstveni magisterij ali doktorat (3 osebe)

Tabela 2: Osnovni podatki o anketirancih

Ob zaključku vprašalnika so anketiranci ocenili svojo digitalno pismenost in izkušnje s slovenščino kot neprvim jezikom. Po lastni oceni so vsi precej dobro digitalno pismeni (grafikon 1; nobeden ni izbral ocene, nižje kot 3), stikov s slovenščino kot neprvim jezikom pa imajo razmeroma malo.

⁹ Izbrala sem fakultete, ki ponujajo študijske smeri, vsaj delno povezane z jeziki in njihovim poučevanjem, vendar sem bila pri doseganju študentov odvisna tudi od osebnih kanalov.

¹⁰ Med respondenti sem pustila anketiranko, ki je kot prvi jezik navedla slovenščino in italijanščino.

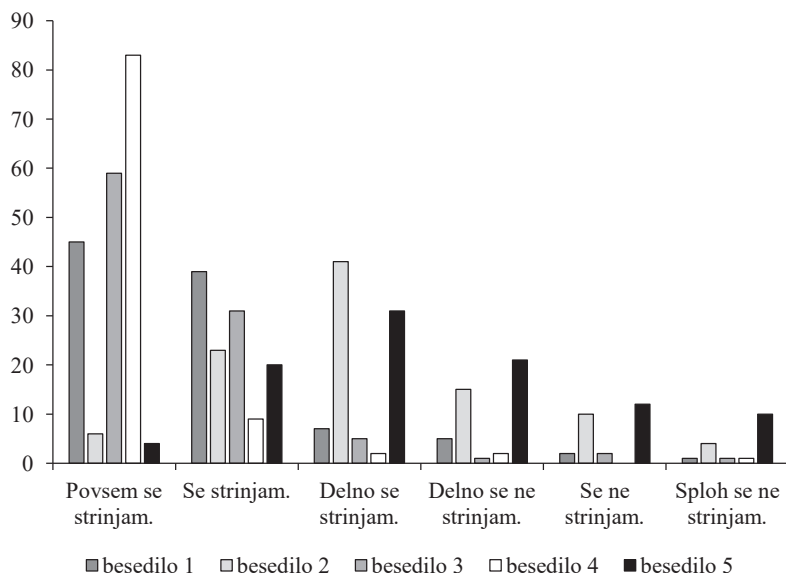


Grafikon 1: Samoocena anketirancev glede digitalne pismenosti in izkušenj s slovenščino kot neprvim jezikom; 1 = najnižja stopnja, 6 = najvišja stopnja

Odgovore iz ankete sem kvantitativno analizirala v programu Microsoft Excel. Pri statističnih izračunih sem opisne ocene pretvorila v številčne ocene, pri čemer sem za najvišjo stopnjo strinjanja uporabila oceno 6, za najnižjo pa 1, in za vsako kategorijo izračunala povprečje. Posebno pozornost sem posvetila odgovorom na vprašanja odprtega tipa, predvsem končnim komentarjem o besedilih. Te sem ročno kodirala glede na splošno stališče (pozitivno, negativno ali nevtralno) in vsebino komentarja (prim. poglavje 3.5).

3 Rezultati

Prvi poveden podatek je število anketirancev, ki so sodelovali v raziskavi. Ankete ni bilo mogoče rešiti v nekaj minutah in zahtevala je poglobljeno branje ter razmislek; ne nazadnje je bil povprečni čas reševanja skoraj 12 minut. Dejstvo, da si je ta čas prostovoljno vzelo okrog sto ljudi, kaže na to, da sta ocenjevanje in popravljanje besedil dejavnosti, ki sta – kot sta ugotavljali že Pirih Svetina in Ferbežar (2005) – blizu razmeroma velikemu številu domačih govorcev slovenščine, vsaj takšnih z (razmeroma) visoko izobrazbo.



Grafikon 2: Strinjanje anketirancev s trditvijo »Besedilo se mi zdi razumljivo«

Pri nadaljnji interpretaciji rezultatov je treba upoštevati, da je bilo besedilo 1 v anketi prvo, anketiranci so ob njem še umerjali svoja pričakovanja in strategije odgovarjanja. Besedilo 5 pa je bilo zadnje, zato je možno, da je bila pozornost respondentov ob njem že nekoliko manjša. Odgovore pri obeh je treba obravnavati z zavedanjem teh omejitev.

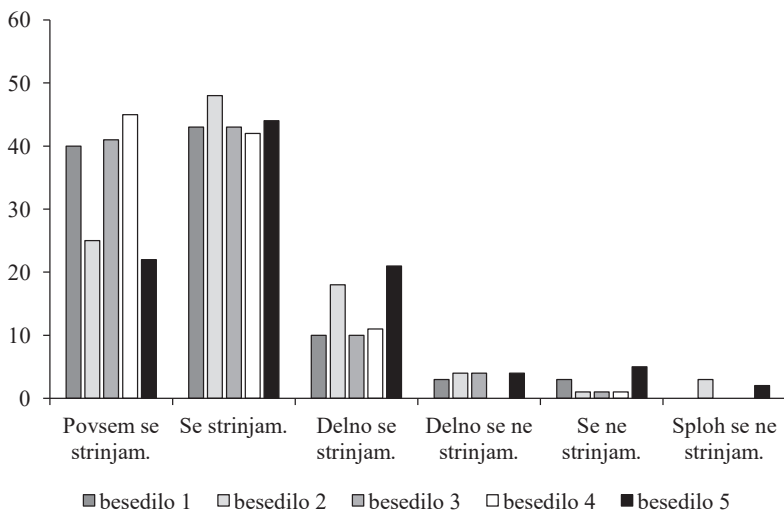
3.1 Razumljivost besedil

Po lastni oceni anketiranci niso imeli večjih težav z razumevanjem besedil – čeprav bi dejansko preverjanje razumevanja, kot sta ga izvedli Pirih Svetina in Ferbežar (2005: 7–8), morda pokazalo kaj drugega. Besedila 1, 3 in 4, ki vsebujejo malo jezikovnih napak, so ocenili kot (precej) razumljiva (povprečna ocena 4,75, grafikon 2). Po pričakovanjih se jim je daleč najbolj razumljivo zdelo besedilo 4, ki ga je ustvarila umetna inteligenca in ima najmanj napak. Precej nižje ocene sta dobili besedila 2 in 5, obe z veliko gostoto napak, čeprav se tudi tu večji del ocen giblje na pozitivni strani lestvice.

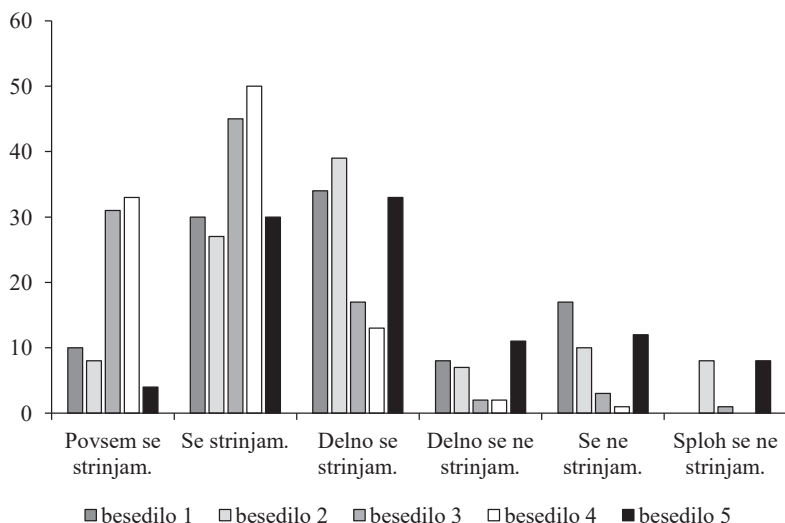
Med motečimi deli besedil, ki so jih anketiranci posebej izpostavljali, so nekateri povezani prav z razumljivostjo. Največkrat gre na izseke, v katerih na razumljivost vpliva veliko število leksikalnih in skladenjskih napak (primer iz besedila 2 je kot motečega izpostavilo 16 respondentov: *Ko sem bila otroka sem želela velike službe, enkrat sem želela bila risanka, tudi sem želela bila sef, tudi zdravnika*). Lahko pa gre tudi za nerodno izražanje propozicije, ki ni nujno jezikovno pogojeno (npr. v povedi *Od takrat živim samo pri mami, kasneje tudi pri očimu in mlajšem bratu* v besedilu 1).

3.2 Osebnost in zanimivost besedil

Vsa ocenjena besedila so se anketirancem zdela bolj osebna kot ne (povprečna ocena 5,04, grafikon 3). Za obe besedili z veliko napakami (2 in 5) je to tudi kategorija, v kateri sta dobili najvišje ocene, kar je razumljivo glede na avtobiografsko temo, ki spodbuja osebno izražanje. Nekoliko nižje so bile ocene v kategoriji zanimivosti (povprečna ocena 4,37, grafikon 4), pri čemer se postavlja vprašanje, kako so anketiranci to kategorijo – ne nazadnje pa tudi vse ostale – sploh razumeli oziroma na podlagi česa so presojali. Razporeditev ocen po besedilih je v obeh kategorijah enaka kot pri razumljivosti: najvišje ocene sta dobili besedilo 4 in 3, najnižje pa 2 in 5.



Grafikon 3: Strinjanje anketirancev s trditvijo »Besedilo se mi zdi osebno«

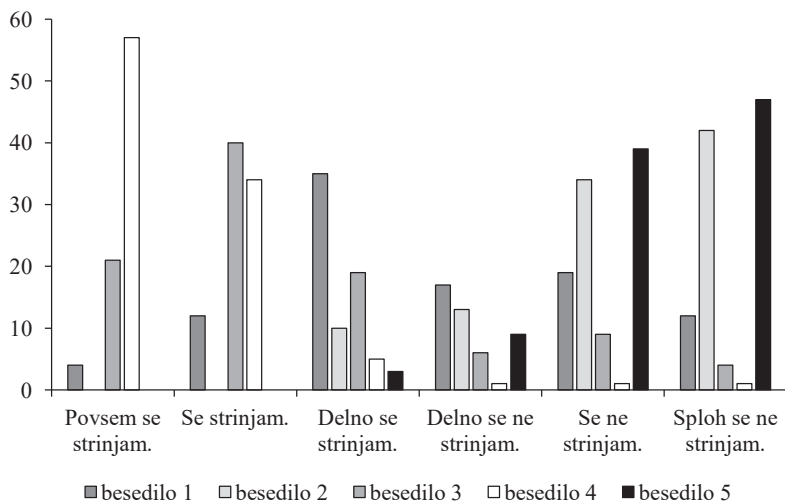


Grafikon 4: Strinjanje anketirancev s trditvijo »Besedilo se mi zdi zanimivo«

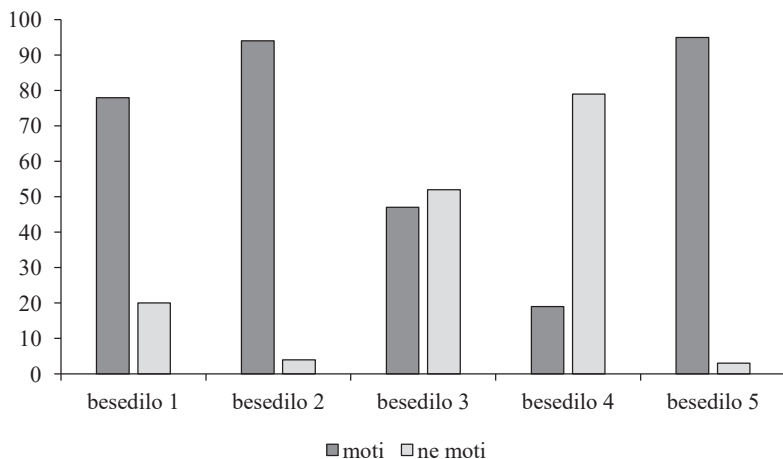
3.3 Napake v besedilih in njihova motečnost

Največ vprašanj v anketi je bilo namenjenih jezikovni pravilnosti. Pri strinjanju s trditvijo, da je besedilo napisano v pravilnem jeziku, je visoke ocene dobilo le besedilo 4. Že besedilo 3 je bilo ocenjeno precej nižje, pri besedilu 1 se večina ocen giblje na sredini, za besedili 2 in 5 pa izrazito na negativni strani lestvice (povprečna ocena 3,35, grafikon 5).

Vendar še ni nujno, da nepravilnosti v jeziku anketirance motijo, zato je sledilo specifično vprašanje o tem. Po pričakovanjih so jih najbolj enotno zmotili deli besedil 5 in 2 (grafikon 6). Samo slaba polovica vprašanih je ocenila, da ima moteče dele strojno prevedeno besedilo 3. Razmeroma veliko načelno kritičnost anketirancev – torej da lahko v vsakem besedilu najdejo nekaj, kar jih moti – pa potrjuje dejstvo, da je skoraj 20 % vprašanih našlo jezikovno moteče elemente tudi v besedilu 4, v katerem je samo ena dejanska jezikovna napaka.

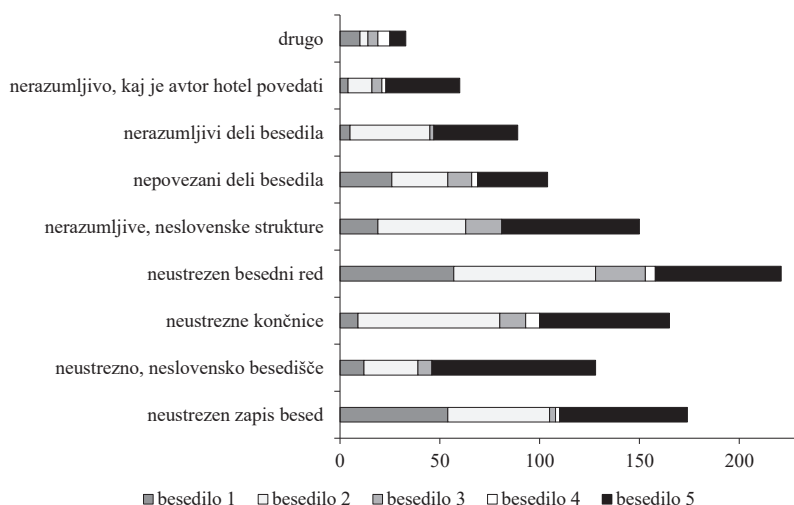


Grafikon 5: Strinjanje anketirancev s trditvijo »Besedilo se mi zdi napisano v pravilnem jeziku«



Grafikon 6: Primerjava odgovorov anketirancev o tem, ali jih v besedilu kaj moti ali ne

Med tremi skupinami anketirancev, torej med študenti, zaposlenimi in starejšimi, so le majhne razlike glede tolerantnosti do napak. Delež tistih, ki jih v besedilih nič ne zmoti, je po pričakovanjih najvišji med študenti, torej najmlajšimi, najnižji pa je med zaposlenimi. Vendar zaradi majhnosti



Grafikon 7: Odgovori anketirancev o tem, kaj jih pri posameznem besedilu najbolj zmoti

vzorca teh rezultatov ni mogoče posploševati. Dodatna analiza je pokazala, da tisti z nižjo samooceno digitalne pismenosti (ocena 3) poročajo o največjem številu motečih elementov (75 % vseh ocen), medtem ko anketirance z najvišjo oceno (6) moti najmanj elementov (68 %). Podobno velja za vpliv izkušenj s slovenščino kot neprvim jezikom. Najvišji odstotek (74 %) tistih, ki jih v besedilih nekaj moti, je v skupini, ki svoje izkušnje ocenjuje z 2, vendar je ta skupina dejansko največja. Pri ostalih se delež giblje od 62 do 67 %.

Rezultati odgovorov o tem, kaj anketirance najbolj moti, so zanimivi, saj so drugačni od tistih v izhodiščni raziskavi. Tedaj so respondenti najpogosteje izpostavili neslovenske strukture, nato napačen besedni red, napake besedišča in končnic (Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 12). V moji raziskavi izrazito prednjači besedni red (grafikon 7). Respondente je zmotil v vseh besedilih, celo v besedilu 4, kjer zares neustreznega besednega reda niti ni. Sledijo mu zapis besed in neslovenske končnice, ki so najbolj problematične v besedilih 2 in 5. Neslovenske strukture so šele na četrtem mestu, za njimi so napake besedišča, posebej v besedilu 5, v katerem je veliko mešanja jezikov. Te dele besedila so anketiranci večkrat izpostavljali, kar kaže na to, da jih angleščina v slovenskih besedilih moti, pa čeprav na

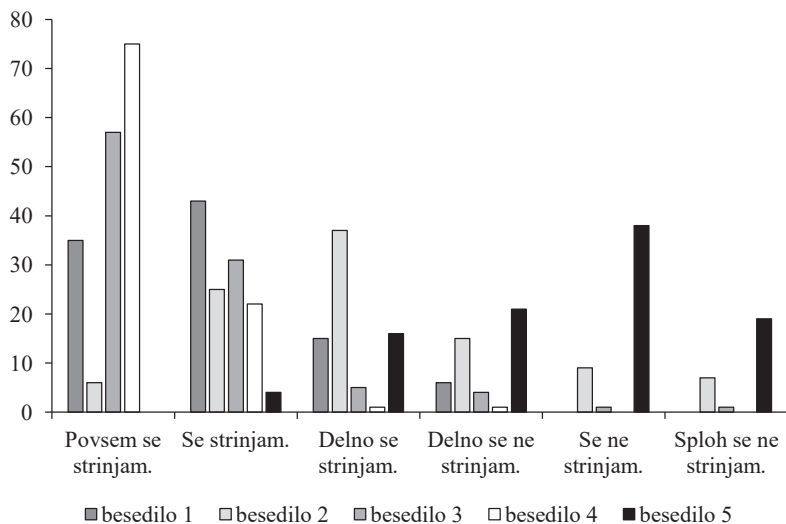
Slovenskem prevzema vlogo dodatnega drugega jezika (Kavalir in Poteko 2022: 59). Podobno kot v izhodiščni raziskavi se tudi v moji analizi širši besedilni vidiki, kot sta kohezija in koherenca, respondentom zdijo manj problematični.¹¹ Med odgovori »drugo« pa je več anketirancev navedlo neustrezno postavljanje ločil.

Opozoriti pa moram na neskladje med abstraktnimi odgovori respondentov na vprašanje izbirnega tipa o tem, kaj jih pri vsakem besedilu najbolj moti, in dejanskimi konkretnimi odlomki besedil, ki so jih navajali kot moteče. Ponekod se sicer ujemajo; za besedilo 1 jih je denimo 12 izbralo neslovensko besedišče in med motečimi deli besedila jih je največ, kar 15, v skladu s tem izpostavilo leksikalno napako *pavkov* nam. *pajkov*. Toda devet jih je kot moteče izbralo neustrezne končnice, čeprav jih v besedilu ni. Vprašamo se torej, ali so respondenti odgovarjali o konkretnem besedilu ali o besedilih in slovenščini na splošno. Ob obeh besedilih z veliko napakami (2 in 5) pa je precej anketirancev napisalo, da jih je zmotilo »celotno besedilo« oziroma so težko izbrali najbolj moteče dele (prim. Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 11).

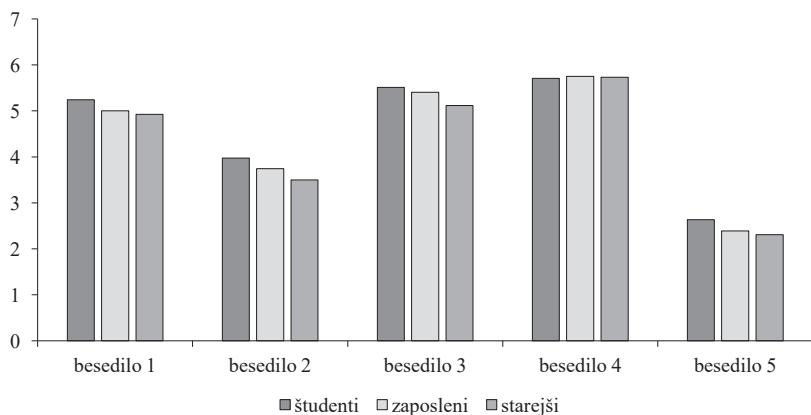
3.4 Ali je to sploh slovenščina?

V izhodiščni raziskavi se presojevalci »v nobenem primeru niso odločili za brezpogojno potrditev, da je besedilo napisano v slovenskem jeziku« (Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 13), vseeno pa so bili razmeroma velikodušni pri ocenjevanju, ali so besedila napisana v slovenščini ali ne. Podobno je dve desetletji kasneje (povprečna ocena 4,49, grafikon 8): kot slovensko brez dvoma ocenjujejo obe digitalno napisani besedili, torej 4 in 3. Kar se tiče besedil, ki so jih tvorci napisali pretežno samostojno, so ocene pri besedilu 1 bolj pozitivne kot negativne, nobeden pa ga ne označi kot popolnoma neslovenskega. Tudi pri besedilu 2 so mnenja bolj pozitivna kot negativna, tako da je kot pretežno neslovensko označeno samo besedilo 5.

¹¹ Nekoliko drugačen pogled na koherenco je izpostavljen v Eniko (2024).



Grafikon 8: Strinjanje anketirancev s trditvijo »Besedilo se mi zdi napisano v slovenščini«



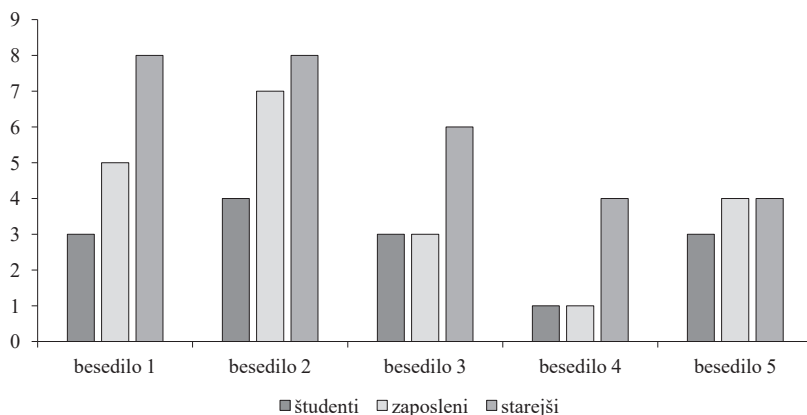
Grafikon 9: Primerjava strinjanja s tem, ali je besedilo napisano v slovenščini ali ne, po skupinah anketirancev

Primerjava med odzivi treh skupin respondentov pa je manj predvidljiva kot pri drugih vprašanjih. Najvišje ocene glede slovenskosti sicer dajejo študenti, najnižje pa starejši (grafikon 9), kar je do neke mere pričakovano. Izjema pa je besedilo 4, kjer se s slovenskostjo še bolj kot študenti strinjajo

zaposleni in starejši. Žal je vzorec vprašanih premajhen, da bi razlike lahko interpretirali kot statistično značilne.

3.5 Dodatni odzivi na besedila

Glede na do sedaj predstavljene rezultate domači govorci slovenščine ne delajo razlik med besedili, ki so jih tuji govorci slovenščine napisali sami ali pri nastanku katerih je bila vključena digitalna tehnologija. Njihove ocene temeljijo na številu jezikovnih napak: besedila z malo napakami so ocenjena dobro, besedila z veliko napakami pa slabo. Nekoliko presenetljivo pa se razlike vendarle pokažejo pri odgovorih na vprašanje, ki je v tovrstnih anketah običajno prisotno, a obrobno – na zaključno vprašanje odprtega tipa, v katerem lahko respondenti dodatno komentirajo prebrana in ocenjena besedila. Ti komentarji so popolnoma izbirni, anketiranci jih torej napišejo, kadar so za to res notranje motivirani.

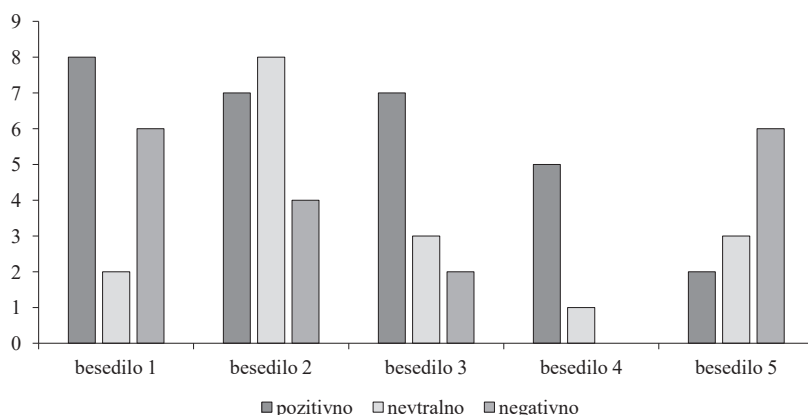


Grafikon 10: Število komentarjev na besedila glede na skupine anketirancev

Skupno so anketiranci napisali 65 komentarjev, od tega skoraj polovico respondenti iz skupine starejših (grafikon 10). Največ komentarjev je dobilo besedilo 2, kar je razumljivo: besedilo je bilo v prvem delu ankete, veliko število napak pa je spodbudilo veliko odzivov. Besedilo 5 je dobilo relativno veliko odzivov, če upoštevamo, da je bilo zadnje v anketi, ko sta pozornost in motivacija anketirancev za reševanje že popustili. V oči pa zbode nizko število komentarjev na besedilo 4. Dobilo je pol manj komentarjev

kot katero koli drugo besedilo, ob čemer enega komentarja ne upoštevam, ker se nanaša na slog pisanja vseh besedil.

Še zanimivejše so razlike, če se osredotočim na vsebino komentarjev. Glede na splošno stališče lahko ugotovim, da sta največ negativnih komentarjev dobili besedila 1 in 5 (grafikon 11); besedilo 1 verjetno zaradi umerjanja anketirancev na začetku vprašalnika, besedilo 5 pa zaradi velikega števila napak in mešanja jezikov. Pri besedilu 2 je zanimivo neskladje med razmeroma velikim številom motečih jezikovnih elementov in relativno naklonjenostjo anketirancev besedilu, saj so raje kot negativne dajali bolj nevtralne komentarje. Morda so do bolj oddaljenih različic jezika bolj popustljivi kot do bližjih, bolj sorodnih (prim. Požgaj Hadži in Balažic Bulc 2005).



Grafikon 11: Število komentarjev na besedila glede na splošno stališče komentarja

Če še podrobneje analiziram vsebino komentarjev, jih je največ vezanih na ugotavljanje dejstva, da tvorec besedil ni domači govorci slovenščine. Pri tem so anketiranci spodbudni (*»Lepo napisano, sploh ker slovenščina ni njen materni jezik.«*) ali celo metaforični (*»Ni zatnati [sic!], da avtor ni slovenskega maternega jezika sin.«*). Negativno kritiko podajajo nedi-rektno (*»Avtor tega besedila se bo moral do lepe slovenščine še veliko truditi.«*) ali pa jo povezujejo z lastno bralno izkušnjo (*»Da sem ga do konca prebrala zato, ker vem, da ga je napisala oseba iz tujine. Če bi to besedilo nekje naključno našla na spletu, bi ga prenehala brati že takoj, ko bi zaznala nenavadne strukture v njem.«*). Anketiranci veliko komentirajo

slog pisanja, in sicer tako pozitivno (*»Napisano je lepo, zanimivo, doživeto in v lepi, pravilni slovenščini.«*) kot negativno (*»Občutek daje, da gre za besedilo napisano s strani otroka.«*). Precej je splošnih komentarjev o jeziku in razumljivosti (*»Besedilo je še vedno razumljivo in skoraj simpatično napisano, ker si predstavljam, da je njegov avtor nekdo, ki se še uči slovenščine.«*). Od bolj specifičnih vsebin anketiranci največ komentirajo besedišče (*»Premalo znanja besed. Slabo besedišče.«*) in skladnjo, ki jo največkrat izpostavljajo pri besedilu 3. Nemara sta tu dva anketiranca prek neslovenske skladnje zaznala dejstvo, da je besedilo strojno prevedeno:

Na trenutke zveni, kot da bi bilo besedilo (malo preveč neposredno) prevedeno iz kakšnega drugega jezika.

Prav tako to besedilo spominja na besedilo nekoga, ki sicer živi v Sloveniji že nekaj časa, a ima še podlago drugega jezika, ki se je prenesla na slovenščino.

Pri besedilu 2 anketiranci izpostavljajo neustrezne sklonske končnice (*»Govorec je tujec, ki ne zna dobro govoriti slovensko. Skleпам po nepravilnem sklanjanju.«*), pri besedilu 5 pa mešanje jezikov (*»Razumem sicer položaj pisca, da si pomaga z maternim jezikom, ker ni suveren pri uporabi slovenščine, vendar je predvsem uporaba angleščine tu povsem odveč in neustrezna.«*).

Edino besedilo, ki ni dobilo nobenega negativnega komentarja, je besedilo umetne inteligence. Zanimivo pa je, da se za razliko od ostalih besedil vsi komentarji pri besedilu 4 nanašajo na sam tekst in ne na tvorca (*»Napisano je lepo, zanimivo, doživeto in v lepi, pravilni slovenščini.«*). Očitno se anketiranci ob besedilu brez napak ne poistovetijo s tvorcem in ne čutijo potrebe po bolj empatični kritiki. Morebitnega tvorca omeni samo en komentar, ki pa izrazi pomislek o pristnosti besedila (*»Če je pisal res tujec –odlično in več kot odlično:»*).

4 Zaključek

Kaj lahko torej ugotovim o slovenščinah tujejezičnih govorcev (več kot) dvajset let kasneje, v novi, digitalni dobi? Slovenščine ostajajo podobno raznolike, kot so bile ob prelomu tisočletja, za še pestrejšo podobo pa

skrbijo besedila, ki so (delno) tvorjena digitalno. Domači govorci slovenščine se nis(m)o bistveno spremenili: še vedno s(m)o pripravljeni izraziti mnenje o besedilih drugih in pri tem s(m)o še vedno razmeroma kritični, a velikodušni in nemara še tolerantnejši kot nekoč. Ob tem pa se vendarle zdi, da so tudi zaradi družbenih in zgodovinskih vzrokov (prim. Stabej 2024: 328) naša pričakovanja (še vedno) nižja pri govorcih bolj oddaljenih jezikov kot pri govorcih sorodnih južnoslovanskih jezikov (prim. Ferbežar 2012a: 32; Ferbežar in Likar Stanovnik 2021).

Če pogledam splošneje, lahko še vedno ugotovim tudi, da neprofesionalni presojevalci slovenščin(e) v grobem ocenjujejo podobno kot profesionalni (prim. Pirih Svetina in Ferbežar 2005: 13). Ocene besedil anketirancev se večinoma skladajo z neodvisnimi, bolj argumentiranimi ocenami učiteljev slovenščine. Pri tem je sicer treba upoštevati, da so bili anketiranci v moji raziskavi vendarle relativno visoko izobraženi. Analiza mojih podatkov pa je dala nekoliko drugačne podatke o tem, kaj domače govorce slovenščine najbolj moti pri neprvih govorcih. A morda velja, da kolikor raziskav, toliko najbolj motečih elementov – rezultati takih vprašanj so gotovo odvisni od vzorca ocenjevalcev in samih besedil, ki jih ocenjujejo.

Digitalna doba je prinesla tudi nove izzive: v splošnem so anketiranci najboljše ocenili jezikovno najbolj pravilni besedili, to pa sta besedilo umetne inteligence in strojno prevedeno besedilo. Pri tem sta le eden ali dva respondenta podvomila o avtorstvu besedil, a nobeden ni eksplicitno omenil morebitne uporabe tehnologije. Pozitiven zaključek iz tega je, da digitalna tehnologija za slovenščino očitno deluje dobro – negativen pa, da deluje tako dobro, da njene uporabe domači govorci ne prepoznajo (Praček in Vehovar 2025: 20). Kot kaže moja raziskava, to še ne pomeni, da je vsaj intuitivno ne zaznajo. Velik del anketirancev je do besedil pristopal tako empatično, kot da bi njihove ocene pisci besedil dejansko videli, kar je bilo razvidno iz velikega števila komentarjev na besedila in njihove spodbudne narave, na primer:

Napake v besedilih me motijo manj, ker je iz njih (po mojem mnenju) razvidno, da so jih spisali avtorji, ki se še učijo slovenskega jezika. Napake bi bile bolj moteče, če bi jih naredili naravni govorci slovenščine.

Besedilo umetne inteligence pa je sprožilo le malo odzivov in še ti, ki so se pojavili, so bili zgolj o besedilu, ne pa o njegovem tvorcu. Seveda pa se po zaslugi bliskovitega razvoja digitalnih tehnologij družbena in s tem tudi jezikovna situacija spreminjata tako rekoč na dnevni ravni. Moja raziskava, opravljena danes, lahko že čez nekaj tednov ne bo več aktualna.

Vira

Google. (b. d.). *Google Translate*. <https://translate.google.com/>

OpenAI. (2024). *ChatGPT* (GPT-4o, različica 4.0). <https://chat.openai.com/>

Literatura

Balažic Bulc, T. (2004). Jezikovni prenos pri učenju sorodnih jezikov: Na primeru slovenščine in srbohrvaščine. *Jezik in slovstvo*, 49(3–4), 77–89.

Berber Sardinha, T. (2024). AI-generated vs human-authored texts: A multidimensional comparison. *Applied Corpus Linguistics*, 4(1), 100083. <https://doi.org/10.1016/j.acorp.2023.100083>

Bordon, D. (2023). Govoriš nevronske? Kako ljudje razumemo jezik sodobnih strojnih prevajalnikov. *Slovenščina 2.0*, 11(1), 138–159. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2023.1.138-159>

Eniko, M. (2024). Vezniki v argumentativnih besedilih govorcev slovenščine kot drugega jezika na ravni B2 SEJO in govorcev slovenščine kot prvega jezika. *Slovenščina 2.0*, 12(2), 233–268. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.233-268>

Ferbežar, I. (2010). Neznosna samoumevnost razumljivosti. V I. Novak Popov (ur.), *Vloge središče: konvergenca regij in kultur* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, str. 57–70). Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Ferbežar, I. (2012a). »Izrekam zvestobo moji novi domovini Republiki Sloveniji ...«: Testiranje znanja slovenščine kot drugega in tujega jezika v Sloveniji. *Jezik in slovstvo*, 57(3–4), 29–45. <https://doi.org/10.4312/jis.57.3-4.29-45>

Ferbežar, I. (2012b). *Razumevanje in razumljivost besedil*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Ferbežar, I. in Likar Stanovnik, P. (2021). How to Challenge Prejudice in Assessing the Productive Skills of Speakers of Closely Related Languages (the Case of Slovenia). V B. Lantaigne, C. Coombe in J. D. Brown (ur.), *Challenges in Language Testing Around the World* (str. 201–219). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-33-4232-3_15

- Ferbežar, I. in Stabej, M. (2009). Razumljivost v slovenski pravni normi. V M. Stabej (ur.), *Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (Obdobja 28, str. 137–143). Znanstvena založba Filozofske fakultete. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/28-Ferbezar_Stabej.pdf
- Kavalir, M. in Poteko, I. (2022). “The First Language in My Head”: Student Attitudes to L2 English and L1 Slovene. *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries*, 19(2), 35–61. <https://doi.org/10.4312/elope.19.2.35-61>
- Može, S. (2012). Napake zapisa. V I. Kosem, M. Stritar, S. Može, A. Zwitter Vitez, Š. Arhar Holdt, T. Rozman (ur.), *Analiza jezikovnih težav učencev: Korpusni pristop* (str. 45–56). Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Nguyen, L. in Barrot, J. S. (2024). Detecting and assessing AI-generated and human-produced texts: The case of second language writing teachers. *Assessing Writing*, 62, 100899. <https://doi.org/10.1016/j.asw.2024.100899>
- Pirih Svetina, N. (2005). *Slovenščina kot tuji jezik*. Izolit.
- Pirih Svetina, N. (2021). Od kod do kod slovenščina?: Pravorečna in pravopisna vprašanja pri poučevanju slovenščine kot tujega jezika. *Jezik in slovstvo*, 66(2–3), 157–165. <https://doi.org/10.4312/jis.66.2-3.157-166>
- Pirih Svetina, N. in Ferbežar, I. (2005). Slovenščine tujejezičnih govorcev. *Jezik in slovstvo*, 50(6), 3–15. <https://doi.org/10.4312/jis.50.6.3-15>
- Požgaj Hadži, V. in Balažic Bulc, T. (2005). Meje (ne)tolerantnosti do govorcev slovenščine kot tujega jezika. V V. Mikolič in K. Marc Bratina (ur.), *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije* (str. 245–252). Univerza na Primorskem, Založba Annales.
- Praček, A. in Vehovar, V. (2025). *Umetna inteligenca v Sloveniji 2025/I: Uporabniki GenUI*. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede. <https://www.1ka.si/uploadi/editor/doc/1752039286Umetnainteligenca-analiza1KA-finalV.pdf>
- Razpotnik, B. (2025). Število prebivalcev letu 2024 zraslo za 0,3 %. Statistični urad Republike Slovenije. <https://www.stat.si/StatWeb/sl/news/Index/13582>
- Stabej, M. (2024). Priselitveni servis v novi Babilon: Kako vzdrževati javni prostor slovenščine. *Slovenščina 2.0*, 12(2), 324–332. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.324-332>
- Stritar Kučuk, M. (2024). Investigating the Usage of Machine Translation in L2 Learning and Its Impact on Writing Proficiency. *Lidil*, 70. <http://dx.doi.org/10.4000/12lmd>
- Stritar Kučuk, M. in Pirih Svetina, N. (2025). Študenti priseljenci in njihove slovenščine: Pisna zmožnost udeležencev Leta plus. *Slovenščina 2.0*, 12(2), 200–232. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.200-232>
- Stritar Kučuk, M., Pisek, S. in Šter, H. (2024). »Po občutku«: Korpusni pogled na vejico in neprve govorce slovenščine. V S. Štumberger (ur.), *Predpis in norma v*

jeziku (Obdobja 43, str. 339–347). Založba Univerze v Ljubljani. <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/book/664/chapter/3938>

Zhu, T., Weissburg, I., Zhang, K. in Yang Wang, W. (2025). Human Bias in the Face of AI: Examining Human Judgment Against Text Labeled as AI Generated. *Findings of the Association for Computational Linguistics: ACL 2025*, 25907–25914. <https://doi.org/10.18653/v1/2025.findings-acl.1329>

Matej Klemenⁱ, Mateja Enikoⁱⁱ

Ustvarjalno pisanje kot odziv učečih se slovenščine kot drugega in tujega jezika na poezijo

Prispevek se ukvarja z ustvarjalnim pisanjem pri pouku slovenščine kot drugega in tujega jezika (SDTJ) kot načinom odzivanja na prebrano pesem. Predstavljena je raziskava, v kateri smo analizirali 29 pesmi, ki so jih napisali učeči se SDTJ ob koncu obravnave pesmi *Iskanje* Alojza Ihana. S pomočjo 16 učiteljev SDTJ smo na podlagi dveh posebej razvitih lestvic ocenjevali, ali in kako se v pesmih učencev kažejo navezave na izhodiščno pesem – *Iskanje*. Tako pridobljene ocene smo dopolnili še z interpretativno analizo primerov pesmi. Na podlagi ocen umeščevalcev se je izkazalo, da se večina novonastalih pesmi jezikovno in/ali sporočilno navezuje na izhodiščno pesem. Natančnejša analiza medbesedilnih navezav pa je pokazala, da se vsaj s kakšnim elementom besedilnega sveta na izhodiščno pesem navežejo prav vse novonastale pesmi. Z raziskavo smo torej potrdili, da so ustvarjalna besedila eden od načinov, prek katerega učenci lahko pokažejo svoj odziv na izhodiščno pesem, in da je ta odziv možno dokazljivo prepoznati.

Ključne besede: slovenščina kot drugi in tuji jezik, sodobna slovenska poezija, branje poezije, ustvarjalno pisanje

Creative Writing as a Response to Poetry by Learners of Slovene as a Second and Foreign Language

This article explores creative writing in the teaching of Slovene as a second and foreign language as a way of responding to a poem. It presents a study in which 29 poems written by learners of Slovene as a second and foreign language after reading “Iskanje” (Searching) by Alojz Ihan were analysed. With the help of 16 teachers of Slovene as a second and foreign language, who used two specially developed rating scales, it was assessed whether

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; matej.klemen@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0009-0006-5087-9051>

ⁱⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; mateja.eniko@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0009-0008-6258-2401>

and how the learners' poems showed connections to the source poem, "Iskanje". The assessments obtained in this way were supplemented by an interpretative analysis of the poems. Based on the evaluators' assessments, it was found that most of the newly written poems were linked to the original poem in terms of language and/or message. A more detailed analysis of intertextual connections showed that all newly written poems referred to the source poem through at least one element of its textual world. The study has thus confirmed that creative writing is one of the ways in which learners can express their response to the source poem, and that this response can be recognized in a verifiable way.

Keywords: Slovene as a second and foreign language, contemporary Slovene poetry, reading poetry, creative writing

1 Uvod

Prispevek se ukvarja z ustvarjalnim pisanjem pri pouku slovenščine kot drugega in tujega jezika (SDTJ) kot načinom odzivanja na prebrano pesem. Razmislek je del širšega področja didaktike književnosti v okviru SDTJ, ki doslej ni bilo deležno sistematičnega razvoja. Tematika je bila sicer nekoliko pogostejše obravnavana v devetdesetih letih 20. stoletja (Vrbinc 1994; Krakar Vogel 1997; Novak Popov 1998; Pezdirc Bartol 1998, Pezdirc Bartol 1999),¹ že leta 1974 pa je bil v *Jeziku in slovstvu* objavljen prispevek Mete Grosman (1974) z naslovom Branje pesmi v tujem jeziku, ki prinaša temeljni razmislek o procesu razumevanja poezije, napisane v tujem jeziku. Grosman razmišlja predvsem o pomembnosti ustreznega razumevanja posameznih besed za celostno razumevanje pesmi in kaj se zgodi, če bralec posamezno besedo razume napačno ali nepopolno. Izpostavlja, da je ustrezno razumevanje besed v pesmi odvisno od bralčeve jezikovne zmožnosti, torej, ali je bralec zmožen najti ustrezne (denotativne) pomen besed, pa tudi od tega, ali je bralec besedo zmožen (čim bolj spontano) povezati z izkušenskimi (emocionalnimi in spominskimi) ter kulturno specifičnimi referencami. Pri branju pesmi v tujem jeziku je, kot piše Grosman, pomembna vloga učitelja, ki naj z usmerjanjem bralca k ustreznim pomenom pomaga pri razumevanju in doživljanju pesmi.

¹ Literarna dela so se sicer ves čas pojavljala tudi v učbenikih SDTJ (prim. Klemen 2022).

Omenjeni načelni razmisleki o branju poezije so bili eno od izhodišč za oblikovanje modela obravnave poezije pri pouku SDTJ (Eniko idr. 2022), ki je predstavljen v tretjem delu prispevka. Dejavnosti v modelu so operacionalizirane tako, da težave pri branju pesmi v tujem jeziku, o katerih razmišlja tudi Grosman, presegajo. Model bralce vodi, da so zmožni pri branju ne zgolj razumeti osnovni pomen besed, temveč tudi doživeti njihovo evokativno moč, s tem pa poglobljeno in interpretativno odprto brati besedilo.

V prispevku predstavimo, kako je bil model obravnave poezije pri pouku SDTJ udejanjen ob pesmi *Iskanje* Alojza Ihana (2004: 76), pri čemer nas zanima zlasti ustvarjalni odziv učencev nanjo. Zastavili smo si širše vprašanje: ali lahko prek ustvarjalnega besedila opazujemo odziv na izhodiščno pesem. Konkretnije nas je zanimalo, kako izhodiščna pesem vpliva na nova besedila, ki so jih napisali učenci SDTJ, in ali pri pisanju pride do medbesedilnih prenosov. Analizirali smo pesmi, ki so jih pri nalogi ustvarjalnega pisanja ob koncu obravnave *Iskanja* napisali dijaki in študenti, ki so se učili SDTJ. V raziskavi je 16 učiteljev SDTJ na podlagi dveh posebej razvitih lestvic opazovalo, ali in kako se v 29 pesmih učencev kažejo medbesedilne navezave na pesem *Iskanje*, in sicer na ravni jezikovnega izraza in sporočila.

2 Ustvarjalno pisanje in obravnava literature pri pouku slovenščine

Ustvarjalno pisanje je tradicionalno vključeno v pouk slovenščine kot materne oz. prvega jezika v osnovnih in srednjih šolah (prim. Blažić 2000). Pri komunikacijskem književnem pouku je eden od funkcionalnih ciljev sposobnost literarnega branja. Literarno branje obsega doživljanje, razumevanje, vrednotenje literarnega besedila in izražanje vsega naštetega kot dokaz sposobnosti literarnega branja. (Po)ustvarjalna besedila pa so lahko eden od načinov, da učenci izrazijo svojo interpretacijo. Poleg tega pa je ustvarjalno pisanje pri komunikacijskem književnem pouku tudi samostojni funkcionalni cilj. Namen takšnega pisanja je tudi spoznavanje ustvarjalnih strategij, značilnosti literarnih besedil in tako razvijanje učenčeve zmožnosti sprejemanja literarnih besedil (Krakar Vogel 2004: 44–46). Gre

torej za hkratno razvijanje »občutljivosti za besedno ustvarjalnost na ravni recepcije in produkcije« (Blažić 2003: 237).²

Temeljni cilj pouka književnosti v šolskem kontekstu je seveda drugačen kot temeljni cilj pouka drugega (J2) in tujega jezika (TJ) (prim. Klemen 2022: 6). Pri pouku književnosti je ključno, da učeči se postanejo kompetentni bralci literarnih del. Pri pouku J2 ali TJ pa je osrednji cilj razvijanje sporazumevalne jezikovne zmožnosti, čemur tudi sledi premislek, s katerimi metodami in ob katerih besedilih je mogoče učinkovito dosegati ta cilj. Obravnava literarnih besedil, vključno s poezijo, je pri pouku SDTJ prepoznana kot smiselna dejavnost (Eniko idr. 2022: 81–82), še posebej, če se zavedamo, da je uspešno sporazumevanje odvisno ne samo od sporazumevalne jezikovne zmožnosti, ampak tudi od splošnih zmožnosti, med katere sodijo tudi vedenje o svetu, sociokulturno vedenje, medkulturna ozaveščenost in medkulturne spretnosti (Svet Evrope [SEJO] 2011: 125–132). Literarna besedila zaradi svojih medbesedilnih navezav in kulturnih referenc predstavljajo med drugim učinkovito izhodišče za razvijanje medkulturnih zmožnosti (prim. Grosman 2004: 127; Eniko in Klemen 2026).

Vključevanje literarnih besedil v pouk SDTJ je bilo ustvarjalno pisanje doslej izpostavljeno v nekaj prispevkih. Krakar Vogel (1997: 35–36) piše, da se ob obravnavi umetnostnih besedil pri pouku slovenščine kot TJ razvija sporazumevalna zmožnost učečih se, s čimer postajajo ti tudi bolj kompetentni v »ustvarjalnem in poustvarjalnem pisanju v slovenščini (pisanje rimanic, dopolnjevanje manjkajočih delov besedil [...], prevod v prozo)«. Konkretni primeri za ustvarjalno pisanje in druge ustvarjalne dejavnosti ob literarnih besedilih so navedeni v prispevkih Pezdirc Bartol (1998, 1999), Žbogar (2007) in priročniku *Literarna sestavljanika* (Pezdirc Bartol 2003), Kum (2025) pa predstavlja ustvarjalne dejavnosti ob obravnavi popevke.

Vključevanje literarnih besedil in ustvarjalnega pisanja v pouk J2 ali TJ je več pozornosti deležno v mednarodnem prostoru. Različni avtorji izpostavljajo, da se ob dejavnostih ustvarjalnega pisanja (npr. pesmi po modelu, izvirnih pesmi, zgodb) razvija sporazumevalna jezikovna zmožnost

² Z branjem literature se posamezniki seznanijo z značilnostmi literarnih zvrsti (vsebinami, stilom, kompozicijo), jih ponotranjijo in tako pridobijo znanje, ki ga lahko uporabijo pri ustvarjalnem pisanju (Broekkamp idr. 2009: 281–282).

učencev (razvijanje pisne zmožnosti, širjenje besedišča, utrjevanje struktur itn.), hkrati pa te dejavnosti pozitivno vplivajo še npr. na posameznikovo motivacijo, domišljijo, samozaupanje in samozavest pri izražanju v ciljnem jeziku (gl. npr. Holmes in Moulton 2001: 3; Maley 2012: 310, Maley 2015: 9). Hanauer (2012: 114) ugotavlja, da s pisanjem pesmi pri pouku J2 ali TJ učeči se izražajo svoje osebne spomine in izkušnje, s tem odkrivajo sebe, v razredu pa tudi raznolikost izkušenj drugih in s tem razvijajo občutek za sebe v medkulturnem svetu.

3 Model obravnave poezije pri pouku SDTJ

Proces branja literarnih besedil v J2 ali TJ je za bralce poseben izziv tako z jezikovnega vidika, na katerega pomislimo najprej, pa tudi z izkušnjskega in sociokulturnega vidika (gl. tudi Eniko idr. 2022: 80–81). Zato za obravnavo poezije pri pouku SDTJ predlagamo model, ki upošteva izpostavljenе specifične razumevanja literature v tujem jeziku.³ Model je trifazen in obsega: 1) fazo priprave in opolnomočenja bralca, 2) fazo sprejemanja in opomenjanja besedila in 3) fazo nadgradnje in aktualizacije besedila. Dejavnosti, pripravljene po tem modelu, omogočajo, da se je bralec jezikovno, izkušnjsko in sociokulturno zmožen približati in vstopiti v besedilo ter se nanj kritično in ustvarjalno odzvati (Eniko idr. 2022). Ustvarjalne dejavnosti so lahko prisotne v vseh treh fazah modela, k ustvarjalnemu odzivu na besedilo v obliki ustvarjalnega pisanja pa še posebej usmerja tretja faza, pri kateri ima učenec že za sabo pripravo na branje besedila, večkratno branje, osnovno opomenjanje in (poglobljeno) interpretacijo besedila.

Cilj modela je ob razvijanju sporazumevalne jezikovne in medkulturne zmožnosti spodbujanje bralca k branju pesmi kot literarnega besedila, za kar je ključno odpiranje možnih pomenov (prim. Eniko idr. 2022: 86). Pomembno je, da bralcu damo možnost, da poišče smiselne pomene in da se avtonomno odziva na besedilo. To pa je poudarjala tudi Grosman v prispevku iz leta 1974. Čeprav v prispevku uporablja besedno zvezo »pravilno razumevanje pesmi«, »pravilnosti« ne razume v smislu ene same možne interpretacije, do katere naj bi učitelj vodil učenca, marveč v smislu iskanja

³ Model je natančneje predstavljen v Eniko idr. (2022), tukaj izpostavljamo le glavne značilnosti.

različnih pomenov besed, tudi metaforičnih, ki naj učencu omogočijo čim bolj polno razumevanje (prim. tudi Grosman 2004: 125, 127).

3.1 Uresničitev modela ob pesmi *Iskanje Alojza Ihana*

V nadaljevanju predstavljamo, kako se faze modela uresničijo ob pesmi *Iskanje Alojza Ihana*. Posebno pozornost ob tem namenimo nalogi, ob kateri so učenci napisali svoje pesmi, ki predstavljajo izhodišče raziskave v prispevku.

V prvi fazi obravnave, ki je namenjena pripravi in opolnomočenju bralca, naloge (priloga 1)⁴ spodbudijo učenca, da priključijo svojo osebno izkušnjo, in sicer preživljanje vsakdana (naloge 1). Obenem se v nalogah že pojavljajo tudi jezikovne strukture in besede iz pesmi, tako da se na razumevanje pesmi učeči se pripravlja tudi jezikovno, kar je zlasti vidno v nalogi 4, pri kateri se učenec ukvarja s kolokacijami iz pesmi. Ključno je, da se bralec v tej fazi sicer srečuje z deli besedila, ne pa še z njegovo celoto, na kar pa ga ne opozarjamo eksplicitno.

V fazi sprejemanja in opomenjanja se bralec prvič sreča s celotno pesmijo; za razumevanje je nujno, da se z njo sreča večkrat, saj je literarno branje večstopenjski proces. Učenci najprej sestavljajo na posamezne verze razrezano besedilo (naloge 5) in jih tako večkrat natančno berejo, predvidevajo potek pesmi, iščejo povezave na jezikovni in pomenski ravni. Pri tem gre za način t. i. podrobnega branja (angl. *close reading*). Pri nalogi 6 pesem opomenjajo: predstavljajo si konkretnega govorca, prostor ipd. ter tako splošnejše reference iz pesmi konkretizirajo. V nadaljevanju pesem interpretirajo ob slikah (naloge 7), pri čemer se izbor slik skuša navezovati na temo ali sporočilo pesmi.

V zadnji fazi, fazi nadgradnje in aktualizacije, so naloge oblikovane tako, da vključujejo razmisleke iz prvih dveh faz, obenem pa spodbujajo odziv, ki se lahko deloma še vedno navezuje na obravnavano pesem, bodisi

⁴ V prilogi 1 navajamo izbor nalog za obravnavo pesmi *Iskanje*, ki smo jih pripravili Mateja Eniko, Matej Klemen in Janja Vollmaier Lubej. Vzete so iz učbenika, ki nastaja na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Učbenik vsebuje pesniška besedila in naloge ob njih, namenjen pa je govorcem slovenščine kot J2 in TJ.

vsebinsko (tematsko, izkušnjsko) bodisi jezikovno (besedišče, strukture), ali pa se od izhodiščnega besedila odmika in se npr. navezuje na aktualno družbeno dogajanje. Odziv, ki ga spodbujajo naloge v tej fazi, je pogosto ustvarjalen.

Naloga 9 je tako namenjena ustvarjalnemu pisanju, in sicer učenci napišejo svojo pesem. Navodila k nalogi so splošna in skušajo čim manj vplivati na učenčev odziv. Ne določajo niti jezikovne kompleksnosti niti vsebine učenčevega odziva, ampak s svojo odprtostjo dopuščajo odzive na različnih ravneh, kot to predstavlja lestvica Ustvarjalno pisanje v *Dodatku k SEJU* (Svet Evrope 2023: 65–66). Prav tako naloga učenca ne usmerja k posnemanju obravnavane pesmi oz. k pisanju po modelu. V navodilih se učencu sicer predlaga, da napiše pesem s perspektive ene od navedenih oseb (predsednik vlade, brezdomec, študent, mama), vendar tropičje dopušča, da lahko učenec prosto izbere tudi perspektivo katere koli druge (nenavedene) osebe, lahko pa izhaja tudi iz svoje osebne perspektive. Navodilo ne določa niti oblikovnih značilnosti pesmi, npr. v kateri slovnični osebi in številu naj bo pesem napisana. Učencu je torej prepuščeno, na kakšen način, če sploh, se bo navezal na izhodiščno pesem. Celotna obravnavna izhodiščne pesmi je pravzaprav predpriprava po korakih na končno ustvarjalno pisanje, česar pa se učencem nikjer eksplicitno ne pove. Pesmi, ki so nastale ob tej nalogi, so predmet raziskave, predstavljene v nadaljevanju prispevka.

4 Raziskava

V raziskavi smo skušali odgovoriti na vprašanje, ali se v pesmih, ki so jih napisali učeči se, kaže odziv na izhodiščno pesem *Iskanje*, in sicer prek medbesedilnega sklicevanja nanjo. Izvedli smo jo s pomočjo učiteljev SDTJ, zato smo se najprej posvetili vprašanju, kako skladni so bili ti pri prepoznavanju medbesedilnega sklicevanja. Ugotavljali smo, ali se medbesedilno sklicevanje kaže na ravni jezikovnega izraza in/ali besedilnega sveta. Ob morebitnem izraženem sklicevanju pa nas je zanimalo, ali med obema načinoma sklicevanja obstaja dokazljiva povezanost.

4.1 Metodologija

V raziskavo smo vključili 29 pesmi, ki so nastale ob obravnavi Ihanove pesmi *Iskanje*, predstavljene v razdelku 3. Avtorji so bili študenti in učenci SDTJ. Pesmi so nastale leta 2023 v okviru Kombiniranega intenzivnega programa Erasmus+ (gl. Sodelavke in sodelavci Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik 2023: 8–9) za študente slovenščine na univerzah na Češkem, Hrvaškem, Poljskem in Slovaškem ter v okviru Mladinske poletne šole slovenščine 2023,⁵ kjer so bili učenci stari od 14 do 18 let, prihajali pa so iz Argentine, Bosne in Hercegovine, Italije, Hrvaške in Srbije (nekateri učenci so bili dvojezični govorci). Ocenjujemo, da je bila raven jezikovne zmožnosti piscev pesmi od A2 do B2 po SEJO. Večina pesmi ima enega avtorja, štiri pa so večavtorske.

V teh pesmih (v nadaljevanju jih imenujemo *novonastale pesmi*) smo želeli preveriti pojavljanje navezav na pesem *Iskanje* (v nadaljevanju jo imenujemo *izhodiščna pesem*). Naslonili smo se na opredelitev načinov medbesedilnega sklicevanja, kot jih predstavlja Juvan (2000: 46–87). Juvan medbesedilne figure razdeli na prenos, posnetek in opis, pri tem pa je mogoče opazovati,

ali se citatna navezava na predlogo vpisuje predvsem na besedilno površino, tj. v jezikovni izraz literarnega dela, ali pa se medbesedilnost vzpostavlja na ravni besedilnega sveta, se pravi prek elementov in relacij v kompoziciji oziroma notranji zgradbi (prek oseb, medosebnih razmerij, motivov, tem, situacij, zgodbenega poteka itn.) (Juvan 2000: 84).

Za opazovanje navezovanja na izhodiščno pesem *Iskanje* smo oblikovali dve ordinalni lestvici, in sicer 1) lestvico *jezikovni izraz: strukture, besede* in 2) lestvico *besedilni svet: sporočilo*⁶ (gl. prilogo 2). Lestvici smo preiz-

⁵ Povezava: <https://centerslo.si/za-otroke/tecaji/mladinska-poletna-sola/>.

⁶ Juvan (2000) sporočila literarnega besedila sicer ne omenja posebej kot enega od elementov medbesedilnega sklicevanja. Pojem sporočila kot vnaprej dane informacije se je v literarni vedi od dekonstrukcije dalje problematiziral (Kos idr. 2009: 405–406). Velja namreč, da sporočilo besedila nastaja v interakciji z bralcem. Kategorijo sporočila smo v lestvico vključili, ker ga – skladno z didaktično prakso – razumemo kot zgoščeno izraženo interpretacijo, v kateri so upoštevani elementi besedilnega sveta (motivi, teme itn.) in njihova povezanost. Pri tem zagovarjamo možnosti različnih interpretativnih izpeljav (to je jasno nakazano tudi v lestvici, kjer so nekatere interpretativne možnosti tudi navedene).

kusili v pilotnem umeščanju s štirimi umeščevalci in jih glede na povratne informacije o njihovi razumljivosti ter o zahtevnosti umeščanja prilagodili. Prva lestvica za opazovanje sklicevanja na ravni jezikovnega izraza, tj. na ravni struktur in besed, obsega stopnje 1, 2 in 3: v njej je predstavljeno, kako se v novonastali pesmi kažejo besedni ali stavčni citati iz izhodiščne pesmi. Druga lestvica opisuje skladnost sporočila novonastale pesmi s sporočilom izhodiščne v štirih stopnjah: sporočilo je skladno s sporočilom izhodiščne pesmi (A), sporočilo je delno skladno (B), sporočilo novonastale pesmi je nasprotno sporočilu izhodiščne pesmi (C), med sporočilom ene in druge pesmi ni povezave (D). Lestvica tako ob (ne)povezanosti sporočila obeh pesmi meri tudi smer skladnosti sporočila: ali je ta pozitivna (A, B) ali negativna (C). Opozoriti velja, da so oblikovane kategorije v obeh lestvicah orientacijske, saj gre pri lestvici za kontinuum opazovane postavke, meje med posameznimi stopnjami lestvice pa ostajajo prehodne (prim. Juvan 2000: 57).

Za analizo medbesedilnih referenc v novonastalih pesmih smo prosili 16 učiteljev (13 žensk in 3 moške), ki imajo izkušnje s poučevanjem SDTJ v Sloveniji in/ali na univerzah po svetu.⁷ Za sodelovanje pri tej nalogi smo se za učitelje SDTJ odločili predvsem zato, ker so pri svojem pedagoškem delu v rednem stiku s ciljno publiko in besedili, ki jih piše. Predvidevali smo, da pri branju pesmi morebitnim jezikovnim napakam in odstopom od jezikovne norme ne bodo pripisovali velike teže in jih bodo uspešno kompenzirali, tako da jih ne bodo ovirali pri razumevanju in interpretaciji.

Za učitelje (v nadaljevanju jih imenujemo *umeščevalci*) smo pripravili list z izhodiščno pesmijo in navodili, v katerih smo jim na kratko pojasnili postopek umeščanja. Na vsakem naslednjem listu pa smo navedli po eno novonastalo pesem, kodo, pod katero smo pesem vodili – avtor pesmi torej ni bil naveden –, obe lestvici za umeščanje in prostor za morebitni dodatni komentar (gl. priložo 2). Vrstnega reda umeščanja pesmi nismo določili in ga tudi nismo spremljali. Umeščevalce smo prosili, naj pesmi berejo na papirju, saj smo želeli doseči, da bi brali v primerljivih okoliščinah. Tako branje omogoča tudi, da imajo bralci lažje pregled nad obema lestvicama in pesmima, ki ju primerjajo.

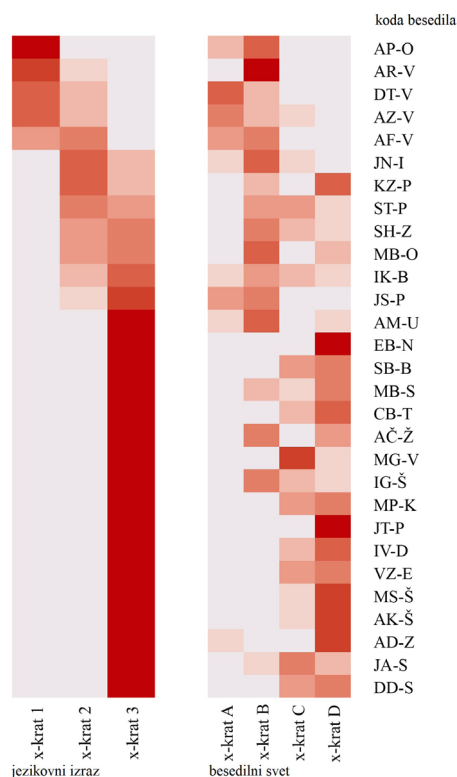
⁷ Kolegom in kolegicam se iskreno zahvaljujemo za sodelovanje. Posebna zahvala pa velja tudi avtoricam in avtorjem pesmi.

Vsakemu od umeščevalcev smo dodelili naključno izbranih od 12 do 15 pesmi, ki jih je umestil po obeh lestvicah. Pesmi so umeščali samostojno in se pri tem niso posvetovali drug z drugim.

4.2 Rezultati in diskusija

4.2.1 Skladnost med umeščevalci

Za vsako od novonastalih pesmi smo pridobili po 7 ocen po lestvici *jezikovni izraz* in prav toliko ocen po lestvici *besedilni svet*, za vseh 29 pesmi smo torej skupaj pridobili 406 ocen ($29 \text{ pesmi} \times 2 \text{ lestvici} \times 7 \text{ ocen} = 406$). Pogostost ocen za vsako pesem po lestvici *jezikovni izraz* (1, 2, 3) in po lestvici *besedilni svet* (A, B, C, D) prikazuje slika 1.



Slika 1: Prikaz porazdelitve ocen za posamezne novonastale pesmi⁸

⁸ Temnejša rdeča barva pomeni, da je bila določena ocena izbrana večkrat.

Da bi določili stopnjo strinjanja med umeščevalci, smo izračunali Krippendorffov alfa.⁹ Pri umeščanju po lestvici *jezikovni izraz* alfa znaša 0,775, kar je tik pod mejo 0,80, ki se uporablja kot prag za visoko zanesljivost (Krippendorff 2004: 241). To pomeni, da med umeščevalci obstaja precej visoka stopnja skladnosti, ne pa tolikšna, da bi na podlagi njihovih ocen izvedli povsem zanesljive sklepe. Za umeščanje po lestvici o skladnosti sporočila pa Krippendorffov alfa znaša 0,507.¹⁰ To pomeni, da med umeščevalci po lestvici *besedilni svet* obstaja zmerno strinjanje, ki ni naključno, vendar ni dovolj visoko, da bi lahko postavljali zanesljive sklepe.

Večja skladnost umeščevalcev glede jezikovnega izraza je bila pričakovana, saj je jezik fizično izražen in ga je v pesmi lažje kvantitativno opazovati, sporočilo pesmi pa je na drugi strani večkrat implicitno in ga je treba razbrati na podlagi celovitega razumevanja. Manjša skladnost umeščevalcev pri ocenjevanju navezovanja sporočila na izhodiščno pesem potrjuje, da kljub lestvici, s katero smo želeli opazovanje te kategorije objektivizirati, interpretacija zaradi narave literarnega dela ostaja subjektivna.¹¹

Predvidevamo, da je eden od razlogov za neoptimalno skladnost med umeščevalci tudi to, da jih nismo posebej usposabljali za umeščanje novonastalih pesmi po obeh lestvicah in zanje nismo pripravili npr. uvodnega srečanja, ki bi bilo namenjeno standardizaciji oz. umerjanju, temveč so lahko le sledili zapisanim navodilom. To pomeni, da so bili prepuščeni lastni interpretaciji, kako razumeti opisnike v lestvicah in so jih lahko razumeli manj usklajeno, kot bi jih sicer. Lestvice smo sicer oblikovali robustno in brez specifične terminologije za področje medbesedilnosti. Poleg morebitnega različnega razumevanja opisnikov pa je k dodeljevanju različnih ocen prispevalo, kot smo že opozorili, tudi dejstvo, da meje med posameznimi kategorijami niso določene z empirično izmerljivo količino pojava.

⁹ Uporabili smo kodo, dostopno na <https://github.com/pln-fing-udelar/fast-krippendorff>.

¹⁰ Za izračun smo ocene ordinalne lestvice *besedilni svet* spremenili v številčne, in sicer smo ocenili A in B, ki izražata pozitivno povezanost s sporočilom, prevedli v vrednosti 2 oz. 1, oceno C, ki izraža antitetičnost, v -2, oceno D, ki govori o nepovezanosti sporočila, pa smo pretvorili v 0.

¹¹ Razliko pri opazovanju jezikovnega izraza in sporočila je mogoče zaznati tudi v komentarjih, ki so jih umeščevalci zapisali na listih za umestitve: v 203 umeščanjih so v 17 primerih zapisani komentarji, povezani z jezikovnim izrazom, v 78 primerih pa komentarji, ki se navezujejo na vsebino pesmi.

Ko v nadaljevanju razpravljamo o navezovanju novonastalih pesmi na izhodiščno, se zavedamo teh omejitev in dopuščamo, da bi z drugačno skupino umeščevalcev in postopkom umeščanja lahko dosegli drugačne rezultate. Kljub neoptimalnemu koeficientu pa domnevamo, da dobljene ocene kažejo zadosti močan trend, na podlagi katerega lahko izpeljemo določene zaključke.

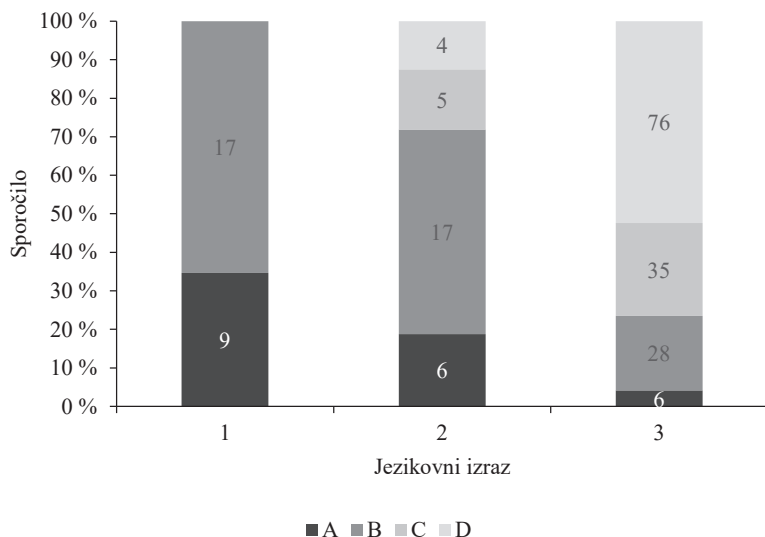
4.2.2 Ocene umeščevalcev in kvantitativna analiza navezovanja novonastalih pesmi na izhodiščno

Med 203 ocenami po lestvici *jezikovni izraz* je bila najpogostejše izbrana ocena 3, in sicer 145-krat (71,4 %), preostali oceni sta bili izbrani občutno manj pogosto: ocena 2 32-krat (15,8 %), ocena 1 pa 26-krat (12,8 %). Na lestvici *besedilni svet* je bila najpogostejše izbrana ocena D, in sicer 80-krat (39,4 %), sledile pa so ji ocene B (62-krat, 30,5 %), C (40-krat, 19,7 %) in A (21-krat, 10,3 %).

Če pogledamo vse možne kombinacije ocen po obeh lestvicah, ki so jih umeščevalci pripisali posamezni pesmi, lahko ugotovimo, da se je pojavilo 10 od 12 možnih kombinacij (tabela 1). Umanjkali sta 1C in 1D – če bi se taki kombinaciji pojavili, bi to pomenilo, da gre za pesem, ki jezikovno precej prevzema iz izhodiščne pesmi, je pa njeno sporočilo bodisi antitetično izhodiščni bodisi s sporočilom izhodiščne pesmi ni povezano – takšna kombinacija bi bila razumljivo malo verjetna. Da so posamezni umeščevalci pesmi, v katerih so zaznali več jezikovnih elementov izhodiščne pesmi, ocenili tudi kot bolj skladne s sporočilom z izhodiščno pesmijo, se nam potrdi tudi, če pogledamo deleže ocen za skladnost sporočila z izhodiščno pesmijo glede na večjo ali manjšo stopnjo prevzemanja na ravni jezikovnega izraza (graf 1).

Kombinacije ocen	Število	Kombinacije ocen	Število
1A	9	2D	4
1B	17	3A	6
2A	6	3B	28
2B	17	3C	35
2C	5	3D	76

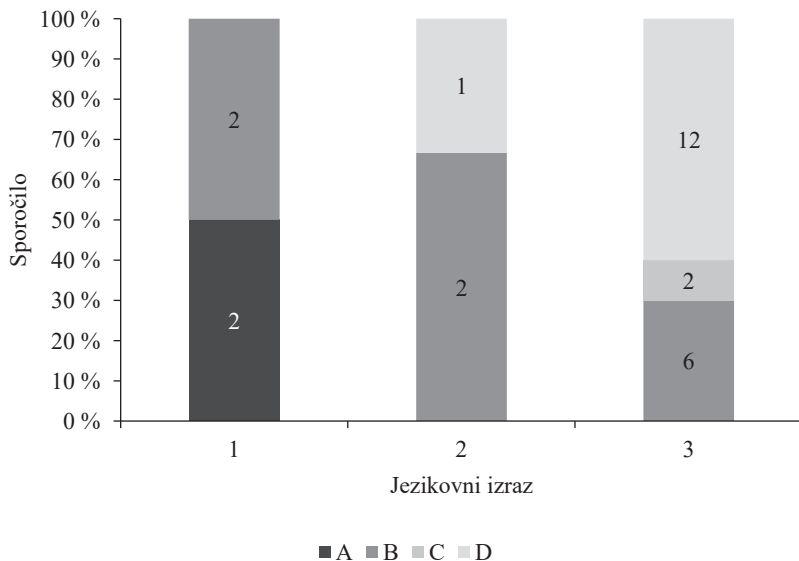
Tabela 1: Pojavitve vseh kombinacij ocen po obeh lestvicah (število ocenjevanih pesmi = 29, število ocen na pesem = 7)



Graf 1: Deleži in število vseh kombinacij ocen.

Za vsako novonastalo pesem smo nato iz dobljenih sedmih ocen po obeh lestvicah določili skupno oceno. Zaradi ordinalnih lestvic smo kot skupno oceno besedila za posamezno lestvico določili prevladujočo oceno, torej tisto, ki se pojavi najpogosteje. Zaradi manjše skladnosti med umeščevalci pri lestvici *besedilni svet* smo uvedli dodatni kriterij, da mora biti končna ocena izbrana z absolutno večino, tj. najmanj štirikrat. V nadaljevanju predstavljamo rezultate za 27 pesmi, pri katerih smo po teh merilih lahko določili prevladujočo oceno (v nadaljevanju jo imenujemo *skupna ocena*); za dve pesmi (ST-P, IK-B) skupne ocene na ta način ni bilo mogoče določiti.

Pregled skupnih ocen (graf 2) pokaže, da se le manjše število novonastalih pesmi na izhodiščno navezuje s prevzemanjem celih struktur (stolpec 1), velika večina besedil pa ne prevzema jezikovnih prvin izhodiščne pesmi (stolpec 3). Pesmi, ki prevzemajo jezikovni izraz (stolpec 1), so na ravni sporočila skladne ali delno skladne s sporočilom izhodiščne pesmi. Tiste novonastale pesmi, ki prevzemajo le dele stavčnih struktur ali posamezne besede iz pesmi *Iskanje* (stolpec 2), se sporočilno deloma skladajo z njo ali se od nje povsem odmikajo. Med pesmimi, ki se jezikovno ne sklicujejo na izhodiščno (stolpec 3), je več kot pol takih, pri katerih tudi sporočilo ni povezano z njo; tiste, katerih sporočilo pa je povezano z izhodiščno, pa sporočilo bodisi deloma prevzamejo bodisi pa so v sporočilu antitetične.



Graf 2: Deleži in število skupnih ocen.

Za 27 novonastalih pesmi, pri katerih smo lahko določili skupno oceno, smo izračunali korelacijo med ocenami jezikovnega izraza in besedilnega sveta.¹² Kendallov τ znaša 0,54 ($p = 0,003$), gre torej za statistično značilno zmerno monotono povezanost.

Potrdilo se je torej, da so besedila, ki v večji meri prevzemajo jezikovne elemente izhodiščne pesmi, tudi sporočilno skladnejša z izhodiščno pesmijo, z jezikovnim odmikanjem pa se v novonastalih pesmih kaže večja modifikacija sporočila izhodiščne pesmi. Jasno izražena antitetičnost sporočilu je mogoča, če se novonastala pesem jezikovno ne navezuje na izhodiščno.

4.2.3 Primeri novonastalih pesmi in kvalitativna analiza načinov navezovanja na izhodiščno pesem

V prejšnjem razdelku predstavljene podatke tukaj dopolnjujemo še s kvalitativnim pogledom: predstavimo splošne značilnosti novonastalih pesmi in primere njihovega medbesedilnega navezovanja na izhodiščno pesem. Pri

¹² Tudi tu smo za izračun lestvico *besedilni svet* pretvorili v številčno (gl. op. 9). Za izračun smo uporabili orodje Jamovi (verzija 2.4, <https://www.jamovi.org>).

tem izhajamo iz podrobnejše klasifikacije načinov medbesedilnega sklicevanja (Juvan 2000: 84–87), kot pa je bila opredeljena v robustneje zasnovanih lestvicah (priloga 2).

Ob oblikovni in motivno-tematski analizi se izrisujejo nekatere prevladujoče značilnosti novonastalih pesmi. Tako kot Ihanova pesem so skoraj vse pesmi, in sicer 21 od 29, enokitične in pisane v prostem verzu. V naslovih prevladujejo poimenovanja oseb (npr. *Smetar*, *Ta gospa*, *Predsednik vlade*) in ne glavni motiv ali tema kot v izhodiščni pesmi – takih je 13 pesmi, 10 pesmi pa je brez naslova. Morda je avtorje k omembi osebe v naslovih usmerilo tudi navodilo za pisanje (gl. nalogo 9 v prilogi 1). Velika večina pesmi (20) je pisanih v prvi glagolski osebi in ne v drugi kot Ihanova. Pogosto je – kot v izhodiščni pesmi – predstavljeno zaporedno in časovno zaključeno dogajanje, npr. dnevna rutina naslovne osebe. Iz izhodiščne pesmi sta ohranjena ključna motiva *istosti* in *iskanja*, drugačni pa so motivi, ki konkretizirajo življenje osebe v pesmi.

V nadaljevanju navajamo primere novonastalih pesmi, za katere so bile glede na ocene umeščevalcev ugotovljene štiri različne skupne ocene. Ob teh pesmih analiziramo načine medbesedilnega sklicevanja na Ihanovo pesem *Iskanje*.

Primer pesmi s skupno oceno 1A¹³

(koda pesmi AZ-V)

Vsak dan enaki dogodki, ne morem
pogledati v omaro in niti v hladilnik,
ker ga nimam, zato samo
prebrskam jutranji časopis in za vsak
slučaj pogledam v smetnjak,
nato hodim po mestu
in odpiram steklena vrata, tipam med
vrečkami starih oblek in med trapaki,
nazadnje pa se utrujem in se vrnim do mostu.
Odprem si že 6 steklenico piva in
zaspim in še vedno ne vem, kaj
pravzaprav tako vztrajno iščem

¹³ Pesmi so prepisane tako, kot so jih zapisali avtorji.

Pesem s kodo AZ-V je primer pesmi, ki jezikovno veliko prevzame iz izhodiščne pesmi, s tem pričakovano prevzame tudi velik del besedilnega sveta in se tudi glede sporočila ujame z Ihanovo pesmijo. Avtor skladno s pesniškim subjektom, ki ga je izbral – verjetno gre za brezdomca, ki ostane kot v Ihanovi pesmi nepoimenovan – zamenja ključne motive, npr. smetnjak, večino pa ohrani in jih prilagodi novi situaciji.

Primer pesmi s skupno oceno 2B

(koda pesmi AF-V)

Vsak dan enaki dogodki
 Še en dan v breztežnosti
 Brez vonja in brez težnosti
 Vstaneš in si ogledaš planet Zemljo z edinstvene perspektive
 In to je konec današnjih prednosti
 Ponovno prebereš isto knjigo
 In ponovno ješ isti obrok, pripravljen iz prahu
 V bazo poročaš o istih dogodkih kot prejšnji dan
 Ob koncu dneva opazuješ, kako se polovica planeta konča in druga polovica začne
 Pogrešaš

Na ravni jezikovnega izraza pesem s kodo AF-V razen citiranega prvega verza ne prevzema dobesedno, temveč posamezne besede iz izhodiščne pesmi nadomešča s sinonimnimi, npr. *pogledati* → *ogledati si*, *spet* → *ponovno*, *enak* → *isti*. Ne gre torej za prenos, temveč parafrazo (prim. Juvan 2000: 87). Poleg tega se s prevzemom veznika *in*, s katerim avtor ustvarja mnogovezje, ki je slogovno opazno tudi v Ihanovi pesmi, pojavi tudi reminiscenca na skladenjski ravni. Na tematsko-sporočilni ravni pesem z Ihanovo družijo ponovljivost in monotonost dogajanja. Ihanova pesem govori o nekakšni brezizhodni cikličnosti, v pesmi s kodo AF-V pa je prisotno zavedanje omejenosti in brezizhodnosti položaja (»In to je konec današnjih prednosti«), vendar subjekt za razliko od Ihanovega, ki smisel še išče, točno ve, kaj pogreša – zjutraj in zvečer gleda Zemljo, kamor bi se verjetno rad vrnil –, zato lahko rečemo, da gre za modifikacijo sporočila izhodiščne pesmi.

Primer pesmi s skupno oceno 3C

(koda pesmi MG-V)

V razredu, z umom pozoren,
študent, ki išče odgovor
od jutra do večera
znanje je moja edina zahteva.
Učim se, raziskujem, nikoli ne
ustavim se,
sem študent, vedno v gibanju

V knjigah najdem svoje zaklade
odkrivam svetove in nove barve,
vsaka naloga je pravi izziv
učenje je navdušujoče in živ

Za pesem s kodo MG-V so se umeščevalci strinjali, da na površinski, citatni ravni ne prevzema jezikovnih elementov izhodiščne pesmi. Prevzame pa enega ključnih glagolov *iskati*. Izhodiščni pesmi je na vsebinski ravni podoben uporabljeni časovni okvir, ki se začneja z jutrom. Nemirnost oz. neprestano gibanje lirskega subjekta, ki je v Ihanovi pesmi med drugim izraženo z glagoli *oditi*, *hoditi*, *vrniti se*, avtor pesmi s kodo MG-V celo eksplicitno izrazi »nikoli ne / ustavim se, [...] vedno v gibanju«. Pesem je vsebinsko dvodelna: nasprotje misli o iskanju, izraženi v prvi kitici, ki pesem povezuje z Ihanovo, se pojavi v drugi afirmativni kitici, v kateri je iskanje izpolnjeno in smisel dosežen. V tem se pesem s kodo MG-V od izhodiščne pesmi glede sporočila bistveno razlikuje oz. je glede na njega antitetična.

Primer pesmi s skupno oceno 3D

(koda pesmi EB-N)

Nič ni hujšega kot poletje
vročina ki me suši mi nič ne
pusti delati, čutim kapljice
ki me tečejo po telesu.
Sonce je tako močno, da zunaj vse
posuši.
Samo želim biti doma s klimo, televizijo
in frišna sadja.

Pesem s kodo EB-N je vseh sedem umeščevalcev skladno ocenilo kot pesem, ki se niti jezikovno niti sporočilno ne navezuje na Ihanovo *Iskanje*. Pa vendar je – ob upoštevanju še drugih načinov medbesedilnega sklicevanja (poleg izpostavljenih v lestvicah) – v pesmi mogoče najti motivno-tematsko navezovanje na izhodiščno pesem. V središču pesmi je namreč ena oseba, ki se znajde v neugodni situaciji, prisotna je želja po spremembi. Avtor z motivi predmetov, ki jih uporabljamo v stanovanju (klima, televizija), oblikuje podoben prostor kot v izhodiščni pesmi. V tej situacijski in motivni aluziji lahko vidimo povezavo z besedilnim svetom Ihanove pesmi.

5 Sklep

Razmislek o branju poezije v tujem jeziku smo v prispevku povezali z ustvarjalnim pisanjem kot izražanjem lastnega odziva na prebrano pesem. Odziv smo proučevali s pomočjo navezav na izhodiščno pesem, in sicer z opazovanjem sklicevanja na ravni jezikovnega izraza in ravni besedilnega sveta. Medbesedilne navezave smo v novonastalih pesmih analizirali zato, ker gre pri njih po definiciji za »reakcijo« na že obstoječe besedilo. Predpostavljamo, da pojavitev navezave na izhodiščno pesem pomeni odziv na obravnavano pesem.

Z umeščanjem po lestvicah *jezikovni izraz: strukture, besede in besedilni svet: sporočilo* smo ugotovili, da se večina novonastalih pesmi ali jezikovno ali sporočilno navezuje na izhodiščno. Za 12 pesmi (44 %) pa je skupna ocena umeščevalcev pokazala, da se v teh dveh vidikih ne sklicujejo na pesem *Iskanje*. Podrobnejša kvalitativna analiza, ki je omogočila natančnejši pregled medbesedilnega sklicevanja, kot sta ga predvideli robustno zasnovani lestvici, pa je pokazala, da se medbesedilne navezave pojavljajo tudi v teh pesmih. So pa te navezave bolj aluzivne, na ravni posameznih motivnih drobcev, situacije, notranje zgradbe ipd. V ustvarjalnem pisanju je torej mogoče zaznati vsaj odmev prebranega. V ustvarjalnih besedilih učenci lahko dokazljivo pokažejo svoj odziv na izhodiščno pesem. Najverjetneje pa do takega odziva pride le, če so pisci/učenci pred pisanjem deležni vodene obravnave (npr. po predstavljenem trifaznem modelu), ki jim omogoča poglobljeno branje oz. razumevanje pesmi. Poleg tega smo za 27 pesmi z določeno skupno oceno ugotovili, da z večjim navezovanjem na ravni jezikovnega izraza pride tudi do večje skladnosti izhodiščne in novonastale pesmi na ravni sporočila.

Ker skladnost umeščevalcev pri prepoznavanju navezav novonastalih pesmi na izhodiščno ni dosegla želene vrednosti (nizek Krippenderffov alfa), omenjeni zaključki nakazujejo verjetne trende, ki bi jih bilo treba potrditi z novo raziskavo. Vanjo bi bilo smiselno vključiti večje število izhodiščnih in novonastalih pesmi, poleg tega pa za umeščevalce pred umeščanjem pripraviti dodatno umerjanje in usposabljanje za branje lestvic. Morda bi lahko uvedli tudi več lestvic, v katerih bi podrobneje opazovali elemente besedilnega sveta, npr. motivne, tematske, slogovne ipd. navezave. Raziskovalno metodologijo bi bilo treba nadgraditi tudi z intervjuji s pisci o procesu pisanja pesmi; v pričujoči raziskavi smo namreč medbesedilne navezave na izhodiščno pesem sicer lahko odkrivali, nismo pa mogli ugotoviti, v kolikšni meri, če sploh, so bile te namerne.

Sklenemo lahko, da prebrana (in obravnavana) pesem spremeni *horizont pisanja*, če skladno z obravnavano tematiko prilagodimo Jaussov termin *horizont pričakovanj* (1982), ki govori o predstavah, védenju, izkušnjah ipd., s katerimi se lotevamo razumevanja literarnega besedila. V našem primeru lahko trdimo, da izhodiščna pesem predstavlja dodatno literarno izkušnjo, ki zavedno ali nezavedno vpliva tudi na ustvarjalno pisanje. Tudi za novonastale pesmi, v katerih so navezave na izhodiščno pesem manj očitne, lahko na podlagi teh navezav pokažemo, da so se pisci s pesmijo srečali, s tem pa se je spremenil njihov horizont pisanja, tj. izhodišče pisanja.

Vir

Ihan, A. (2004). *Salsa*. Mladinska knjiga.

Literatura

Blažič, M. (2000). *Vloga in pomen ustvarjalnega pisanja pri pouku književnosti v osnovni šoli* [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani.

Blažič, M. M. (2003). Ustvarjalno pisanje pri pouku književnosti. V B. Krakar Vogel (ur.), *Slovenski jezik, literatura in kultura v izobraževanju* (39. SSJLK, str. 237–250). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

- Broekkamp, H., Janssen, T. in Van den Bergh, H. (2009). Is there a relationship between literature reading and creative writing? *Journal of Creative Behavior*, 43(4), 281–297. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2009.tb01319.x>
- Eniko, M. in Klemen, M. (2026). Kovičev Južni otok kot izhodišče za medkulturno in medbesedilno branje: obravnave pesmi pri pouku slovenščine kot prvega in drugega ali tujega jezika. V V. Mikolič, D. Košir in M. Rolih (ur.), *Jeziki sožitja, jeziki konflikta* (str. 367–384). Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS. <https://doi.org/10.35469/978-961-7276-12-1>
- Eniko, M., Klemen, M. in Vollmaier Lubej, J. (2022). Literarna besedila pri poučevanju slovenščine kot drugega in tujega jezika: model obravnave poezije. V N. Pirih Svetina in I. Ferbežar (ur.), *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik* (Obdobja 41, str. 299–317). Založba Univerze v Ljubljani. <http://dx.doi.org/10.4312/Obdobja.41.79-88>
- Grosman, M. (1974). Branje pesmi v tujem jeziku. *Jezik in slovstvo*, 20(2–3), 60–66.
- Grosman, M. (2004). Ali je književnost pri pouku slovenščine kot tujega jezika lahko zanimiva? *Jezik in slovstvo*, 49(3–4), 123–132. <https://doi.org/10.4312/jis.49.3-4.123-132>
- Hanauer, D. I. (2012). Meaningful literacy: Writing poetry in the language classroom. *Language Teaching*, 45(1), 105–115. <https://doi.org/10.1017/S0261444810000522>
- Holmes, V. L. in Moulton, M. R. (2001). *Writing simple poems: Pattern poetry for language acquisition*. Cambridge University Press.
- Jauss, H. R. (1982). *Toward an aesthetic of reception*. University of Minnesota Press.
- Juvan, M. (2000). *Vezi besedila*. Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Klemen, M. (2022). Obravnava klasičnih literarnih besedil pri pouku slovenščine kot tujega jezika: na primeru besedil Ivana Cankarja. *Jezik in slovstvo*, 67(4), 3–15. <https://doi.org/10.4312/jis.67.4.3-15>
- Kos, J. idr. (2009). *Literatura: leksikon*. Cankarjeva založba.
- Krakar Vogel, B. (1997). Književno besedilo v lektoratu slovenščine za tujce. V M. Bešter (ur.), *Skripta 1. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika* (str. 35–51). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
- Krakar Vogel, B. (2004). *Poglavja iz didaktike književnosti*. DZS.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (2. izd.). Sage.
- Kum, E. (2025). Ustvarjalno pisanje pri komunikativnem jezikovnem pouku za učence slovenščine kot drugega ali tujega jezika. V M. Dudás (ur.), *11th*

Conference for Young Slavists in Budapest (str. 111–118). Department of Slavic Philology, Faculty of Humanities, Eötvös Lorand University.

Maley, A. (2012). Literature in language teaching. V L. Alsagoff, S. Lee McKay, G. Hu in W. A. Renandya (ur.), *Principles and Practices for Teaching English as an International Language* (str. 299–317). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203819159>

Maley, A. (2015). Overview: Creativity – the what, the why and the how. V A. Maley in N. Peachey (ur.), *Creativity in the English language classroom* (str. 6–13). British Council.

Novak Popov, I. (1998). Pouk književnosti v lektoratu slovenščine. V M. Bešter (ur.), *Skripta 2. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika* (str. 35–51). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Pezdirč Bartol, M. (1998). Umetnostna besedila pri pouku slovenščine kot drugega/tujega jezika. *Jezik in slovstvo*, 43(5), 211–226.

Pezdirč Bartol, M. (1999). Ustvarjalne metode pri obravnavi pesmi, proze in drame pri pouku slovenščine kot tujega jezika. V M. Bešter (ur.), *Skripta 3. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Filozofski fakulteti.

Pezdirč Bartol, M. (2003). *Literarna sestavljanka: umetnostna besedila na tečaju slovenščine: priročnik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. DZS.

Sodelavke in sodelavci Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik. (2023). *Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Letno poročilo*. Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik.

Svet Evrope. (2011). *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje* (Kovačič, I., prev.). Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf>

Svet Evrope. (2023). *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje – dodatek* (Zužič Žerjal, B., Pavlič, M., Ferbežar, I., Kranjc, S. in Skela, J., prev., Kač, L., ur.). Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <https://www.zrss.si/pdf/SEJO.pdf>

Vrbinc, M. (1994). Književna besedila pri pouku slovenščine kot drugega jezika. *Jezik in slovstvo*, 39(6), 259–261.

Žbogar, A. (2007). *Kratka zgodba v literarni vedi in šolski praksi*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Priloga 1

1. **Napišite 10 stvari, ki jih delate vsak dan. Predstavite jih sošolcem in sošolkam.**

[...]

4. **Povežite levi in desni stolpec, da nastanejo smiselne besedne zveze. Možnih je več rešitev.**

pogledaš

domov

prebrskaš

jutranji časopis

odpreš

po mestu

odideš

v avto

[...]

[...]

5. **Sestavite pesem. Primerjajte jo z izvirnikom.**
6. **Razmislite in odgovorite.**
 - Kdo je oseba v pesmi?
 - Ali živi sama? Ali ima družino?
 - [...]
7. **Katera slika po vašem mnenju najbolj ponazarja pesem? Zakaj?**

[slike]

[...]

9. **Napišite, kakšno pesem bi napisali: predsednik vlade, brezdomec, študent, mama ...**

Priloga 2

Navodila

Preberi pesem *Iskanje* Alojza Ihana.

Na vsakem naslednjem listu je napisana ena pesem, ki jo je napisal učenec slovenščine kot drugega ali tujega jezika.

Preberi pesem, ki jo je napisal učenec. Primerjaj jo z Ihanovo pesmijo *Iskanje*.

Poglej tabelo *Sklicevanje na pesem Iskanje Alojza Ihana* in se odloči, v katero kategorijo spada glede na:

- *Jezikovni izraz: strukture, besede in*
- *Besedilni svet: sporočilo.*

Pri obeh postavkah se odloči samo za eno možnost, npr. 1B, in ne dajaj vmesnih ocen.

Ob branju si lahko delaš zapiske, podčrtuješ ali kako drugače označuješ besedila. Če želiš, lahko ob posamezni pesmi napišeš komentar.

Izhodiščna pesem

Alojz Ihan

Iskanje

Vsak dan enaki dogodki; pogledaš v
omaro in nato v hladilnik; prebrskaš
jutranji časopis in za vsak slučaj
odpreš še mesno konzervo, odideš v garažo
in zlezeš v avtomobil. Nato hodiš po mestu
in odpiraš steklena vrata, tipaš med
vrečkami sadnih koncentratov in med
tetrapaki, nazadnje pa se utrujen vrneš
domov in spet pregleduješ omare, sobe,
hladilnik, in celo ko iz radovednosti
odpreš že tretjo steklenico piva, še
vedno ne veš, kaj pravzaprav tako vztrajno
iščeš.

VZ-E

Eno barvasto življenje

Potikovalec z barvami se zbudi ob zori
in že začne razmišlati o novih vzorcih
in barbanih kombinacijah.

S svojimi čopiči v roki se posveti ustvarjanju
čudovitih slik očem in duši

Vsak dotik čopiča odnaša dolgoletne veščine
in kreativnost na platno

Prenese svoje najgloblje občutke
in misli v vsako potezo, razkriva svojo
zgodbo in vpliva na čustva gledalca.

Osredotočen in predan, pintor odide
iz svojega ateljeja s ponosom v srcu, vedoč da
je pustil svoj pečat na svetu umetnosti

Sklicevanje na pesem *Iskanje* Alojza Ihana

Jezikovni izraz: strukture, besede	
1	V učenčevi pesmi se pojavljajo dobesedni ali le malenkost preoblikovani citati (cele stavčne strukture, besedne zveze) iz pesmi <i>Iskanje</i> .
2	V učenčevi pesmi se pojavljajo posamezni deli stavčnih struktur ali posamezne besede iz pesmi <i>Iskanje</i> .
3	Učenčeva pesem ne prevzema jezikovnih elementov iz pesmi <i>Iskanje</i> .

Besedilni svet: sporočilo	
A	Sporočilo učenčeve pesmi je skladno s sporočilom pesmi <i>Iskanje</i> (iskanje smisla, ponovljivost, rutinskost, izoliranost, anonimnost v množici, neopaženost, izgubljenost ...), pri čemer ni nujno, da so izraženi vsi sporočilni poudarki.
B	Sporočilo učenčeve pesmi je povezano s sporočilom pesmi <i>Iskanje</i> , vendar je preoblikovano, in sicer del sporočila v učenčevi pesmi ostaja skladen s sporočilom pesmi <i>Iskanje</i> , del pa se od njega odmika.
C	Sporočilo učenčeve pesmi je povezano s sporočilom pesmi <i>Iskanje</i> , vendar je sporočilu pesmi <i>Iskanje</i> nasprotno (antitetično).
D	Sporočilo učenčeve pesmi ni povezano s sporočilom pesmi <i>Iskanje</i> .

Komentar	

Lidija Arizankovskaⁱ, Maja Đukanovićⁱⁱ, Barbara Hanušⁱⁱⁱ,
Klemen Lah^{iv}, Željko Marković^v, Mojca Nidorfer^{vi}, Pavel
Ocepek^{vii}, Anita Peti Stantić^{viii}

Slovenistike v južnoslovanskem prostoru

V prispevku bodo predstavljene slovenistike, ki delujejo na univerzah v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Severni Makedoniji, skupaj osem, njihov položaj pa bomo primerjali tudi s stanjem v 80. letih, kot ga je v jubilejni številki *Jezika in slovstva* opisal Ivan Cesar (1985). Avtorji prispevka so učitelji, profesorji in lektorji na slovenistikah, ki v svojih besedilih 40 let kasneje prav tako izpostavljajo pomembno vlogo univerzitetnih slovenistik pri poglobljanju znanja slovenskega jezika in kulture, raziskovanju ter krepitevi medkulturnih, akademskih in družbenih vezi na univerzah in v državah, kjer delajo. Študijske smeri slovenščine, številne diplomske, magistrske naloge in doktorske disertacije, prevodi del slovenske književnosti, skupne znanstvene konference in kulturni projekti, zborniki, monografije ter drugi prispevki pričajo o veliko opravljenega dela od 80. let naprej, hkrati pa tudi o neizmernem potencialu za sodelovanje v prihodnje.

Ključne besede: južnoslovanski prostor, slovenistika, univerza, slovenščina

- ⁱ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“; lidija.arizankovska@ff.ukim.edu.mk; <https://orcid.org/0000-0002-3234-9210>
- ⁱⁱ Универзитет у Београду, Филолошки факултет; maja.djukanovic@fil.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0001-7844-0151>
- ⁱⁱⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; barbara.hanus@ff.uni-lj.si
- ^{iv} Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; klemen.lah@ff.uni-lj.si
- ^v Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет; zemar@uns.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-1455-7446>
- ^{vi} Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; mojca.nidorfer@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0009-0000-4842-6156>
- ^{vii} Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; pavel.ocepek@ff.uni-lj.si
- ^{viii} Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet; anita.peti-stantic@ffzg.unizg.hr; <https://orcid.org/0000-0001-5650-5719>

Slovene Studies in the South Slavic Region

This article presents Slovene studies programmes at universities in Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, and North Macedonia, looking at eight institutions altogether, and compares their status with the situation in the 1980s, as described by Ivan Cesar in the anniversary issue of *Jezik in slovstvo* (Cesar 1985). Working 40 years later, the authors – university lecturers, professors, and lectors – emphasize an important role of these academic programmes in advancing the study of the Slovenian language and culture within their respective national contexts. They highlight the significance of work done in fostering scholarly research and in strengthening intercultural, academic, and societal ties. The results of the past work that include degree studies, diploma degrees, doctoral dissertations, translations of Slovene literary works, joint academic conferences and cultural projects, proceedings, monographs, and other scholarly outputs, attests to the substantial achievements since the 1980s, and the enduring potential to continue with the collaboration in the future.

Keywords: South Slavic region, Slovene studies, university, Slovene

1 Uvod

Slovenistike v južnoslovanskem prostoru delujejo na univerzah Sloveniji bližnjih držav, katerih večinski, državni jeziki spadajo v južnoslovansko jezikovno skupino: v sosednji Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Severni Makedoniji.¹ Obenem gre za države, ki so bile v preteklosti del več skupnih državnih tvorb² in imele skupno zgodovino vsaj od konca prve svetovne vojne, njihovi jeziki pa so si po nastanku in razvoju najbližji ali zelo blizu. Ivan Cesar³ je v jubilejni številki *Jezika in slovstva* (Cesar 1985) predstavil stanje slovenistike na jugoslovanskih univerzah v 80. letih

¹ V južnoslovanski prostor sodi tudi Bolgarija, kjer na Univerzi v Sofiji izvajajo več obveznoizbirnih oziroma izbirnih predmetov slovenistike, vendar je v tem prispevku ne bomo posebej obravnavali zaradi drugačnega, samostojnega nastanka in razvoja.

² Od sredine 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne del Avstro-Ogrske, po njej in do druge svetovne vojne povezane najprej v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, kmalu nato Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter v Kraljevino Jugoslavijo.

³ Hrvaški literarni zgodovinar, slovenist, profesor na Filozofski fakulteti v Zagrebu, urednik, prevajalec, politik (1936–1993).

prejšnjega stoletja, »tistih, katerih predstavniki so se udeležili zborovanja slovenistov, ki poučujejo na jugoslovanskih univerzah«,⁴ posebej zagrebske, kjer je delal (Cesar 1985: 249):

Slovenski jezik se nikjer ne predava drugače kot samo v obliki lektorata. Danes je predavanje slovenskega jezika kot posebne študijske skupine mogoče samo v Beogradu [...] slovenska književnost je prisotna na vseh jugoslovanskih univerzah kot ena jugoslovanskih književnosti [...] V Zagrebu, Beogradu in še na nekaterih drugih univerzitetnih katedrah je možen dodiplomski študij slovenske književnosti, podiplomskega študija iz slovenskega jezika pa ni nikjer [...] slovenščina je v vseh programih eden izmed diplomskih izpitov za pridobitev diplome profesorja jugoslovanskih jezikov in književnosti. Študentje lahko pišejo diplomu in seminarsko nalogo iz slovenske književnosti [...] V študiju, dolgem osem semestrov, predavajo učitelji slovensko književnost *tri* semestre[.]

pri čemer omeni Beograd, Sarajevo, Skopje in Zagreb (Cesar 1985: 250).

Razpravo o položaju slovenistik zaključí z oceno:

slovenistika danes osvaja jugoslovanska slavistična središča. Moč kvalitetne provokativne slovenske književnosti je pritegnila številne znanstvenike. Dokaz za to je dejstvo, da so danes učitelji slovenske književnosti na jugoslovanskih univerzah večinoma Neslovenci (razen dveh). Samo še lektorati so v rokah Slovencev ali tistih, ki so končali študij v Sloveniji. (Cesar 1985: 255.)

40 let kasneje, v času katerih je prišlo do obsežnih družbenih sprememb, je stanje precej drugačno, kot bo razvidno iz prispevkov posameznih slovenistik in tudi že prej objavljenih prispevkov (Arizankovska 1999, 2014, 2019; Đukanović 1999, 2019; Marković 1999; Nidorfer Šiškovič idr. 2019; Ocepek 2019, 2020). Slovenistike so se v sedaj samostojnih državah, nastalih iz republik nekdanje Jugoslavije, močno razvile, akademski

⁴ »Zborovanje sta organizirala Društvo slovenskih pisateljev in Univerza v Mariboru 5. in 6. aprila 1984 v Mariboru. Temu zborovanju so prisostvovali slovenisti z naslednjih univerz: Zagreb, Osijek, Zadar, Rijeka, Beograd, Sarajevo, Priština in Nikšić.« (Cesar 1985: 249.)

stiki in sodelovanje pa so se okrepili. Na osrednjih univerzah: v Zagrebu na Hrvaškem, Skopju v Severni Makedoniji in Beogradu v Srbiji izvajajo akreditirane slovenistične študijske smeri na dodiplomskem in podiplomskem študiju, na univerzah na Reki, v Zadru, Sarajevu, Banjaluki in Novem Sadu pa obvezne izbirne predmete slovenske književnosti, jezika in kulture ter lektorate za študente jezikovnih in drugih oddelkov, študente posameznih fakultet oziroma celotne univerze. Zanimanje za slovenščino je na vseh omenjenih slovenistikah veliko, kot kažejo izračuni povprečja števila študentov, ki so bili v zadnjih petih letih letno vpisani na študij, lektorat ali druge slovenistične predmete: Banjaluka 12 študentov, Beograd 451, Novi Sad 28, Reka 61, Sarajevo 82, Skopje 19, Zadar 22 in Zagreb 70 študentov (Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik 2021–2025). Na osmih univerzah v južnoslovanskem prostoru slovenistične vsebine trenutno predava 15 habilitiranih učiteljev ter pet učiteljev lektorjev, napotenih iz Slovenije, s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (UL FF). V slovenistične predmete je letno vpisanih več kot 700 študentov in študentk, najbolj obiskan predmet je Uvod v slovensko kulturo na Filološki fakulteti v Beogradu, ki ga vsako leto vpiše 300 študentov in študentk (podatki iz letnih poročil slovenistik 2024).

Slovenistike na univerzah v južnoslovanskem prostoru spadajo med najstarejše slovenistike po začetku delovanja (Zagreb 1874, Beograd 1906), in tudi med najmlajše (Banjaluka 2018, Reka 2019), ustanovitev zlasti zadnjih dveh je močno povezana s slovensko skupnostjo v obeh mestih (Nidorfer Šiškovič idr. 2019).

Vse od 60. let 20. stoletja za sodelovanje s slovenistikami in podporo pri njihovem razvoju skrbi Filozofska fakulteta, v sodelovanju z rektoratom Univerze v Ljubljani in državno oziroma republiško finančno podporo. Posebno komisijo za mednarodno sodelovanje, od 70. let naprej imenovano Komisija za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah, so vodili profesorji s slovenistike, najdlje dr. Jože Toporišič. S slovenistikami po svetu je intenzivno sodeloval in med drugim v začetku 90. let izvajal večmesečno strokovno usposabljanje za bodoče sloveniste, med drugim na univerzah v Beogradu, Osijeku in Skopju, ki sta se ga udeležili tudi danes redni profesorici v Beogradu, dr. Maja Đukanović, in Skopju, dr. Lidija Arizankovska. Od 90. let naprej se je organiziranost in strokovna podpora slovenistikam na univerzah po svetu še okrepila v okviru programa,

preimenovanega v Slovenščina na tujih univerzah (STU), ki slovenistike tudi močno povezuje. V organizaciji Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ) je bilo v sodelovanju z več kot 50 slovenistikami od leta 2004 do 2019 izvedenih enajst celoletnih prevajalskih, literarnih, jezikovnih in filmskih projektov *Svetovni dnevi*, številna gradiva, ki so nastala v okviru projektov, pa se uporabljajo pri poučevanju in v obštudijskih projektih. Vsako leto se študentje in tudi učitelji s slovenistik udeležujejo dvotedenskega Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (SSJLK), ki ga od leta 1965 pripravlja CSDTJ in Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Tako kot je raznolikih osem obravnavanih slovenistik, so tudi prispevki o njih specifični, z več uporabljenimi metodami analize in pristopov h gradivu, saj so poleg aktualnih razmer pri starejših slovenistikah podani pregledna zgodovina in rezultati, pri mlajših pa so se avtorji osredotočili na začetek delovanja.

2 Slovenistika na Univerzi v Zagrebu

Študij slovenskega jezika in književnosti v Zagrebu je del Študija južnoslovanskih jezikov in književnosti, ki ima bogato tradicijo raziskovanja in poučevanja južnoslovanske problematike na Univerzi v Zagrebu in je danes edini študij v Republiki Hrvaški, ki zajema celotno južnoslovansko področje z možnostjo študija vseh njegovih jezikov in književnosti. Tako študenti na Oddelku za južnoslovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu poleg slovenščine študirajo tudi bolgarščino, makedonščino in srbščino z njihovimi književnostmi, ukvarjajo pa se tudi s primerjalnimi in medkulturnimi temami ter sodelujejo v številnih bilateralnih izmenjavah in znanstvenih ter strokovnih projektih.

Programska zasnova študija temelji na dvojezični ali trojezični ter večkulturni osnovi in je utemeljena na sorodnosti jezikovne, književne in kulturne izkušnje, v skladu s srednjeevropskimi in zahodnimi tradicijami. Izhajajoč iz jezikovne bližine ter številnih kulturnih in družbenih povezav, ima študij južnoslovanskih jezikov in književnosti kot svoje problemsko težišče sosednji kulturni prostor – najneposrednejši kontekst matične hrvaške kulture. V tem smislu zajema ključna vprašanja o odnosih sorodnih

jezikov, književnosti in kultur ter zagotavlja temelje za poglobljeno razumevanje lastne kulture, njenega medkulturnega konteksta in izmenjav. Tako zasnovana programska osnova študija deluje od njegove osamosvojitve v študijskem letu 1998/99, vendar tradicija raziskovanja problematike južnoslovanskih jezikov in književnosti sega še v čas ustanovitve modernega univerzitetnega študija in Modroslovne fakultete leta 1874 v okviru Katedre za slovansko filologijo, leto kasneje pa v sklopu Katedre za hrvaški ali srbski jezik in književnost.

Prva predavanja iz zgodovine slovenske književnosti so bila izvedena leta 1880, ko je dr. Fran Celestin, ki je v okviru predavanj iz drugih slovanskih jezikov občasno predaval tudi o slovenščini, študentom predstavil Franceta Prešerna. Zatem so bili med vidnimi profesorji slovenistike dr. Fran Ilešič, od leta 1919 prvi habilitirani profesor za slovenski jezik in književnost, ter zaslužni profesor dr. Fran Petrè, ki je večinoma izvajal pouk iz slovenske književnosti. Krajši čas sta slovensko književnost predavala dr. Jože Pogačnik in dr. Krešimir Nemec, več let pa sta delovala dr. Aleksandar Šljivaric in dr. Ivan Cesar. Značilni za njuno pedagoško in znanstveno delo so pregledi in izbrana poglavja iz zgodovine slovenske književnosti ter problemski seminarji o posameznih piscih, zlasti iz novejše in sodobne slovenske književnosti. V novem študiju slavistike, od leta 1996, je seminarje in predavanja iz slovenske književnosti prevzel dr. Zvonko Kovač, zgodovinar južnoslovanskih književnosti, ki se v svojih raziskavah posebej posveča problemom interpretacije književnosti in metodologiji južnoslovanske primerjalne in medkulturne literarne zgodovine. Od študijskega leta 2005/06 predavanja in seminarje o novejši in sodobni slovenski književnosti izvaja dr. Ivana Latković, pri čemer posebno pozornost namenja južnoslovanskemu in splošno primerjalnemu kontekstu. V poučevanje predmetov iz slovenske književnosti se je leta 2021 vključil tudi dr. Franko Burolo. Slovenščina se na Filozofski fakulteti predava neprekinjeno že več desetletij – sprva na ravni lektorata v okviru slavistike (lektorji so bili znani jezikoslovci, npr. Jože Toporišič), od leta 1974 pa je kot stalna lektorica za slovenski jezik delala Milojka Jakomin. Od študijskega leta 1999/2000 je jezikoslovne in jezikovne predmete prevzela dr. Anita Peti-Stantić, s poučkom na slovenski slovnici, primerjalnem južnoslovanskem jezikoslovju in sodobnem kognitivnem pristopu k jezikovnim strukturam. Od leta 2011 pri izvajanju jezikovnih in jezikoslovnih predmetov, tako slovenističnih kot primerjalnih, na Oddelku sodeluje dr. Jelena Tušek. Od leta 2000 so

v poučevanje slovenščine vključene tudi pogodbeno zaposlene lektorice, napotene v Zagreb iz Slovenije, s strani UL FF: Mateja Tirgušek, Andreja Ponikvar, Ivana Petric Lasnik, mag. Laura Fekonja Fonteyn, mag. Marjeta Klinar, in od začetka leta 2018 pa do danes Simona Gotal.

Številna sodelovanja, vzpostavljena na osebni in institucionalni ravni – tako s kolegi iz Ljubljane, Maribora, Nove Gorice in drugih krajev v Sloveniji kot tudi s predstavniki in pripadniki slovenske manjšine v Zagrebu ter z Veleposlaništvom Republike Slovenije na Hrvaškem – skupaj s prevodi knjig vseh relevantnih sodobnih slovenskih avtorjev v hrvaščino izpod peresa profesorjev z Oddelka, dodatno bogatijo medsebojno razumevanje ter vključevanje slovenske kulture v hrvaški javni prostor in obratno.

3 Slovenistika na Univerzi v Zadru

Na Filozofski fakulteti Univerze v Zadru ima lektorat slovenskega jezika dolgo tradicijo, saj deluje neprekinjeno od leta 1957. V tem času se je zvrstilo več lektorjev, uglednih jezikoslovcev in literarnih zgodovinarjev, ki so vsi pustili pečat tako s svojim študijskim kot kulturnim delovanjem in povezovanjem. Lektorsko pot je prvi utrl dr. Janez Rotar, ki je bil lektor od leta 1957, od leta 1961 do 1964 pa predavatelj slovenskega jezika in književnosti. Nasledil ga je dr. Štefan Barbarič, ki je slovenski jezik in književnost v Zadru predaval od leta 1965 do 1972. Po dveletnem premoru, med katerim je kot gostujoči profesor predaval dr. Fran Petre s Filozofske fakultete v Zagrebu, je slovensko književnost prevzel dr. Zoltan Jan, tedaj še kot asistent, in jo predaval od leta 1974 do 1976. V Zadru je pozornost namenjal literarnim in kulturnim slovensko-hrvaškim stikom – mdr. je o tem pisal članke za *Zadrsko revijo* (1975–76). V času, ko so slovensko književnost poučevali dr. Fran Petre, dr. Zoltan Jan in dr. Lojze Krakar (tj. od 1974 do 1978), je Anamarija Kobal - Bajlo predavala slovenski jezik. Dr. Lojze Krakar je slovenski jezik in književnost predaval od 1976. do 1982., ko se je upokojil, od leta 1982 do 1991 pa je v Zadru poučeval kot gostujoči profesor. V tem času je občasno odsotnost dr. Krakarja nadomeščal dr. Niko Jež, in sicer med letoma 1985 in 1989. Dr. Ante Murn je bil predavatelj slovenske književnosti in jezika od 1991 do 2005, ko se je upokojil. Od 2005 do 2008 je delal kot zunanji sodelavec. Od leta 2008 slovenski jezik predava dr. Klemen Lah, ki poleg predavanj pozornost

namenja slovenskemu kulturnemu utripu: vsako leto je organiziran slovenski filmski večer in predstavitev slovenske kinematografije, na seminarjih je pogosta gostja Darja Jusup, predsednica slovenskega kulturnega društva Lipa, ki predstavi delovanje Slovencev v severni Dalmaciji, občasno lektorat obiščejo tudi gostujoči profesorji iz Slovenije. Zanimanje za slovenščino kot izbirni predmet je stalno – predvsem med študenti kroatistike, slovenščino pa pogosto izberejo tudi študentje drugih smeri zaradi interesa delati v turizmu, prevajati ali študirati v Sloveniji.

4 Lektorat slovenskega jezika na Filozofski fakulteti na Reki

Lektorat slovenskega jezika na Filozofski fakulteti (FF) na Reki je tretja in tudi najmlajša slovenistika na Hrvaškem, saj je začela delovati v letu 2019. Idejo o ustanovitvi je podala dopisna novinarka Radia Slovenija Marjana Mirković: v pogovoru z dr. Smiljano Knez, tedanjo veleposlanico RS na Hrvaškem, o jezikovni problematiki in poučevanju slovenščine je izrazila tudi željo po ustanovitvi slovenskega lektorata na Reki. Uradni dogovor o ustanovitvi lektorata za slovenski jezik sta 23. marca 2018 na Univerzi na Reki podpisala dr. Igor Papič, rektor UL, in dr. Snježana Prijić Samaržija, rektorica Univerze na Reki. 24. oktobra je sledilo uradno odprtje lektorata z okroglo mizo o temi *Jezik – manjšina – kultura*, na kateri so sodelovali: dr. Mojca Nidorfer (UL FF CSDTJ), dr. Tihana Kraš (FF Univerze na Reki), dr. Željka Macan (FF Univerze na Reki), Maša Plešković (FF Univerze na Reki), Nataša Prah (Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije), dr. Barbara Riman (Inštitut za narodnostna vprašanja). Udeleženske in udeleženci so razpravljali o pomenu ohranjanja slovenskega jezika na Hrvaškem, pri čemer so izpostavili različne pristope in strategije za revitalizacijo manjšinskih jezikov. Na koncu so v Slovenskem domu Kulturno-prosvetnega društva Bazovica svečano odprli tematsko razstavo z naslovom *Cankar, ne jezi se*. Razstava je predstavila družabne igre in tiskovine, ki so jih zasnovali in izdelali študentje Naravoslovnotehniške fakultete Univerze v Ljubljani v sodelovanju z ZRC SAZU.

Vse od vzpostavitve slovenistike na reški univerzi predmete poučuje dr. Klemen Lah, ki je napoten na delo z Univerze v Ljubljani. Reški lektorat je pomembna medkulturna točka, ki omogoča poglobljanje znanja slovenskega jezika in kulture in hkrati krepi slovensko-hrvaške akademske in

družbene vezi. Študentje imajo danes na Oddelku za kroatistiko na voljo štiri predmete za učenje slovenskega jezika (*Slovenski jezik 1, 2, 3 in 4*), splošni predmet *Uvod v slovensko kulturo in civilizacijo*, na oddelku za prevajalstvo pa *Slovenski jezik za prevajalce 1, 2, 3 in 4*. Vpis je razveseljajoč, več kot 70 študentov letno, saj kljub vse manjšemu številu študentov slovenščina ostaja še naprej privlačna.

5 Sarajevo – tretjič

Zgodovina slovenistike na Univerzi v Sarajevu-Filozofski fakulteti sega v leto 1955, ko je na Katedri za srbohrvaški jezik in jugoslovanske književnosti začel delovati lektorat za slovenski jezik. Lektorat je deloval le štiri leta, tj. do leta 1959, slovenščino pa je kot domači lektor poučeval Stanko Janež, slovenski literarni zgodovinar in prevajalec, ki je na fakulteti opravljal tudi delo bibliotekarja.

V akademskem letu 1973/1974 je bil lektorat za slovenski jezik ponovno vzpostavljen, in sicer na tedanjem Oddelku za južnoslovanske jezike in književnosti. Slovenistika, v okviru katere so 18 let izmenično poučevali dr. Jasna Honzak Jahić (večkrat), mag. Velemir Gjurić in Ljubica Črnivec, je delovala vse do leta 1992, ko je bilo delovanje zaradi vojne na področju bivše Jugoslavije prekinjeno. V tem obdobju je letno bilo od 10 do 25 študentov, ki so se udeleževali tudi SSJLK na FF UL. Učitelji, ki so v Sarajevo prihajali z Oddelka za slovanske jezike in književnosti FF UL, so prvenstveno poučevali slovenski jezik in izvajali lektorske vaje, domači habilitirani profesor na oddelku dr. Juraj Martinović pa je v tem obdobju v okviru jugoslovanskih književnosti poučeval slovensko književnost kot samostojni predmet.

Po večletnih prizadevanjih CSĐTJ FF UL, profesorjev in vodstev fakultet na obeh straneh ter tudi z diplomatsko podporo je lektorat slovenskega jezika zaživel tretjič, in sicer 29. septembra 2015 na Oddelku za slovanske

jezike in književnosti.⁵ Učitelj, ki ga v Sarajevo napotuje Republika Slovenija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, je od začetka, od leta 2015, dr. Pavel Ocepek, ki poučuje slovenski jezik v okviru štirih predmetov, in sicer v zimskem in letnem semestru kot obvezni izbirni predmet v 1. letniku enopredmetnega in dvopredmetnega magistrskega študija na oddelku (*Slovenski jezik I in II*), kot izbirni predmet v 1. ali 2. letniku magistrskega študija katerekoli smeri na Univerzi v Sarajevu-Filozofski fakulteti (*Slovenski jezik I in II*) in kot fakultativni predmet za vse zainteresirane študente vseh dodiplomskih ali podiplomskih programov članic Univerze v Sarajevu (*Slovenski jezik I, II, III in IV*). Slednji se lahko slovenščine učijo štiri semestre. Število študentov, ki se tudi redno udeležujejo SSJLK in prihajajo na študijske izmenjave (Erasmus, Ceepus), je od odprtja dalje večje od 50, v povprečju se vsako leto slovenščine uči 82 študentov.

Med vsemi prevladujejo študentje fakultativnega predmeta. Anketa (Ocepek 2020: 76–80), narejena ob koncu leta 2019, je pokazala, da se slovenščine fakultativno učijo predvsem študentje, ki prihajajo z naravoslovnih smeri (npr. medicina, farmacija, elektrotehnika, strojništvo ipd.) in se jezika želijo učiti dve leti, torej toliko, kolikor jim je omogočeno. Še posebej pa izstopa ugotovitev, da se slovenščine učijo visoko motivirani študenti s točno določenim ciljem: (a) nadaljevanje izobraževanja v Sloveniji in (b) selitev v Slovenijo.

Prej omenjeni predmeti so namenjeni predavanjem slovenskega jezika in lektorskim vajam, torej poglobljenemu učenju jezika, posledično vsebine, namenjene slovenski književnosti in kulturi, v programu izostanejo, študentje pa so kljub zanimanju načeloma prikrajšani zanje. Na sarajevski slovenistiki skuša to vrzel s projektnim delom zapolniti učitelj. V desetih letih je bilo študentom, akademskemu okolju in širši zainteresirani javnosti na voljo več kot 30 dogodkov, med katerimi izstopajo: (a) gostujoča predavanja v ciklu, poimenovanim *Jezikoslovna in literarna potepanja* (7 predavanj), (b) *Dnevi novega slovenskega filma*, ki so že deveto leto zapored v tesnem sodelovanju s Slovenskim filmskim centrom realizirani

⁵ Oddelek za slovanske jezike in književnosti deluje od leta 1971, razvil se je iz Katedre za ruski jezik in književnost, ki je bila ustanovljena leta 1961. Vse do danes je študij ruskega jezika in književnosti osrednji. Po letu 2008 se je oddelek znatno okrepil, in sicer s tremi lektorati: lektoratom za češki jezik (od leta 2008), slovenski jezik (od leta 2015) in poljski jezik (od leta 2021).

v osrednjem art kinu Meeting point Sarajevo, in (c) štiriletni mednarodni pilotni projekt *Kaj pa književnost in kultura?*, ki je potekal od leta 2015 do leta 2019 in je preverjal, ali je v določenem časovnem okvirju mogoče študentom slovenistike in širšemu okolju predstaviti slovensko sodobno književnost in kulturo, pri čemer je bila še posebej izpostavljena literatura, ki jo v Sloveniji pišejo ženske. Predstavitev slovenske literature je vključevala individualne in skupinske literarne večere s slovenskimi pesnicami, izid pesniške zbirke *Grad oslikan balonima i kišom* (2019) in obsežno objavo *Sodobna slovenska literatura* v osrednji bosanski reviji za književnost in kulturo *Život*. Predstavitev slovenske kulture pa je vključevala gostujoča kulturološka in jezikoslovna predavanja, okroglo mizo *Tudi drugi se učijo mojega jezika* in razstavo *Sledi, ki ostajajo*. Nadgradnjo projekta sta predstavljali dve strokovni ekskurziji študentov v Slovenijo.

Ugotovimo lahko, da so se večletna prizadevanja, da se na Univerzi v Sarajevu-Filozofski fakulteti tretjič oz. ponovno odpre slovenistika, pokazala kot utemeljena. Razloge je treba iskati v zgodovinski navezanosti med državama, v aktivnem ter recipročnem akademskem sodelovanju, v ekonomsko gospodarski navezanosti in nenazadnje v geopolitičnem položaju obeh držav v mednarodni skupnosti. Hkrati pa se je na primeru *Sarajevo tretjič* pokazalo,

da pomen lektorata kateregakoli jezika v nekem akademskem prostoru presega ozko, enoznačno poučevanje jezika, promocijo književnosti ter kulture in da se pomen lektorata razširja v polje multiplikativnih učinkov, ki se dolgoročno odražajo v vseh strukturah družbenega delovanja (Ocepek 2020: 82).

6 Močna slovenska skupnost – trden temelj za ohranjanje zanimanja za slovenščino na Univerzi v Banjaluki

Na Filološki fakulteti Univerze v Banjaluki je slovenščina del programa od leta 2018. Je obvezni izbirni predmet za študente srbsčine v 2. letniku in za študente ruščine v 4. letniku. Fakultativno vaje lahko obiskujejo vsi študenti dodiplomskih in podiplomskih programov članic Univerze v Banjaluki. Obvestilo o možnosti učenja slovenščine so prejeli tudi vsi profesorji. Skupne ure okoli 20 študentov in profesorjev različnih študijskih programov dajejo vajam še posebno vrednost.

Na prisotnost slovenščine v Banjaluki vpliva močna slovenska skupnost. Banjaluški Slovenci so se leta 1997 združili in ustanovili Zvezo Slovencev, ki se danes imenuje Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav (Kern in Vižintin 2025). Društvo je vedno spodbujalo poučevanje slovenskega jezika in kulture. Dopolnilni pouk slovenščine so obiskovali tudi srednješolci in študentje, ki niso imeli slovenskega porekla. Zelo pozitiven odnos do slovenščine in željo, da bi v Banjaluki odprli lektorat, je izrazila dr. Biljana Babić, predavateljica srbskega jezika in književnosti na Filološki fakulteti Univerze v Banjaluki in dekanja fakultete. »Slovenistika je po večletnih prizadevanjih CSDTJ FF UL, profesorjev in vodstev fakultet na obeh straneh, pa tudi z diplomatsko podporo, začela delovati v letu 2018«, je zapisal dr. Pavel Ocepek, prvi lektor (Ocepek 2019: 41).

Sodelovanje je spodbujala tudi dr. Janja Vollmaier Lubej, ki je delo lektorata prevzela s študijskim letom 2019/2020, nadaljeval ga je lektor Primož Lubej, leta 2024 pa je delo na lektoratu prevzela mag. Barbara Hanuš. Organizirane so skupne prireditve, gostovanja avtorjev in ogledi filmov. Društvo je s prijavo na Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu pripomoglo, da so na Filološki fakulteti marca 2025 odprli opremljeno Slovensko učilnico.

Pomembno je tudi sodelovanje med strokovnjaki iz Banjaluke in Slovenije. Aprila 2017 je dr. Pavel Ocepek predaval na temo *Pregled slovenske dramatike*, dr. Nataša Pirih Svetina je februarja 2018 gostovala na Filološki fakulteti s predavanjem *Kako blizu in hkrati daleč sta si slovenščina in srbsščina? Pogoste napake govorcev srbsščine pri uporabi slovenščine*. Mag. Barbara Hanuš je leta 2021 na Pedagoški fakulteti v Banjaluki študentkam predšolske vzgoje predstavila slovenske slikanice in njihovo vlogo v pedagoškem procesu. Dr. Biljana Babić je bila članica programskega in organizacijskega odbora v projektu Potomci slovenskih izseljencev ter ohranjanje slovenskega jezika v Bosni in Hercegovini, ki ga je vodil Institut za migracije ZRC SAZU. Izvedli so dve mednarodni znanstveni konferenci, na katerih sta s prispevki sodelovali dr. Janja Vollmaier Lubej in mag. Barbara Hanuš.

Spodbujanje sodelovanja na akademskem nivoju je eno izmed področij, ki ga velja še naprej razvijati, enako tvorno je sodelovanje z Veleposlaništvom Republike Slovenije v Bosni in Hercegovini, saj je krepitev kulturnih in jezikovnih vezi med Slovenijo in Bosno in Hercegovino skupen cilj.

7 Slovenistika na Univerzi v Beogradu

Ob koncu 19. stoletja so bili vzpostavljeni in se krepili slovensko-srbski kulturni stiki predvsem na področju glasbe, gledališča in književnosti.⁶ Z njimi se je posredno razvijalo tudi zanimanje za slovenski jezik. Na samem začetku 20. stoletja, še pred ustanovitvijo skupne države, so se pričeli prvi tečaji slovenske književnosti in slovenskega jezika na tedanji Veliki šoli v Beogradu, ki jih je leta 1906/1907 organiziral prof. Pavle Popović. Zahvaljujoč njegovim prizadevanjem so bila iz slovenščine v srbsčino prevedena tudi prva literarna dela.

Po drugi svetovni vojni so bili leta 1947 na Univerzi v Beogradu univerzitetni učni načrti prenovljeni in slovenščina je dobila svoj status na tedanji Filozofski fakulteti v okviru Skupine za južnoslovanske jezike in književnosti, tako da je bil za študente, ki so se opredelili za diplomsko nalogo iz jugoslovanske književnosti, pouk slovenskega jezika načrtovan v tretjem letniku študija. Kot lektorji so v teh letih v Beogradu predavali dr. Rudolf Kolarič, dr. Janko Jurančič in dr. Miha Mate. Pouk slovenščine se je stabiliziral po letu 1976, ko se je na Filološki fakulteti v Beogradu kot lektorica zaposlila slovenistka Katjuša Zakrajšek in poučevala vse do leta 1997. V sedemdesetih in osemdesetih letih je imela slovenščina status izbirnega predmeta na Oddelku za srbsko književnost in jugoslovanske književnosti ter na Oddelku za srbski jezik in južnoslovanske jezike. Slovensko književnost je predavala dr. Marija Mitrović.

Od leta 1990 naprej je slovenščina na univerzi v Beogradu kljub političnim težavam med dvema državama obdržala svoj status – študentje srbskega jezika in književnosti lahko izbirajo med slovenščino, makedonščino ter bolgarščino in se izbrani jezik učijo dva semestra. Na prehodu v 21. stoletje se je zanimanje za učenje slovenščine pri študentih dodatno okrepilo, študentje z različnih smeri se namreč vedno pogosteje odločajo za fakultativno obiskovanje pouka slovenskega jezika. Z uvajanjem bolonjske reforme se je v študijskem letu 2006/2007 slovenščina začela poučevati tudi v okviru štiriletnega vzporednega dodiplomskega študija na Oddelku za splošno jezikoslovje, in sicer na novi akreditirani smeri *Jezik, književnost*,

⁶ Zgodovina in status slovenistike v Srbiji sta podrobneje predstavljena v vrsti prispevkov (Đukanović 1999, 2014, 2015, 2019).

kultura. Na Oddelku za srbski jezik in južnoslovanske jezike pa se slovenščina še vedno poučuje samo kot izbirni enoletni teoretični predmet.

Od leta 2008, ko je vzporedni študij slovenščine zaživel, so bile s CSDTJ FF UL na Filološko fakulteto v Beogradu napotene lektorice Rut Zlobec, Zvonka Kajba, Andreja Ponikvar, mag. Laura Fekonja Fonteyn, Melita Vešner in lektorja Nejc Robida ter Boštjan Božič. V okviru slovenistike sta poleg redne profesorice dr. Maje Đukanović zaposleni tudi dr. Tanja Tomazin in mag. Jelena Budimirović Milićević, kot gostujoči profesor pa predava dr. Željko Marković z Univerze v Novem Sadu. Kot gostujoča profesorja sta nekaj let predavala slovensko književnost tudi dr. Alojzija Zupan Sosič in dr. Mladen Pavičić s FF UL.

V okviru dodiplomskega študija se torej izvajajo predavanja iz slovenskega jezika (glasoslovje, oblikoslovje, skladnja, zgodovina slovenskega jezika, dialektologija) ter praktična predmeta *Praktikum iz slovenistike* in *Prevajanje za sloveniste*, ki dopolnjujeta lektorske vaje. Poleg tega se izvajajo tudi predavanja iz *Uvoda v slovensko kulturo* ter *Slovenskega jezika za študente srbistike*. Na podiplomskem (magistrskem) študiju se študentje lahko odločijo za predmet *Slovensko-srbske medkulturne študije*, na doktorskem študiju pa lahko izberejo predmet *Srbsko-slovenska primerjalna slovnica*. Predavanja in vaje so na Lektoratu za slovenistiko zelo popularni in dobro obiskani, niso pa med seboj pogojeni, tako da nekateri študentje pridobijo samo teoretična znanja o slovenščini in slovenski kulturi.

Študentje na beograjski slovenistiki imajo veliko možnosti za poglobljeno seznanjanje s slovenščino in slovensko kulturo tudi v okviru obštudijskih dejavnosti in projektov. Številne kulturne prireditve, organizirane večinoma v sodelovanju s CSDTJ, z Društvom Slovencev Sava v Beogradu in Nacionalnim svetom slovenske manjšine v Srbiji, popestrijo pouk ter pritegnejo študente, ki na ta način tudi promovirajo slovenski jezik in kulturo v Srbiji.

Poleg razvoja samega študija je od 90. let naprej v Srbiji izšlo tudi več publikacij in prispevkov o srbsko-slovenskih kontrastivnih jezikovnih vprašanjih, teoriji in praksi prevajanja ter pregledni članki o statusu slovenščine v Srbiji in srbščine v Sloveniji. Prispevki s področja slovenskega jezika in kulture od leta 2016 izhajajo tudi v *Sloveniki*, časopisu za kulturo, znanost

in izobraževanje, ki ga izdajata Nacionalni svet slovenske narodne manjšine v Srbiji in Filološka fakulteta Univerze v Beogradu, v uredništvu pa so strokovnjaki iz Slovenije in Srbije.

8 Slovenistika na Univerzi v Novem Sadu

Razvoj slovenistike na Univerzi v Novem Sadu lahko razdelimo na dve glavni časovni obdobji. Prvo sega od konca petdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je na Filozofski fakulteti Univerze v Novem Sadu (FF UNS) začel pouk slovenščine in književnosti, do razpada skupne jugoslovanske države v začetku devetdesetih let. Drugo obdobje traja od začetka devetdesetih let do danes.

Slovenski jezik in književnost, sprva en sam študijski predmet zajemajoč tako jezik kot književnost, je bil v prvem obdobju obvezen za študente srbokroatistike, razdeljene v dve študijski skupini, od katerih je ena pretežno jezikoslovno, druga pa literarnozgodovinsko naravnana (Marković 1999: 95). Kasneje je bilo poučevanje slovenistike v dveh skupinah bistveno bolj specializirano. Študentje jezikoslovne usmeritve so imeli slovenski jezik kot poseben dvosemestrski predmet, nekaj slovenske književnosti, če sploh, pa so poslušali v okviru predmeta *Zgodovina jugoslovanskih književnosti*. Literarnozgodovinska skupina je v svojem študijskem programu imela le slovensko književnost (v dveh semestrih), ne pa tudi jezikovnega pouka.

V drugem obdobju, od leta 1993, imata slovenski jezik in slovenska književnost na dveh srbokroatističnih, oziroma po novem, srbističnih študijskih programih FF UNS status izbirnih predmetov. Število študentov, ki ju obiskujejo, je v veliki meri odvisno od tega, s katerimi drugimi predmeti in s koliko njih sta uvrščena v posamezne skupine izbirnih predmetov. Tako je študijski program za študente jezikoslovne usmeritve nekaj časa predvideval obvezen pouk dveh tujih slovanskih jezikov. Prvi je bil ruščina, kot drugi slovanski jezik pa so si študentje lahko izbrali slovenščino, makedonščino, slovaščino ali poljščino. Kasneje ruščina ni bila več obvezna, temveč je bila z drugimi tujimi slovanskimi jeziki vključena v isto skupino izbirnih predmetov. Po zadnjih dveh študijskih programih za študente jezikoslovne usmeritve (od leta 2015) je slovenščina uvrščena v skupino treh izbirnih predmetov v petem in šestem semestru, skupaj z makedonščino in ruščino.

Največja pozitivna sprememba glede položaja slovenistike na FF UNS je nastopila s študijskim programom iz leta 2007, po katerem sta bila za študente literarnozgodovinske usmeritve, kot izbirna predmeta v četrtem letniku, predvidena tudi dva tečaja slovenščine (*Slovenski jezik 1* in *Slovenski jezik 2*). Ker je bila za te študente slovenščina v skupini izbirnih predmetov le z makedonščino, za katero je bilo bistveno manjše zanimanje, je to pomenilo strmo naraščanje skupnega števila študentov, ki so zdaj obiskovali pouk slovenščine (tako da jih je bilo skupaj s študenti jezikoslovne usmeritve včasih več kot 50). Vendar pa se je po najnovjšem študijskem programu (uradno sprejetem l. 2021, dejansko veljavnem od l. 2022), slovenščina za študente literarnozgodovinske smeri znašla v skupinah z veliko večjim številom izbirnih predmetov (*Slovenski jezik 1* v skupini osmih in *Slovenski jezik 2* v skupini devetih predmetov). Poleg tega se vsi drugi predmeti v teh skupinah, razen makedonščine, nanašajo na različna področja literarnih preučevanj, ki so študentom književnosti vsekakor zanimivejša, kot je to jezikovni pouk. Torej bomo po vsej verjetnosti v prihodnjem obdobju imeli močan upad skupnega števila študentov na tečajih slovenščine, kar je bilo jasno opazno že v študijskem letu 2024/25, ko je prva generacija študentov vpisanih po zadnjem študijskem programu dosegla tretji letnik študija, v katerem se izvaja pouk slovenščine.

Kar zadeva položaj slovenske književnosti kot izbirnega predmeta, se ta sčasoma ni bistveno spreminjal. Slovenska književnost je bila vedno v isti skupini izbirnih predmetov le z makedonsko književnostjo, najprej v obliki dvosemestrskega predmeta, nato pa kot dva enosemestrska predmeta (*Slovenska književnost 1* in *Slovenska književnost 2*).

Druga novost v zadnjem študijskem programu je preimenovanje predmetov: predmet *Slovenska književnost 1* je preimenovan v *Moderna slovenska poezija*, *Slovenska književnost 2* pa v *Moderna slovenska proza*, pri čemer se pridevnik *moderna* v imenih predmetov, po besedah Miloša Jocića, ki zdaj poučuje slovensko književnost na FF UNS, nanaša na dokaj širok časovni okvir od obdobja romantike do sodobne slovenske književnosti. Čeprav iz njegovega naziva to ni razvidno, drugi predmet poleg proze zajema tudi slovensko dramatiko (O predavateljih slovenistike na Univerzi v Novem Sadu gl. podrobneje: Marković 1999: 96; Marković 2019: 134.)

9 Slovenistika na Filološki fakulteti Blaže Koneski Univerze Sv. Cirila in Metoda v Skopju

Oktobra 2024 smo na Filološki fakulteti Blaže Koneski v Skopju praznovali 65 let študija slovenščine, obletnico zaznamovali z dnevi, posvečenimi slovenistiki, in okroglo mizo z naslovom *Slovenski in makedonski jezik, književnost ter kultura med Skopjem in Ljubljano* ob prisotnosti velikega števila gostov, profesorjev in raziskovalcev z Univerze Sv. Cirila in Metoda v Skopju in Univerze v Ljubljani. Obletnica je sledila praznovanju 50. obletnice študija slovenščine na Filološki fakulteti leta 2010, ko smo izvedli okroglo mizo z naslovom *Slovenistika in makedonistika – izkušnje, perspektive in ideje*. Dogodek smo pred petnajstimi leti obeležili s slavnostnim programom in izidom zbornika znanstvenih prispevkov s Tretje makedonsko-slovenske znanstvene konference leta 2007 na Ohridu, z naslovom *Makedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze* (Arizankovska 2009).

Vsi dogodki le potrjujejo nerazdružljive vezi med Makedonijo in Slovenijo, zlasti na področju izobraževanja, znanosti in kulture. Slovenistika je na Filološki fakulteti Blaže Koneski prisotna že skoraj 80 let, vse od leta 1946, ko je poučeval prvi profesor slovenske književnosti, literarni zgodovinar, antolog, prevajalec in tudi prvim prodekan takrat Filozofske fakultete, dr. Fran Petre, v 66 letih pa se je razvila do študija slovenščine. Prvič je bil vzpostavljen v študijskem letu 1959/60 z višjo predavateljico mag. Bistrice Mirkulovsko, zadnjih 35 let, tj. od leta 1990 naprej, pa ga izvaja redna profesorica dr. Lidija Arizankovska.

Poučevanje slovenščine v okviru študijskih programov Oddelka za makedonščino in južnoslovanske jezike se je začelo najprej v obliki lektorata (do leta 1976), nato kot obvezni predmet v skupini južnoslovanskih jezikov, od leta 1991 pa kot tuji jezik z možnostjo dvo- in štirisemestrskega študija. Status se je bistveno spremenil s študijskim letom 2003/2004, saj je bila slovenščina ponujena kot izbirni predmet v dvopredmetnem šestsemestrskem študiju, s študijskim letom 2007/2008 pa je dobila status samostojnega štiriletnega študija, z diplomom s področja slovenistike (gl. Arizankovska 1999: 111–112; Arizankovska 2019: 125–127). Kontinuiteta pri ohranjanju in nadgradnji študija je bila zagotovljena tudi po akreditaciji programa v bolonjskem sistemu študija. Zadnja akreditacija je bila izvedena v študijskem letu 2022/2023, študij slovenščine in književnosti pa je sedaj del

Oddelka za slavistiko. Poleg ločenega osemsemestrskega študija slovenščina in književnost – smer prevajanje, je slovenščina dobila tudi možnost izvedbe kot vzporednega študija, tj. na isti ravni z drugim slovanskim jezikom, hkrati pa ohranila status študija kot prvega in drugega diplomskega predmeta ter izbirnega predmeta, z možnostjo šestsemestrskega študija kot tujega jezika⁷ z znatnim številom ur predavanj in vaj. V okviru študijskih programov imajo študenti slovenistike, odvisno od stopnje študija, poleg študija knjižnega jezika tudi možnost preučevanja njegove zgodovine in dialektologije, usvajanja veščin prevajanja in tolmačenja, preučevanja jezika v primerjavi z makedonščino, seznanjanja s slovensko književnostjo, civilizacijo in kulturo ter znanstvenega raziskovanja na podiplomskem in doktorskem študiju.

Slovenski jezik je kot priložnost za znanstveni in strokovni študij prisoten s posameznimi predmeti tudi v drugih študijskih programih druge in tretje študijske stopnje,⁸ tako v študiju makedonistike kot v študiju jezikoslovja – slavistike, na drugi stopnji pa tudi v študiju konferenčnega tolmačenja. Rezultat znanstvenih raziskav, posvečenih slovenistiki, so magistrske naloge in doktorske disertacije. Zadnja doktorska disertacija je bila zagovarana leta 2022, zadnji dve magistrski nalogi pa v letih 2024 in 2025.

Večdesetletno meduniverzitetno sodelovanje je omogočilo tudi izvedbo bilateralnih znanstvenih projektov, mednarodnih znanstvenih in strokovnih projektov ter projektov na področju kulture, katerih rezultat so znanstvene monografije, literarna in prevedena dela, gostovanja in promocije, med bilateralnimi znanstvenimi projekti izpostavljamo dva: *Makedonsko-slovenski jezikovni in literarni stiki*, 1999–2001 (vodji: dr. Nada Petkovska in dr. Vladimir Osolnik) in *Družbeno-kulturne vloge slovenščine v Makedoniji in makedonščine v Sloveniji*, 2013 (vodji dr. Lidija Arizankovska in dr. Janja Žitnik Serafin) (Arizankovska 2014: 321–325).

Omenimo naj še tri makedonsko-slovenske znanstvene konference, prva je potekala leta 1997 na Ohridu, druga leta 2000 v Ljubljani in tretja leta 2007 ponovno na Ohridu. Rezultat znanstvenega dela in odličnega sodelovanja so številni znanstveni članki in monografije, tako na makedonski

⁷ Povezava: <https://flf.ukim.mk/katedri-stud-grupi/slavistika/>

⁸ Povezava: <https://flf.ukim.mk/vtor-tret-ciklus/>

kot slovenski strani, ki obravnavajo slovenski in makedonski jezik kot del slovanskega jezikovnega sveta, objavljeni so tudi univerzitetni učbeniki, izdaje Univerze Sv. Cirila in Metoda v Skopju.⁹

Filološka fakulteta Blaže Koneski v Skopju se je v zadnjem času uveljavila kot organizatorica številnih kulturnih dogodkov, na katerih imajo študenti slovenistike priložnost pokazati svoje znanje slovenščine: od slovenskih večerov, literarnih srečanj in branj do prevajalskih delavnic. Iz zadnjih let izpostavljamo dve delavnici, *Ena prevajalska izkušnja* (2021), Študentska prevajalska delavnica »Koneski v 14 jezikih«¹⁰ in *Najdi besedo*, študentski prevodi poezije Aca Shopova (2024) v 15 jezikih.¹¹

Študentske izmenjave, ki jih podpira država, mednarodni projekti ter seminarji in poletne šole prav tako predstavljajo pomemben segment pri afirmaciji slovenščine, priložnost za izmenjavo izkušenj ter razvoj novih konceptov preučevanja obeh jezikov in kultur, pripomorejo k ohranjanju odnosov med državama in so obenem osnova za nadaljnje uspešno sodelovanje na vseh ravneh.

10 Zaključek

Zgodovina in intenzivnost delovanja slovenistik na univerzah v južnoslovanskem prostoru sta izjemni tako po strokovnih in akademskih kriterijih, o čemer vse pričajo dosežki, kot tudi po intenzivnih mednarodnih izmenjavah s slovenskim univerzitetnim prostorom in strokovnih srečanjih, med katerimi kot najstarejša izstopata Seminar slovenskega jezika, literature in kulture ter Simpozij Obdobja. Od razprave I. Cesarja o položaju slovenistike v letu 1985 so do današnjega časa številne družbene spremembe, kakovostno strokovno delo in prizadevanja tako učiteljev – precej jih je slovenistiko poučevalo in se zanj zavzemalo na več južnoslovanskih univerzah, kot tudi podpora pristojnih institucij omogočile slovenščini in s tem tudi slovenistikam v južnoslovanskem prostoru pridobiti ugleden status, akreditacijo študijskih smeri ter številne možnosti za raziskovalno delo in povezovanje.

⁹ Povezava: <https://mk.cobiss.net>

¹⁰ Povezava: <https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/2021/12/Еден-преведувачки-опит-студентска-преведувачка-работилница-Конески-на-14-јазичи.pdf>

¹¹ Povezava: https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/Pronajdi-zbor-v-6_so-korica.pdf

Vir

Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. (2021–2025). Arhiv: Letna poročila. <https://centerslo.si/o-nas/letna-porocila/>

Literatura

Arizankovska, L. (1999). Slovenščina na univerzi v Skopju. V M. Bešter in E. Kržišnik (ur.), *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik* (str. 111–112). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Arizankovska, L. (2019). Slovenistika na Univerzi Sv. Ciril in Metod v Skopju. V M. Nidorfer Šiškovič idr. (ur.), *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu* (str. 125–127). Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Cesar, I. (1985). Slovenistika na drugih jugoslovanskih univerzah. *Jezik in slovstvo*, 30(7–8), 249–255.

Đukanović, M. (1999). Slovenščina na Univerzi v Beogradu. V M. Bešter in E. Kržišnik (ur.), *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik* (str. 35–38). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Đukanović, M. (2014). Slovenščina v Srbiji: preteklost, sedanjost in prihodnost. V H. Tivadar (ur.), *Prihodnost slovenščine in slovenistik po svetu* (50. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, str. 177–184). Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Đukanović, M. (2015). *Poglavlja iz slovenačke kulture*. Filološki fakultet.

Đukanović, M. (2019). Stoletje slovensko-srbskih jezikoslovnih stikov. V M. Smolej (ur.), *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (55. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, str. 135–141). Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://doi.org/10.4312/SSJLK.55>

Kern, B. in Vižintin, M. A. (2025). Učenje slovenskega jezika in ohranjanje slovenske kulture v Bosni in Hercegovini. *Dve domovini / Two Homelands*, 62, 269–293. <https://doi.org/10.3986/2025.2.14>

Marković, Ž. (1999). Slovenščina na Univerzi v Novem Sadu. V M. Bešter in E. Kržišnik (ur.), *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik* (str. 95–96). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani.

Marković, Ž. (2019). Slovenistika na Univerzi v Novem Sadu. V M. Nidorfer Šiškovič, S. Kranjc in M. Lutar (ur.), *Slovenščina in slovenistike na univerzah*

po svetu (str. 134–135). Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Nidorfer Šiškovič, M., Kranjc, S. in Lutar, M. (ur.). (2019). *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu*. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/12/Zbornik-Slovenscina-in-slovenistike-Svetovni-dnevi-2019.pdf>

Ocepek, P. (2019). Slovenistika na Univerzi v Banjaluki. V M. Nidorfer Šiškovič idr. (ur.), *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu* (str. 41). Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Ocepek, P. (2020). »Ne, ne zapirajmo, odprimo!« Lektorat slovenskega jezika na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Sarajevu. V A. Ljevo-Ovčina, S. Kešo in A. Ibrišimović-Šabić (ur.), *U zrcalima sjećanja...: zbornik radova u spomen na profesora Ilijasa Tanovića* (str. 72–84). Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu. https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/view/51/50/204

Аризанковска, Л. (2014). Општествено-културната улога на словенечкиот јазик во Македонија и на македонскиот јазик во Словенија. *Годишен зборник*, 39–40, 321–325.

[Arizankovska, L. (2014). Opšttestveno-kulturnata uloga na slovenečkiot jazik vo Makedonija i na makedonskiot jazik vo Slovenija, *Godišen zbornik*, 39–40, 321–325.]

Аризанковска, Л. (ur.). (2009). *Трета македонско-словенечка научна конференција. Македонско-словенечки јазични, книжевни и културни врски – Makedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze*. Универзитет »Св. Кирил и Методиј«, Филолошки факултет »Блаже Конески«.

[Arizankovska, L. (ur.). (2009). *Treta makedonsko-slovenečka naučna konferencija. Makedonsko-slovenečki jazični, književni i kulturni vrski – Makedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze*. Univerzitet »Sv. Kiril i Metodij«, Filološki fakultet »Blaže Koneski«.]

III.

Andrejka Žejnⁱ, Lucija Mandić^{ii, iii}

Od računalniškega pisanja do računalniškega branja: Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje Mirana Hladnika trideset let pozneje

Izhodišče preglednega prispevka je članek Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje (1995), v katerem je Miran Hladnik med prvimi opozoril na možnosti uporabe računalniških orodij v slovenski literarni vedi. V razpravi je predstavljen kot referenčna točka za premislek o razvoju slovenske digitalne humanistike ter ožje gledano računalniške literarne vede v zadnjih treh desetletjih. Prispevek osvetli, katere smernice, nakazane sredi devetdesetih let, so se uresničile in postale del raziskovalne prakse, katere so zastarale ter kateri novi pristopi so se pojavili v vmesnem času. Posebna pozornost je namenjena vzpostavljanju digitalnih knjižnic, objavljanju elektronskih znanstvenokritičnih izdaj in leposlovnih korpusov, pa tudi razvoju orodij in metod, ki so omogočili kvantitativne analize, od stilometrije do modeliranja tem in vektorskih vložitev besed. Ob analizi ključnih virov, orodij in študij primerov se članek posveti tudi institucionalnemu okviru, ki se je oblikoval v zadnjem desetletju – od vključevanja digitalne humanistike v univerzitetne programe do delovanja raziskovalnih centrov, društev in rednih konferenc. Prispevek ob tem pokaže, da digitalna humanistika danes presega zgolj tehnično podporo raziskovanju ter kako je od obrobne prakse prešla k uveljavljenemu raziskovalnemu pristopu in postala del metodološke pluralnosti slovenske literarne vede.

Ključne besede: digitalna humanistika, računalniška literarna veda, literarni korpusi, korpusna analiza

ⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede; andrejka.zejn@zrc-sazu.si; <https://orcid.org/0000-0001-8028-0193>

ⁱⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede; lucija.mandic@zrc-sazu.si; <https://orcid.org/0009-0000-7858-6513>

ⁱⁱⁱ Slovenská akadémia vied, Ústav svetovej literatúry

From Computer-Aided Writing to Computer-Aided Reading: Hladnik's "Electronic Resources for Literary Studies and Computer-Aided Writing" 30 Years Later

The reference point of this review article is Miran Hladnik's paper (1995) "Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje" ("Electronic Resources for Literary Studies and Computer-Aided Writing"), one of the first to highlight the potential of computational tools in Slovenian literary studies. In this discussion it is presented as a reference point for reflecting on the development of Slovenian digital humanities and, more specifically, computational literary studies over the past three decades. The article examines which directions, outlined in the mid-1990s, have materialized and become part of research practice, which have become obsolete, and which new approaches have emerged in the meantime. Particular attention is given to the establishment of digital libraries, the publication of electronic scholarly editions and literary corpora, as well as to the development of tools and methods that have enabled quantitative analyses ranging from stylometry to topic modelling and word embeddings. Alongside an analysis of key resources, tools, and case studies, the paper also considers the institutional framework that has taken shape in the last decade – from the integration of digital humanities into university curricula to the activities of research centres, associations, and regular conferences. In doing so, it demonstrates how the digital humanities now go beyond merely providing technical support for research, and how they have gradually moved from a marginal practice to an established research approach, becoming part of the methodological pluralism of Slovenian literary studies.

Keywords: digital humanities, computational literary studies, literary corpora, corpus analysis

1 Uvod

Slovenska digitalna humanistika je po prvih sporadičnih začetkih od druge polovice sedemdesetih¹ do začetka devetdesetih let 20. stoletja v slovensko literarno vedo začela intenzivneje pronicati od začetka 21. stoletja dalje. Eden od prvih znanilcev tega obdobja je bil članek Mirana Hladnika z

¹ Podrobneje o raziskavah v tem obdobju v jedrnem delu prispevka.

naslovom Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje (Hladnik 1995), objavljen v *Jeziku in slovstvu* leta 1995, ko izraz digitalna humanistika še ni obstajal.² Članek je nastal potem, ko je Hladnik izkoristil možnosti, ki mu jih je ponudila Fulbrightova štipendija,³ in se je v študijskem letu 1994/95 v Združenih državah Amerike, takratni svetovni prestolnici tehnološkega napredka, razgledal po »elektronskem informacijskem kraljestvu (bogastvu)« (Hladnik 1995: 243). V uvodnih vrsticah članka je Hladnik zapisal, da se področje zelo hitro razvija in spreminja, kar velja še danes, po tridesetih letih, le da je ta razvoj še eksponiran; odkar je kot povsod vanj vstopila umetna inteligenca, pa lahko na tem področju pričakujemo nepričakovano.

Hladnik je bralce *Jezika in slovstva* v članku med drugim seznanjal z »novostmi«, ki so nam danes samoumevne, kot so internet in elektronska pošta, celo pisanje na računalnik. Takrat je ob njihovih prednostih že prepoznaval tudi slabosti, ki obstajajo še danes, a se jih ne zavedamo več, zaradi česar ima branje članka učinek svojevrstne potujitve: zavemo se, da čeprav nam naj bi te novosti olajšale delo in prihranile čas, smo humanisti z njimi dobili nove tehnične zadolžitve, ki nam jemljejo precej časa »na račun intenzivnega raziskovalnega dela«. Konferenčni sistemi, danes znani pod imenom forumi, in naročniški strežniki⁴ omogočajo hiter dostop do množice uporabnih informacij, a so obremenili našo komunikacijo in povzročajo informacijsko »anarhičnost«. Vendar pa digitalna humanistika sega onkraj vseprisotnih interneta, elektronske pošte in urejevalnikov besedil ter je v zadnjih desetletjih odprla številne metodološke možnosti, ki dopolnjujejo in nadgrajujejo klasične literarnovedne raziskave, tudi v slovenski literarni vedi.

Na digitalno humanistiko, kot jo poznamo danes, se v članku Mirana Hladnika nanašajo navajanja združenj za digitalno humanistiko, poglavja o bibliografskih sistemih in arhivih, besedilnih zbirkah in označevalnem

² Samo področje, ki ga danes pojmuje kot digitalno humanistiko, se je razvijalo že od petdesetih let 20. stoletja. Izraz *Digital Humanities* je bil uveden šele leta 2004 in ga je že leta 2005 Matija Ogrin prevedel v *digitalno humanistiko*. Do tedaj je bil v rabi izraz humanistično računalništvo (Hladnik 2012; Juvan idr. 2021: 55).

³ V istem okviru je Hladnik objavil serijo člankov o empiriji v humanističnih vedah.

⁴ Na tem mestu velja omeniti SlovLit, ki ga je Miran Hladnik vzpostavil leta 1999, sprva kot diskusijsko skupino na groups.yahoo.com, ki se je že kmalu preselila na <http://mailman.ijs.si/listinfo/slovlit/>, od koder nas Miran Hladnik obvešča »o slovenski književnosti in še o čem«, med drugim tudi o digitalni humanistiki.

jeziku. V njih so predstavljeni zametki, iz katerih še danes črpa slovenska digitalna humanistika. Obsežni in prosto dostopni bibliografski podatki oz. sistemi ter spletni arhivi, ki so bili v Sloveniji sredi devetdesetih let še v povojih, so se razvili do te mere, da prinašajo številne prednosti tako za digitalne kot tudi »nedigitalne« raziskave v humanistiki. Poglavje Besedilne zbirke Hladnik začne s še danes aktualnim postulatom (prim. Schöch idr. 2021), da so velike besedilne zbirke nujna osnova vsaki statistični analizi (literarnih) besedil. Ob tem je že razmišljal o vsebini potencialnega slovenskega nacionalnega korpusa, ki je začel nastajati ob koncu devetdesetih let kot korpus FIDA (Arhar Holdt in Gorjanc 2007)⁵ in je doslej z nadgradnjami prerasel v Gigafido 2.2. Za literarno vedo v okviru digitalne humanistike pa so bolj kot razmišljanja o nacionalnem korpusu pomembni prvi koraki v smeri današnjih literarnih korpusov. Hladnik je v začetku devetdesetih let začel na splet postavljati slovenske klasike,⁶ iz česar je v kasnejših letih pod njegovo taktirko nastala Slovenska leposlovna klasika na Wikiviru.⁷ Dostopnost literarnih besedil v elektronskem formatu na Wikiviru je prihranila ogromno časa pri procesu računalniško podprte analize slovenskih literarnih besedil.⁸ Žal pa v tej zvezi še vedno ostaja nerešeno vprašanje avtorskega prava pri objavi in dostopnosti elektronskih besedil, za katerega je Hladnik že predlagal možno rešitev, vendar pa njene uresničitve ali alternative zanj še vedno ni na obzoru. V omenjenih sklepnih odstavkih članka Hladnik predstavi SGML (angl. *Standard Generalized Markup Language*), skupni standard za univerzalno berljivost besedil, ki »je osnova vsaki avtomatski besedilni analizi« in ga je za osnovni standard izbral mednarodni konzorcij TEI (angl. *Text Encoding Initiative*) (Hladnik

⁵ Ambicijo, da se razvije v slovenski nacionalni korpus, je imel tudi korpus Nova beseda, ki se je začel s spletno postavitvijo elektronske zbirke leposlovnih besedil v letu 1999. Danes je korpus namenjen zlasti za slovaropisne potrebe.

⁶ Še danes dosegljivi na <https://lit.ijs.si/leposl.html>, ki je nastala leta 1999 in bila dopolnjena leta 2014.

⁷ Povezava: https://sl.wikisource.org/wiki/Wikivir:Slovenska_leposlovna_klasika.

⁸ Wikivirova zbirka Slovenska leposlovna klasika je bila pomembna pri sestavljanju slovenskega korpusa ELTeC v Akciji COST Distant Reading for European Literary History (2017–2022). Eden od glavnih rezultatov je bil večjezična »evropska zbirka literarnih besedil« ELTeC, ki naj bi načrtih vsebovala po 100 romanov za vsako evropsko literaturo iz obdobja 1840 do 1920. Pri sestavljanju posameznih korpusov so imele nacionalne raziskovalne skupine na voljo različen obseg gradiva, od razpoložljivih in tudi ustrezno označenih elektronskih besedil po standardu TEI do pomanjkanja digitaliziranih, urejenih in označenih besedil. Razpoložljivost besedil za slovenski jezik je bila po zaslugi Slovenske leposlovne klasike primerljiva z razpoložljivostjo besedil za angleški, francoski ali nemški korpus (Schöch idr. 2021).

1995: 252–253), že leta 2002 pa se je konzorcij TEI odločil za migracijo podatkov iz SGML TEI v XML TEI (Bauman idr. 2004). Od takrat je TEI postal *de facto* standard za računalniško literarno vedo (Jannidis 2009: 258) in je danes vsesplošno uveljavljen v digitalni humanistiki. Za področje literarne vede bi izpostavili avtomatsko ali tudi ročno označevanje literarnih korpusov po standardu TEI, ki je norma za vse slovenske korpusne.

V letih od objave članka se je slovenska digitalna humanistika v literarni vedi, tudi digitalna literarna veda (Žejn idr. 2024), računalniška literarna veda (Mandić 2024b) oz. algoritemska literarna veda (Ramsay 2011), kot metoda poimenovana (računalniško podprta) kvantitativna metoda ali oddaljeno branje (Moretti 2011), kasneje tudi makroanaliza (Jockers 2013), sprva počasneje, v zadnjem desetletju pa vedno intenzivneje razvijala in pomembno prispevala k metodološki pluralnosti v slovenski literarni vedi ter – ob dokaj trdovratnem skepticizmu do njenih metod in izsledkov, značilnem ne le za slovenski prostor – ponudila nemalo novih uvidov v slovensko literaturo zlasti 18. in 19. stoletja.⁹

2 Pregled trenutnega stanja slovenske računalniške literarne vede

2.1 Elektronski viri

2.1.1 Digitalne knjižnice in zbirke besedil

V zadnjih desetletjih je bilo uspešno realiziranih mnogo pobud za omogočanje javnega dostopa do literarnih besedil. Med digitalnimi knjižnicami, ki jim je Hladnik pred tridesetimi leti pripisoval posebno pomembno vlogo pri dostopu do literarnih del, ima danes izjemen pomen dLib, digitalna knjižnica Narodne in univerzitetne knjižnice, kjer so v skladu z zakonom o avtorskih pravicah na voljo digitalizirani izvodi periodike, strokovne in leposlovne literature. Za slovensko digitalno humanistiko je neprecenljiv vir tudi že omenjeni Wikivir.

⁹ Taka časovna zamejenost je vsekakor povezana tudi z zgoraj omenjenim vprašanjem avtorskih pravic in razpoložljivostjo elektronskih besedil, obenem pa je bilo to obdobje eno ključnih v razvoju slovenske literature.

Poleg spletnih zbirk, ki omogočata prost dostop do digitaliziranih literarnih besedil, so pomembno vlogo pri razvoju slovenske digitalne humanistike odigrali tudi raziskovalni projekti, namenjeni pripravi elektronskih znanstvenokritičnih izdaj. Ti so v slovensko literarno vedo vpeljali uporabo označevalnega jezika XML in označevanje po smernicah konzorcija TEI. Leta 2005 je bil na ZRC SAZU izdan zbornik *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (Ogrin 2005), ena prvih slovenskih digitalnohumanističnih monografij, za katero so prispevke pripravili zgodnji uveljavljeni raziskovalci tega področja, med njimi Peter Scherber, Miran Hladnik, Tomaž Erjavec in Matija Ogrin, uvodni prispevek pa je napisal urednik smernic TEI Lou Burnard. Te smernice so od leta 2004 implementirane v objavah elektronskih znanstvenokritičnih izdaj slovenskega slovstva na portalu eZISS (Ogrin in Erjavec 2009). V okviru raziskovalnih projektov Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja in Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva je nastal spletni repozitorij Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja (NRSS) (Ogrin 2008), ki je bil leta 2021 s tehnološkimi prenovitvami in vsebinskimi razširitvami posodobljen v Register rokopisov slovenskega slovstva (RRSS) (Ogrin 2021). Novejša zbirka Slovensko baročno slovstvo (Ogrin 2024) pa posamezne rokopise, evidentirane v Registru, predstavlja z diplomatičnimi prepisi celotnih besedil in uredniškimi pojasnili.

Poleg naštetih digitalnih virov leposlovnih besedil sta za slovensko literarne vede pomembna tudi zbirka Elektronske znanstvene monografije (eZMono),¹⁰ ki je nastala v sodelovanju Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU in Inštituta »Jožef Stefan«. V njej so v prostem dostopu objavljene znanstvene monografije, povezane s slovensko literarno in kulturno zgodovino, ter *Slovenski biografski leksikon*, ki je v digitalni različici dostopen na portalu Slovenska biografija (Erjavec idr. 2011).

2.1.2 Digitalni korpusi

Digitalni besedilni korpus je sistematično zasnovana digitalno berljiva računalniška zbirka celotnih besedil ali njihovih delov. Besedila morajo biti oblikovana po enotnih merilih in označena po enotnih standardih, ki omogočajo primerljivost podatkov in njihovo kvantitativno analizo (prim. Gorjanc 2005: 7). Hladnik je leta 1995 opozoril na pomanjkanje jezikovnih korpusov

¹⁰ Povezava: <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:ezmono/VIEW/>.

v slovenskem prostoru in ugotavljal, da slovenski raziskovalci nimajo na voljo niti enega tovrstnega vira, v zadnjih desetletjih pa so nastali številni splošni in specializirani korpusi slovenskih besedil. Ker se prispevek osredotoča na literarnovedne raziskave, bomo izpostavili predvsem tiste digitalne vire, ki vključujejo literarna besedila ali so z njimi tesno povezani.

Najobsežnejši je že omenjeni referenčni korpus slovenskega pisnega jezika Gigafida 2.2 (Krek idr. 2019), ki vključuje tudi približno 3,5 % literarnih besedil, katerih izbor temelji na dostopnosti gradiva. Poleg njega velja omeniti še vsaj tri delno leposlovne korpusse: Jezikovni viri starejše slovenščine IMP (Erjavec 2015), ki obsega gradivo od 16. stoletja do leta 1918 in poleg leposlovja (tudi prevodnega), ki predstavlja glavnino korpusa, vključuje še časopisne članke ter druga neleposlovna besedila, Korpus mladinske literature MAKS (Verdonik idr. 2020), ki vključuje tudi mladinska leposlovna dela, in korpus CVET s tudi literarnimi oz. polliterarnimi deli Hijacinta Repiča (Košir in Erjavec 2024).

Obsežnejši literarni korpusi so zaradi večje dostopnosti gradiva in prednosti, ki jo imajo daljša besedila za statistične analize, večinoma osredotočeni na starejšo prozo. Prvi tak prozni korpus je ELTeC-slv (Erjavec idr. 2021), ki je nastal kot del evropske zbirke literarnih besedil ELTeC (Odebrecht idr. 2021) v okviru Akcije COST Distant Reading for European Literary History. Vsebuje 100 proznih del, objavljenih med letoma 1836 in 1920, pri čemer vsako obsega več kot 10.000 besed. Najobsežnejši korpus slovenske proze je trenutno Korpus daljše slovenske pripovedne proze KDSP 1.0 (Mandić in Erjavec 2023), ki vključuje 262 del, objavljenih med letoma 1836 in 1918, pri čemer vsako presega 20.000 besed.

Poleg teh obsežnejših zbirk so v zadnjih letih nastali tudi manjši specializirani korpusi, namenjeni raziskovanju posameznih krajših obdobij, specifičnih avtorjev ali literarnih gibanj. Tovrsten korpus je na primer PriLit (Žejn in Erjavec 2021), ki zajema starejšo izvirno in prevodno pripovedno prozo iz obdobja od sredine 17. do sredine 19. stoletja. V okviru raziskovalnega projekta Maj 68 v literaturi in teoriji: zadnja sezona modernizma v Franciji, Sloveniji in svetu pa je nastal korpus Maj 68 (Juvan idr. 2024), namenjen raziskovanju slovenske neoavantgardne literature. Za literarnozgodovinske raziskave je velika pridobitev tudi elektronska zbirka Pisma (Mihurko 2022), ki šteje več kot 2000 digitaliziranih pisem, katerih avtorji in avtorice so po večini slovenski literarni ustvarjalci in ustvarjalke.

Večina omenjenih korpusov je shranjenih na repozitoriju slovenskega tehnološko-infrastrukturnega konzorcija Clarin.si, ki omogoča njihovo raziskovanje prek prosto dostopnih konkordančnikov. Besedila, ki so prosta avtorskih pravic, pa so uporabnikom dostopna tudi v celoti, in sicer v obliki TXT- ali XML-datotek z dodanimi oblikoskladenjskimi in drugimi oznakami.

Med leposlovnimi korpusi, ki vsebujejo tudi slovenska besedila, velja omeniti še PoeTree (Plecháč idr. 2025), večjezični korpus pesniških besedil, ki je nastal na Češki akademiji znanosti. Slovenski del s približno 5000 pesmimi sicer predstavlja razmeroma majhen delež celotne zbirke, vendar je dragocen prav zato, ker je edini slovenski korpus, ki obsega izključno poezijo. Korpus je v celoti dostopen na projektni spletni strani in na repozitoriju Zenodo.¹¹

2.2 Korpusne analize

2.2.1 Digitalna orodja

Pomembno izhodišče za računalniško podprte analize literature je zagotovilo korpusno jezikoslovje, ki je postavilo metodološke temelje tako za sestavljanje korpusov kot za razvoj jezikovnih orodij, s katerimi je mogoče ta gradiva obdelovati (Gorjanc 2005; Juvan idr. 2021: 64). Čeprav obstajajo orodja, ki omogočajo analize besedil v katerem koli jeziku brez posebnih prilagoditev, pa naloge, ki vključujejo avtomatsko jezikoslovno označevanje, praviloma zahtevajo modele, razvite posebej za posamezen jezik, kar je narekovalo razvoj lastnih rešitev tudi v primeru slovenščine. Razvoj tovrstnih orodij poteka predvsem v raziskovalnih skupinah Centra za jezikovne vire in tehnologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, na Fakulteti za računalništvo in informatiko ter v okviru projektov na Inštitutu »Jožef Stefan«.

Med orodji, ki so postala nepogrešljiva za digitalno jezikoslovje in so hkrati pomembna tudi za literarne raziskave, imajo osrednje mesto avtomatski oblikoskladenjski označevalniki. Za slovenščino so bili najprej v uporabi označevalniki, ki so temeljili na specifikacijah JOS (Erjavec idr. 2010), med njimi tokenizator Obeliks (Grčar idr. 2012) in označevalec ToTaLe (Erjavec idr. 2005), danes pa standard predstavlja CLASSLA (Ljubešić in

¹¹ Povezava: <https://versologie.cz/poetree/>.

Dobrovoljc 2019), razvit posebej za južnoslovanske jezike, med njimi slovenščino. CLASSLA poleg tokenizacije, lematizacije in oblikoskladenjskega označevanja po shemi Universal Dependencies omogoča tudi avtomatsko prepoznavo imenskih entitet, kar je za literarne analize posebej dragoceno.

Za semantične analize so za slovenščino na voljo novejši jezikovni modeli, kot je SloBERTa (Ulčar in Robnik-Šikonja 2021), razvit v okviru projekta Embeddia, ki omogoča analize na podlagi vektorskih vložitev besed. Leta 2024 je financiranje pridobil tudi projekt PoVeJMo, katerega cilj je izgradnja velikega jezikovnega modela (LLM) za slovenščino, primerljivega z vodilnimi tujimi modeli, kar bo še dodatno razširilo možnosti uporabe umetne inteligence v humanistiki.

Pomembno mesto imajo tudi širše uporabljena orodja, ki so nastala v Sloveniji ali so integralni del slovenske raziskovalne infrastrukture. Med njimi je Orange (Demšar idr. 2013), vizualno orodje za gradnjo analitičnih procesov, ki omogoča tudi obdelavo besedilnih podatkov, ter konkordančnika noSketch Engine (Kilgarriff idr. 2014)¹² in KonText (Machálek 2020), dostopna prek repozitorija Clarin.si, ki raziskovalcem omogočata učinkovito iskanje in analizo vzorcev v literarnih besedilih.

2.2.2 Računalniško podprte analize, študije primerov

Od sporadičnih začetkov uporabe računalniških orodij za analize leposlovnih del, ki segajo v sedemdeseta, osemdeseta in devetdeseta leta 20. stoletja,¹³ so kvantitativni pristopi v slovenski literarni vedi vse bolj uveljavljeni. Najpogostejše so stilometrične analize, vendar so se tovrstnih študij sprva, z izjemo Marijana Dovića (2002), ki je na podlagi dolžine povedi

¹² In njegova plačljiva verzija SketchEngine.

¹³ Leta 1977 so nastale prve empirične raziskave poezije Franceta Prešerna na podlagi konkordanc (Scherber 1977), tako rekoč vzporedno z objavo *Indexa Thomistica* jezuita Roberta Buse, ki velja za začetnika digitalne humanistike (Hladnik 2012). Že sredi sedemdesetih let in v začetku osemdesetih je Denis Poniž pretežno s teoretskega stališča razpravljal o možnostih kvantitativnih fonoloških analiz literarnih besedil (Poniž 1974) in o numeričnih estetikah (Poniž 1982). Na Poniževo monografijo *Slovenski jezik – literatura – računalniki* (Poniž 1974) se je s kvantitativno fonološko analizo Kosmačevega *Pomladnega dne* navezal študent celovške slavistike Franz Kolter (1994). Jure Zupan (1994) je poljudno predstavil računalniške analize avtorskega sloga. V začetke se uvrščajo tudi kvantitativne analize metapodatkov in drugih podatkov, pridobljenih iz podatkovnih zbirk (v Hladnik 1990, 1991).

in besed analiziral avtorski slog Antona Podbevška in Jožeta Cvelbarja ter ovrgel sum o Podbevškovem plagiatorstvu, praviloma lotevali raziskovalci in raziskovalke, ki niso literarni zgodovinarji. Primož Jakopin (2003) je denimo z analizo pogostnosti n-terčkov pri Cirilu Kosmaču in Ivanu Cankarju pokazal, da imata njuni besedili podobno informacijsko entropijo, vendar ju je mogoče kljub temu jasno razločiti. Marko Limbek (2008) je s primerjavo najpogostejših nepolnopomenskih besed dokazal, da Janez Mencinger ni avtor povesti *Poštena Bohinčeka*, Ines Panker (2012) pa je s primerjavo različnih tehnik podatkovnega rudarjenja na korpusu šestih avtorjev iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja ugotovila, da naivni Bayesov klasifikator najvišjo natančnost dosega pri določanju avtorstva.

Z večjo dostopnostjo digitalnih orodij so postale kvantitativne analize vse pogostejše tudi pri literarnih raziskovalcih brez računalniške izobrazbe. Primer tovrstnega orodja je program Stylo (Eder idr. 2016), ki se je izkazal za izredno uporabno orodje tudi za stilometrične analize slovenske literature. Ivana Zajc (2019) je na ta način analizirala dramatiko Simone Semenič in pokazala na njeno slogovno heterogenost in slogovne posebnosti monodramskih besedil, na primeru starejše proze je z isto metodo potrdila slogovno nekonvencionalnost sentimentalne proze Pavline Pajk ter prikazala obdobjni razvoj Cankarjevega opusa (Zajc 2024). Na področju prepoznavanja avtorstva sta Lucija Mandić in Ivana Zajc (2020) z analizo romana *Rokovnjači* pokazali slogovne razlike, ki potrjujejo njegovo dvojno avtorstvo, medtem ko je Andrejka Žejn (2020; 2021) z orodjem Stylo raziskala literarne vplive na prozo Janeza Ciglerja, razvoj sloga od 17. do 19. stoletja ter pokazala vpliv uredniških posegov na slog različnih izdaj *Sreče v nesreči*.

Sorodne raziskave se opirajo tudi na druge metode korpusne stilistike. Jure Zupan (2001) je s samostalniškimi konkordancami analiziral Prešernove *Poezije*, Vesna Mikolič (2014) je z rabo korpusnih pristopov pokazala pomen t. i. jačiteljev in tujejezičnih mest v Šalamunovi poeziji, v analizi starejše proze (2021) pa je z luščenjem najpogostejših polnopomenskih besed pokazala, da je za Cankarjev slog značilen izredno ozek besedni nabor. Gašper Tonin (2020) je s pomočjo korpusne stilistike prav tako preučeval Cankarjeva dela, in sicer drami *Hlapci* in *Za narodov blagor* ter z analizo omrežij potrdil osrednjo vlogo glavnih likov in pokazal, da je lahko uporaba računalniških orodij dobrodošla tudi v pedagoški praksi. Marko

Juvan, Mojca Šorli in Andrejka Žejn (2021) so z uporabo konkordančnika analizirali korpus Maj 68 in ugotovili, da v njem prevladujejo mladi moški avtorji, poezija in zmeren modernizem. Korpusna analiza je v tem primeru služila kot empirična osnova za literarno interpretacijo neoavantgardne poezije. Korpus Maj 68 je bil nadalje predmet raziskav Mojce Šorli in Andrejke Žejn (Šorli in Žejn 2022; Žejn in Šorli 2023), ki sta obravnavali problematiko ročnega označevanja imenskih entitet in oblikovali bazo literarnih likov,¹⁴ sistematiziranih glede na motivacijo poimenovanja.

V širši okvir računalniške literarne vede sodi tudi mapiranje. Analiza in prostorsko mapiranje izbranih metapodatkov sta vključeni v monografijo Mirana Hladnika (2009) o slovenskem zgodovinskem romanu, medtem ko je projekt Prostor slovenske literarne kulture (2011–2014) s pomočjo tehnologije geografskih informacijskih sistemov raziskoval razmerje med prostorom in literaturo ter kvantitativno analiziral prostorske metapodatke (Juvan 2015; Perenič 2014; Juvan in Dokler 2015).

V zadnjem desetletju so v ospredju raziskovalnega zanimanja metode nadzorovanega strojnega učenja, zlasti modeliranje tem in vektorske vložitve besed. Prve tovrstne aplikacije segajo v leto 2020, ko so Senja Pollak, Matej Martinc in Katja Mihurko z vektorskimi vložitvami analizirali prozo Zofke Kveder in pokazali, da semantični vzorci potrjujejo ugotovitve literarne zgodovine ter odpirajo nove raziskovalne smeri, zlasti na presečišču spola in kulture (Pollak idr. 2020). V naslednjih letih je Lucija Mandić (2023) z modeliranjem tem na korpusu slovenske proze 19. stoletja izpostavila teme, povezane z meščanstvom, in pokazala, da sta temi plemstvo in podeželje manj zastopani v romanih kot v povestih in novelah, pri čemer se avtomatska prepoznavna tem večinoma ujema z analogno razvrstitvijo, kar potrjuje uporabnost tematskega modeliranja za analizo literarnih korpusov. Žejn, Pranjic in Pollak (2024) so z analizo vektorskih vložitev pokazali, da razlika med Jurčičevim realizmom in Cankarjevo moderno izhaja tudi iz semantičnih značilnosti besed, povezanih z gibanjem ter družbenimi in psihološkimi procesi, medtem ko je Mandić (2024a) isto metodo uporabila za preučevanje semantičnih polj, vezanih na politiko in kulturo, ter pokazala na njuno prekrivanje v slovenski prozi 19. stoletja. Večino omenjenih

¹⁴ Po bazi je mogoče iskati z iskalnikom, ki gostuje na platformi Streamlit, povezava: <https://iskalnik-po-bazi-lastnih-imen-maj68.streamlit.app/>.

metod je Lucija Mandić vključila tudi v doktorsko disertacijo (2024b), v kateri je s pomočjo pristopov računalniške literarne vede preučevala proces kanonizacije slovenske proze 19. in zgodnjega 20. stoletja.

Presek vektorskih vložitev besed in omrežne analize so Katja Mihurko, Ivana Zajc, Darko Ilin in Mila Marinković (2024) uporabili pri analizi zbirke Pisma, kjer so razkrili mrežo odnosov med avtorji moderne ter povezavo med temo ljubezni in samocenzuro. Vektorske vložitve besed sta pri preučevanju dimenzije spola v prozi *fin de siècle* uporabila tudi Lucija Mandić in Darko Ilin (2024) ter pokazala izrazite razlike v upodobitvah intime med slovenskimi in srbskimi besedili glede na spol avtorjev oz. avtoric. Nadaljnje možnosti uporabe tovrstnih pristopov napoveduje tudi projekt Oblike sramu v slovenski književnosti (vodja: Ivana Zajc), ki preučuje pojavnost sramu v slovenski prozi 19. stoletja.

2.3 Raziskovalna infrastruktura

Poleg številnih študij primerov, ki uporabljajo posamezne metode računalniške literarne vede, je področje v zadnjem desetletju postalo tudi del učnega procesa. Digitalna humanistika je našla svoje mesto v univerzitetnih predmetnikih, med drugim na Univerzi v Novi Gorici, kar je vodilo tudi k pripravi univerzitetnega učbenika *Digitalna humanistika in literatura* (Zajc in Purg 2023), ki ponuja celovit pregled metod, ki so na voljo literarnim raziskovalcem, in primerov raziskav. Na Podiplomski šoli ZRC SAZU imajo študentje na modulu Literatura v kontekstu na izbiro tudi predmet Tekstologija in digitalna humanistika.

Razvoj računalniške literarne vede v Sloveniji podpirajo tudi različne raziskovalne in infrastrukturne institucije. Med najpomembnejšimi je Center za jezikovne vire in tehnologije na Univerze v Ljubljani, ki v okviru Mreže raziskovalnih infrastrukturnih centrov deluje na šestih članicah univerze v Ljubljani, na tem področju pa so aktivne tudi posamezne raziskovalne skupine na ZRC SAZU, Univerzi v Novi Gorici, Univerzi v Mariboru, na Inštitutu »Jožef Stefan« in Inštitutu za novejšo zgodovino. Pomembno vlogo ima tudi Slovensko društvo za jezikovne tehnologije, ki deluje kot osrednje strokovno združenje na tem področju. Slovenski raziskovalci so dejavno vključeni v evropske in svetovne pobude, kot so že končana Akcija COST Distant Reading for European Literary History, konzorcij DARIAH

ter nedavno ustanovljen Raziskovalni odbor za digitalno primerjalno književnost (Research Committee on Digital Comparative Literature (DCL)) v okviru ICLA (International Comparative Literature Association), pa tudi v druge mednarodne projekte, ki primarno izhajajo iz računalništva in jezikoslovja, a imajo neposredne učinke na razvoj literarnovednih raziskav.

Na področju rednih forumov pomembno mesto zaseda konferenca JTDH (Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika). Dogodek povezuje slovenske in mednarodne raziskovalce ter študente s področja računalniške znanosti, digitalnega jezikoslovja in humanistike ter predstavlja ključni prostor za izmenjavo izkušenj in idej.

Poleg teh rednih srečanj se uveljavljajo tudi specializirane pobude na področju računalniške literarne vede. Novembra 2023 je ZRC SAZU v sodelovanju z Univerzo v Novi Gorici gostil prvo mednarodno konferenco, posvečeno izključno računalniški literarni vedi v Sloveniji, z naslovom Veliki podatki, male literature. Udeleženci so predstavili primere uporabe računalniških orodij pri raziskovanju književnosti v manjših jezikih in poudarili pomen razvoja jezikovnih tehnologij za jezike zunaj največjih jezikovnih skupnosti. Prispevki s konference so bili objavljeni v tematski številki revije *Primerjalna književnost* (Mandić in Zajc 2024).

3 Sklep

Digitalni obrat v literarni vedi je od vseh metodoloških prelomov vzbudil največ pozornosti in polemik, ki so segle tudi zunaj ozkih akademskih krogov. K temu so prispevali zlasti teoretski koncept oddaljenega branja, kot ga je uvedel leta 2000 Franco Moretti, ter tudi druge teoretske formalizacije, med njimi poskusi reduciranja literature na matematični jezik (prim. Bjelčevič 1991: 166). Od preloma stoletja dalje so tako teorije kot metode vzajemno doživljale številne transformacije, ki se odražajo tudi v slovenskih raziskavah. Te segajo od analiz obsežnejših količin metapodatkov iz podatkovnih zbirk, digitalnih zbirk in elektronskih znanstvenokritičnih izdaj, preko raznovrstnih stilističnih analiz do nenadzorovanih tehnik strojnega učenja. Raziskave slovenske literature v okviru računalniške literarne vede bistveno presegajo prvotna mestoma provokativna teoretska izhodišča o redukciji literarnega na račun matematičnega in statističnega. V

članku opisane raziskave namreč izhajajo iz literarnovednih izhodišč ter k uporabi računalniško podprtih metod pristopajo z upoštevanjem specifične slovenskih literarnih besedil, zaokroža pa jih literarnovedno naravnana interpretacija rezultatov, ki vključuje tudi pretres prednosti in omejitev metode. Tako se izsledki teh raziskav danes pokažejo kot raziskovalni pristop, ki ima svoj prostor znotraj slovenske literarne vede.

Če se danes zazremo v prihodnost, lahko razmišljamo o možnostih, ki jih v računalniški literarni vedi oz. literarni vedi na splošno omogočajo orodja umetne inteligence za kvantitativne analize besedil. Ta raziskovalcu prihrani ogromno časa, zlasti pri programiranju in izvedbi posameznih korakov na poti do končnih rezultatov enostavnejših in kompleksnejših kvantitativnih analiz, pri čemer raziskovalci izbora gradiva in zasnove raziskave ne smejo prepuščati umetni inteligenci. In čeprav je umetna inteligenca sposobna generirati interpretacijo rezultatov, mora tudi ta segment v svoji domeni ohraniti »humanistična« literarna veda.

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave* (P6-0024), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna, in v okviru raziskovalnega projekta *Translation and Cross-Lingual Stylistic Transfer: Towards a Theory of Language Contact in Literature* (IMPULZ-2022-68), ki ga financira Slovaška akademija znanosti.

Literatura

- Arhar Holdt, Š. in Gorjanc, V. (2007). Korpus FidaPLUS. *Jezik in slovstvo*, 52(2), 95–110. <https://doi.org/10.4312/jis.52.2.95-110>
- Bauman, S., Bia, A., Burnard, L., Erjavec, T., Ruotolo, C. in Schreibman, S. (2004). Migrating Language Resources from SGML to XML: The Text Encoding Initiative Recommendations. V M. T. Lino, M. F. Xavier, F. Ferreira, R. Costa in R. Silva (ur.), *Proceedings of the Fourth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'04)* (str. 139–142). European Language

Resources Association (ELRA). <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2004/pdf/504.pdf>

Bjelčević, A. (1991). Literarna veda, teorija pomena in umetna inteligenca. *Slavistična revija*, 39(2), 165–181.

Demšar, J., Curk, T., Erjavec, A., Gorup, Č., Hočevár, T., Milutinovič, M., Možina, M., Polajnar, M., Toplak, M., Starič, A., Štajdohar, M., Umek, L., Žagar, L., Žbontar, J., Žitnik, M. in Zupan, B. (2013). Orange: Data Mining Toolbox in Python. *Journal of Machine Learning Research*, 14(71), 2349–2353.

Dović, M. (2002). Podbevšek in Cvelbar: poskus empirične preverbe namigov o plagiatorstvu. *Slavistična revija*, 50(2), 233–249.

Eder, M., Rybicki, J. in Kestemont, M. (2016). Stylometry with R: A Package for Computational Text Analysis. *The R Journal*, 8(1), 107–121. <https://doi.org/10.32614/RJ-2016-007>

Erjavec, T. (2015). The IMP Historical Slovene Language Resources. *Language Resources and Evaluation*, 49(3), 753–775. <https://doi.org/10.1007/s10579-015-9294-7>

Erjavec, T., Fišer, D., Krek, S. in Ledinek, N. (2010). Jezikovni viri projekta JOS = The language resources of the JOS project. V T. Erjavec in J. Žganec Gros (ur.): *Zbornik 13. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2010, zvezek C = Proceedings of the 13 th International Multiconference Information Society – IS 2010. Zbornik Sedme konference Jezikovne tehnologije, 14. do 15. oktober 2010 = Proceedings of the Seventh Language Technologies Conference, October 14th-15th, 2010, Ljubljana, Slovenia* (str. 42–48). Inštitut »Jožef Štefan«. <http://nl.ijs.si/isjt10/JezikovneTehnologije2010.pdf>

Erjavec, T., Hladnik, M., Juvan, M. in Mihurko Poniž, K. (2021). *Slovenian Novel Corpus (ELTeC-slv): April 2021 Release (v2.0.0)* [Korpus]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4662600>

Erjavec, T., Ignat, C., Pouliquen, B. in Steinberger, R. (2005). Massive Multilingual Corpus Compilation: Acquis Communautaire and ToTaLe. V Z. Vetulani (ur.), *Proceedings of the 2nd Language & Technology Conference* (str. 32–36). Wydawnictwo Poznańskie.

Erjavec, T., Javoršek, J. J., Ogrin, M. in Ogrin Vide, P. (2011). Od biografskega leksikona do znanstvenokritične izdaje: vprašanje trajnosti elektronskih besedil. *Knjižnica: Revija za področje bibliotekarstva in informacijske znanosti*, 55(1), 103–124. <https://doi.org/10.55741/knj.55.1.14292>

Gorjanc, V. (2005). *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Izolit.

Grčar, M., Krek, S. in Dobrovoljc, K. (2012). Obeliks: statistični oblikoskladenjski označevalnik in lematizator za slovenski jezik. V T. Erjavec in J. Žganec Gros (ur.), *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije* (str. 89–94). Institut »Jožef Štefan«.

- Hladnik, M. (1990). *Slovenska kmečka povest*. Prešernova družba.
- Hladnik, M. (1991). *Povest*. DZS.
- Hladnik, M. (1995). Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje. *Jezik in slovstvo*, 40(7), 243–254.
- Hladnik, M. (2009). *Slovenski zgodovinski roman*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Hladnik, M. (2012, 10. december). Digitalna humanistika na Slovenskem. *airBeletrina*. <https://airbeletrina.si/digitalna-humanistika-na-slovenskem/>
- Jakopin, P. (2003). Nizkoentropijski jezikovni model na besedilih Cirila Kosmača in Ivana Cankarja. V M. Hladnik in G. Kocijan (ur.), *Slovenski roman* (Obdobja 21, str. 421–428). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Jannidis, F. (2009). TEI in a crystal ball. *Literary and Linguistic Computing*, 24, 253–265. <https://doi.org/10.1093/lc/fqp015>
- Jockers, M. L. (2013). *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*. University of Illinois Press.
- Juvan, M. (2015). From Spatial Turn to GIS-Mapping of Literary Cultures. *European Review*, 23(1), 81–96. <https://doi.org/10.1017/S1062798714000568>
- Juvan, M. in Dokler, J. (2015). Towards a GIS-Analysis of Literary Cultures: The Making of Slovenian Ethnoscape through Literature. *International Journal of Humanities and Arts Computing*, 9(2), 196–218. <https://doi.org/10.3366/ijhac.2015.0149>
- Juvan, M., Šorli, M. in Žejn, A. (2021). Interpretiranje literature v zmanjšanem merilu: »oddaljeno branje« korpusa »dolgega leta 1968«. *Jezik in slovstvo*, 66(4), 55–76. <https://doi.org/10.4312/jis.66.4.55-75>
- Juvan, M., Žejn, A., Šorli, M., Mandić, L., Tomažin, A., Jež, A., Balžalorsky Antić, V. in Erjavec, T. (2024). *Corpus of 1968 Slovenian literature Maj68 3.0* [Korpus]. ZRC SAZU. <http://hdl.handle.net/11356/1970>
- Kilgariff, A., Baisa, V., Bušta, J., Jakubíček, M., Kovář, V., Michelfeit, J., Rychlý P. in Suchomel, V. (2014). The Sketch Engine: Ten Years On. *Lexicography*, 1(1), 7–36.
- Kolter, F. (1994). *Kvantitativna fonološka analiza slovenščine. Kosmačev roman Pomladni dan* [Diplomsko delo]. Universität Klagenfurt.
- Košir, D. in Erjavec, T. (2024). *Corpus of texts by Hijacint Repič in „Cvetje z vertov sv. Frančiška“ CVET 1.0* [Korpus]. Institut »Jožef Stefan«; Center za jezikovne vire in tehnologije, Univerza v Ljubljani. <https://hdl.handle.net/11356/1226>
- Krek, S., Erjavec, T., Repar, A., Čibej, J., Arhar Holdt, Š., Gantar, P., Kosem, I., Robnik Šikonja, M., Ljubešić, N., Dobrovoljc, K., Laskowski, C. A., Grčar, M.,

- Holozan, P., Šuster, S., Gorjanc, V., Stabej, M. in Logar, N. (2019). *Corpus of written standard Slovene Gigafida 2.0* [Korpus]. Center za jezikovne vire in tehnologije, Univerza v Ljubljani. <http://hdl.handle.net/11356/1320>
- Limbeek, M. (2008). Usage of Multivariate Analysis in Authorship Attribution: Did Janez Mencinger Write the Story »Poštena Bohinčeka«? *Metodološki zvezki*, 5(1), 81–93.
- Ljubešić, N. in Dobrovoljc, K. (2019). What Does Neural Bring? Analysing Improvements in Morphosyntactic Annotation and Lemmatisation of Slovenian, Croatian and Serbian. V T. Erjavec, M. Marcińczuk, P. Nakov, J. Piskorski, L. Pivovarov, J. Šnajder, J. Steinberger, in R. Yangarbe (ur.), *Proceedings of the 7th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing* (str. 29–34). Association for Computational Linguistics. <https://aclanthology.org/W19-3700/>
- Machálek, T. (2020). KonText: Advanced and Flexible Corpus Query Interface. V N. Calzolari, F. Béchet, P. Blache, K. Choukri, C. Cieri, T. Declerck, S. Goggi, H. Isahara, B. Maegaard, J. Mariani, H. Mazo, A. Moreno, J. Odijk in S. Piperidis (ur.), *Proceedings of LREC 2020* (str. 7005–7010). European Language Resources Association. <https://aclanthology.org/2020.lrec-1.865/>
- Mandić, L. (2023). Kako meščanski je v resnici meščanski roman? Kvantitativna vsebinska analiza daljše slovenske pripovedne proze v dolgem 19. stoletju. V A. Jež (ur.), *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih* (Obdobja 42, str. 49–58). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/Obdobja.42.2784-7152>
- Mandić, L. (2024a). Kvantitativna analiza razmerij med semantičnimi polji v slovenski pripovedni prozi dolgega 19. stoletja. *Primerjalna književnost*, 47(2), 147–161.
- Mandić, L. (2024b). *Računalniško branje slovenske pripovedne proze dolgega 19. stoletja v kontekstu literarne kanonizacije* [Doktorska disertacija]. Podiplomska šola ZRC SAZU.
- Mandić, L. in Ilin, D. (2024). Live, lust, love: semantic fields of intimacy in Slovenian and Serbian fin de siècle prose. *Slavia Centralis*, 17(2), 124–143.
- Mandić, L. in Erjavec T. (2023). *Corpus of Longer Narrative Slovenian Prose KDSP 1.0* [Korpus]. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. ZRC SAZU. <http://hdl.handle.net/11356/1823>
- Mandić, L. in Zajc, I. (2020). Stilometrična analiza avtorskega sloga Jurčič-Kersnikovega romana *Rokovnjači*. V I. Poteko (ur.), *Slovansko jezikovno in literarno povezovanje ter zgodovinski kontekst* (str. 7–13). Študentska organizacija Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Mandić, L. in Zajc, I. (2024). Veliki podatki, male literature (predgovor). *Primerjalna književnost*, 47(2), 1–3.

- Mihurko, K. (ur.) (2022). *Elektronska zbirka Pisma*. Raziskovalni center za humanistiko, Univerza v Novi Gorici. <https://pisma.org>
- Mihurko, K., Zajc, I., Ilin, D. in Marinković, M. (2024). Analize omrežij v elektronski zbirki Pisma: vidik metapodatkov in semantičnih povezav besedišča. *Primerjalna književnost*, 47(2), 31–44.
- Mikolič, V. (2014). Literarna perspektiva Šalamunovega pesniškega diskurza skozi slovensko in tujejezično leksiko. V A. Žbogar (ur.), *Recepcija slovenske književnosti* (Obdobja 33, str. 279–287). Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Mikolič, V. (2021). *Ali bereš Cankarja?*. Slovenska matica.
- Odebrecht, C., Burnard, L. in Schöch, C. (ur.). (2021). *European Literary Text Collection (ELTeC)* [Korpus]: April 2021 Release with 14 Collections of at Least 50 Novels (v1.1.0). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4662444>
- Ogrin, M. (2008). *Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja (NRSS)* (T. Erjavec, J. J. Javoršek, B. Golec in M. Deželak Trojar, ur.). Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/nrss:nrss/VIEW/>
- Ogrin, M. (ur.). (2005). *Znanstvene izdaje in elektronski medij*. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ogrin, M. (ur.). (2021). *Register rokopisov slovenskega slovstva: RRSS*. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. <https://rrss.manuscripta.zrc-sazu.si/>
- Ogrin, M. (ur.). (2024). *Slovensko baročno slovstvo*. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. <https://sbs.manuscripta.zrc-sazu.si/>
- Ogrin, M. in Erjavec, T. (2009). Ekdotika in tehnologija. *Jezik in slovstvo*, 54(6), 57–72. <https://doi.org/10.4312/jis.54.6.57-72>
- Panker, I. (2012). *Avtomatsko določanje avtorstva slovenskih leposlovnih besedil* [Diplomsko delo]. Univerza v Ljubljani.
- Perenič, U. (2014). An Overview of Literary Mapping Projects on Cities: Literary Spaces, Literary Maps and Sociological (Re)conceptualisations of Space. *Neoheicon*, 41(1), 13–25.
- Plecháč, P., Šeľa, A., Bermúdez Sabel, H., Bobenhausen, K., Cinková, S., Dale, I. L., Delente, É., De Sisto, M., Haider, T., Hammerich, B., Horváth, P., Kvinnslund, R., Kočnik, N., Kolár, R., Korchagin, K., Martynenko, A., Mittmann, A., Nagy, B., Navarro Colorado, B., Nugues, L., Palkó, G., Plungian, V., Renault, R., Ruiz Fabo, P., Seláf, L. in Sitchinava, D. (2025). *PoeTree. Poetry Corpora in Czech, English, French, German, Hungarian, Italian, Norwegian, Portuguese, Russian, Slovenian, and Spanish (1.0.0)* [Korpus]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17414036>

- Pollak, S., Martinc, M. in Mihurko Poniž, K. (2020). Natural language processing for literary text analysis: word-embeddings-based analysis of Zofka Kveder's Work. V M. J. Finatto, R. Vieira, S. Pollak in S. Luz (ur.), *Proceedings of the Workshop on Digital Humanities and Natural Language Processing (DHandNLP 2020), co-located with International Conference on the Computational Processing of Portuguese (PROPOR 2020), Évora, Portugal, March 2nd, 2020* (str. 33–42). CEUR Workshop Proceedings. <https://ceur-ws.org/Vol-2607/paper4.pdf>
- Poniž, D. (1974). *Slovenski jezik – literatura – računalniki*. Obzorja.
- Poniž, D. (1982). *Numerične estetike in slovenska literarna znanost*. Obzorja.
- Ramsay, S. (2011). *Reading machines: toward an algorithmic criticism*. University of Illinois Press.
- Scherber, P. (1977). *Slovar Prešernovega pesniškega jezika*. Obzorja.
- Schöch, C., Patras, R., Erjavec, T. in Santos, D. (2021). Creating the European Literary Text Collection (ELTeC): Challenges and Perspectives. *Modern Languages Open*, 17(12), 1–19. <https://doi.org/10.3828/mlo.v0i0.364>
- Šorli, M. in Žejn, A. (2022). Annotation of Named Entities in the May68 Corpus: NEs in Modernist Literary Texts. V D. Fišer in T. Erjavec (ur.), *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika: zbornik konference* (str. 187–195). Inštitut za novejšo zgodovino.
- Tonin, G. (2020). Kvantitativna računalniška analiza Cankarjevih dram *Hlapci* in *Za narodov blagor*. *Slovenščina v šoli*, 15(1), 7–18.
- Ulčar, M. in Robnik-Šikonja, M. (2020). *Slovenian RoBERTa contextual embeddings model: SloBERTa 1.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1397>
- Verdonik, D., Majninger, S., Dobrovoljc, K., Antloga, Š., Zögling M. A., Voršič, I., Zemljak Jontes, M., Koletnik, M., Valh Lopert, A., Šek Martük, P., Kosem, I., Majhenič, S. in Ferme, M. (2020). *MAKS (mladinska književnost): korpus mladinske književnosti* [Korpus]. Univerza, Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, Filozofska fakulteta in Pedagoška fakulteta. <https://nl.ijs.si/project/maks/MAKS-header-sl.html>
- Zajc, I. (2019). Elementi monodrame in avtobiografskosti v besedilih Simone Semenič. *Amfiteater*, 7(2), 80–98.
- Zajc, I. (2024). Analiza 90 slovenskih romanov in opusa Ivana Cankarja z računalniško stilometrijo. *Primerjalna književnost*, 47(2), 113–126.
- Zajc, I. in Purg, P. (2023). *Digitalna humanistika in literatura*. Založba Univerze v Novi Gorici. <https://ung.si/sl/zalozba/43/digitalna-humanistika-in-literatura/>
- Zupan, J. (1994, 21. julij). Lahko računalnik prebira pesnike in ugotavlja njihov slog?. *Delo – Književni listi*, 36(167), 13–15.

Zupan, J. (2001). *Kaj je Prešeren rekel o ---: Poezije in konkordance*. Mladinska knjiga.

Žejn, A. (2020). Stilometrijska analiza slovenske pripovjedne književnosti do prve izvirne slovenske priče. *Umjetnost riječi*, 64(3–4), 263–283. <https://hrcak.srce.hr/256322>

Žejn, A. (2021). *Izhodišča slovenske pripovedne proze*. Založba ZRC. <https://ispp.zrc-sazu.si/>

Žejn, A. in Erjavec, T. (2021). *The Corpus of Older Slovenian Narrative Prose PriLit 1.0* [Korpus]. ZRC SAZU. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1319>

Žejn, A. in Šorli, M. (2023). Named Entities in Modernist Literary Texts: The Annotation and Analysis of the May68 Corpus. *Slovenščina 2.0*, 11(1), 118–137. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2023.1.118-137>

Žejn, A., Pranjić, M. in Pollak, S. (2024). Primerjava Josipa Jurčiča in Ivana Cankarja z računalniškimi metodami za zaznavanje semantičnih premikov. *Primerjalna književnost*, 47(2), 127–145.

Alojzija Zupan Sosičⁱ

Kratka pripoved Ivanke Hergold in post/feministična perspektiva

Razprava raziskuje vse štiri zbirke kratke pripovedi Ivanke Hergold skozi postfeministično perspektivo in ugotavlja, da tematske in stilne inovacije v njih najbrž niso bile pospeševalec, pač pa zaviralec kanonizacije. Tudi transgresijo, tj. prestop v moškega ali sistematično identifikacijo z drugim spolom ali celo drugim bitjem, vzporedno pa še neidealizirano in nomadsko identiteto ženskih likov, lahko razumemo kot oviro na poti v kanonizacijo, saj pisateljčine zgodbe ne postavljajo v središče ženskih likov ali ženskih podob: samo petina literarnih oseb je ženskega spola. Najbolj paradoksalno pri spregledu avtoričinega ustvarjanja pa je to, da so ji prav presežne kategorije njenega opusa zaprle vstop v slovenski kanon, namesto da bi ji odprle vrata na stežaj: subverzivna modernistična govorica, lirizirani eksistencializem, desubjektivizacija subjekta, marginalni status malega človeka, groteskni deziluzionizem, nepredvidljivi estetski vtisi, večpomenske podobe, sugestivnost, estetskost, empatičnost in mobilna bralna osredotočenost.

Ključne besede: transgresija, lirizacija, večpomenskost, kanonizacija

Short Narratives by Ivanka Hergold and a (Post)Feminist Perspective

The discussion explores all four collections of short stories by Ivanka Hergold from a postfeminist perspective and concludes that the thematic and stylistic innovations in them were probably not an accelerator, but rather an inhibitor of canonization. Transgression, i.e. the transition to male or systematic identification with another gender or even another being, and the parallel non-idealized and nomadic identity of female characters, can also be understood as an obstacle to canonization, as the writer's stories do not place female characters or female images at the centre, and only a fifth of the characters are female. The most paradoxical thing about the author's

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Alojzija.ZupanSosic@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0003-2259-5861>

work is that the very excess categories of her oeuvre have blocked her entry into the Slovenian canon, instead of opening the door wide: subversive modernist language, lyrical existentialism, desubjectivization of the subject, the marginal status of the little man, grotesque disillusionment, unpredictable aesthetic impressions, ambiguous images, suggestiveness, aesthetics, empathy and mobile reading focus.

Keywords: transgression, lyricization, polysemy, canonization

Kakšno je razmerje med feminizmom oziroma postfeminizmom in kratko pripovedjo Ivanke Hergold v tej študiji, napoveduje že sam naslov. V središču moje razprave je namreč interpretativna analiza štirih zbirk kratke pripovedi, ki se v spektru metodološkega pluralizma opira tudi na metode in pristope feministične literarne vede. Kratka pripoved pisateljice še ni bila ovrednotena skozi postfeministično perspektivo v metodološkem pluralizmu, zato tale študija njen pripovedni opus analizira tako, da sproti najdeva razloge za nepravilno spregledanost književnosti Ivanke Hergold. Ker se v literarnovednem diskurzu upoštevajo številni termini (feministična literarna veda, ginokritika, feministična literarna teorija, ženske študije, študije spola, feministična naratologija ...) z različno zgodovino oziroma argumentacijo, sem v prispevku upoštevala širši izraz post/feministična perspektiva, ki je v nadaljevanju umeščen kot hipernimni termin. Da bi lažje razumeli pestrost te perspektive, sem na začetku razprave razložila različne termine in povezave med njimi, vzporedno pa tudi nakazala smiselnost, celo nujnost post/feministične perspektive pri raziskavi književnosti v 21. stoletju.

Na začetku si zastavimo logično vprašanje: ali je feminizem kot gibanje s koreninami v 18. stoletju sploh še primeren za različne metode obravnave književnosti v 21. stoletju? Glede na njegovo »starost« ne bi več ustrezal sodobnim pogledom, če se ne bi sproti prilagajal znanstvenemu polju. Tako je v novem tisočletju v okviru postfeminističnih teorij postal celo pomembna raziskovalna metoda in spodbuda drugim področjem, na primer v teoriji pripovedi prav feministična naratologija (Herman idr. 2008: 161) sistematično študira zgodbo in pripoved skozi perspektivo spola (angl. sex) in spolne identitete (angl. gender). Podobo sedanjega razcveta

post/feministične perspektive pa lažje uzremo, če osvetlimo znane termine, ki jih je feminizem uporabljal že v 20. stoletju. Začnimo kar z izrazom **feministična literarna veda**.

Ta je v tuji metaliteraturi najbolj uveljavljen termin (angl. *feminist literary criticism*, nem. *feministische Literatur-wissenschaft*), ki označuje raziskave o literaturi pisateljic, podobah ženskosti (pri različnih spolih) in opredelitvah spolne razlike. V nasprotju s splošno sprejetim izrazom *feministična literarna veda*, ki zaobseže tudi termin *feministična literarna teorija*, se izraz *ginokritika* ni uveljavil. V tem smislu predlaga Mihurko Poniž (2005: 88), poleg Silvije Borovnik¹ najbolj prodorna raziskovalka na področju feministične literarne vede, ločevanje med feministično literarno zgodovino in feministično literarno teorijo. Strinjam se z avtorico, da v prvo sodijo raziskave o (velikokrat pozabljenih ali nepravilno ovrednotenih) delih pisateljic ter o podobah ženskosti v literarnih delih, v feministično literarno teorijo pa uvrščamo raziskave, ki se ukvarjajo s problemi kanona in pojmom t. i. feministične estetike, s temami, ki sodijo na področje recepcijske estetike (ženska kot bralka), in z vprašanji, kako se avtorjev/avtoričin spol odraža na strukturah literarnega dela.

Kakšno mesto pa v okviru feministične literarne vede zavzema izraz ženske (literarne) študije? Tu se pojavi ista zadrega kot pri izrazu **ženska književnost**. O zadnjem sem sama že zgodaj (Zupan Sosič 2001: 137) ugotovila, da je sintagma *ženska književnost* ali *literatura za ženske* upravičena le v primeru trivialne književnosti, ki že tradicionalno deli književnost na žensko in moško in pri tej delitvi upošteva spolne predstave (na žalost stereotipne) tudi pri izbiri berila. Za značilno žensko literaturo so že v 18. stoletju, ko se je ta termin uveljavil, označevali razne zvežčiče šablonske vsebine (doktorske, ljubezenske), Bortenschlager (Borovnik 1995: 13) pa ironično pripominja, da če naj bi bili ti zvežčiči »Frauenliteratur«, potem vzporedno z njimi že dolgo obstaja »Männerliteratur«, tj. moška literatura, katere predstavnice so kavbojke, indijanarice in podobno. Če je feminizem do oznake *ženska književnost* neenoten, saj ne more oceniti, kateri termini so ustreznejši v določenih kontekstih (ženski jezik, ženski govor, ženski glas ali ženska pisava?), ko se zoperstavljajo univerzalnemu diskurzu (ki

¹ Poleg Katje Mihurke in Silvije Borovnik so k širjenju post/feministične perspektive z več študijami o slovenski književnosti prispevale tudi: Alenka Jensterle Doležal, Alenka Koron, Mateja Pezdirc Bartol, Irena Novak Popov in Alojzija Zupan Sosič.

pa je bil do nedavno izključno moški), postfeminizem to zadrego presega s širitvijo svojega področja spola na področje spolne identitete.²

Pomembne trditve o tem, da je enačenje ženskosti z njenim biološkim spolom že zdavnaj **preseženi esencializem**, je zgoščeno povzela Mihurko Poniž (2008: 94), ko se je navezala na Butler in njeno tezo, kako predstavlja vztrajanje pri koherenci in enotnosti »kategorije ženska« zavrnitev mnogoterosti kulturnih, družbenih in političnih presekov. Še prej pa je Mihurko Poniž (2003a: 130) osvetlila eno izmed najbolj stereotipnih predstav v zvezi s feministično literarno teorijo: to je, da se ukvarjajo z literarnimi besedili, ki jih pišejo pisateljice, ker naj bi obstajala t. i. ženska pisava. Toda že preprost poskus branja, pri katerem spol pisateljice ali pisatelja ni vnaprej znan, pokaže, da se spolne identitete ne da vedno razbrati iz besedila. Pri tem gre še za problem pričakovanja od žensk, naj se povsem identificirajo³ z moško izkušnjo in perspektivo, ki sta prikazani kot občečloveški, na kar je že v sedemdesetih letih opozorila Elaine Showalter.

Zaradi različnih aporij, ki pa so tudi veliko prispevale k samemu razvoju feminizma, se je postopoma izpeljal prenos raziskovalnega zanimanja s področja ženske/ga in ženskosti na spol,⁴ temeljno kategorijo v študijah

² Izraz spolna identiteta sem sistematično uvedla v slovensko literarno vedo (Zupan Sosič 2005). Čeprav je bilo pri nas že uveljavljeno razlikovanje med angleškima terminoma *sex* in *gender* kot biološki in družbeni spol, to »sociološko« razlikovanje na začetku tisočletja ni več zadostovalo za literarnovedno terminologijo.

³ Mihurko Poniž (2008: 96) za identifikacijo pri branju omenja primer Ruth Klüger, ki navaja tri najlepše ljubezenske zgodbe po izboru dveh pomembnih moških teoretikov: *Othello*, *Wojcek* in *Spletka*, avtorjev Shakespearja, Büchnerja in Schillerja. Pri tem se sprašuje, ali so to res najlepše ljubezenske zgodbe (za vse, tudi za ženske?), če vsi ljubimci ubijejo žensko, ki jo ljubijo: Othello jo zadavi, Wojcek zabode, pri Schillerju je zastrupljena. Neenotnosti bralne izkušnje dodaja Mihurko Poniž (2003b: 63) tudi neenovitost razlag različnih feministk. V pomembnem feminističnem delu *Ta spol, ki ni eno* na primer avtorica Luce Irigaray pisanje in govorjenje žensk primerja z reko, ne-identiteto, morje pa razlaga kot plodovnico in tudi kot žensko uživanje. Povezovanje ženskega telesa s tekočinami pa je pri mnogih feministkah naletelo na zgražanje, češ da s svojim esencializmom samo sledi patriarhalni logiki recepcije ženskosti.

⁴ V skladu s sodobno terminologijo se tudi predmet na slovenistiki Filozofske fakultete v Ljubljani ne imenuje ženske študije, pač pa *Spol in slovenska literatura* (ta predmet vodim kot izbirni predmet na drugi stopnji). Njegova temeljna struktura izhaja iz teze Rite Felski (1989: 45), da je spol »razlika, ki se kaže v različnosti ideoloških in kulturnih praks in je tako institucionalizirana na temeljne načine pri razporejanju politične in družbene moči.«

spola, vzporedno pa na prelomu stoletja pripeljal feminizem v **postfeminizem**.⁵ Ta je torej nadaljevanje feminizma, prvega in drugega vala, in predstavlja **tretji val**, ki upošteva množstvo ženskih svetov ter raso, etnično in spolno manjšino oziroma dežele t. i. tretjega sveta, pri čemer se post/feministična perspektiva prepleta še s post/kolonialno. V postfeminizmu sta trenutno prevladujoči smeri teorija spolne identitete in kvir teorija. Obe področji, ki si nista tako podobni, kot se zdi, se dotikata nove občutljivosti. To je Burzyńska (Burzyńska in Markowski 2009: 483) razložila kot novo senzibilnost; v prvi gre za občutljivost za spolne razlike in njihove vloge v družbi, medtem ko je druga bolj povezana s seksualnostjo, torej s seksualno razliko (več o tem v Zupan Sosič 2022: 78–100).

Iz tega kratkega pregleda lahko šele zdaj argumentirano odgovorim na svoje začetno logično vprašanje. Seveda, feminizem je še primeren za različne obravnave književnosti v 21. stoletju, le da se v **metodološkem pluralizmu**, v našem času edinem pravem izhodišču, prepleta z različnimi teorijami, metodami, načini in pristopi. Primernost⁶ post/feminizma za literarne obravnave je optimistično napovedal ob koncu prejšnjega stoletja že Newton (1994: 89). Ta je menil, da bo feministično teorijo na čelu literarne interpretacije najverjetneje obdržalo dejstvo, da v sebi na izredno odmeven način združuje nesoglasja in napetosti, ki so osrednjega pomena za sodobno interpretacijo na splošno in ki se lahko najproduktivneje razvijejo prav v okviru feminizma. Težko je danes napovedati, katere metode in pristopi bodo v metodološkem pluralizmu prihodnosti pogostejši ali obetavnejši: zaenkrat se kaže postfeminizem zelo perspektiven prav

⁵ Glede na kronologijo ga lahko razdelimo na feminizem in postfeminizem, natančneje se deli na tri vale: prvi val sovpada s koncem 19. stoletja in začetkom 20. stoletja, ko se za politični program žensk zavzemajo socialisti, komunisti in sufražetke, drugi val obsega 60., 70. in 80. leta prejšnjega stoletja, tretji val, tj. postfeminizem, pa poteka od 90. let prejšnjega stoletja do danes. Glede na način angažiranosti (Zupan Sosič 2022: 79) lahko feminizem delimo na družbenopolitični in akademski, glede na stopnjo in obliko angažiranosti celo na radikalni in liberalni feminizem. Kadar upoštevamo razlikovanje glede na raso, etnično in seksualno pripadnost, se feminizem deli na feminizem nebelih (»obarvanih«) žensk, feminizem žensk tretjega sveta in lezbični feminizem, ki je znatno radikalnejši od drugih feminizmov.

⁶ Tudi pri nas so pravilno ovrednotili perspektivnost feminizma, na primer Novak Popov (2008: 124) je poudarila, da se literarna fenomenologija na neki globinski ravni križa z razvojem feministične misli, kot jo shematizira Julija Kristeva, Koron (2007: 57) pa razlaga, kako je feministična naratologija do neke mere poniknila v naratologiji študij spolov, ki je omogočila »širši vpogled v spremenljiva razmerja biološkega spola, spolne identitete in seksualnosti.«

zaradi tega, ker zmore vase vključiti tudi ostale sodobne perspektive, kot so na primer afektivna hermenevtika in hermenevtika dvoma (Zupan Sosič 2022: 122–123). Prav zaradi sinkretičnosti različnih teorij, metod, načinov in pristopov, ki se pojavljajo v post/feminizmu, bom v nadaljevanju svojega prispevka uporabljala hipernimni izraz **post/feministična perspektiva**, ki zmore zaobseči omenjeno raznolikost in pestrost in se pri tem ne zatika v naštevanje različnih pristopov.

V raziskovanju literarnega opusa Ivanke Hergold (1943–2013), pisateljice, pesnice, dramatičarke, gledališke in literarne kritičarke, urednice, prevajalke in učiteljice, je post/feministična perspektiva še posebej dobrodošla, saj avtorica kljub kvaliteti svojih del še vedno **ni kanonizirana**. O morebitnih vzrokih za nepravilno vrednotenje njenih del sem že pisala na več mestih (Zupan Sosič 2023), tu naj omenim samo kanonizacijske razloge. Ivanka Hergold je bila namreč največkrat raziskovana skozi **prizmo treh kontekstov** (Zupan Sosič 2023: 274), tržaškega, koroškega in ženskega. Umeščanje pripovednega opusa v tri pomembne kontekste ji je pokazalo poti v literarni sistem, za nadaljevanje kanonizacije pa je nujno umestiti celotni opus v širši⁷ kontekst slovenske in evropske književnosti. V ta namen je tale študija analizirala njeno kratko pripoved s pomočjo postklasične teorije pripovedi, afektivne hermenevtike in post/feministične perspektive tako, da je sledila vsem štirim zbirkam kratke pripovedi v primerjalnem kontekstu svetovne književnosti, tj. *Pasja radost ali karkoli*, *Vse imaš od mene*, *Dido* in *Pojoci oreh*.

Zakaj te kvalitetne zbirke še vedno niso primerno ovrednotene? Naj najprej zapišem, da odgovor na to vprašanje ni povezan samo s post/feministično perspektivo, ampak tudi z etično, saj je od avtoričinega prvenca minilo že štiriinpetdeset let, hkrati pa tudi že dvanajst let od njene smrti, tako da postaja primerna kanonizacija že etična obveznost. Za lažjo ponazoritev neodzivnosti slovenskega literarnega sistema lahko na začetku sledimo metaliterarnemu odzivu na prvo zbirko *Pasja radost ali karkoli* (1971), v katerem ne opazimo podobnih odklonov, kot jih Mihurko Poniz (2008) opisuje pri vrednotenju starejših slovenskih pisateljic. Čeprav

⁷ O širši, bolj rečeno univerzalni vertikali, je razmišljal že Paternu (2015: 14), ko je *Nož in jabolko* označil kot ne samo tržaški in ne samo slovenski roman, temveč »roman z vsebinsko vertikalo, ki je po svoje univerzalna. Poveden in berlji bi bil tudi v širšem svetu.«

zaradi različnih zgodovinskih kontekstov težko primerjamo odzive, lahko ugotovim, da nihče Hergold ni očital sentimentalnosti, plehkosti ali zgolj »ženskega« pogleda, kar je bilo značilno za preteklost; tako kot Kveder so tudi Hergold kmalu priznavali **tematske in stilne inovacije**. Po moje pa so ravno te bile ovira na poti v kanonizacijo tako pri Kveder kot tudi pri Danici Ručigaj. Ta prva makedonska pesnica slovenskih korenin je namreč presegala obrazce, modele ali celo stereotipe ne samo besedil žensk, ampak celotne književnosti (Zupan Sosič 2025: 160–163). Glede na modernost in subverzivnost⁸ poetike Kveder, Ručigaj in Hergold se zdi logično, čeprav žalostno, da jih je patriarhalni moški umetniški krog odbil; nenazadnje je začutil, kako jih avtorice na več mestih presegajo.

Po mnenju avtorice je bila za spregled njenega opusa zaslužna tudi oznaka **modernizem**: ta je povzročila to, da uveljavljenim »manjšinskim« avtorjem »niti od daleč ni delala konkurence« (Hergold 2015: 90). Podobno ugotavlja tudi Harlamov (2016: 238), ki tovrstno osamelost pripisuje še Lipušu na avstrijskem Koroškem in Simčiču znotraj slovenske skupnosti v Argentini: v zamejstvu ali izseljenstvu je ohranjanje manjšinske pripadnosti toliko močnejše vezano na ohranjanje trdnega in celotnega subjekta, zaradi česar je **desubjektivizacija subjekta**, kar bistveno določa pisateljičino poetiko, razumljena kot nekaj tujega, znotraj raznarodovalnih procesov mogoče celo nevarnega. Poleg oznake modernistična pripoved se mi zdi vzrok za zadrego pri priznavanju celotnega opusa tudi to, da avtorica ni postavljala v središče svojega literarnega dela pretežno ženske like, kar je označevalo književnost žensk vse do nastopa Ivanke Hergold, torej tudi v tem ni ustrezala (»feminističnim«) pričakovanjem.

Ženske podobe – kar se je od žensk običajno pričakovalo in kar je postavljaj v središče raziskovanja tudi drugi val feminizma, v času katerega so vse zbirke nastale – v avtoričini pripovedi niso prevladujoče. Prevlada ženskih podob in ženskih glavnih likov je bila tipična celo za avtorice novejšje slovenske pripovedi, za katero ugotavlja Borovnik (2003: 99), da se

⁸ Za ponazoritev krivičnega nerazumevanja subverzivnosti primerjam avtoričin roman *Nož in jabolko* (1980) z romanom *Triptih Agate Schwarzkobler* (1968). Radikalnost poetike ni avtorju Rudiju Šeligi celo dvanajst let prej nikoli povzročala zastojev na poti v kanon: ravno obratno, prav ta roman ga je vanj tako varno umestil, da je odprl vrata še ostalim njegovim pripovedim, medtem ko se je nesprejetje romana *Nož in jabolko* vedno opravičevalo s hermetičnostjo, radikalnostjo, nerazumljivostjo.

pisateljice v njej pojavljajo po letu 1980. Ravno nasprotno se je dogajalo v zbirkah kratke pripovedi Ivanke Hergold: **samo petina literarnih oseb je ženskega spola**. Tako se v prvi zbirki z enaindvajsetimi kratkimi pripovedmi pojavi glavni ženski lik le v petih zgodbah: Prazna hiša, Čakanje, Sanje, Družba in Dan, medtem ko lahko zadnjo pripoved Grem beremo kot spolno nedefinirano, saj se nikoli ne pojavi glagolsko označevanje spola, vzklík »Gospa« pa navežemo na polilog, ker se v zgodbi pojavi več glasov. V zgodbah nastopajo (naštevam po knjižnem vrstnem redu) v središču naslednji liki: deček, mačka (kar v dveh pripovedih), ženin, brezbarvna lisa, mesto, dete, okroglooki, Mihael, berač, pes Alfonz, pripravnik,⁹ planinska družba, dolgolasec, zemlja, suh človek. Tako je v drugi zbirki *Vse imaš od mene* (1974) prisotnih deset in v četrti knjigi *Pojočiči oreh* (1983) devet pripovedi; v vsaki knjigi pa se pojavita samo po dve glavni ženski osebi, ostale osebe so moški (na primer Mihael, Ignac, starec, lovec) otroci (neimenovani fant, množinski otroški subjekt) in živali (pes Džoni). Tretja knjiga *Dido* je v tem smislu izjema, saj vključuje samo eno pripoved, tj. Dido, v kateri nastopa naslovni ženski lik.

Že po pestrosti, pa tudi po ekstravagantnosti literarnih oseb lahko sklepamo, da je avtorčina modernistična poetika nekaj posebnega. Na ravni zgodbe oziroma literarnih oseb je Hergold vanjo vnesla **transgresijo**, tj. prestop v moškega ali identifikacijo z drugim spolom ali celo drugim bitjem. Kot sem že omenila, je to prva sistematična transgresija pri slovenskih pisateljicah, medtem ko je vnašal transgresijo z naturalistično in simbolistično metodo kot prvi (moški) avtor pri nas Ivan Cankar. Čeprav je to počel z veliko empatično zavzetostjo, se strinjam z Jensterle-Doležal (2003: 109–110), da se avtorjeva spolna drugačnost in s tem pričakovanja o drugem spolu mestoma vrivajo skozi razpoke v obliki mitologizacije in idealizacije ženske ter s tem ohranjanja nekaterih stereotipnih predstav. Ravno to pa se v vseh štirih zbirkah kratke pripovedi Hergold ni zgodilo. Avtorica je pri trčenju moške in ženske perspektive, ki jo je kombinirala še z odraslo in otroško, človeško in nečloveško, realno in pravljичno, sedanjo in preteklo, tragično in komično ter nevtralno in ironično perspektivo, vztrajno pazila, da je do stereotipov vzpostavljala distanco, prav tako pa jih je z različnim pripovednimi sredstvi tudi razgrajevala in vzpostavljala nove podobe.

⁹ Celó v pripovedi *Kako je čistilka Ema opravila z nečistim pripravnikom* ne nastopa Ema, kar bi pričakovali glede na naslov, ampak ima ta ženski lik le obstransko, a za glavni lik, tj. pripravnika, pomembno vlogo.

Tako je stereotipe o mlačni zakonski zvezi v pripovedi *Mesto* v prvi zbirki razrahljala z neko nadčloveško, vseprežemajočo perspektivo, ki bi jo lahko pripisali mestu. Čeprav zgodbo pripoveduje ženska, uporablja za ubeseditiv vtisov o mestu večkrat dvojino (hodila sva mimo izložb, stanovanje sva dobila, zgoraj sva našla), njena perspektiva pa je ptičja, kot da tudi nase in na svojega partnerja gleda zviška, z visokega mestnega obzidja. Ob vstopu v mesto sta oba, mož in žena, obveščena, da bosta morala večno ostati za obzidjem, kasneje pa izvesta še to, da jima ni treba delati, le vsak drugi dan jima bodo odvzeli kri, ki jo morata darovati »prostovoljno«. Na začetku se sicer zdi, da žena želi zbežati iz mesta, saj ji to »pije kri«, a na koncu pripovedi ni več jasno, ali je njena perspektiva sploh še njena (z moževo se tako že prej ni skladala) ali pa je že popolnoma zlita s perspektivo mesta. Ne samo stereotip o potrpežljivi in uslužni ženi, pisateljčina pripoved rahlja tudi materinski stereotip z **neidelizirano identiteto** tako, kot je značilno tudi za svetovno literarno vedo; o neidealiziranem pojmovanju piše na primer Adrienne Rich (1976), o fluidnosti pa Rosi Braidotti (1994).

Pri rahljanju in razgradnji stereotipov ter povezovanju različnih perspektiv je odločilna **fantastična logika**, ki se napaja tudi iz pravljичne strukture: z omenjeno zgodbo *Mesto* je prisotna kar v šestnajstih pripovedih prve zbirke. Pri gradnji inovativnih razmerij in podob sodeluje pravljичna logika tudi v drugi zbirki kratkih zgodb *Vse imaš od mene* (1974), vendar samo v dveh zgodbah, saj je avtorica skrbno pazila, da ne bi ponavljala svojih inovacij iz prve zbirke. Pravljичne modifikacije so pravzaprav vedno utemeljene znotraj svojega sveta, zato njihove omejitve spominjajo na realni svet (Dobrzynska 1974: 167), čeprav so bolj zgoščene. Pravljичna logika v obeh pripovedih (*Tretji sin*, *Ko pride ura*) seveda ne deluje tako kot v klasičnih pravljicah, saj je vseskozi obarvana s humorjem in ironijo, zato najbolj prepričljivo deluje prav binarnost pravljичnost-realnost. Tako v pripovedi *Tretji sin* najprej zadnji otrok še vztraja pri materi, saj ga ta vseskozi zadržuje ob sebi z izgovorom o starosti in nemoči, potem pa se le osamosvoji in odide v svet. To, kar je najbolj kvalitetno tudi v drugi pravljичni pripovedi *Ko pride ura*, ni samo **uravnovešenost humorja in ironije**, pač pa osupljivo lepa nepredvidljivost konca, izvirajoča iz gibljive perspektive. Tako v obeh pripovedih spoznavamo mater in sina ter psa Džonija skozi materine in Džonijeve oči, proti koncu pa se šele zavemo, da sin le ni tako nesamostojen, kot ga je celo življenje videla mati (in s tem tudi mi), hkrati pa skozi oči mlade psice Game

spoznamo, da je Džoni zaradi starosti umrl, kar nam na koncu pripovedi potrdi tudi človeški pogled Džonijevega lastnika.

Literarne like celotne knjige, pravzaprav kar vseh štirih knjig, na videz ne povezuje nobena podobnost, saj se med seboj razlikujejo glede na starost, spol, aktivnost, poklic in poslanstvo. To, kar jih povezuje, je njihov bivanjski status, saj so postavljeni na različne robove, veliko pa jih je tudi v tesnem stiku s smrtjo. Ravno zaradi **marginalnega statusa malega človeka** in metafizičnega nihilizma modernistične poetike se skoraj vsi glavni liki znajdejo v kriznih situacijah ali pa zaradi svoje individualistične posebnosti, včasih groteskno poudarjene, trpijo osamljenost oziroma za(iz)vrženost. Poleg bivanjskega modusa pa osebe vseh štirih knjig povezuje tudi enoten prostor, ki je običajno kar soba ali hiša. Tako je dogajanje v prvi zbirki postavljeno v bivalno hišo¹⁰ kar v trinajstih zgodbah (tu ne štejem balkona in verande, ki pa sta dejansko tudi del hiše), ena v gostilno (Družba), ena konkretno v spalnico (pes Alfonz), dve v širše kmečko poslopje (Pravljica o dečku in dedku, Svatba) in samo ena v naravo brez hiše (Ob črnem jezeru). Drugačna prostorska slika se zariše v drugi zbirki, ko se dogajanje prestavi v naravo, konkretno v vaško izbo, hlev, vaško njivo in vrt, gozd, park in pasjo uto, vendar pri tem ne posvoji naivne rousseaujevske logike idealiziranja arhaičnega podeželja. Povsem drugačen prostor se razteza v pripovedi Dido, saj ta poseže v mitološki čas Kartagine, medtem ko zadnja zbirka *Pojoci oreh* povezuje mestne in vaške prostore: stanovanjsko naselje, balkon, nepopravljena hiša, klavnica v Argentini, soba v krčmi, spovednica, kletno stanovanje, zapuščena kmetija.

Opisi prostora so vseh zbirkah temeljna os karakterizacije, v kateri govorni skladi skupaj z lirizacijo preoblikujejo pripovedno jedro v smeri ponavljanja določenih izsekov in ustvarjanja **ritma**. Tako se zgoščevanje opisov poglobljeno preveša v **večpomenske podobe** oziroma razkosavanje racionalne logike v drobljivo emocionalno zmes in vzporedno gnetenje

¹⁰ Ni čudno, da se zadnja pripoved prve zbirke konča z zgodbo Grem, saj nakazuje odprtost pripovednih subjektov v neznano oziroma izhod iz ustaljenih bivalnih prostorov, ki večkrat samo metonimično zarisujejo bivanjsko tesnobo likov in njihovo ukleščenost v izredne razmere.

predvidljivih predstav v **nepredvidljive¹¹ estetske vtise** (Zupan Sosič 2024: 58). Vse to je izklesalo posebno modernistično poetiko tudi v tretji knjigi *Dido* (1974), ki vsebuje samo eno, tj. naslovno pripoved o mitološki kraljici Didoni. Cenda (2015: 37) pravilno ugotavlja, da je Hergold skupaj z mitološkim okvirom izbrisala mitsko podobo Didone kot tragične heroinje, samomorilke zaradi ljubezni ali zapuščene kraljice, znane iz klasiističnih dram. Tako je celotna pripoved modernistični palimpsest eksistencialistične vrženosti v svet brez jasno razpoznavnih vrednot.

Eksistencialistična drža absurda, ki zaokrožuje *Dido*, je pravzaprav prevladujoča drža vseh štirih zbirk, v katerih lirizacija avtorefleksivno opozarja, da ne gre le za mimetično preslikavo življenja, pač pa za namereno ustvarjanje poetičnega razpoloženja celo v najbolj banalnih trenutkih. **Lirizacija**, kombinirana s scenarizacijo, je prevladujoči digresivni postopek tudi v zadnji zbirki kratke pripovedi *Pojóči oreh* (1983), saj se značilnosti lirskega jezika prepletajo s številnimi govornimi odlomki. Strinjam se s Fludernik (Herman idr. 2008: 559), da je pri govornem posredovanju za vtis real(istič)nosti najpomembnejši učinek živosti, z metodo pretiravanja posebnih potez ali zmanjševanja avtentičnih vidikov originalnih izjav, kar je značilno tudi za večino kratkih pripovedi Ivanke Hergold. **Lirizirani eksistencializem** pridobiva svojo ostrino z **grotesknim deziluzionizmom**, ki izvira iz iluzije o svetu kot temeljnem gibal literarnih likov in ga Zlobec (1975: 642) povezuje tudi z drastično zasnovanimi motivi, kot so na primer osamljenost, onemoglost in preračunljivost.

Drastično zasnovani motivi so tesno povezani z omenjenim grotesknim deziluzionizmom, ta pa z estetsko polisemičnostjo. Pridružujem se mnenju Loredane Umek (2008: 169), da besedila kljub moderni pripovedni zgradbi ohranjajo odprto komunikativno raven. Po moje najbolj pozitivno preseneča prav **bralna napetost**, ki vabi bralce in bralke k vedno novim izzi-
vom. Na pripovedni ravni povzročata bralni suspenz predvsem dramatična **menjava fokalizatorjev** in večkrat **nepredvidljiv konec** kratke pripovedi,

¹¹ Nepredvidljivost in s tem tudi kvaliteto pripovedne poetike naj označi tale odlomek iz zadnje zbirke *Pojóči oreh* (Hergold 1983: 15), iz prve pripovedi Drugi kraj: »Potem so začele ugašati misli v nekem razvezanem, odvezujočem vzdušju, saj ni bilo nobenega ukaza: češ, tole zdaj, poglej ono, mislim je izginila kvaliteta, vsi pridevniki so postali samostalniki, stali so kot rastline, trava, drevesa, listje v stremenju, v zrenju ... in dišave so se širile zaradi opojne rasti, smola se je cedila od samega obilja in cvetne čaše so bile velikanske pri najmanjšem cvetu, vse je bilo magnolija ...«

ki se zgleduje po novelističnem obratu dogajanja tik pred koncem zgodbe. Naj za primer navedem eno najbolj estetskih in kvalitetnih kratkih pripovedi ne samo v vseh štirih zbirkah, ampak tudi v slovenski pripovedni zakladnici nasploh: *Pojoci oreh*. Ta lirizirana pravljica sicer postavi v središče dogajanja babico, a jo tako tesno poveže s podobo dedka na orehu, da skoraj fizično začutimo babičino tesnobo in njeno žalost ob dedkovem odhodu (pobegu?) na oreh. Da lahko tudi racionalno raziščemo pravljico logiko oreha, ki poje – ob zavedanju, da je že emocionalno in estetsko doživljanje podobe oreha dovolj – moramo sešteti vse perspektive v tej pripovedi: babičino, dedkovo, orehovo, menihovo in perspektivo obeh sinov.

Če še najprej ne vemo, ali dedek babici samo nagaja, ko se ji umakne na oreh, začnemo kasneje ugibati, zakaj se po dolgotrajnem prigovarjanju ne vrne nazaj na zemljo, v običajno življenje. K bralnemu suspenzu prispevajo tudi sam oreh s svojo estetsko globino, končno dejanje obeh sinov, ki brez slovesa zapustita užaloščeno mater, ter prihod tujca, tj. meniha na kmetijo. Razpršeno ali gibljivo perspektivo v tej pripovedi in še vseh ostalih imenujem **mobilna bralna osredotočenost**. Ta je lahko tudi eden izmed dejavnikov za nepriznavanje vrednosti avtoričinega opusa, saj zahteva znatno večjo bralno koncentracijo in bralni napor kot pri povprečnem čtivu, ki je v današnjem času uspešnic zelo priljubljeno in cenjeno. Mobilna bralna osredotočenost prinaša v inovativnih podobah sugestivnost in empatičnost. **Literarna empatija** pa ni samo kvaliteta pripovednega opusa pisateljice – poleg kratke pripovedi tudi romana *Nož in jabolko* – ampak kar celotnega literarnega ustvarjanja Hergold, torej tudi pesmi, drame in radijskih iger.

Zaključek

Kratka pripoved Ivanke Hergold, natančneje vse štiri zbirke, tj. *Pasja radost ali karkoli*, *Vse imaš od mene*, *Dido* in *Pojoci oreh*, še ni bila raziskana skozi post/feministično perspektivo, kombinirano s postklasično teorijo pripovedi in afektivno hermenevtiko. Novi pristopi so v tej študiji uporabljeni kot prispevek h kanonizaciji avtorice, ki je bila do sedaj največkrat raziskovana le skozi prizmo treh kontekstov, tržaškega, koroškega in ženskega; kljub kvaliteti besedil pa še vedno umanjka primerna umestitev v slovenski literarni sistem. V razpravi ugotavljam, da najbrž tematske in stilne inovacije niso bile pospeševalec, pač pa zaviralec kanonizacije.

Seveda pa je potrebno upoštevati, da je avtorica začenjala s pisanjem v sedemdesetih letih kot ženska in kot avtorica iz t. i. manjšinske književnosti, torej je bila dvojno stigmatizirana. Prav tako pa kratke pripovedi v vseh štirih zbirkah niso ustrezale drugemu valu feminizma, v katerem so objavljene, saj niso postavljale v središče zgodb ženskih likov ali ženskih podob: samo petina literarnih oseb je ženskega spola. Na ravni zgodbe oziroma literarnih oseb je namreč Hergold kot prva (ženska) avtorica v Sloveniji vnesla transgresijo, tj. prestop v moškega ali sistematično identifikacijo z drugim spolom ali celo drugim bitjem, prav tako je dosledno vztrajala pri neidealizirani in nomadski identiteti ženskih likov, tudi mater, s čimer je vidno izstopila iz tradicionalnega slovenskega pripovednega okvirja sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Tudi modernizem in njegovo desubjektivizacijo subjekta lahko štejemo kot oviro na poti v kanon (ta se subverzivnih del na začetku literarne poti običajno otepa), saj se zaradi marginalnega statusa malega človeka in metafizičnega nihilizma modernistične poetike skoraj vsi glavni liki znajdejo v kriznih situacijah. Groteskni deziluzionizem z liriziranim eksistencializmom ustvarja nepredvidljive estetske vtise, ki se največkrat zgostijo v večpomenske podobe. Čeprav je vse naštetu značilno za kvalitetno književnost, saj ponuja bralkam in bralcem odprt komunikacijski prostor večpomenskosti, je najbrž (na žalost!) prav mobilna bralna osredotočenost, ena izmed najbolj presežnih vrednosti vseh avtoričinih zbirk, eden izmed dejavnikov za nepriznavanje vrednosti avtoričinega opusa. Če že vse našete presežne vrednosti niso bile dovolj za umestitev ustvarjalnosti Ivanke Hergold v slovenski literarni kanon, naj v prihodnosti k temu prispevajo vsaj sugestivnost, estetskost in empatičnost njene poetike.

Zahvala

Prispevek je nastal na povabilo uredništva *Jezika in slovstva*, v katerem je bila tudi izražena želja pisati o feminističnih literarnovednih raziskavah pri nas. Ker je pregled tovrstnega raziskovanja pri nas pred leti že prav v tej reviji objavila Katja Mihurko z naslovom Feministične literarnovedne raziskave – tukaj in zdaj, v katerem je poudarila, da je prispevkov h kanonizaciji književnosti žensk še vedno premalo (a ravno ti so za feministične raziskave bistveni), sem se v svoji študiji ukvarjala predvsem s slednjim. Ob tej priložnosti bi rada čestitala reviji *Jezik in slovstvo*, ki me spremlja

že od študentskih let in kateri sem zaradi njene kvalitete in odprtosti do različnih znanstvenih vprašanj namenila tudi največ svojih znanstvenih prispevkov: ČESTITAM za sedemdeseti rojstni dan.

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Medkulturne literarnovedne študije* (P6-0265), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri

Hergold, I. (1971). *Pasja radost ali karkoli*. Mladinska knjiga.

Hergold, I. (1974). *Dido*. Založništvo tržaškega tiska.

Hergold, I. (1974). *Vse imaš od mene*. Obzorja.

Hergold, I. (1983). *Pojóči oreh*. Založništvo tržaškega tiska.

Hergold, I. (2008). *Ponikalnice; Paracels*. ZTT=EST.

Literatura

Borovnik, S. (1995). *Pišejo ženske drugače? O Slovenkah kot pisateljicah in literarnih likih*. Mihelač.

Borovnik, S. (2003). Sodobne slovenske romanopiske. Sodobni slovenski ženski roman? V. M. Hladnik in G. Kocijan (ur.), *Slovenski roman* (Obdobja 21, str. 99–109). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

Braidotti, R. (1994). *Nomadic subjects: Embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory*. Columbia University Press.

Burzyńska, A. in Markowski, M. P. (2009). *Književne teorije XX. veka*. Službeni glasnik.

Cenda, M. (2015). O skrivnosti, ki se ji pravi Dido. V M. Pirjevec (ur.), *Zbornik za Ivanko Hergold* (str. 37–41). Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm.

Dobrzynska, T. (1974). Die Metapher im Märchen. V W. Kroll in A. Flaker (ur.), *Literaturtheoretische Modelle und kommunikatives System* (Skripten Literaturwissenschaft 4, str. 261–297).

Felski, R. (1989). *Beyond feminist aesthetics. Feminist literature and social change*. Harvard UP.

- Harlamov, A. (2016). *Slovenski modernistični roman* [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani.
- Hergold, I. (2015). Odgovori za pozorno bralko Nevenko Kulovec. V M. Pirjevec (ur.), *Zbornik za Ivanko Hergold* (str. 89–95). Sklad Libero in Zora Polojaz.
- Herman, D., Jahn, M. in Ryan, M.-L. (ur.). (2008). *Routledge encyclopedia of narrative theory*. Routledge.
- Jensterle Doležal, A. (2003). Mitologizacija ženske v Cankarjevi prozi. V M. Hladnik in G. Kocijan (ur.), *Slovenski roman* (Obdobja 21, str. 109–119). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Koron, A. (2007). Razvoj naratologije družbenih spolov: spolnoidentitetno ozavešeni romani v novejši slovenski literaturi. *Primerjalna književnost*, 30(2), 53–65.
- Mihurko Poniž, K. (2003a). Ali je Njeno življenje Zofke Kveder feministični roman? V M. Hladnik in G. Kocijan (ur.), *Slovenski roman* (Obdobja 21, str. 129–139). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Mihurko Poniž, K. (2003b). *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Delta.
- Mihurko Poniž, K. (2005). Feministične literarnovedne raziskave – tukaj in zdaj. *Jezik in slovstvo*, 50(3–4), 87–95. <https://doi.org/10.4312/jis.50.3-4.87-95>
- Mihurko Poniž, K. (2008). Vloga spolnih identitet pri razvijanju literarne kompetence. V B. Krakar Vogel (ur.), *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode* (Obdobja 25, str. 91–99). Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
- Newton, K. M. (1994). Feministična interpretacija. *Literatura*, 31, 75–90.
- Novak Popov, I. (2008). Slovenske pesnice v literarni vedi in izobraževanju. V B. Krakar Vogel (ur.), *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode* (Obdobja 25, str. 113–129). Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
- Paternu, B. (2015). Pripoved Ivanke Hergold. V M. Pirjevec (ur.), *Zbornik za Ivanko Hergold* (str. 13–21). Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm.
- Rich, A. (1976). *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. Virago Press.
- Umek, L. (2008). Obale in zalivi bivanja. V I. Hergold, *Ponikalnice; Paracels* (str. 167–196). ZTT=EST.
- Zlobec, M. (1975). Ivanka Hergold, Vse imaš od mene. *Sodobnost*, 23(7), 642–643. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QLMIJ19W>
- Zupan Sosič, A. (2001). Označevanje literature žensk. V V. Požgaj Hadži (ur.), *Prvo slovensko-hrvaško slavistično srečanje* (str. 135–145). Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Zupan Sosič, A. (2005). Spolna identiteta in sodobni slovenski roman. *Primerjalna književnost*, 28(2), 93–113.

Zupan Sosič, A. (2022). *Nekaj v megli nad redko ali literarna interpretacija (maturitetnih) besedil*. Litera.

Zupan Sosič, A. (2023). Vrednotenje in kanonizacija pripovedi Ivanke Hergold. V A. Jež (ur.), *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih* (Obdobja 42, str. 271–278). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/Obdobja.42.2784-7152>

Zupan Sosič, A. (2024). Podobe v kratki pripovedi Ivanke Hergold. V J. Vogel (ur.), *Podoba v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (60. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, str. 52–60). Založba Univerze. <https://doi.org/10.4312/SSJLK.60.2386-057X>

Zupan Sosič, A. (2025). *Berem pesmi*. Kulturno-umetniško društvo Police Dubove.

Peter Svetinaⁱ

Klavzula in asonanca v Strniševi prozi za otroke in mladino

Prispevek obravnava pojavljanje klavzule v verzificiranih delih pripovedi ter asonanco/rimo v proznih delih Strniševih petih pripovedi za otroke in mladino. Izkazuje se, da je avtor v delih za otroke in mladino uporabljal enake oblikovne elemente kot v svoji poeziji za odrasle, a da v njihovi rabi prihaja do razlik.

Ključne besede: klavzula, asonanca, proza, mladinska književnost

Clauses and Assonance in Strniša's Prose for Children and Youth

The article discusses the occurrence of clauses in the versified parts of the narrative and assonance/rhyme in the prose parts of Strniša's five stories for children and young people. It appears that the author used the same formal elements in his works for children and young people as in his poetry for adults, but there are differences in their use.

Keywords: clause, assonance, prose, children's literature

ⁱ Universität Klagenfurt, Fakultät für Kultur- und Bildungswissenschaften; peter.svetina@aau.at

0

Naslov se zdi mogoče protisloven, saj sta pojma klavzula in asonanca vezani na pesniška besedila (Pretnar 1975: 278), zato je treba povedati, da so nekateri deli Strniševih proznih besedil za otroke in mladino zapisani v verzih, pri večini pa je rima (rima in asonanca) osrednji postopek pri oblikovanju besedila.¹

1

Tone Pretnar je v reviji *Jezik in slovstvo* leta 1975 objavil članek Klavzula in asonanca Strniševih pesniških besedil (prim. Pretnar 1975). V pretres in analizo je vzel šest Strniševih pesniških zbirk, ki so izšle med letoma 1959 in 1974: *Mozaiki* (1959), *Odisej* (1963), *Zvezde* (1965), *Želod* (1972) in *Oko* (1974).

Pretnar (1975: 278) definira klavzulo oz. verzni konec kot metrično kategorijo, ki

ločuje metrične enako- ali istorodno organizirane dele sporočila, verze, kot ubeseditveno kompozicijska pa jih povezuje med seboj na dva načina: horizontalno, glede na njihovo dejansko sosledje v besedilu, in vertikalno, glede na zvočne, gramatične in pomenske paralelizme in antiteze[.]

Zvočni paralelizem, rimo, tj. asonanco in konzonanco, združuje pod pojmom rima, ki ima tako kot klavzula združevalno funkcijo (Pretnar 1975: 278):

Rima je [...] na zvočnih, gramatičnih in pomenskih paralelizmih, ki izhajajo iz sporočilne uravnanosti pesemskega besedila, utemeljeno

¹ Tone Pretnar je bil v svojih člankih praviloma kratek in jednat: obsežno kvantitativno analizo je zapisal na nekaj straneh. Spominjam se, da je ob neki obletnici Janeza Svetokriškega na simpoziju v Vipavskem križu govoril o rimi pri Svetokriškem. Jednatost njegovih zapisov in rima v proznem besedilu – to dvoje me je napeljalo, da sem se kot šibak odmev Pretnarjevemu članku o Klavzuli in asonanci Strniševih pesniških besedil lotil tega istega v Strniševi prozi za otroke in mladino.

in uresničeno združevanje dveh ali več klavzul, verznihi koncev od zadnjega dejansko ali metrično naglašenezi zloga naprej. Najbolj opazna je realizacija zvočnega paralelizma, ki je povzročila podrobnejšo delitev rime na: rimo v ožjem smislu, asonanco in konzonanco.

Pretnar se loteva najprej metrike klavzule, pri čemer ugotavlja, da se »dokaj izenačena distribucija ženskih in moških klavzul in njihovih regularnih modifikacij (1 : 3 in 2 : 4) po prvih treh zbirkah prevesi v korist moških«, zapletejo pa se tudi modifikacije (dodana je še modifikacija 1 : 4). (Pretnar 1975: 279) Ritmičnemu slovarju Strniševe klavzule doda v nadaljevanju še podpoglavje o združevanju klavzul, v katerem ugotavlja, da se s konzonancami obogatena asonanca (tj. rima v ožjem pomenu besede) pojavlja zlasti v moškem izglasju (prim. Pretnar 1975: 282). V drugem poglavju članka obravnava gramatiko Strniševe klavzule. Ugotavlja, da je presenetljivo »visoka frekvenca samostalnika, predvsem imenovalnika in roditeljskega značilnost Strniševe poetike (Pretnar 1975: 283). V tretjem delu članka, v slovarju Strniševe klavzule in asonance, izbire leksema »sanje« in »svet«, ki »sta pri oblikovanju Strniševega pesniškega sveta poglobljene pomena« (Pretnar 1975: 284). Rdeča nit, ki vodi bralca skozi Pretnarjev članek, je pravzaprav s pomočjo verzoloških značilnosti klavzule in asonance ubesedena Strniševa pesniška poetika.

Kar je za našo rabo še poglobljene pomena, je Pretnarjeva ugotovitev, da Strniša z opazno bogatitvijo moške asonance (v moško rimo) hote zapisuje verz, ki se od proze opazno razlikuje (prim. Pretnar 1975: 282).

2

Gregor Strniša je za otroke napisal pet prozanih besedil. Strip *Razbojniki z Marsa*, v letih 1961/62 je izhajal v *Pionirskem listu* (prim. Bajt 1993: 125), knjižno je prvič izšel leta 1993. Zgodba *Kvadrat pa pika* je izšla 1977, nato so izšle še tri slikanice: *Potovanje z bršljanom* (1980), *Jedca mesca* (1982) in *Lučka Regrat* (1987).

V nekaterih od naštetih proznih besedil najdemo verzna besedila kot sestavne elemente pripovedi. V *Razbojnikih z Marsa*² se zgodba zaključi z verzi (ti štirje verzi so edini verzificiran element v zgodbi):

Corona Martis, Corona Martis,
ti si mesto mojih sanj,
Corona Martis, Corona Martis,
tam mlado deklico poznam.
(Strniša 1993: 120.)

Količinsko največ je verzificiranega besedila v pripovedi *Kvadrat pa pika* (1977), skupaj 340 verzov, pesem s 27 verzi je objavljena tudi v zgodbi *Lučka Reprat* (1987). V zgodbi *Kvadrat pa pika* so nekateri deli besedila zapisani kot verzificiran dialog:

KVADER:
Luno vržem v počen pisker,
pisker pa zakotalim
do Geometrije!
Kar za Luno bomo šli,
pa bomo prišli še mi –

KVADRAT:
– bomo spet prišli nazaj
v ta naš mili rodni kraj!
(Strniša 1977: 26.)

Razmerje moških (enozložnih) in ženskih (dvozložnih) klavzul v omenjenih treh delih je prikazano v tabeli 1.

² Prav tako kot sicer v liriki, dramatiki in popevkah Strniša tudi v besedilih za otroke in mladino pogosto tematizira vesolje: Mesec/Luno, Mars.

	moška klavzula (%)		ženska klavzula (%)	
	naglas na zadnjem zlogu	naglas za 3. zlogu od zadaj ³	naglas na predzadnjem zlogu	naglas na 4. zlogu od zadaj
<i>Razbojniki z Marsa</i> (4)	50,00	/	50,00	/
<i>Kvadrat pa Pika</i> (340)	34,71	5,00	60,29	/
<i>Lučka Reprat</i> (27)	62,96	14,82	22,22	/
Skupaj (371)	36,93	5,66	57,41	/

Tabela 1: Razmerja moških (enozložnih) in ženskih (dvozložnih) klavzul v delih *Razbojniki z Marsa*, *Kvadrat in Pika* ter *Lučka Reprat*. V oklepaju je zapisano število vseh verzov. Delež v horizontalni vrstici prikazuje delež klavzul znotraj posameznega besedila. V zadnji vrstici razpredelnice so prikazani deleži posameznih vrst klavzul za vsa besedila skupaj.

Pretnarjeva (1975: 279) analiza pesniških zbirk za odrasle kaže, da je delež klavzul z naglasom na zadnjem zlogu za vse pesniške zbirke 58,70 %, kar je v primerjavi z verzi iz njegovih proznih del za otroke izrazito visoko (tu 36,93 %). Deleža moških klavzul s prenesenim naglasom 1 : 3 (se pravi, da se naglas prenese s predpredzadnjega zloga tri- ali večzložne besede na zadnji zlog) sta tako v pesniških zbirkah kot pri verzih delih proze za otroke podobna (6,84 % v pesniških zbirkah in 5,66 % v verzificiranih delih proze za otroke). Obratno bo seveda spremenjen tudi delež ženskih klavzul: v pesniških zbirkah je delež na predzadnjem zlogu naglašanih besed 34,16 %, v pesmih otroške proze pa 57,41 %). Modifikacij, pri katerih bi se naglas prenašal za dve mesti, v verzih otroške proze ni, v pesniških zbirkah pa se taki primeri pojavljajo, a so silno redki (pri moških in ženskih klavzulah skupaj 0,3 %, prim. Pretnar 1975: 279).

Izrazita razlika med Strniševimi pesmimi za odrasle in za otroke je torej v deležu moških in ženskih klavzul: v pesništvu za odrasle izrazito prevladuje moška, v pesemskih delih proze za otroke pa ženska klavzula.

³ Atonirana klavzula oziroma prenos naglasa je ritmično-zvočni pojav, ko se naglas zaradi metrično izrazitega (glasnega ali tihega) branja prenese na zlog za naglašanim zlogom v besedi. Pretnar zapiše, da je asonanca modificirana na način, ki ga »utemeljujeta metrična organizacija in ritmični tok verza in ga je, zgledovaje se pri ljudski pesmi, preiskusila in uzakonila slovenska pesniška tradicija« (Pretnar 1975: 279; nanaša se tudi na Merharjevo (1966) razpravo Frekventnost in vrsta moškega rimanja v slovenski poeziji od Vodnika do moderne).

Poglejmo še deleže zvočno okrepljene asonance, torej rime, v Strniševih pesemskih za odrasle in v verzificiranih sekvencah proze za otroke (torej v zgodbah *Razbojniki z Marsa*, *Kvadrat pa pika* in *Lučka Regrat*; vseh verzov, ki jih opazujemo, je skupaj 371). Še nekaj pojasnil k oznakam v tabeli 2: z oznako *M* označujem moško klavzulo, z oznako *Ž* žensko; z oznako *r* označujem rimo, z oznako *a* asonanco; z oznako *ne-r/a* je označena klavzula, ki ni ne rimana ne asonirana; številke prikazujejo deleže vseh treh del skupaj, in sicer v odstotkih (%).

rM	rŽ	Skupaj
27,49	23,45	50,94
aM	aŽ	Skupaj
10,51	21,29	31,80
ne-r/aM	ne-r/aŽ	Skupaj
4,58	12,67	17,25

Tabela 2: Deleži zvočno okrepljene asonance (rime) v Strniševih pesemskih za odrasle in v verzificiranih sekvencah proze za otroke (*Razbojniki z Marsa*, *Kvadrat pa pika* in *Lučka Regrat*)

Pretnar (1975: 282) ugotavlja, da je moških rimanih parov (šteto vse modifikacije) v pesniških zbirkah za odrasle skupaj 29,26 %, ženskih pa 4,23 % (ostalo so asonirani pari), skupaj torej 33,49 %, kar je bistveno manj kot v pesmih iz Strniševih otroških zgodb: tu je delež moških in ženskih rim skupaj 50,94 %.

Opazno je torej, da je Strniša v pesemskih besedilih, namenjenih otrokom, bistveno pogostejše posegal po zvočno bogatejši varianti, torej rimi (mogoče ni odveč zapisati, da gre marsikdaj za ponavljanje celotne besede na koncu verza). Večinski delež asonanc je namenil pesmim za odrasle.

3

Drugi del prispevka ne sledi več Pretnarjevi metrični in gramatični analizi klavzule in asonance, tudi se ne ukvarja s slovarjem Strniševe klavzule in asonance, zato rezultati ne bodo primerljiv s Pretnarjevo študijo. V tem delu želim osvetliti postopek Strniševe gradnje proznih besedil za otroke

in mladino, ki je v veliki meri podvržen ritmičnim in zvočnim elementom: v proznem besedilu (in s tem ne mislim verzificiranih delov besedil, ki smo se jim posvečali še pravkar) se pogosto pojavljajo asonance, velikokrat so deli besedila tudi ritmizirani, in če bi jih razpisali v verze, bi brez težave lahko delovali kot (kitično členjene ali kitično nečlenjene) pesmi. V tem kontekstu je izjema besedilo *Razbojniki z Marsa*, ki tovrstnih postopkov ne udejanja; v zgodbi *Kvadrat pa pika* se ti elementi v proznih delih besedila sicer pojavljajo, a so zaradi visokega deleža verzificiranega besedila (rekli smo, da je v besedilu 340 verzov) tako po količini kot po opaznosti pomaknjeni nekoliko na stran postopka z asonancami zvočno obogatene proze (bi mu lahko rekli asonancizacija?) in ritmizacija proze sta prisotna zlasti v *Popotovanju z bršljanom*, *Jedcih mesca* in *Lučki Regrat*.

V *Potovanju z brašljanom* (1980) se nizanje asonanc/rim začne že v prvem odstavku (označil sem jih krepko):

Zunaj **mesta**, na robu **predmestja**, je **stala** hiša – ne, hišica. Hišica? – ne, kje **pa**, komaj **bajta**! Zato **pa** je **vso** prerasel bršljan, od **tal** pa **gor** do dimnika. Ljudje, ki so **tam** stanovali, so strigli bršljan **samo** **okrog oken**, da so **skozenj** videli, in okoli **vrat**, da so mogli **noter** in ven. (Strniša 1996: 170.)

Asonireane besede so: *mesta – predmestja, stala – bajta, bršljan – tal – tam – vrat, zato – gor – not, oken – skozenj – noter*. Rimane pa *hišica – pa – dimnika*.

Asonance se kot izraziti zvočni paralelizmi pojavljajo med povedmi (kot je to razvidno že iz pravkaršnjega primera v povesti *Potovanje z bršljanom*) in znotraj posameznih povedi (primeri asonanc so v navedenih treh besedilih pogosti, naj bralca ne zavede njihovo zgolj tipološko predstavljanje v občutek, da so v besedilih bolj izjema kot pravilo):

Ta **balerina** je tako lahka in tako **hitra** kot **ptica** na nebu, so govorili o nji gledalci. **Postala** je tako dobra plesalka, da je **plesala** v najlepših **predstavah** največjih gledališč v deželi. (*Jedca Mesca*; Strniša 1982: [13].)

Prihaja pa okrog **vogala**. (*Lučka Regrat*; Strniša 1987: [4].)

Posebej prihajajo ritmično-zvočni elementi v ospredje v tistih delih besedila, ki bi lahko bili organizirani in zapisani kot verzi. Zlasti v (kronološko gledano) zadnjih treh pripovedih (*Potovanje z bršljanom*, *Jedca Mesca* in *Lučka Regrat*), ki jih je Strniša izdal v 80. letih (se pravi v desetletju po izdaji pesniških zbirk, ki jih v svojem članku analizira Tone Pretnar), je opazno, da Strniša dele zgodb zapisuje ritmično in zvočno, kot bi zapisoval verze, le da jih ohranja v prozi:

stopali so po stolih in mizi, po postelji in televiziji. Vsak dan so plezali čez omaro, kot da gredo v Himalajo. (*Potovanje z bršljanom*; Strniša 1996: 170.)

Če bi prozni odlomek zapisali v verzih, bi dobili štirivrstičnico⁴ z zaporedno asoniranima paroma verzov:

stopali so po stolih in **mizi**,
po postelji in televiziji.
Vsak dan so plezali čez **omaro**,
kot da bi šli v Himalajo.

Zgodba *Jedca Mesca* se s tovrstno ritmično-zvočno »štirivrstičnico«⁵ celo konča, kar kaže na izpostavljenost tovrstnega besedilnega oblikovanja:

Tako se ta predstava konča. Tako je bilo tudi takrat, ko je na drugem koncu sveta gledal njeno predstavo brat-učenjak. (*Jedca Mesca*; Strniša 1982: [nepaginirana zadnja stran].)

Tako se ta predstava konča.
Tako je bilo tudi takrat,

⁴ Štirivrstičnica je najbolj značilna Strniševa kitična oblika, z njo se je v članku Strniševa štirivrstičnica ukvarjal Tone Pretnar (1997: 307–317). Če bi že lahko v določeni meri govorili o kitičnem repertoarju v verzificiranih delih Strniševe proze za otroke (v zgodbi *Kvadrat pa pika* se recimo nekajkrat pojavi štirivrstičnica T7 aabb ali T7 abab, ki jo najdemo tudi v Strniševi poeziji za odrasle, prim. Pretnar 1997: 309, 313), bi pa o kitičnem repertoarju težko govorili v zvezi z ritmiziranimi in asoniranimi deli Strniševe proze, ker jih kot kitično zapisano poezijo zavestno ni hotel oblikovati. Se pa da marsikdaj prepoznati v teh »kitičnih strukturah« red: ponavljanje dolečenega števila zlogov ali naglasov, prepoznaven razpored rim ipd.

⁵ V narekovajih zapisujem termin zato, ker ne gre zares za štirivrstičnico: če bi želel, bi jo Strniša sam izpisal kot verzno obliko.

ko je na drugem koncu sveta
gleda njeno predstavo brat-učenjak.

Najdemo tudi daljše prozne sekvence, ki bi se jih moglo čutiti/zapisati kot več zaporednih štirivrstičnic:

Pod oknom leži zelena črepinja, ki je bila še hip prej steklenica. Slika morja poletnega dne plava pod nebom kdove kje. Naslikani poletni dan je šel z vetrom kdove kam, čez streho, še dalj, čez vrh dimnika. (*Lučka Regrat*; Strniša 1987: [26].)

Pod oknom leži zelena črepinja,
ki je bila še hip prej steklenica.
Slika morja poletnega dne
plava pod nebom kdove kje.

Naslikani poletni dan
je šel z vetrom kdove kam,
čez nebo, še dalj,
čez vrh dimnika.

Ritmično-zvočno zaznamovane prozne sekvence najdemo pogosto zapisane tudi tako, da bi jih lahko brali kot »dvostišja ali kot besedilo, ki bi bilo, zapisano kitično, drugače strukturirano ali pač kitično nestrukturirano (v knjigi so vsi ti deli zapisani seveda kot prozno besedilo):

Sestra še in še posega,
poskuša v ustih okus Mesca. (Strniša 1982: [4].)

Potem si je prižgal cigaro
in pil veliko turško kavo. (Strniša 1982: [17].)

Rdeče, zelene in tudi plave,
to so bile same reklame. (Strniša 1987: [4].)

v glavo si taka kot stara mama,
vsa glava te je sama slama.
Res, Lučka tišči naprej glavo ves čas,

da ji skoraj ne vidiš obraza –
samó trmasto bučo s kupom las. (Strniša 1987: [14].)⁶

Na gosto posejani tovrstni asonirani in ritmizirani elementi v Strniševi prozi za otroke kažejo na to, da je za razliko od poezije za odrasle, kjer je očitna avtorjeva intenca »pisati verz, ki se od proze opazno razlikuje« (Pretnar 1975: 282), prozo za otroke z rabo zvočnih in ritmičnih elementov očitno želel približati poeziji.

4

V Strniševem oblikovanju pesemskega besedila se med besedili za odrasle in otroke kažejo razlike: prva je ta, da poezije same za otroke ni zbral v nobeno peseniško zbirko, ampak je pesemska besedila (kitično členjena ali ne) umestil v prozna dela za otroke in mladino. Druga razlika je v rabi moških in ženskih klavzul: v pesmih za odrasle so mnogo pogostejše moške, v pesemskih delih otroških besedil pa ženske klavzule. Obratno je razmerje asonanca rima: v pesemskih delih proznih pripovedi je izrazita raba rime, v pesmih za odrasle asonanca. Zelo zanimivo pa je tudi, da je intenco, da bi pesmi za odrasle Strniša odmaknil od proze, v proznih besedilih za otroke postavil na glavo: pri slednjih je razvidno, da prozno besedilo oblikuje (ritmično in s pomočjo asonanc) tako, da ga približuje poeziji.

Viri

Strniša G. (1977). *Kvadrat pa pika*. Mladinska knjiga.

Strniša G. (1982). *Jedca Mesca*. Mladinska knjiga.

Strniša G. (1987). *Lučka Regrat*. Mladinska knjiga.

Strniša G. (1993). *Razbojniki z Marsa*. Mladinska knjiga.

Strniša G. (1996). Potovanje z Bršljanom. V M. Kobe (ur.), *Bisernica: slovenske kratke pripovedi za otroke 1945–1995* (str. 170–177). Mladinska knjiga.

⁶ V tem koščku besedila je asonanc/rim precej več: *taka – stara – mama – glava – sama – slama – obraza*.

Literatura

Bajt D. (1993). Pisatelj med zvezdami. V G. Strniša, *Razbojniki z Marsa* (str. 121–127). Mladinska knjiga.

Merhar, B. (1966). Frekventnost in vrsta moškega rimanja v slovenski poeziji od Vodnika do moderne. V B. Paternu, J. Koruze in M. Orožen (ur.), *II. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (str. 1–12). Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenske jezike in književnosti.

Pretnar T. (1975). Klavzula in asonanca Strniševih pesemskih besedil. *Jezik in slovnstvo*, 20(8), 278–286. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-W2O32GNJ>

Pretnar T. (1997). Strniševa štirivrstičnica. V T. Pretnar, *Iz zgodovine slovenskega verzne oblikovanja* (A. Bjelčevič, ur., str. 307–317). Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Miran Štuhecⁱ

Naratološki nastavki v zgodnjih razpravah Jožeta Toporišiča

V članku se bom ukvarjal z dvema razpravama Jožeta Toporišiča, in sicer s člankom, objavljenim v *Jeziku in slovstvu* Razmišljanje o Finžgarjevi prozi ter monografsko knjigo *Pripovedna dela F. S. Finžgarja*. Oboje opozarja na avtorjev takrat zelo sodoben interes za strukturalistične in naratološke poglede na književnost.

Sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja je revija *Jezik in slovstvo* poudarila uredniški koncept, ki je bil usmerjen k sodobnim književnoznanstvenim dinamikom, znan predvsem v zahodnem svetu. Argument za tako trditev je objavljeni članek Jožeta Toporišiča Razmišljanje o Finžgarjevi prozi. Ob tem je potrebno opozoriti še na že navedeno monografijo, izdala jo je Slovenska matica. Obe deli kasnejšega najbolj prepoznavnega slovenskega jezikoslovca sta bili zelo zanimiva popestritev slovenskih literarnovednih procesov. Ob tem ne mislim samo na avtorjevo strukturalistično analizo izbranega pripovednega korpusa, marveč v isti meri tudi za njegov nesporni interes za narativne vidike v književnem delu. Toporišičeva monografija je Finžgarjev prozni opus zajela kompleksno in tako, da je razčlenjeni material sistematizirala na različnih ravneh, hkrati pa evocirala zaključke, ki so pojasnili uporabljene pripovedne postopke ter razložili funkcijo piščevih slogovnih odločitev.

Potrebno pa je opozoriti, da Jože Toporišič na nekaterih mestih svojega naratološkega uvida ostaja nedorečen in teoretsko ohlapen, predvsem manjka jasna distinkcija med slovničnimi kategorijami pripovedovalca ter njegovim referenčnim poljem takrat, ko bi bilo to nujno; denimo pri razlikovanju med jazovim (prvoosebni) in vsevednim pripovedovalcem.

Ključne besede: Jože Toporišič, Fran S. Finžgar, strukturalizem, naratologija, pripovedna proza

ⁱ Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta; miran.stuhec@guest.um.si

Narratological Interest in the Early Discussions of Jože Toporišič

In this article, I will deal with two essays by Jože Toporišič, namely the article published in *Jezik in slovstvo* titled “Razmišljanje o Finžgarjeva prozi” and the monographic book *Pripovedna dela F. S. Finžgarja*. Both point to the author’s then very contemporary interest in structuralist and narratological views on literature.

In the mid-1960s, the journal *Jezik in slovstvo* emphasized an editorial concept that was oriented towards contemporary literary and scientific dynamics, which was known mainly in the Western world. The argument for this claim is an article by Jože Toporišič, “Razmišljanje o Finžgarjeva prozi”. In addition, it is necessary to note the already mentioned monograph, published by Slovenska matica. Both works by the man who was to become the most recognized Slovenian linguist were a very interesting enrichment of Slovenian literary dynamics. By this I do not mean only the author’s structuralist analysis of the selected narrative corpus, but also his undeniable interest in the narrative aspects of literary works. Toporišič’s monograph covered Finžgar’s prose in a complex way, systematizing the analysed material on different levels, while at the same time evoking conclusions that explained the narrative procedures used and the function of the writer’s stylistic decisions.

However, it should be noted that Jože Toporišič remains vague and theoretically loose in some places in his narratological insight, especially with regard to lacking a clear distinction between the grammatical categories of the narrator and his field of reference, such as in the distinction between the ego and the omniscient narrator.

Keywords: Jože Toporišič, Fran S. Finžgar, structuralism, narratology, narrative prose

0

Slovenska literarna veda se je po letu 1950 razmeroma hitro osvobodila ideoloških pritiskov, povezanih predvsem s politično vščrtnim tolmačenjem književnosti. Še več, kljub nekaterim resnim in nevarnim zahtevam je takšen koncept zavrnila ter svoje znanstveno polje odprla različnim

spodbudam, te so prihajale predvsem z zahoda. Seveda poznamo morda celo nevarne polemike o (literarnem) eksistencializmu in strukturalizmu ter od tod izhajajoče oblastno spodbujene razlage, ki so segale v literarno fenomenologijo in vznemirile književne dinamike. Na tem mestu je potrebno evocirati, da sta bili vzlic vsem notranjim različnostim in nasprotjem slovenska znanost o književnosti ter književnost sama dovolj koherentni in predvsem kompaktni, da bi ju bilo mogoče destruirati in podrediti političnim zahtevam ter pričakovanjem.

Ob tem pa je potrebno opozoriti na, tako vsaj mislim, ne čisto razumljivo dejstvo, da kljub slovenski literarnovedni odprtosti tistega časa posamezni naratološki aspekti in še manj celovite razčlembe, denimo, pripovednih strategij, kakršne so nastajale v delu literarnovednih raziskav zahodnega sveta v šestdesetih letih in nekoliko kasneje, niso pustili resnih sledi; oziroma se je naratologija v slovenskem prostoru pojavljala sporadično. Prvi in prej ali slej osamljeni sistematični uvid v enega od naratoloških problemov smo bili Slovenci deležni šele leta 1979, mislim na knjigo Marjana Dolgana *Pripovedovalec in pripoved: (Njegovo vrednotenje pripovedovanega)*. Ob tem je potrebno upoštevati, da je v tem času v od Ljubljane nekaj deset kilometrov oddaljenem Zagrebu prav tovrstno raziskovanje književnosti močno razvilo. Takrat prav tako metodološki strukturalizem slovenskim raziskovalcem literature ni bil posebej privlačen.

1

Zapisano daje podlago, na kateri moremo in moramo oceniti pomen tako naratoloških in strukturalističnih interesov pri profesorju Jožetu Toporišiču kot posluh uredniškega odbora *Jezika in slovstva* za objavo njegove razprave Razmišljanje o Finžgarjevi prozi. V njej se je pisec leta 1965 med drugim ukvarjal z za tisti čas in slovensko literarno vedno polje zelo novim teoretskim vprašanjem. V 10. letniku revije je namreč v kratki analizi pripovedne proze Frana Saleškega Finžgarja interes namenil tudi naratološkemu vidiku. Sam naslov razprave sicer posplošeno usmerja k uvidu v pripovednikovo delo, vsebina pa ob tem nedvomno izpostavlja dvojce: znanstvene nastavke, ki so kazali v smer kasnejšega Toporišičevega večdesetletnega raziskovanja različnih lingvističnih aspektov slovenščine in, drugič, interes za narativno strategijo ter njeno funkcionalno utemeljenost.

Slednjemu bo v nadaljevanju namenjen moj interes. Razlog zanj ni v tem, da je profesor Toporišič definiral specifične teoretske pojme in se s tem aktivno vključil na začetek živahnih razprav zgodnjih evropskih in ameriških naratologov, marveč je pomembno, da je avtor nekatera tuja dognanja prenesel v slovenski prostor. Razprava je sledila leto starejši Toporišičevi knjigi *Pripovedna dela F. S. Finžgarja* (1964) in je vsaj posredno vsebinsko profilirala tudi osrednjo slovensko znanstveno revijo s področja zgodovine književnosti ter jezikoslovja *Jezik in slovstvo*. Delo sicer predvsem poudarja pomen oziroma literarnoestetsko enakovrednost Finžgarjevega pripovednega opusa v kontekstu sočasne slovenske književnosti, a ob tem še pripovedno raven, funkcionalno vključeno v nazorske, idejne in stilistične plasti. Toporišičeva obširna analiza pisateljevega opusa je omogočila nekatere daljnosežne zaključke, denimo o dometu njegove pripovedne proze, zavrnila tezo, da je bil Finžgar zgolj odličen »ljudski pisec«, estetske značilnosti njegove proze pa da niso področje, ki bi ga bilo vredno raziskati, dalje je nasprotovala ločevanju umetnosti glede na recepcijske zmožnosti ter izpostavila stališče, da je književnost en sam korpus različne »estetske strukturiranosti« ter nazorske oziroma idejne kompleksnosti.

2

Drugi, za slovensko literarnoteoretsko misel šestdesetih let še pomembnejši del so vsebine, ki poudarjajo naratološko polje Toporišičeve analize. Avtor v tem delu sicer večkrat ni koncizen sledilec pripovedne strategije Finžgarjeve proze, v vsakem primeru pa vsaj teži k sistematičnosti, ko, denimo, v narativnem sistemu loči med avktorialnim in prvoosebim oz. jazovim pripovedovalcem, zelo zanimivo evocira »diskretno avtorjevo prisotnost« ali ko personalno pripovedno situacijo razume v smislu bralčevega neposrednega pogleda v literarno dogajanje – »brez pripovedovalčevega posredovanja, kakor na primer na televiziji« (Toporišič 1965: 122).

Za natančen premislek Toporišičevih naratoloških prizadevanj in hkrati za prvi slovenski sistematični naratološki uvid je seveda potrebno premisliti njegovo monografsko delo *Pripovedna dela F. S. Finžgarja* (1964).

Razmeroma obsežna študija prva celovito znanstveno zajema Finžgarjevo pripovedništvo. Ob poznavanju obsežnega kasnejšega Toporišičeva dela ne

preseneča njena sistematičnost, prav tako ne avtorjeva naklonjenost k razmeroma obsežni argumentaciji posameznih trditev in stališč. Te so dvojje narave, prvič jih najde v samih virih in v aktualni literaturi. Knjiga je razdeljena v deset poglavij, ta so strukturirana glede na obdobja Finžgarjevega pisanja – po osem jih je. Toporišič, kasnejši najbolj znani slovenski jezikoslovni strukturalist, že na začetku poudari osrednji cilj razprave, in sicer prepoznati ter utemeljiti dinamiko umetniških in idejnih vprašanj obravnavanega korpusa. Drugič svoj literarnozgodovinski pristop utemelji z jasnim premikom od biografizma k postopku, katerega cilj so predvsem različne plasti literarnega dela. Treba je poudariti, da je bila njegova usmeritev premišljena, hkrati tudi delno kontekstualno utemeljena v sočasnem slovenskem književnoznanstvenem diskurzu. Tako ne zavrača morebitnih zvez s piščevim življenjem, seveda pa teh ne upošteva kot edini ali najpomembnejši vzrok njegovim književnoumetniškim odločitvam. Prav tako njegova interpretacija posameznih Finžgarjevih del povsem ne zavrača materiala, ki je sicer zunaj samega literarnega dela. Toda pisec ob tem evocira še nekatere povsem nove aspekte.

Toporišičev raziskovalni pristop je bil v času nastajanja *Pripovednih del F. S. Finžgarja* v evropskem prostoru aktualen, ob tem je potrebno izpostaviti, da mu je avtor v času svojega strokovnega dela v Zagrebu aktivno sledil. Ne nazadnje je bil tam v času prvega razcveta tako imenovane *zagrebačke stilističke šole* in znanstvene revije *Umjetnost riječi*.

Raziskovalčev namen je bil pripraviti celovito razlago Finžgarjeve poetike. To mu je brez dvoma tudi uspelo, saj je sledil različnim za sam korpus ključnim vprašanjem. Njegov interes je bil usmerjen k tematiki, nazorskim ozirom idejnim posebnostim, morfologiji, pripovedni strategiji, motivaciji, stilu, zanimali sta ga še, kot je zapisal v naslovu četrtega poglavja, »portretiranje in podajanje toka zavesti« ter deskripcija pokrajinskih značilnosti. V strukturalističnem smislu je Toporišič korpus zajel motivno-tematsko, sižejsko-kompozicijsko, jezikovno-stilistično in z vidika aktantskih razmerij, pripovedne strategije ter modalnosti. Slednja je zanimiva, ker prek avstrijskega zgodnjega naratologa Franza K. Stanzla omogoča slediti pripovedni situaciji tako, da upošteva slovnično kategorijo, perspektivo in razmerje med pripovedovanjem ter prikazovanjem oziroma loči med funkcijama pripovedovanja ter gledanja. V poglavju, kjer premišlja morfološke značilnosti Finžgarjevih pripovedi, pisec prehaja od formalnih ugotovitev o dolžini teksta, odnosa med fabulo in sižejem, retardacijah, o funkciji gledišča ter

retrospektive, od osredotočenosti na časovno dimenzijo dogajanja ter na pripovedovalčeva¹ opozorila, ki premike v zgodbi bralcu pravočasno napovejo, k zaključkom, ti povezujejo strukturo besedila z avtorjevo intenco. Toporišič tega sicer ne zapiše, a je mogoče ugotoviti njegovo stališče: pisatelj gradi sestav proznih besedil iz različnih tudi raznorodnih elementov, dominantnih in podrejenih (oseb, dogodkov in pripetljajev, motivov itd.), funkcionalno usmerjenih k literarnoumetniškemu sporočilu ter neposredno povezanih z nazorskimi podlagami oziroma idejnimi porivi. Slogovne določnice Finžgarjevega proznega opusa je pisec razumeval prek nekaterih teoretskih rešitev takrat zelo aktualnega francoskega strukturalista Michela Riffaterija, profesorja na newyorški Columbiji. Čeprav se večinoma ukvarja z običajnimi slogovnimi vprašanji, ni mogoče spregledati njegovega mnenja, da so v središču interesa predvsem mehanizmi, katerih posledica je nastanek umetniškega dela kot takega. To pomeni, da se Toporišič dejansko ukvarja z izbranimi fenomenološkimi aspekti. Gre namreč zato, da ga zanimajo tiste slogovne prvine in jezikovni procesi, ki Finžgarjev korpus navzlic spreminjanju kanonskih parametrov ohranjajo v polju estetskega. Seveda njegova raziskava vključuje še evidentiranje stilističnih pomanjkljivosti oziroma Finžgarjevih odločitev brez pozitivne umetniške funkcije.

Kar se tiče idejnih podlag oziroma svetovnonazorskih poudarkov, avtor knjige poudari dvojje, najprej reprezentiranje pisateljevih temeljnih pogledov na domovinsko, socialno in narodnostno problematiko skozi perspektivo nacionalnih, socialnih in socialističnih ter krščanskih podlag. Kasneje v obravnavanem korpusu najde še miselne sestavine, te evocirajo ljubezenske odnose, empatijo, iskanje smisla, problem smrti, intimnost ipd. Toporišič ideje ne razume v pomenu tendence, gotovo pa jo v Finžgarjevem delu povezuje z intenco in jo formulira v smislu vsaj nekoliko opaznega didaktičnega učinka. Avtor sicer na nobenem mestu v monografiji ne izpostavi kategorije t. i. *avtorskega glasu*, kljub temu pa je mogoče opaziti njegovo sicer teoretsko nepodkrepljeno in nekoliko arbitrarno razumljeno prav to sestavino, ki prav preko svetovnonazorskih ter idejnih signalov preseva sporočila književnih besedil, logično povezuje idejo ter literarizirano tematiko in usmerja recepcijo. Končno raziskovalec Finžgarjevih pripovednih del teži k rekonstrukciji piščevega idejnega horizonta, njegove notranje usklajenosti in eventualnih protislovij. Zdaj si dovolim nekaj špekulacije, a

¹ Toporišič na več mestih ne loči med kategorijo pripovedovalca in avtorja.

obstaja možnost, da se je Jože Toporišič v prvi polovici šestdesetih let bodisi v zagrebških literarnoznanstvenih krogih bodisi v Hamburgu (v študijskem letu 1962/63 je bil tam Humboldtov štipendist) seznanil z zgodnjimi teoretskimi stališči Pierra Machereya, nekoliko kasneje vplivnega marksističnega filozofa in književnega kritika. Implicitno je namreč opozoril na pomen bralca oziroma na dejstvo, da pisatelj, v tem primeru Finžgar, kljub morebitnemu namenu pogosto ne more nadzirati bralčeve recepcije; seveda prav tako ne različnih teoretskih diskurzov.

Področje Finžgarjeve tematike je formalizirano tako, da vsaj delno razlikuje med temo in idejo. Prvo razume kot stvarino, ki je predmet umetniške obdelave, zamisel, lahko prav tako intenco pa kot vodilo literarnoumetniškega procesa. K slednjemu je potrebno še uvrstiti osebno prizadetost, čustvena razmerja, časovno komponento, ta vpliva na vrednotenje preživetega, svetovnonazorski vidik ipd. Poglavji o *portretiranju* in *pokrajini* sta pretežno deskriptivnega značaja, njuna vsebina sicer mestoma izrazi funkcionalno zvezo s pripovedno strategijo, tematskim in motivnimi poudarki ter idejo, a brez jasne in argumentirane ambicije definirati prisotnost (ali odsotnost) vsebinske sovisnosti.

3

Raven naracije, poglavje naslovi Pripovedni načini, je z literarnoteoretskega vidika najpomembnejše. Pravzaprav pri tem niti ne mislim na morebitno dalekosežnost avtorjevih ugotovitev, temveč na to, da se je z njim vključil v takrat v zahodni literarni teoriji zelo sodobna razpravljanja o *pripovedovalcu* proznih del, razmerju med njim in upovedovanim materialom ter tako imenovanim *implicitnim bralcem*. Tu gre za črto avtor – implicitni pripovedovalec – implicitni bralec – bralec, ki je začeni s prelomnim esejem nemškega raziskovalca Wolfganga Kayserja *Wer erzähl der Roman* (1957) in na teoretskih dognanjih od ruskih formalistov, nemških, angleških in ameriških teoretikov pripovedne proze naprej v Evropi in Združenih državah Amerike spodbudila pestre debate; prav tako v naši neposredni bližini, v zagrebških književnoznanstvenih krogih. Navesti je potrebno vsaj Vladimira Proppa, čikaško kritiko, Waynea C. Bootha, Käte Hamburger, Eberharda Lämmerta, Jeana Pouillona, sodelavce revije *Umjetnost riječi* in seveda Franza K. Stanzla.

Takoj je potrebno izpostaviti dvoje: prvič, Toporišič se opazno naslanja na izsledke avstrijskega teoretika Franza K. Stanzla in, drugič, apliciranje takrat zelo aktualnih teoremov na Finžgarjev korpus izraža tako zavedanje, da v slovenski literarnoznanstveni prostor uvaja novost, kot svojevrstno samozavest pri klasifikaciji posameznih kategorij in oblikovanju sklepov. Avtorju ne gre zato, da bi ustvaril »slovensko« tipologijo, marveč je vsaj s formalnega vidika njegov cilj razčlemba osrednjih sestavin pisateljeve narativne strukture. Zdaj je potrebno poudariti še težave, ki spremljajo Toporišičevo delo. Gre namreč zato, da se avtor ne odloči med dvema relevantnima, a zelo drugačnima vidikoma: jezikoslovnim in referenčnim, prvi pripovedovalca razumeva v smislu slovničnih kategorij in jezikovnih dimenzij, drugemu je pomemben obseg védenja, s katerim pripovedovalec razpolaga. Tako pri t. i. prvoosebнем (jazovem) pripovedovalcu vidi predvsem 1. osebo ednine ali množine pripovedovanja (in od tod sklepa na njegovo strukturno vlogo), ne pa dejstva, da je referenčno polje *jazovega pripovedovalca*, ta pripoveduje, denimo, v prvi osebi ednine, močno omejeno v primerjavi z *avktorialnim pripovedovalcem*. Na tem mestu je potrebno izpostaviti, da tudi Stanzel, Toporišič ga sicer tu ne citira, pravzaprav ne prav posrečeno govori o romanu v prvi osebi in posledično o pripovedovalcu v prvi osebi (prvoosebнем pripovedovalcu), kar namiguje na slovnično kategorijo. Če bi uporabil drugačen termin, denimo *jazov pripovedovalec*, bi izraziteje ostal v območju referenčno-vrednostnih dejavnikov.

Toporišič mestoma sicer opozori na Stanzla, njegovi *Typische Formen des Romans* (1955) in *Theorie des Erzählens* (1964) je brez dvoma dobro poznal, vzlic temu pa se je od stališč takrat navzlic kritikam uglednega teoretika večkrat povsem oddaljil. Ne gre zato, da bi Avstrijca revidiral, dopolnjeval ali razvijal, niti zato, da bi iskal tipologijo, usklajeno s slovensko literarno vedo, temveč je večkrat zelo samosvoje prilagajal posamezne kategorije in kljub pomenu svoje analize ostal nedorečen ter predvsem brez teoretskega odmeva pri Janku Kosu, Matjažu Kmeclu, Miranu Štuhec in kasnejših avtorjih. Morda še največ refleksije najdemo v delu *Pripovedovalec in pripoved* (1979) Marjana Dolgana, a še tu gre bolj za smiselne povezave, kot za resna teoretska razmerja. Pravzaprav je iz današnjega zornega kota, a tudi če stvar historiziram, nenavadno, da je Stanzla eksaktno razumel šele Janko Kos. Mislim na poglavje Epski subjekt ali pripovedovalec v knjigi *Očrt literarne teorije* (1983) in zlasti na avtorjevo natančno razumevanje Stanzlove tipologije (ter posrečeno poimenovanje prvoosebnega

pripovedovalca z *jazovim pripovedovalcem*). Kosova tipologija sloni na pomembnih kriterijih, *vednosti in njenem obsegu*, na referenčnem krogu kot podlagi za akt pripovedovanja. Tako, denimo, personalni pripovedovalec lahko pripoveduje le o »tistem, kar doživi, izkusi, vidi ali sliši« ena od upovedenih oseb, avktorialni je vseveden, lahko se tudi obrača k bralcu, komentira itn., jazov (prvoosebni) pa pripoveduje o svojih doživetjih in je ena od upovedenih oseb.

Avtor analize Finžgarjevega opusa ima težave, ko skuša razlikovati med jazovim pripovedovalcem, avktorialnim in personalnim oz. med pripadajočimi pripovednimi situacijami. Predpostavljam, da je glavni razlog Toporišičevih zagat, včasih tudi samovoljnih zaključkov dejstvo, da tipologije pripovedovalca ni postavil na pravkar navedeno trdno osnovo obsega vedenja in nejasne distinkcije med pripovedovalcem in avtorjem. Ker ne more poznati kasnejše teorije *avtorjevega glasu* (generativne instance narativnega diskurza) je formulacija »avtorjeva glasna prisotnost« (Toporišič 1964: 69) nerazumljiva. Obstaja sicer možnost, da je mislil na *implicitnega avtorja* Waynea C. Bootha in na »njegovo« razmerje z implicitnim bralcem. O Boothovi knjigi *The Rhetoric of Fiction* (1961) se je takrat namreč razmeroma dosti razpravljalo, seveda prav tako v zagrebških krogih, katerih dejaven člen je bil mladi vedoželjni lektor in doktorski študent Jože Toporišič. A problem ostane, ker take formulacije ne uporabi samo, kadar gre za reprezentacijo moralnih norm, vrednostnega sistema, nazorskih okvirov in ideoloških podlag, kar spada v ožje referenčno polje *implicitnega avtorja*, marveč tudi, ko gre za čisto drugačne vsebine.

Toporišič sledi Stanzlu v primeru personalne pripovedne situacije. Avstrijski teoretik ta tip (romana) razume kot najbolj objektivno pripoved – naracijo, ki nastaja neposredno. Nekateri kasnejši kritiki so ugotovili Stanzlovo nedoslednost, saj pravzaprav samo prvoosebna pripoved poteka tako, da pripovedovalec brez medija posreduje misli, razpoloženja itn., torej skozi izrazito subjektivno perspektivo, kot ena od glavnih ali stranskih upovedenih oseb. Pravzaprav je škoda, da tega ni opazil že prvi, ki se je v slovenski literarni vedi ukvarjal z naratološkim aspektom, Toporišič, ampak je na to nekaj let kasneje opozoril Janko Kos. Je pa prvi opozoril na scenaričnost prikazovanja literarnega dogajanja in ugotovil, da meja med posameznimi pripovednimi situacijami pogosto ni mogoče ločiti, marveč te v uporabljene narativni strategiji večkrat nastajajo iz neposrednih strukturnih povezav.

Spoznavnoteoretska ohlapnost, ta ne postavi pregledne razlike med slovnimi kategorijami in referenčnim poljem ter, če mislimo na narativno raven pripovednega besedila, ne nujno kombiniranje obeh vidikov je razlog, da mora avtor večkrat najti »ustrezna« poimenovanja in formulirati ne zmeraj smotne pojmovne zveze. Tako vedno ni jasno, kaj misli s »pripovedno osebo«, zakaj pisatelja enači z avtorjem, ne pojasni, kaj je »prvotni pripovedni položaj«, kaj pomeni »avtorjeva neposredna prisotnost«. Prav tako Toporišič ne posveča pozornosti vsebinski razliki med pripovednim subjektom, pripovedovanim (bolje upovedovanim) in doživljajočim subjektom. Sicer pravilno ugotovi, da pripovedovanje v prvi osebi sugerira avtobiografske zagone, vendar hkrati ne poudari neobhodne kontekstualne razlike med *takrat* in *zdaj*, ki pride v poštev pri literariziranju lastne preteklosti. Nejasnosti je v poglavju še nekaj.

V vsakem primeru je potrebno ugotoviti: profesor Toporišič je z analizo Finžgarjeve narativne strategije kljub naštetemu ustvaril zelo zanimivo zgodnje slovensko naratološko razpravljanje. Brez velike špekulacije se lahko čudimo, da njegov svež pristop v slovenski književni znanosti ni pustil vidnih sledi. Morda je »krivda« za to v njem samem, ki se je kmalu preusmeril k različnim jezikoslovnim vidikom slovenščine, literarna veda pa ga ni več posebej zanimala.

Razčlemba pripovedne strategije Finžgarjevega korpus je strukturno najvidnejše povezana s poglavjem Portretiranje in podajanje toka zavesti. V njem Toporišič dosledno opozarja na premike v narativni strategiji in pripovedni situaciji, ti opozorijo na Finžgarjevo variiranje deskriptivnih sestavin, notranjega monologa, odvisnega premega govora in doživljenega govora, izpostavijo odlomke, kjer ni jasno »ali gre za vsebino zavesti ali pa za pravo resničnost«. Dalje v posameznih pisateljevih ustvarjalnih obdobjih ob »avktorialnosti« ugotavlja, da je prikazovanje toka zavesti »referativno«, redko reprezentirano prek »odvisnega samogovora«. Tudi zdaj avtor ne vztraja pri Stanzlovi terminologiji, kar bi bilo nedvomno v prid preglednosti povedanega, temveč ugotavlja, denimo, »samogovorno podajanje zavesti«, »prosti zavisni govor«, Finžgarjevo »neposredno introspekcijo«, potrebo po narekovajih, ki bi posebej označili notranji monolog ipd.

4

Toporišičev članek Razmišljanje o Finžgarjevi prozi, objavljen v *Jeziku in slovstvu* ter še bolj knjiga *Pripovedna dela F. S. Finžgarja* sta bili v šestdesetih letih temeljita popestritev slovenskega literarnovednega dogajanja. Ob tem ne mislim, le na to, da je avtor v monografiji o Franu Saleškem Finžgarju snov kompleksno zajel, ampak je njen presežek v strukturalističnem pristopu, ta mu je omogočil celovito, po različnih raziskovalnih ravneh sistematizirano in v glavnem konsistentno sledenje dinamiki pisateljeve poetike. K povedanemu kljub nekaj pomislekom seveda uvrščam še takrat v zahodni literarni vedi zelo sodoben, v slovenskem prostoru pa odmaknjen interes za naratološka vprašanja. Oboje je gotovo bilo v prid tudi znanstvenemu profilu *Jezika in slovstva*.

Vira

- Toporišič, J. (1964). *Pripovedna dela F. S. Finžgarja*. Slovenska matica.
 Toporišič, J. (1965). Razmišljanje o Finžgarjevi prozi. *Jezik in slovstvo*, 10(4–5), 118–125.

Literatura

- Booth, W. (1961). *The Retic of Fiction*. The University of Chicago Press.
 Dolgan, M. (1979). *Pripovedovalec in pripoved*. Obzorja.
 Kos, J. (1983). *Očrt literarne teorije*. DZS.
 Stanzel, K. F. (1955). *Typische Formen des Romans*. Vandenhoeck&Ruprecht.
 Stanzel, K. F. (1964). *Theorie des Erzählens*. Vandenhoeck&Ruprecht.

Barbara Ivančič Kutinⁱ, Monika Kropej Telbanⁱⁱ

Metodološki premiki v raziskovanju pripovedne folklore: prispevek Milka Matičetovega

V prispevku je predstavljen razvoj metodološkega premika z zgolj teksta k upoštevanju teksture in konteksta folklornega dogodka, kar je v 70. letih 20. stoletja postalo temelj sodobnih folklorističnih raziskav; k mednarodnemu teoretičnemu razvoju sta pripomogla tudi slovenska raziskovalca Matija Murko in Milko Matičetov. Slednji je z refleksijo performativnih, socialnih in komunikacijskih vidikov predvsem pa intenzivnim terenskim delom pri najboljših slovenskih pravljicarjih v desetletjih po 2. svetovni vojni dokumentiral in s tem ohranil obsežen fond slovenskega folklornega pripovedništva. Obravnave in objave repertoarjev posameznih pripovedovalcev pa so zaostajale; postopno znanstvenokritično objavljanje gradiva se je začelo šele 2010 z zbirko *Slovenski pravljicarji*, ki jo izdaja Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Ključne besede: performanca, kontekst, pripovedovalci, terensko gradivo, Milko Matičetov

Methodological Shifts in the Study of Narrative Folklore: The Contribution of Milko Matičetov

The article presents the development of a methodological shift from focusing solely on text to taking into account the texture and context of folklore events, which became the basis of contemporary folklore research in the 1970s. The Slovenian researchers Matija Murko and Milko Matičetov also contributed to international theoretical developments. The latter documented and thus preserved an extensive collection of Slovenian folklore storytelling by reflecting on its performative, social, and communicative aspects, and above all through intensive fieldwork with the best Slovenian storytellers in the decades after World War II. However, the analysis

ⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; barbara.ivancic@zrc-sazu.si; <https://orcid.org/0000-0001-7581-6328>

ⁱⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; monika.kropej@zrc-sazu.si; <https://orcid.org/0000-0001-6459-3683>

and publication of the repertoires of individual storytellers lagged behind; the gradual scientific and critical publication of the material only began in 2010 with the collection *Slovenski pravljničarji* (Slovenian Storytellers), published by the Institute of Slovenian Ethnology at the ZRC SAZU.

Keywords: performance, context, storytellers, field material, Milko Matičetov

1 Uvod

Leta 1975 je bil v *Jeziku in slovstvu* 20(7) objavljen članek Socialno-psihološka ozadja nekaterih fenomenov tradicionalne pravljice Janeza Rotarja (Rotar 1975: 181–190). Avtor se je posvetil socialno-psihološki analizi funkcij in karakterja (predvsem) negativnih vidikov likov v trikotniku mati – sin – snaha, ki je dokaj pogosta sestavina folklornih pravljič. Razprava je bila torej usmerjena v vsebinsko analizo teksta. Prav tekst – njegova vsebina, forma in stilistika – je bil dolgo edina podlaga za obravnavo tako folkloristov in drugih filologov kot tudi etnologov, sociologov, psihologov in drugih strok, ki jih je zanimala folklorna pravljica.

Za folklorna besedila je ključen neposredni, ustni prenos v živo – od pripovedovalca k naslovniku. Posledično pri vsaki izvedbi nastane nova varianta. Prav to slovstveno folkloro bistveno razlikuje od književnosti, katere osnova je pisno ustvarjanje besedil, ki do naslovnika (če sploh) pridejo z zamikom in v nespremenljivi obliki (Stanonik 2001: 166–167). Preden je razvoj tehnike omogočil trajno dokumentiranje na (zvočni/video) posnetek, so bili zapisi na terenu pridobljenih folklornih besedil le približki tega, kar so informatorji pripovedovali v živo; besedila so bila znatno popravljena/literarizirana, s čimer so jih zapisovalci prilagodili pisnemu kodu. Dоследen in dobeseden prenos posnetka iz ust pripovedovalca na papir je že desetletja osnovno merilo za avtentičnost folklornega besedila; samo tak zapis nudi ustrezno podlago za nadaljnje (folkloristično) raziskovanje.

Tukajšnja razprava poskuša najprej predstaviti razvoj premikanja fokusa z zgolj *teksta* še na *teksturo* in *kontekst*: vključevanje vseh teh treh ravni folklornega dogodka je od 70. let 20. stoletja temelj sodobnih

folklorističnih raziskav. Toda že več desetletij prej so se med raziskovalci pojavljale ideje, da na besedilo, ki je rezultat pripovedovanja (ali petja), vpliva več dejavnikov. K mednarodnemu teoretičnemu napredku stroke je prispevala tudi slovenska folkloristika z raziskavami Matije Murka, ki je že v drugem in tretjem desetletju 20. stoletja med prvimi opozarjal na nujnost upoštevanja zunajtekstovnih vplivov na izvedbo folklornih besedil (Murko 1929). V koraku z razvojem folklorističnih teorij v mednarodnem prostoru je bil tudi Milko Matičetov; že kot študent klasične in moderne filologije v Padovi nato pa z angažiranim delovanjem v folklorističnih krogih po 2. svetovni vojni je bil v neposrednem stiku z aktualnimi evropskimi in ameriškimi metodološkimi tokovi in jih tudi soustvarjal. Matičetov je z marljivim terenskim delom in refleksijami ne le o vsebini, pač pa tudi o nosilcih (pripovedovalcih), procesu pripovedovanja (izvedbi oz. performanci) ter okoliščinah (kontekstu) skrbel za uresničevanje sodobnih folklorističnih pristopov. Pričujoči prispevek poskuša izpostaviti njegov doprinos k ohranjanju slovenskega besednega izročila, prav tako pa tudi težave, zaradi katerih večina njegovega terenskega gradiva še vedno čaka na obravnavo in objavo.

2 Premik fokusa s teksta na kontekst in izvedbo folklornega pripovedništva

Od 70. let 20. stoletja je temeljno vodilo za raziskovanje slovstvene folklo-re upoštevanje vseh njenih temeljnih značilnosti: ustnost, variantnost, variabilnost, sinkretičnost, tj. opazovanje teksta, konteksta in teksture, torej vseh treh ravnin folklornega (Dundes 1965, Dundes 1980). A že v prvi polovici 20. stoletja so tako filologi, folkloristi kot tudi etnologi in antropologi ugotavljali, da na tekst vpliva kontekst pripovedovanja ali petja in začeli pozornejše opazovati in dokumentirati dogajanje oz. folklorni dogodek na terenu, kjer so raziskovali. Matija Murko, ki je med letoma 1909 in 1932 raziskoval južnoslovenske epske ljudske pevce, je opazil, da tehnika oz. izvedba petja opazno variira glede na razpoloženje in okoliščine (Murko 1929). Murkove raziskave epskih pesmi na Balkanu sta nadaljevala Milman Perry in njegov asistent Albert B. Lord. V antropologiji je poljski raziskovalec Bronisław Malinowski opozarjal na velik pomen konteksta situacije za razumevanje performančnega dogodka in tudi teksta samega (Malinowski 1923). Menil je, da so izolirane besede le lingvistični fragmenti in

da tudi stavki ne morejo biti razumljeni v polnem sporočilnostnem pomenu brez konteksta. Le pripovedi v polni povezavi s kontekstom situacije lahko izražajo celosten pomen pripovedovanega (Malinowski 1935: 11; po Korom 2024). S svojo teorijo je močno vplival na razvoj performančnih študij tako v Evropi kot v Ameriki.

Folkloristi so težišče raziskav prenesli na spontano pripovedovanje pravljic in povedk v vsakdanjem življenju. Pri tem je predmet analize postal širok spekter vidikov, kot so glas, kretnje, mimika, prostorske razmere, občinstvo in njihova percepcija. Na pravljicarje kot izvajalce/interpretatorje besedila so že v prvi polovici 20. stoletja opozarjali predstavniki ruske folkloristične šole, predvsem Nikolaj Jevgenjevič Ončukov, Mark Konstantinovič Azadovski ter brata Boris Matvejevič Sokolov in Jurij Matvejevič Sokolov. Matvejevič Sokolov je ugotavljal, da analiza pripovednega dogodka v kontekstu z okoljem kaže na njegov izredni družbeni pomen in funkcijo (Sokolov 1938: 440). Ta smer je z opisovanjem kreativnosti pravljicarjev in njihove umetniške fantazije v ospredje postavljala osebnost pripovedovalcev. V desetletjih po 2. svetovni vojni se je tudi v Rusiji etnolingvistično raziskovanje teksta razširilo na pripovedovalce in njihovo pripoved ter performanco.

Razvoj tehnologije (magnetofoni in filmske kamere) je omogočil pripovedni dogodek v celoti registrirati: zvočni posnetek je ohranjal način izvedbe z glasom, videoposnetek pa tudi gibanje telesa, kretnje, obrazno mimiko pa tudi del konteksta. Mnogi ameriški folkloristi so tako v 60. in 70. letih 20. stoletja glavni poudarek svojih raziskav preusmerili na kontekst in izvedbo; etnografskim okoliščinam so pripisali osrednji pomen in t. i. behavioristični pristop oprli na sociolingvistična izhodišča. Raziskovalci so ugotavljali, da vsak folklorni (tudi pripovedni) dogodek v naravnem okolju sestavljajo tri prepletajoče se ravni ali kategorije: 1) *tekst* (besedilo), 2) *tekstura* (jezikovne značilnosti, npr. fonemi, morfemi, naglasi, onomatopeja) in 3) *kontekst* (družbena situacija, v kateri se uresniči besedilo) (Dundes 1965).

Na opisanih temeljih se je izoblikovala *performančna teorija*, ki je dokončno premaknila fokus raziskav s teksta na kontekst (Paredes in Bauman 1972), poudarjen je bil vpliv komunikacijskega, socialnega in kulturnega konteksta na pripovedno izvedbo in recepcijo (Ivančič Kutin

2011: 16). Dan Ben-Amos je pripovedovanje definiral kot *komunikacijski proces* v majhnih skupinah ljudi, ki se med seboj poznajo (Ben-Amos 1971), tekstura je zanj posamična izvedba; podobno je Stanonikova opredelila teksturo kot način, kako je pripoved izvedena (Stanonik 2001: 259). Barbara Ivančič Kutin je v okviru konteksta na podlagi funkcije poseganja v folklorno srečanje definirala različne vloge udeležencev (naslovnikov), ki krojijo potek pripovedovanja; prav tako je podrobno razdelala teksturo in njene funkcije. Najboljšo transkripcijo in interpretacijo vseh ravnin omogoča osebna navzočnost raziskovalca na terenu (Ivančič Kutin 2011).¹

2.1 Problem zapisa folklornih besedil in zunajbesedilnih elementov

Od začetkov znanstvenega zanimanja za slovstveno folkloro je bilo v folkloristiki pomembno vprašanje prenosa ustnega besedila v grafično obliko, ki je podlaga za obravnavo. Na Slovenskem se smernice za zapisovanje v narečju pojavijo že v drugi polovici 19. stoletja, pri pozivih za zbiranje gradiva (več gl. Ivančič Kutin 2016: 718, 719). Karel Štrekelj se je lotil do tedaj največjega sistematičnega vseslovenskega zbiranja slovstvene folklorne od »pesmi, pravljič, pripovedi, anekdot, pregovorov, rekov do vraž, zagovorov in kletvin«, pri čemer ni izpustil niti »šeg, običajev, narodne medicine, narodnih iger in narodnega prava«. Poziv za zbiranje – *Prošnjo za narodno blago* – je leta 1887 objavil v *Ljubljanskem zvonu*, *Slovanu* in *Slovenskem narodu*; v pozivu je podal navodila za zapisovanje besedil in metapodatkov.

Zapisovalec naj zapiše vse to in samo to, kar se mu pripoveduje ali poje, naj ničesar ne prenareja, prideva ali izpušča, gleda naj dalje, da se kolikor mogoče poslužuje tistih besed in oblik, v katerih se mu kaj pripoveduje; narečju posebne glasove naj zaznamuje s posebnimi znamenji. Pazi naj na naglas in naj zaznamuje vsak zlog, kateri je naglašen, ako sicer ni vaje naglas podrobneje razločevati. Pesmi se naj zapisujejo, kader jih kdo poje; ako je le mogoče, naj se tudi melodija izkuša ujeti [...] (Štrekelj 1887: 629.)

¹ Poleg omenjenih so se v drugi polovici 20. stoletja in v začetku 21. razvijale še mnoge druge folkloristične teorije in metodologije, več o tem gl. Kropelj Telban (2021).

Že Štrekelj je torej videl preko meja teksta in upošteval tudi zunajtekstualne elemente konteksta in teksture. Toda ročni način zapisovanja ni mogel slediti vsemu terenskemu dogajanju, zato so bili zapisi in še bolj objave slovstvene folklore pogosto le blede rekonstrukcija besedne ustvarjalnosti. Šele trajno dokumentiranje folklornega pripovedništva na zvočne magnetofonske posnetke in možnost ponovnega predvajanja je omogočilo dosleden, dobeseden prepis. Poleg besedila samega je posnetek ujel še mnoge druge informacije, pomembne pri pripovedovanju (vsak glas, narečje, dikcijo pripovedovalca, pripombe in intervencije drugih udeležencev, čustvene odzive, kot so smeh, vzkliki itd., na videoposnetku pa še sliko ljudi, prostora). To je pomenilo velik napredek v (eksaktnem) raziskovanju folklornih pripovedi in procesa pripovedovanja, hkrati pa so se pojavila nova vprašanja in dileme zapisa (Ivančič Kutin 2016);² Za znanstveni zapis, ki ohranja kar največ elementov konteksta in teksture, se je uveljavil način t. i. prekodiranja (Stanonik 2004: 211); to praktično v svoji študiji prikaže Barbara Ivančič Kutin (2011).

3 Milko Matičetov kot aktivni član mednarodne folkloristike

Vodilni slovenski folklorist v desetletjih po 2. svetovni vojni, Milko Matičetov (1919–2014), je sledil razvoju vede in je dobro poznal teoretske smernice svojega časa, hkrati pa jih je tudi soustvarjal. Od začetka svojega raziskovalnega dela na meji dveh in več jezikov in kultur se je zavzemal za mednarodno sodelovanje strokovnjakov in bil glavni pobudnik za neformalno združbo raziskovalcev izročila v državah Vzhodnih Alp, ki se je na prvem sestanku leta 1956 v Ljubljani poimenovala Alpes Orientales. Že prej je bil aktiven član društva folkloristov Jugoslavije, sodeloval pa je tudi na ustanovni skupščini International Society for Folk-Narrative Research (ISFNR) v Antwerpnu leta 1952 (Stanonik 2022: 140). ISFNR je z okoli 700 člani iz okoli 80 držav danes najpomembnejše in največje mednarodno združenje raziskovalcev folklornih pripovedi. Strokovni nazor je gradil na lastnih empiričnih izkušnjah, najbolj je zaupal finski folkloristični šoli, katere cilj je bil z zemljepisno-zgodovinsko metodo rekonstruirati prostorsko razširjenost in časovni razvoj ali propad folklornega motiva (Stanonik

² V Ivančič Kutin (2016) gl. tudi o razvoju in smernicah terenskega zapisovanja slovstvene folklore skozi čas ter o razmerjih slovstvene folkloristike do dialektologije in etnologije.

2022: 141). Bil je odličen terenski raziskovalec, torej etnograf v pravem pomenu besede, saj je raziskoval v večini pokrajin slovenskega etničnega ozemlja, največ pa na njegovem obrobju. Ob dokumentiranju pripovedi se je posvetil tudi samim pripovedovalcem in njihovem pripovedovanju. Prvi obsežnejši terenski obisk je opravil še kot študent klasične in moderne filologije na padovanski univerzi leta 1940 v Terski dolini, kjer so tedaj še vsi prebivalci govorili slovensko (tersko) narečje.³

Milko Matičetov je v svojem času še lahko našel številne odlične tradicionalne pripovedovalce, ki so memorirali in pripovedovali izredno veliko različnih pravljič in povedk. V napovedniku TV serije *Pri naših pravljičarjih*, ki jo je pod njegovim vodstvom posnela RTV Ljubljana leta 1967, je ob filmu o Tini Vajtovi mr. zapisal:⁴

Ljudje z dobrim spominom in pripovedno žilico, naravno nadarjeni, čeprav neuki, prevzemajo pravljičice od prejšnjih rodov in jih spet oddajo naprej ustno. Nekaj takih mojstrov besede sem v Pionirju že predstavil pred štirimi leti (1963–64). Vendar takrat še nisem poznal pravljičarke, ki je po obsežnem pripovednem zakladu prekosila vse svoje poklicne tovariše. To je Valentina Pielich, po domače Tina Vajtova s Solbice v Reziji (roj. 1900). (Matičetov 1967.)

3.1 Pripovedovalec kot ključni člen pri prenosu izročila

Matičetov zavrača romantično tezo o *imaginarnem ljudskem duhu* ali *anonymnem narodu*, ki da jima gre zasluga za folklorno besedno izročilo; ne le, da gre za individualne osebe, tudi med njimi samimi so kakovostne razlike. Za Milka Matičetovega je pripovedovalec umetnik, njegovi proizvodi so enkratni (v smislu trajanja – ena izvedba je ena varianta), saj noben pravljičar ne pove istega besedila dvakrat enako. Ob drugem razpoloženju in pred drugimi poslušalci bo isto zgodbo zasukal drugače. Matičetov opominja na razliko med nadarjenim, rojenim pripovedovalcem in priložnostnim; prav tako kaže na razločke med redigiranim in *pristnim ljudskim besedilom*. Le-to ne trpi psihologiziranja, moraliziranja, takšnega ali drugačnega duhovičenja, nepotrebnih mašil, s čimer vse si pomaga prireditelj. »Pravljičarji

³ Podrobneje gl. v Ivančič Kutin idr. (2022: 33).

⁴ Napovednik je bil prvič predvajan na RTV Ljubljana 25. marca 1967 ob 19.20.

iz ljudstva so pač mojstri svoje obrti. Odložimo svoje predsodke in pustimo do besede njim samim, pa še pazljivo jih poslušajmo ...» (Matičeto 1966: 92). Folkloristova naloga je, da išče najugodnejšo priložnost, da si zagotovi pogoje za uspeh – dober zapis. Opozarjal je tudi, da so zapisi pravljič marsikdaj popravljeni glede na ideal, kakršnega so si o njej ustvarili njeni zapisovalci in se odločno upira takim ponaredkom, saj da je motiv res ljudski samo, dokler je ljudska oblika, v kateri se nam predstavlja (Matičeto 1950). »Pravljica (ne vsaka, ampak tista, ki jo je povedal izbran, posebno nadarjen pripovedovalec) nedvomno zasluži, da jo spoznamo nedotaknjeno, stoodstotno pristno, v vsej njeni divji lepoti in neposrednosti« (Matičeto 1965: 54).

3.2 V teren usmerjeno delo: dokumentiranje gradiva

Inštitut za slovensko narodopisje je dobil prvi magnetofon sredi petdesetih let 20. stoletja. Hkrati z možnostmi hitrega pridobivanja in shranjevanja (arhiviranja) gradiva so se pojavili problemi njegove sprotne obravnave (Ivančič Kutin 2016). Skrb, da bi se ohranilo čim več avtentičnih folklornih pripovedi iz ust najboljših pripovedovalcev, je namreč narekovala urgentno terensko delo. Ne le pri nas, pač pa tudi drugod po svetu, je v arhivih obležala velika količina še ne prepisanega in valoriziranega pripovednega gradiva na tonskih posnetkih, ki so jih zbrali folkloristi in etnologi v desetletjih po 2. svetovni vojni.

Vstop na ozemlje Rezije leta 1962 in tamkajšnje odkritje »folklornega eldorada«, kot se je rad sam izrazil, je Matičeto štel za pomembno prelomnico (Matičeto 2010: 17). V tej gorski dolini, kjer se nahaja najbolj oddaljena in vase zaprta slovenska jezikovna manjšina v Italiji, je bilo namreč pripovedovanje folklornih pravljič med ljudmi še vedno izjemno živo in živahno. Že v 60. letih je Matičeto v Reziji na magnetofonske trakove posnel okoli 3000 pripovednih enot pri 67 pripovedovalkah in pripovedovalcih, med katerimi so bili najstarejši rojeni v 80. letih 19. stoletja. Z dokumentiranjem je nadaljeval v 70. letih 20. stoletja, zlasti z najboljšo slovensko pravljičarko, že omenjeno Valentino Pielich, imenovano Tina Vajtova (poročena Negro) iz Solbice/Stolvizza (1900–1984) v Reziji. Z izjemno bogatim repertoarjem

– več kot 400 zgodb,⁵ od katerih je večina pravljic, velja Tina Vajtova tudi za eno najboljših pripovedovalk v Evropi, ki so jih folkloristi »odkrili« med ljudmi (Matičetov 1984).⁶ Matičetov je o njej pisal in poročal na različnih mednarodnih in domačih folklorističnih konferencah – ameriška folkloristka Linda Dégh je Tino Vajtovo omenila v geslu *Erzählen, Erzähler* v enciklopediji pravljic *Enzyklopädie des Märchens* (Dégh 1984: 328). Matičetov je nameraval o tej pravljíčarki napisati študijo in predstaviti njen pravljíčni repertoar, a je uspel sestaviti le kartotečni seznam njenih pripovedi (gl. op. 5 in 6) in krajši članek ob njeni smrti (Matičetov 1984), nekaj njenih pravljíc je tudi objavil v različnih publikacijah.

Poleg prednostne usmerjenosti v teren se je slovenska (znanstvena) folkloristika soočala tudi s pomanjkanjem kadra: Milko Matičetov je bil tri desetletja edini poklicni raziskovalec pripovednega izročila pri nas, zato sta kabinetno delo⁷ na obsežnih korpusih terenskega gradiva in objavljanje močno zaostajala. Luč sveta so ugledale zgolj posamične enote pripovedi, raztresene po znanstvenih in strokovnih člankih. V samostojni zbirki so izšle le *Rožice iz Rezije* (Matičetov 1972) z rezijanskimi pesmimi in rimami in znamenite *Zverinice iz Rezije* (Matičetov 1973a) z izborom živalskih pravljíc; obe zbirki sta omejeni na eno geografsko območje slovenskega etničnega prostora, Rezijo.

⁵ Matičetov je v evidenco oz. v t. i. katalog pravljíc Tine Vajtove vnesel 404 pripovedne enote (z naslovom in datumom dokumentiranja). Prvi posnetek je nastal 10. 8. 1966, predzadnja, 403. enota v katalogu ima datum 25. 9. 1968. Zadnja 404. enota nima navedenega datuma. Posnetki iz 70. let 20. stoletja v katalogu še niso evidentirani, zato seznam najbrž še ni dokončen. Katalog hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

⁶ V Uvodu v TV serijo *Pri naših pravljíčarjih*, ki so jo snemali leta 1967, Matičetov pravi: »Ta pravljíčarka se uvršča na prva mesta tudi v mednarodnem merilu. Tako smemo sklepati po tujih študijah in zbirkah tekstov iz ust enega samega pravljíčarja. Npr. Čeh Smolka je povedal 55 tekstov, Nemec Gerrits [...] 144 tekstov, Irec (ne navaja imena, op. a.) ima 173 tekstov, naša Rezijanka, Solbičanka pa jih ima 357.« (Matičetov 1967: 13. min posnetka). Do leta 1968 je torej v katalog dodal še 53 enot (gl. opombo 5).

⁷ Neobhodna faza kabinetnega dela je natančno poslušanje in precizno grafično prepisovanje besedila z zvočnih posnetkov; v času Milka Matičetovega je to pomenilo predvajanje na magnetofonu in vzporedno pisanje na roke ali tipkanje s pisalnim strojem. Veliko ustavljanja in intenzivno vrtenje magnetofonskega traku naprej in nazaj bi lahko povzročilo nepopravljivo škodo na posnetku ali ga celo uničilo. Kljub digitaliziranim posnetkom, ki jih danes veliko lažje obdelujemo na računalniku, je grafično prepisovanje zvočnega zapisa še vedno izjemno počasi napredujoče delo, ki ni zgolj »tehnično«, saj od prepisovalca zahteva dobro razumevanje narečja na posnetku ter znanje dialektološkega zapisovanja.

4 Pomen Matičetovega terenskega dela za današnjo slovensko folkloristiko

Terenski posnetki akademika Milka Matičetovega s celotnega slovenskega etničnega prostora dosegajo izjemno kakovost tako po vsebini pripovedi kot tudi posebnostmi ter bogatim, umetniškim pripovednim slogom odličnih pripovedovalcev. Pripovedovanje kot umetnostna zvrst govornega jezika, predvsem narečij je bila v času njegovega dokumentiranja še močno navzoča med ljudmi, še posebej na obrobju in pri manjšinah zunaj državnih meja. Spodnja opažanja, ki jih navaja Matičetov v letu 1948, so v današnjem času nepredstavljiva (tudi glede jezikovne situacije Slovencev v Italiji).

Vsaka vas ima vsaj enega, navadno pa več dobrih pripovedovalcev, moških ali ženskih. V vasi Ter sem leta 1940. čul bajati otroka 10. let Lidia Góbića, ki mi je gladko narekoval štiri »právce« (dve legendi in dve šaljivi pripovedi). V Beneški Sloveniji slovensko ljudstvo sploh nima nobene druge duhovne hrane v materinem jeziku, zato je bajanje edina priložnost za besedno-umetniško izživljanje (za pripovedovalca) in doživljanje (za poslušalce). (Matičetov 1948: 33–34.)

Matičetov je torej z zvočnim dokumentiranjem ohranil neprecenljiv zaklad, ki pa je ostal in še danes ostaja le malo izkoriščen raziskovalni kapital. Dobesedno prepisovanje s tonskih posnetkov narečnih pripovedi je izjemno zamudno opravilo, ki zahteva veliko razpoložljivega časa, koncentracije in nenazadnje kondicije za dolgotrajno sedenje; to je bilo za Matičetovega, ki je prednost dajal terenu, z leti vse težja naloga, po odhodu v pokoj pa so ga zajela nova raziskovalna zanimanja.

Rezijanske pravlјice so edinstvene v več pogledih: v njih je močno izražena globalna vpetost, posledica stika treh velikih jezikovnih skupin in kultur ter ekonomskih migracij, hkrati pa so samonikle zaradi relativne izoliranosti območja: presenetljiva je številčnost motivov oziroma pravlјičnih tipov, ki jih uvrščamo v mednarodni tipni indeks (Aarne in Thompson 1961; Uther 2024),⁸ vendar imajo tudi posebnosti, s katerimi je Matičetov dopolnil mednarodno evidenco motivov (gl. npr. Matičetov 1973b; Matičetov 1992; Matičetov in

⁸ Slovenski tipni indeks, ki ga je pripravila Monika Krojež Telban, obsega živalske pravlјice in basni ter čudežne pravlјice (Krojež Telban 2015; Krojež Telban 2025).

Dapit 2014). Nenavadno številčne, raznolike in v mnogih pogledih posebne so tudi rezijanske živalske pravljice, v katere so vpletene realistične prvine, umeščene so v konkreten prostor z (mikro)toponimi, antroponimi, hišnimi imeni ipd. (Matičetov 1973a). Zaradi specifičnih zgodovinskopoličnih, socialnih in geografskih dejavnikov (odrezanost od preostalega slovenskega etničnega in jezikovnega prostora ter hkrati lega na stiku slovanskega, romanskega in germanskega jezikovnega prostora) so se v kulturi te doline ohranjale številne interference in arhaični elementi, ki so se skozi čas samosvoje razvijali; hkrati je zaradi (ekonomskih) migracij prebivalcev mogoče opazovati vplive iz oddaljenega evropskega prostora. Preplet omenjenih dejavnikov se kaže v vseh oblikah folklornega ustvarjanja (Dapit 1995: 9, 13).

V času, ki je minil od Matičetovega dokumentiranja Reziji do danes, je pripovedovanje pravljic in povedk med tamkajšnjimi prebivalci zaradi močno spremenjenega načina življenja, rapidnega zmanjšanja prebivalstva ter izginjanja rezijanskega narečja že skoraj izumrlo. Gradivo, ki je stoletja premagovalo jezikovne, socialne, politične in druge bariere, se ohranjalo, (pre)oblikovalo in ustno prenašalo med ljudmi, bi bilo za vedno izgubljeno, če ga Milko Matičetov ne bi prestregel na magnetofonske trakove.

5 Prizadevanja in problemi postopnega objavljanja pripovednega gradiva v terenskih zapisih Milka Matičetovega

Skoraj štiri desetletja po izidu *Rožic iz Rezije* in *Zverinic iz Rezije* (1972 oz. 1973) je šele v letu 2010 izšla naslednja zaokrožena zbirka terenskega gradiva Milka Matičetovega. Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU je v ta namen vzpostavil knjižno zbirko Slovenski pravljicarji, v uredniškem odboru so bili Monika Kropelj Telban, Ingrid Slavec Gradišnik in Milko Matičetov. Prva knjiga je prinesla pripovedi pravljicarja Antona Dremelja – Resnika iz Petrušnje vasi pri Stični, dokumentiranih v terenskih zvezkih in na magnetofonskih trakovih. Gradivo je prepisala Anja Štefan iz težko čitljivih terenskih rokopisov. Branje ročnega zapisa je bil velik zalogaj celo za Matičetovega samega; prav tako je bilo treba natančno, v narečju prepisati gradivo z zvočnih posnetkov. Knjiga *Anton Dremelj – Resnik* (Matičetov in Štefan 2010) je izšla po 10-letnem ukvarjanju (začetek dela sega v leto 2000, gl. Štefan 2010: 30).

Brez sodelovanja Matičetovega, preminul je leta 2014, sta v zbirki Slovenski pravljíčarji izšli še druga in tretja knjiga njegovega terenskega gradiva: *Pripovedno izročilo Slovencev v Porabju* (ur. Kozar Mukič idr. 2017) in *Folklorno gradivo iz Tera – 1940* (ur. Ivančič Kutin idr. 2022). V porabski knjigi so transkripcije narečnega porabskega govora z digitaliziranih magnetofonskih trakov večletno delo porabskega Slovenca Dušana Mukiča ter urejanja Marije Mukič in Monike Kroepej Telban. Načrt za izdajo gradiva, ki ga je nabral med Slovenci v Teru, je Matičetov pripravil že leta 1950: pripovedi, pregovore, zagovore in druge folklorne enote je iz terenskih zvezkov še enkrat »na lepo« prepisal v fonetični narečni transkripciji; vsem besedilom je dodal premišljen poknjižen tipkopis, ki bi omogočal uživanje v branju širšemu krogu slovenskih naslovnikov. Toda takrat do izida ni prišlo, čemur so botrovali zunanji vzroki (gl. v Terseg-lav 1989: 117). Kljub velikemu deležu, ki ga je Matičetov opravil sam, je urednikom, ki so se lotili dokončanja te naloge, ostalo še veliko dela: vse tipkopise (posnetkov takrat še ni bilo) je bilo treba spraviti s papirja v računalnik, s pomočjo raztresenih podatkov v različnih objavah in arhivih raziskati okoliščine, napisati spremne študije. Najzahtevnejši zalogaj je bil prepis ročnega narečnega zapisa pripovedi, saj raba znakov za označevanje glasov in njihove prozodije ni bila povsod dosledna in enotna.

V zbirki Slovenski pravljíčarji je v naslednjih letih predviden izid še nekaj knjig. V celoti so prepisane in deloma urejene pripovedi Petra Jaklja – Smerinjekovega iz Kranjske Gore; pravljíčarja in njegove zgodbe so doslej obravnavale dve magistrski in ena diplomska naloga (gl. Štefan 1999; Bajt 2025; Bajt 2022). Knjiga z Jakljevim gradivom bo izšla kot četrta v zbirki, predvidoma v letu 2026. Iz težko berljivih rokopisnih zvezkov je skoraj v celoti »dešifrirano« in deloma v računalnik prepisano gradivo pripovedovalca Joze Kravanja – Marinčiča iz Trente, oženjenega v Vrsnik v Zgornjem Posočju (gl. Ivančič Kutin 2012). Bliže izidu je izbor rezijanskih pravljíc Tine Vajtove, predvidoma v peti knjigi zbirke. Tina Vajtova velja za najboljšo slovensko pravljíčarko, njene pripovedi pa predstavljajo najpomembnejši in hkrati najobsežnejši korpus pripovednega gradiva na zvočnih posnetkih v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

5.1 Rezijansko pripovedno gradivo

Po aktualni oceni je rezijanskega pripovednega gradiva iz zapuščine Milka Matičetovega okoli 100 ur. Od tega je cca 30 ur zvočnih posnetkov pripovedi Tine Vajtove; velik delež njenega pravljničnega repertoarja je mogoče uvrstiti v globalni tipni indeks pravljic (Aarne in Thompson 1961; dopolnjena izdaja: Uther 2024). Gradivo na magnetofonskih trakovih je varno shranjeno v hlajenem arhivu, toda posnetki še niso bili v celoti digitalizirani, pregledani in vsebinsko popisani. Postopna digitalizacija z 2- in 4-tračnih magnetofonskih trakov se je začela leta 2018 in poteka glede na razpoložljivost finančnih sredstev; toda da bi bilo gradivo uporabno za znanstvenoraziskovalno delo, tj. folkloristične, jezikoslovne, etnološke in druge raziskave (slovenske) kulture, so najprej potrebne dosledne narečne fonetične transkripcije in precizen prevod v knjižno slovenščino. V Reziji sta trenutno (leto 2025) le dve osebi, ki poleg italijanščine odlično obvladata domače rezijansko narečje ter hkrati razumeta in govorita tudi slovenski knjižni jezik; tega sta se že kot odrasla naučila na tečajih slovenščine v Sloveniji. Gospa Luigia Negro se je z vodstvom in po navodilih dialektologov dr. Roberta Dapita, dr. Mateja Šeklija in dr. Johannes Steenwijka priučila fonetičnega prepisa in se v svojem prostem času (in volontersko) lotila transkripcij pripovedi Tine Vajtove; od leta 2019 do danes je prepisala okoli 10 ur posnetkov. Brez namenskega projekta, ki bi omogočil sodelovanja in sistematično ukvarjanje s tem gradivom, bo delo torej še naprej le (pre)počasi napredovalo.

6 Sklep

Medtem ko je Matičetov še lahko dokumentiral pripovedovanje tradicionalnih pravljničarjev, jih opazoval od blizu, torej izkustveno, spremljal njihovo retoriko in odzive njihove publike, je danes v razvitem svetu pripovedovanje pravljic skorajda pozabljena veščina. Mesto nekdanjih pravljničarjev so deloma zapolnili poklicni pripovedovalci, z njimi se je besedna umetnost govornega jezika oz. narečja iz zasebnega preselila v javni prostor, s tem pa se je spremenil tudi način pripovedovanja: pripovedovanje je postalo del javne (vnaprej dogovorjene) kulturne ponudbe. Glede na veliko zanimanje za pripovedovalske dogodke je sklepati, da si ljudje še vedno želijo prisluhniti v živo pripovedovani besedi (Ivančič Kutin 2012;

Frlic 2016). Tako je tudi v Reziji, kjer posamezniki ob določenih prilikah pripovedujejo pripovedi iz izročila, ne le v rezijanščini pač pa predvsem v italijanščini, saj mlajša in srednja generacija narečja ne razumeta več.

Kljub prizadevanjem in razmeroma dobrim magnetofonskim zvočnim posnetkom in celo videoposnetkom danes ni mogoče rekonstruirati celotnega performančnega dogodka ter celostno obravnavati vseh treh ravnin – teksta, texture in konteksta – na način, kot so ga priporočali folkloristi v 70. in 80. letih 20. stoletja. Približek temu bi bil mogoč le s sodelovanjem raziskovalca, ki je imel možnost doživljanja pripovedovanja z navzočnostjo v živo (gl. Ivančič Kutin 2011). Toda kljub pomanjkljivosti gradivo, ki je (bilo) dokumentirano v času terenskih raziskovanj Milka Matičetovega, nudi potencial za nova znanstvena spoznanja, njegova objava pa k dostopnosti, spoznavanju in ohranjanju slovenske kulturne dediščine v najširšem pomenu.

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika* (P6-0088), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Literatura

- Aarne, A. in Thompson, S. (1961). *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography* (Second Revision, FF Communications 184). Academia Scientiarum Fennica.
- Bajt, M. (2022). *Tekst, kontekst in tekstura štirih zvočnih posnetkov Milka Matičetovega pri Petru Smerinjekovem in drugih gorenjskih pripovedovalcih* [Diplomska naloga]. Univerza v Ljubljani.
- Bajt, M. (2025). *Repertoar folklornega pripovedovalca Petra Jaklja Smerinjekovega* [Magistrska naloga]. Univerza v Ljubljani.
- Ben-Amos, D. (1971). Towards a Definition of Folklore in Context. *Journal of American Folklore*, 84(331), 3–15. <https://doi.org/10.2307/539729>
- Dapit, R. (1995). *La Slavia Friulana. Lingue e culture: Resia, Torre, Natisone. Bibliografia ragionata*. Kulturno društvo »Ivan Trinko, Zadruga »Lipa«.

- Dégh, L. (1984). Erzählen, Erzähler. V K. Ranke (ur.), *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* 4 (str. 315–342). De Gruyter.
- Dundes, A. (1965). What is Folklore? V. A. Dundes (ur.), *The Study of Folklore*. Prentice Hall.
- Dundes, A. (1980). Texture, text, and context. V A. Dundes (ur.), *Interpreting Folklore* (str. 20–32). Indiana University Press.
- Frlic, Š. (2016). Sodobno pripovedovanje folklornih pripovedi v slovenskem prostoru [Magistrsko delo]. Univerza v Ljubljani.
- Ivančič Kutin, B. (2011). *Živa pripoved v zapisu. Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ivančič Kutin, B. (2012). Pravljicar Joza Kravanja – Marinčič (1876–1969) iz Vrsnika na Bovškem: je kaj ostalo za njim? *Otrok in knjig*, 39(83), 102–115. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-TAYECNPK>
- Ivančič Kutin, B. (2016). Folklorno gradivo in njegov zapis kot stičišče slovstvene folkloristike in dialektologije. Pogled v preteklost in predlogi za prihodnost. *Annales*, 26(4), 715–726. <https://doi.org/10.19233/ASHS.2016.54>
- Ivančič Kutin, B., Mrvič, R. in Kroje Telban, M. (ur.). (2022). *Folklorno gradivo iz Tera – 1940. Terenski zapisi Milka Matičetovega* (Slovenski pravljicarji). ZRC SAZU
- Korom, F. (2024). Malinowski's Formative Contribution to American Folklore Studies. *Svetovi/Worlds*, 2(2), 69–81. <https://doi.org/10.4312/svetovi.2.2.69-81>
- Kozar Mukič, M., Mukič, D. in Kroje Telban, M. (ur.). (2017). *Pripovedno izročilo Slovencev v Porabju* (Slovenski pravljicarji). ZRC SAZU.
- Kroje Telban, M. (2015). *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. ZRC, ZRC SAZU.
- Kroje Telban, M. (2021). *Pripovedno izročilo. Razvoj in raziskovanje*. ZRC, ZRC SAZU.
- Kroje Telban, M. (2025). *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Čudežne pravljice I–II*. ZRC, ZRC SAZU.
- Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages. V C. K. Ogden in I. A. Richards (ur.), *The Meaning of Meaning* (str. 296–336). Kegan Paul.
- Malinowski, B. (1935). *Coral Gardens and Their Magic: A Study of the Methods of Tilling the Soil and of Agricultural Rites in the Trobrian Islands* (Volume 2: The Language of Magic and Gardening). Allen & Unwin.
- Matičetov M. (1992). Šetandreš. Una variante resiana della fiaba internazionale AT 788. V M. Ferrazzi (ur.), *Studi slavistici offerti a A. Ivanov nel suo 70. Compianto* (str. 232–241). Istituto di lingue e letteratura dell'Europa Orientale.

- Matičeto, M. (1948). O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev. *Slovenski etnograf*, 1, 9–56.
- Matičeto, M. (1950). Utrinki iz ljudskega pesništva. *Novi svet*, 5, 263–270, 379–384.
- Matičeto, M. (1965). Peto Abano, Racconto resiano del tipo ATh 756 B. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 61(1–2), 32–59.
- Matičeto, M. (1966). Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati«. *Slovenski etnograf*, 18–20, 81–114.
- Matičeto, M. (1967, 25. marec). *Rezijanska pravljica* (Napovednik dokumentarnega filma Pri naših pravljicarjih) [Video]. RTV Ljubljana.
- Matičeto, M. (1972). *Rožice iz Režije*. Lipa, Založništvo tržaškega tiska, Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU.
- Matičeto, M. (1973a). *Zverinice iz Režije*. Mladinska knjiga in Založništvo tržaškega tiska.
- Matičeto, M. (1973b). Godovčičaci. Zur Deutung slowenischer Varianten vom Typ AT 480. V H. Gerndt in G. R. Schroubek (ur.), *Dona Ethnologica* (Südosteuropäische Arbeiten 71, str. 309–320, 389). R. Oldenbourg.
- Matičeto, M. (1984). Tina Vajtova (1900–1984) In memoriam. *Traditiones* 13, 187–194.
- Matičeto, M. in Dapit, R. (2014). *Fiabe resiane. Rezijanske pravljice. Pravice po rozajanskin*. ZRC SAZU.
- Matičeto, M. in Štefan, A. (2010). *Anton Dremelj Resnik* (Slovenski pravljicarji). ZRC SAZU.
- Matičeto, M. (2010). Beseda ob splovitvi nove knjižne zbirke. V M. Matičeto in A. Štefan (ur.), *Anton Dremelj Resnik* (Slovenski pravljicarji, str. 11–29). ZRC SAZU.
- Murko, M. (1929). *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle*. Champion.
- Paredes, A. in Bauman R. (ur.). (1972). *Towards New Perspectives in Folklore*. University of Texas Press.
- Rotar, J. (1975). Socialno – psihološka ozadja nekaterih fenomenov tradicionalne pravljice. *Jezik in slovstvo*, 20(7), 181–190.
- Sokolov, J. M. (1938). *Ruskij folk'lor*. Moskva.
- Stanonik M. (2022). Milko Matičeto (Kopriva na Krasu *1919 – Ljubljana †2014) med znanostjo in umetnostjo. V M. Stanonik in H. Steenwijk (ur.) *Tra ricerca sul campo e studio a tavolino: contributi per i cento anni dalla nascita dell'accademico Milko Matičeto = Med terenom in kabinetom: ob 100. obletnici rojstva akademika Milka Matičetovega*. Cleup sc.

Stanonik, M. (2001). *Teoretični oris slovstvene folklore*. ZRC SAZU.

Stanonik, M. (2004). *Slovstvena folkloristika. Med jezikoslovjem in literarno vedo*. ZRC SAZU.

Štefan, A. (1999). *Folklorno pripovedovanje kot prepletanje izročila in osebne ustvarjalnosti* [Magistrska naloga]. Univerza v Ljubljani.

Štefan, A. (2010). Predgovor. V A. Štefan, *Anton Dremelj – Resnik* (Slovenski pravljicarji, str. 30–31). ZRC SAZU.

Štrekelj, K. (1887). Prošnja za narodno blago. *Ljubljanski zvon*, 7(11), 628–632.

Terseglav, M. (1989). Pogovor z dr. Milkom Matičetovim. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 29(3–4), 133–120.

Uther, H.-J. (2024). *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson I–III* (FF Communications 284–286). The Kalevala Society Foundation.

IV.

Petra Stankovskaⁱ

Članek Teorija Praške šole o knjižnem jeziku Aloisa Jedličke šestdeset let pozneje

V članku Teorija Praške šole o knjižnem jeziku je Alois Jedlička strnil stališča članov Praškega lingvističnega krožka o sodobnem češkem knjižnem jeziku, osnovno metodologijo preučevanja in opisa knjižnega jezika ter dodal svoje nazore o tej problematiki, upoštevajoč pereče vprašanje soobstoja knjižnega jezika in njegovih narečnih različic. Iz članka izhaja, da je v opis sodobnega knjižnega jezika, torej jezika sredine šestdesetih let 20. stoletja, treba vključevati tudi določene narečne različice in prvine, ki so pogoste v govorjenem knjižnem jeziku. Kot argument uporablja vse pomembnejšo vlogo radia in televizije, ki pokrivata celotno češko govorno območje. Opozarja tudi na možnosti uporabe novih pristopov v jezikoslovju, predvsem na uporabo teorije informacij in statistike pri ugotavljanju dejanskega stanja norme knjižnega jezika. V tem prispevku bomo nekatere zaključke in metodološke predloge iz Jedličkovega članka ocenili s stališča današnjega stanja, rabe in funkcije knjižnega jezika ter dejavnikov, ki nanj danes vplivajo.

Ključne besede: knjižni jezik, češčina, bohemistika, Praški lingvistični krožek, jezikovna norma

The Alois Jedlička's Article "Teorija Praške šole o knjižnem jeziku" 60 Years Later

In the article "Teorija Praške šole o knjižnem jeziku" Alois Jedlička stated the positions of the members of the Prague linguistic circle about the modern Czech literary language, along with the basic methodology of studying and describing the literary language, and added his views on the issue, taking into account the question of the existence of dialectal versions of the literary language. It follows from the article that in the description of the modern literary language, i.e. the language of the mid-1960s, one must also include certain dialectal versions and elements which are often used in

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; petra.stankovska@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0009-0002-5310-4324>

the spoken form of the literary language. The reason for this he sees in the increasingly important role of radio and television which cover the entire Czech-speaking area. He also points out the possibility of using new approaches in linguistics, especially the use of information theory and statistics when determining the actual state of the language norm. In this contribution, we will evaluate some conclusions and methodological proposals from Jedlička's article from the point of view of the current state, use and function of the literary language and the factors that influence it today

Keywords: literary language, Czech language, Bohemistics, Prague linguistic circle, language norm

1 Uvod

V jubilejnem desetem letniku revije *Jezik in slovstvo* je leta 1965 v številki 6–7 izšel prispevek Teorija Praške šole o knjižnem jeziku (Jedlička 1965), slovenska različica članka¹ pomembnega češkega bohemista Aloisa Jedličke, takratnega predstojnika Katedre za češki jezik na Filozofski fakulteti Karlove univerze (FF UK) v Pragi² in tudi v svetovnem merilu enega vodilnih jezikoslovcev, ki so se ukvarjali s teorijo knjižnega jezika.³ Avtor je pregledno pojasnil razvoj teorije knjižnega jezika v okviru Praške lingvistične šole in opisal njen neposredni vpliv na razumevanje in kodifikacijo češkega knjižnega jezika. Sem spada zlasti definicija in točna razmejitev terminov jezikovna *norma* in *kodifikacija*, razumevanje knjižnega jezika kot večfunkcijskega in zvrstno-stilno zdiferenciranega, v nasprotju s starejšim enačenjem knjižnega jezika z zapisanim jezikom leposlovja, kar

¹ Besedilo je bilo objavljeno v nemščini v *Travaux linguistique de Prague* (Jedlička 1964), za objavo v *Jeziku in slovstvu* je avtor besedilo članka prilagodil, v slovenščino pa ga je prevedel B. Urbančič.

² Prof. A. Jedlička je bil vodja Katedre za češki in slovaški jezik na FF UK med letoma 1963 in 1973, pri svojem delu pa je izhajal iz načel Praškega lingvističnega krožka (PLK), združenja jezikoslovcev, ki so zagovarjali in uporabljali strukturni pristop k preučevanju, opisu in razumevanju jezika. Pomemben dejavnik za člane PLK pa je bila tudi funkcija jezika. V duhu tega pojmovanja se je razvila potreba po natančnejši definiciji knjižnega jezika ter njegove norme in kodifikacije. Poleg tega se je ukvarjal tudi s praktičnim opisom češčine, je avtor mnogih slovnice, med drugim tudi soavtor slovnice in vadnice češčine za Slovence (Urbančič idr. 1980), gl. tudi oceno (Lipovec 1981).

³ Strnjene informacije o Jedličkovem delovanju in dosežkih je mogoče najti npr. v člankih njegovih kolegov bohemistov B. Havránek (1972), M. Čechove (1982) in M. Martincove (1992), ki so izhajali ob njegovih življenjskih jubilejih.

pomeni, da je pri kodifikaciji knjižnega jezika treba upoštevati tudi narečne (geografske) variante in različice, ki so posledica razvoja jezika. Ta članek je bil temeljnega pomena za nadaljnji pristop k problematiki knjižnega jezika v češčini in tudi v drugih slovanskih jezikih, s katerimi se je Jedlička pozneje zlasti kontrastivno ukvarjal.⁴

2 Najpomembnejše teze članka Teorija Praške šole o knjižnem jeziku

Članek Aloisa Jedličke vsebuje štiri sklope. V prvem povzema principe t. i. stare teorije knjižnega jezika, ki se je uveljavljala v času pred nastopom Praškega lingvističnega krožka leta 1932 in oblikovanjem načel funkcijskega pristopa h knjižnemu jeziku med pripravami za izdelavo modernega slovarja češkega jezika. Jedlička poudarja dve šibki točki »stare teorije«: 1. konservativnost jezikovnih sredstev v knjižnem jeziku naj bi bila jamstvo za njegovo ustaljenost in 2. knjižni jezik je umeten, zlasti zapisan, in zato predstavlja nasprotje »naravni« ljudski govorici. Glede prve točke argumentira, da ohranjanje konservativnih, torej zastarelih, malo uporabljanih in neživih jezikovnih sredstev v knjižnem jeziku njegove ustaljenosti ne podpira, ampak jo ruši. Glede druge točke pa opozarja, da je stališče o knjižnem jeziku kot nasprotju »ljudske govorice« preveč poenostavljeno in da ne izhaja iz realne situacije, predvsem pa ne upošteva različnih zvrstno-stilnih funkcij, namenov in komunikacijskih situacij, v katerih se knjižni jezik uporablja (Jedlička 1965: 187). Ti dve šibki točki »stare teorije« sta hkrati izhodišče za drugi in tretji sklop članka – »novo teorijo knjižnega jezika« (Jedlička 1965: 187–190) in »vključevanje pokrajinskih variant jezika« (Jedlička 1965: 190–192), v četrtem sklopu pa omenja možnost uporabe novih metod in tehnologij (statistika, informacijske tehnologije) pri

⁴ Stališča iz tega članka je bolj podrobno razdelal in razširil na možnost aplikacije tudi na druge slovanske jezike v prispevku, ki ga je predstavil na Mednarodnem kongresu slavistov leta 1968 (Jedlička 1968) in v članku o razvojni dinamiki sodobne knjižne češčine (Jedlička 1969). Rezultate svojega večletnega dela na področju teoretičnega pristopa k sodobnemu knjižnemu jeziku je oblikoval v knjigi, ki obravnava večstranski pristop h knjižnemu jeziku v sodobni komunikaciji – pomembna je predvsem analiza odnosa knjižnega jezika (vključno z njegovo govorjeno obliko) do drugih regionalno ali sociološko opredeljenih oblik češčine (narečja, vsakdanja govorica, jezik prebivalcev mest ali splošna pogovorna češčina) z ozirom na komunikacijski namen in situacijo (Jedlička 1974).

ugotavljanju stanja dejanske rabe jezika, iz katerega naj bi knjižna norma izhajala (Jedlička 1965: 192).

3 Stališča v posameznih sklopih članka iz leta 1965 v luči stanja v letu 2025

Preden začnemo komentirati posamezne misli, izražene v članku iz leta 1965, se moramo zavedati mnogih popolnoma spremenjenih jezikovnih in družbenih okoliščin ter situacij, v katerih jezik uporabljamo, načinov in namena njegove uporabe. V tridesetih letih 20. stoletja je bila češka teorija knjižnega jezika oblikovana predvsem zato, da bi določila principe regulacije jezika, ki bi omogočali vključevanje novih, živih jezikovnih prvin, ki so jih sodobni pisatelji uporabljali v svojih delih in intelektualci v ustni komunikaciji, v nekoliko zastarelo knjižno normo, torej pojav t. i. *běžně mluvené češtiny* praške izobraženske elite.⁵ Ta norma naj bi bila potem podlaga za kodifikacijo v slovarjih in slovnica (Nebeská 2017). Pri ocenjevanju jezikovnih sredstev *nova teorija knjižnega jezika* uveljavlja funkcijski vidik. Navedli bomo temeljna izhodišča, ki jih opisuje Jedlička (1965: 187–190), in vsakega komentirali z vidika današnjega stanja.

»Nova teorija je videla v knjižnem jeziku polifunkcijsko tvorbo z več stilnimi plastmi, za razliko od vsakdanje, ljudske govornice, ki je v bistvu monofunkcijska in služi za preprosto sporazumevanje.« (Jedlička 1965: 187.)

Avtorji češke teorije knjižnega jezika so predpostavljali, da se bo funkcijska raznolikost oz. zvrstnost knjižnega jezika ohranila, od znotraj jo bodo podpirali tudi živi jezikovni elementi, prevzeti iz govorjenega jezika, hkrati pa bo njihova prisotnost v knjižni normi in kodifikaciji motivirala

⁵ Opredelitev »běžně mluvené spisovné češtiny«, katere nosilci naj bi bili zlasti praški izobraženci, ki naj bi v medsebojni intelektualni komunikaciji uporabljali »govorjeno knjižno češčino«. Opredelitev govornice knjižne češčine je bila dejansko vizija avtorjev »nove teorije knjižnega jezika«, saj še v članku iz leta 1932 V. Mathesius piše, da se raba knjižnega jezika lahko ugotovi samo iz leposlovja in strokovnih besedil, ker se intelektualni pogovori v izbranem jeziku ne uresničujejo: »Dnešní usus spisovné češtiny [...] zjistíme, protože neexistuje vybraná česká konverzace, zase jen z jazykové praxe dobrých českých autorů, jak se jeví v průměru české literatury za poslední půlstoletí, a to literatury v nejširším slova smyslu, krásné i naukové.« (Mathesius 1932: 23.)

govorce, zlasti izobražene, k uporabi knjižne češčine v ustnih nastopih. Namesto tega se je zgodilo nasprotno – knjižna češčina se uporablja v vse manj komunikacijskih situacijah in s tem tudi v manj besedilnih zvrsteh, zato se danes opušča zvrstni in prevladuje komunikacijski pristop. Torej namesto ocenjevanja, katera jezikovna sredstva se rabijo v posameznih besedilnih zvrsteh, se raba jezikovnih sredstev določa v različnih komunikacijskih situacijah (Nebeská 2017). Pogosto namreč tudi izobraženi govorniki zlasti v govornem obliki uporabljajo veliko neknjižnih individualnih prvin ali prehajajo med knjižnim in neknjižnim jezikom (Nebeská 2017), tako da knjižna češčina opravlja svojo nalogo reprezentativne oblike jezika samo v izbranih zvrsteh besedil, zlasti strokovnih in delno v publicistiki. Sčasoma so nekateri bohemisti začeli nastopati proti obvezni uporabi knjižnega jezika v javnem govoru (npr. Starý 1995), drugi pa so se držali tradicionalnega pristopa in zagovarjali nujnost ohranitve rabe knjižnega jezika tudi v govornih nastopih v javnosti kot del jezikovne kulture (npr. Uličný 1995). Situacija je vodila do diskusije v reviji *Slovo a slovesnost* (Čermák in Sgall 2005; Kořenský 2005; Dovalil 2006; Adam 2007; Nekvapil 2007), katere posredni rezultat je delitev čeških bohemistov na tiste, ki so proti določanju knjižne češčine kot edine možne pri javnih govorih (Čermák in Sgall 2005; Starý 1995; Cvrček 2008), in tiste, ki se zavzemajo za ohranjanje kulture govora pri komunikaciji v javnosti (Kořenský 2005; Adam 2007; Dovalil 2006; Beneš in Prošek 2011; Homoláč in Mrázková 2011).

»Tradicionalna norma ostane [...] osnova knjižne norme, vendar se v polni meri upoštevajo novi elementi, ki so z razvojnega vidika mlajši, s sinhroničnega živi [...], postanejo del knjižne norme.« (Jedlička 1965: 187.)

Razvoj rabe je v šestdesetih letih, ki so pretekla od objave prispevka A. Jedličke, potrdil, da norma knjižnega jezika vsekakor sprejema nove, žive pogovorne elemente in opušča zastarele. Z današnjega vidika pa je jasno, da se to pri različnih pojavih dogaja z različno hitrostjo. Dvojici, ki ju je navedel Jedlička (starejši, bolj knjižni obliki: *mohu* 'morem', *něsti* 'nesti', in mlajši, živi obliki iz govornjenega jezika: *můžu*, *nést*), sta se razvili vsaka

drugače: nedoločnik na *-ti*, *něstí*⁶ je danes popolnoma opuščen tudi v knjižnem jeziku, druga dvojica *mohu* – *můžu* pa ostaja v uporabi s podobnimi razlikami kot pred šestdesetimi leti.

»V knjižni normi se razvojno pogojene variante včasih stilno diferencirajo: prihaja do njihove stilne diferenciranosti na liniji ozko knjižno – govorno. Ločimo sicer tri stopnje diferenciacije, ozko knjižno – nevtralno – govorno.« (Jedlička 1965: 188.)

Danes se pričakovanje avtorjev *teorije knjižnega jezika*, da se lahko opredeli vrsta »govorjenega knjižnega jezika«, ocenjuje kot nerealno, bolj se uveljavlja opozicija komunikacijskih situacij, primernih za uporabo knjižnega jezika, in tistih, v katerih se uporabljajo neknjižne zvrsti. Ta delitev je podkrepljena tudi s slabitvijo tradicionalne opozicije, ki je težila k poenostavljeni shemi: zapisani = knjižni jezik x govornjeni = neknjižni jezik, kar se tudi z uporabo mnogih modernih komunikacijskih naprav izničuje, saj se dejansko zapisujejo govornjena sporočila v neknjižnem jeziku. Dodaten problem pri uporabi posamezne »govorne/govornjene« oblike češčine pa predstavljajo določeni knjižni jezikovni pojavi, npr. oblike *abychom* 'da bi (mi)', *hluší chlapi* 'gluhi dečki', *se dvěma velkými míči* 'z dvema velikima žogama', *žlutá kuřátka se schovala* 'rumeni piščančki so se skrili', *všechna čtvera vrata* 'vsa štiri vrata', ki nimajo druge knjižne različice, govornici pa jih čutijo kot zastarele, kar vzbuja občutek, da manjka nevtralna oblika (Nebeská 2017).

»Nova teorija knjižnega jezika je torej proti poudarjanju konservativnosti kot značilnosti knjižnega jezika, morala pa je nastopiti tudi proti zgrešenemu istovetenju ali zamenjevanju knjižne norme z ljudsko.«⁷ (Jedlička 1965: 189.)

⁶ Zanimiva je zelo podobna situacija v sodobni slovenščini glede obstoja in rabe nedoločnika s končnico *-ti* in *-t*. Tudi v slovenščini razvoj govornjenega jezika vsekakor kaže nadomestitev končnice *-ti* s *-t*, vendar zaradi učenja kodificirane knjižne oblike in njene dosledne rabe oblika s *-ti* ostaja.

⁷ Pri dojetanju »preprostega zamenjevanja knjižne norme z ljudsko« je treba imeti v mislih stanje jezika in miselnosti o jeziku pred stotimi leti – ljudska govorica podeželja je bila včasih razumljena kot arhaično in edino pravilno stanje jezika, ki ohranja starinske, izvirne prvine češčine (arhaični elementi so bili edini pravi za knjižni jezik!), v nasprotju z govorico v mestih, ki je bila »pokvarjena«, med drugim pod vplivom nemščine. Prihajalo je do skrajnosti, ko so bile tudi pogosto uporabljane češke besede, ki so samo spominjale na možne kalke iz nemščine (npr. *bezüčelný*, *případný*, *listovat*, *následkem*, *vzhledem k*, *navzdory*), označene kot neprimerne za knjižni jezik (Nebeská 2017).

Danes je to stališče še vedno do neke mere aktualno, čeprav so se spremenili (prim. op. 7) elementi oz. idiomi,⁸ na katere se to nanaša in jih lahko razumemo kot skrajne. Po eni strani bi težko rekli, da se konservativna, zastarela oz. neuporabljana jezikovna sredstva štejejo za značilnost knjižnega jezika, ker so v skladu z idejo »prožne norme« in t. i. prožne stabilnosti knjižnega jezika vanj prodrli številni živi jezikovni elementi. Po drugi strani pa bi kot skrajnost lahko šteli stališče (zagovorniki npr. Čermák in Sgall 2005; Starý 1995; Cvrček 2008), da je treba namesto knjižnega jezika uporabljati idiom, ki je razširjen v vsakdanji govorici na velikem delu češkega ozemlja⁹ – neknjižni splošnopogovorni jezik (češ. obecná čeština) – uvesti tudi v javni govor, pouk na šolah, kar bi dejansko lahko vodilo do popolne zamenjave knjižne češčine s splošnopogovorno in s tem tudi do izginotja pojava knjižne češčine, kot smo jo poznali doslej. Torej prek razširitve idioma neknjižne češčine na večino ali vse komunikacijske situacije bi govorci imeli le malo izkušenj s knjižno češčino – tako bi počasi izginila iz uporabe in dejansko prenehala obstajati.

Problem hegemonije geografsko centralnih elementov v knjižni normi

Vidik konservativnosti kot značilnosti knjižnega jezika [...] je podpiral hegemonijo geografsko centralnih elementov [...]. Nova teorija je morala do neke mere rešiti tudi problem variant, ki so nastale na osnovi teritorialne diferenciranosti. Najprej ga je morala rešiti v pravorečni normi, torej pri pojavih, ki so specifični za govorjeni jezik [...] geografski in socialni vidik v novi teoriji nista več zoževala baze pravorečne norma [...] (prim. zlasti izgovor skupine sh- kot zh- idr.). (Jedlička 1965: 189.)

Čeprav je različica [zh-] za izgovarjavo vzglasnega sh- kodificirana v knjižni češčini, tudi tisti, ki jo v svojem narečju običajno izgovarjajo kot zh-, pogosto težijo k »večinski« izgovarjavi [sx-], čeprav se zdi, da se tudi to med generacijami razlikuje. Pri nekaterih govorcih pa kaže na selektivno rabo, morda zaradi subjektivnega oz. individualnega občutka, da je

⁸ Termin »idiom« uporabljamo za označevanje jezikovne različice v smislu razlage M. Šeklija: »Tako je idiom lahko geolekt, tj. zemljepisna jezikovna pojavnost, sociolekt, tj. družbena jezikovna pojavnost, ali hronolekt, tj. časovna jezikovna stopnja, različica geolekta ali sociolekta« (Šekli 2015: 94).

⁹ Češko ozemlje se v tem primeru ne nanaša na celotno ozemlje današnje Češke, ampak samo na zgodovinsko češko ozemlje brez moravskega.

»njihova« varianta manjvredna ne glede na to, da je ta uradno sprejeta. Jedlička je domneval, da je glavni vzrok, zakaj v knjižnem jeziku ni več geografsko pogojenih variant, dejstvo, da niso bile stilno vrednotene, vendar kaže, da je glavni vzrok za to dejstvo, da se nekatere različice uporabljajo nedosledno, torej samo v nekaterih besedah ali pozicijah, v drugih z enakimi pogoji pa ne, kot npr. vzglasni *v-* (pogosto: *ostrý* – *vostrý*, skoraj nikoli: *oves* – *voves*), in jih tako težko določimo kot varianto (Chromý 2014: 6), podobno kot npr. diftongiziran samoglasnik *y* – *ej* (*dobrý* – *dobrej*, *býk* – *bejk*), ali zoženje *é* – *í* (*mléko* – *mlíko*, *dobré* – *dobrý*), ki pa le težko pridejo v knjižni jezik tudi zato, ker so ena od značilnih razlik med knjižnim jezikom in neknjižno splošnopogovorno češčino.

Upoštevanje pokrajinskih variant jezika v knjižni normi

[Glede] problem[a] variant, nastalih zaradi pokrajinske diferenciranosti [...] se moramo vprašati, ali je taka variantnost sploh združljiva s pojmovanjem knjižne norme, z zahtevo po njeni enotnosti v nacionalnem obsegu, in ali je prav, da kodifikacija upošteva in dopušča pokrajinske variante, ki se pojavljajo v knjižni normi. [...] [V zvezi z] aktualnost[-jo] pokrajinskih variant [...] s posledicami za značaj sedanje knjižne norme, so važni predvsem tile momenti: 1. *Povečan delež govorjenih sporočil* [...] 2. Dialogna oblika, dialognost [...] [Doslej] se je češka lingvistika [...] ozirala na pokrajinske variante v knjižni normi, [...] z izjemo že omenjenih pravorečnih variant [...] [le na] leksikaln[e] variant[e] (kot *truhlář* – *stolař*, *překážet* – *zavazet*), in to s stališča zahodnih in vzhodnih pokrajinskih variant. Glasovne in morfološke pokrajinske variante pa so bile doslej prezrte. [...] V zvezi z uveljavljanjem pokrajinskih variant v knjižni rabi in normi [...] je zlasti problem meje med pokrajinskimi variantami, ki so že del knjižne norme ali imajo tendenco, da to postanejo, in neknjižnimi pokrajinskimi variantami[.] V prvi vrsti [gre za] problem ugotavljanja te meje. (Jedlička 1965: 190–191.)

Čprav Jedlička v svojem teoretično-metodološkem razmišljanju še vedno piše o nujnosti upoštevanja pokrajinskih različic v knjižnem jeziku, je v veliki meri določil ključne dejavnike za nadaljnjo praktično rabo češčine – pravilno je opazil, da je vse več ustnih sporočil v javnem življenju, je pa domneval, da vključitev jezikovnih elementov pokrajinskih govorov v knjižno normo okrepi uporabo knjižnega jezika tudi v govorjeni obliki.

Razvoj pa je ubral drugo pot, zato se danes tudi v javnem govoru poleg knjižne češčine vse bolj uporablja tudi neknjižna splošna pogovorna češčina (idiom, ki se je pred šestdesetimi leti še omejeval na osrednjo Češko), ki se širi tudi v druge regije in izriva tradicionalna narečja. S tem tudi slabi potreba po uvajanju regionalno pogojenih elementov v knjižni jezik.

»V okviru knjižnega jezika se oblikuje govorni stilni tip kot ena izmed oblik zasebne komunikacije.« (Jedlička 1965: 192.)

Teza s sredine šestdesetih let 20. stoletja, da poteka proces oblikovanja »govorjenega knjižnega jezika«, se danes ne potrjuje, saj se v situacijah, v katerih bi to obliko pričakovali, najpogosteje uporabi neknjižna splošna pogovorna češčina (češ. obecná čeština). Še več: bohemist F. Daneš je celo mnenja, da je »govorni stilni tip« ali »govorjeni knjižni jezik« (češ. hovorová čeština) konstrukt nekaterih jezikoslovcev in da dejansko ne obstaja (Daneš 1988: 24). Po drugi strani pa raziskave iz devetdesetih let 20. stoletja kažejo, da se na področju severne in severovzhodne Moravske ter v večjih moravskih mestih oblikuje relativno enoten govorni jezik, ki ustreza oznaki »govorjenega knjižnega jezika« – češ. hovorová čeština (Hoffmannová 2013: 127–128).

Uporaba novih tehnologij pri ugotavljanju dejanske rabe jezikovnih sredstev

Nove možnosti za proučevanje teoretičnih vprašanj knjižnega jezika in za reševanje problemov knjižne norme prinaša nesporno tudi povezanost sodobnega jezikoslovja z nekaterimi novimi strokami. V mislih imam npr. apliciranje pojmov in metod teorije informacij pri reševanju vprašanj jezikovne prakse, uporabo statističnih metod pri raziskovanju jezikovnih dejstev itd. Ni dvoma, da znanstveno podprto in dobro interpretirano statistično raziskovanje lahko da koristne rezultate npr. pri ugotavljanju sodobne knjižne norme, pri proučevanju njenega gibanja in njenega izravnavanja z drugimi normami nacionalnega jezika. (Jedlička 1965: 192.)

Jedlička je pravilno ocenil, da bodo pri ugotavljanju stanja in rabe jezika pomembne statistične metode in pri zbiranju podatkov tudi informatika, kar se danes potrjuje na primer pri korpusni obdelavi jezika in v uporabi

različnih specializiranih računalniških programov. Danes so glavni vir še vedno strokovna, publicistična in leposlovna besedila »dobrih avtorjev« ter izbrana ustna sporočila, izločena pa so besedila, v katerih se uporablja neknjižni jezik. Elektronski korpusi pisnih besedil so dober vir gradiva zaradi velikega obsega in možnosti hitrega ugotavljanja pogostnosti uporabe posameznih jezikovnih sredstev v določenih kontekstih, je pa treba z njimi ravnati previdno in premišljeno (Štěpán 2009: 66–67).

Teorija knjižnega jezika razen češčine lahko s prilagoditvami velja tudi za druge slovanske jezike

Pri obravnavanju problematike knjižnega jezika smo izhajali iz poti in izkušenj češkega jezikoslovja in tudi iz ilustracij na češki jezikovni situaciji. Gre seveda za probleme splošnega značaja, s katerimi se v različni meri in z različno specifičnostjo jezikovno-druženih pogovjev srečujemo tudi v drugih jezikih. V sedanjem razvoju slovanskih knjižnih jezikov ugotavljamo zelo podobne rezvojne tendence (npr. v besednem zakladu), čeprav se konkretne manifestacije teh tendenc in njihovi rezultati zaradi strukturne in funkcijske specifičnosti jezikov lahko razlikujejo. (Jedlička 1965: 192.)

Če bi razmislili o slovenščini kot o jeziku, v katerem bi lahko uporabili izkušnje s češko teorijo knjižnega jezika, bi vendarle uvideli nekaj razlik in tudi to, da je razvoj teh dveh jezikov tudi na področju knjižnega jezika in njegove rabe različen. Največja razlika je v tem, da v slovenščini ne obstaja t. i. splošnopogovorni jezik kot govorjeni jezikovni idiom, ki bi bil razširjen oz. kazal širitev po celotnem oz. večinskem slovenskem govornem območju, kot to kaže splošna pogovorna češčina (češ. *obecná čeština*) na območju zgodovinskega razširjenja čeških dialektov. Rezultat tega je, da govorci narečij, ki jih širša javnost ne razume najboljše (npr. prekmurski dialekti), pogosto tudi v zasebni komunikaciji segajo po knjižni slovenščini kot pragmatični rešitvi, ker jih tako lahko razumejo govorci drugih regij Slovenije. Po drugi strani se tudi v nekaterih situacijah v javnem govoru uporabljajo narečni govori oz. narečno obarvane govorice, ki nadomeščajo umanjkanje splošnopogovorne slovenščine najbrž zato, ker ne obstaja široko razprostranjena različica neknjižnega jezika, kot je splošna pogovorna češčina na Češkem, ki je bila pred šestdesetimi leti razširjena v Osrednječeški regiji, danes pa vse bolj posega tudi v druge regije.

4 Sklep

Po izvedeni primerjavi vsebine članka A. Jedličke o češki teoriji knjižnega jezika iz leta 1965 in sedanjega stanja lahko sklenemo, da so se nekatere predpostavke ali napovedi, izražene v članku, uresničile, večinoma pa je razvoj jezika in njegove rabe v veliki meri zaradi zunajjezikovnih okoliščin (razvoj komunikacijskih tehnologij, računalnikov, interneta) ubral drugačno pot, kot je predpostavljala teorija knjižnega jezika v šestdesetih letih 20. stoletja. Največja odstopanja so v dejstvu, da se ni potrdila predpostavka, da vpeljevanje več elementov pokrajinskih govorov v knjižno normo privede do širitve rabe knjižnega jezika v obliki »govorjene/govorne« knjižne češčine pri javnih nastopih. Namesto tega se v javnem govoru vse bolj širi raba splošnopogovorne češčine s pretežno neknjižnimi prvinami. Ta idiom se širi tudi v mnogih oblikah zapisanih sporočil v spletni komunikaciji in v pisni komunikaciji prek drugih naprav, računalnikov in telefonov, česar pa sredi prejšnjega stoletja ni bilo mogoče predvideti. Pravilno pa je Jedlička ocenil, da bo za ugotavljanje dejanske rabe jezika mogoče uporabiti informacijske tehnologije.

Literatura

- Adam, R. (2007). K diskusi o spisovné a »standardní« češtině. *Slovo a slovesnost*, 68(3), 184–189.
- Beneš, M. in Prošek, M. (2011). Ke konceptu minimální intervence. *Slovo a slovesnost*, 72(1), 39–55.
- Chromý, J. (2014). Přístupy ke zkoumání jazykové variace a česká jazyková situace. *Naše řeč*, 97(1), 1–12.
- Cvrček, V. (2008). *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Čechová, M. (1982). Jubileum Aloise Jedličky. *Naše řeč*, 65(2), 78–82.
- Čermák, F. in Sgall, P. (2005). Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 66(2), 103–115.
- Daneš, F. (1988). Pojem »spisovného jazyka« v dnešních společenských podmínkách. V R. Brabcová in F. Štícha (ur.), *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe* (str. 21–28). Univerzita Karlova.
- Dovalil, V. (2006). K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled z poněkud širší perspektivy. *Slovo a slovesnost*, 67(2), 96–102.

- Havránek, B. (1972). K šedesátinám prof. Al. Jedličky. *Naše řeč*, 55(2–3), 57–62.
- Hoffmannová, J. (2013). Česká hovorovost a hovorová čeština (v kontextu dalších slovanských jazyků). *Slavia*, 82(1–2), 125–136.
- Homoláč, J. in Mrázková, K. (2011). Jazyková regulace jako věc dohody. *Slovo a slovesnost*, 72(3), 196–222.
- Jedlička, A. (1964). Prager Theorie der Schriftsprache. *Travaux linguistique de Prague*, 1, 47–58.
- Jedlička, A. (1965). Teorija Praške šole o knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo*, 10(6–7), 186–192.
- Jedlička, A. (1968). Studium současných spisovných jazyků slovanských a problematika variantnosti normy. *Slovo a slovesnost*, 29(2), 113–125.
- Jedlička, A. (1969). Vývojová dynamika současné spisovné češtiny. *Naše řeč*, 52(2–3), 79–94.
- Jedlička, A. (1974). *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Univerzita Karlova.
- Kořenský, J. (2005). K článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: reakce na výzvu k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 66(4), 270–277.
- Lipovec, A. (1981). Učbeník češtiny za Slovence. *Jezik in slovstvo*, 26(4), 146–149.
- Martincová, O. (1992). K osmdesátým narozeninám Aloise Jedličky. *Slovo a slovesnost*, 53(4), 315–317.
- Mathesius, V. (1932). O požadavku stability ve spisovném jazyce. V B. Havránek in M. Weingart (ur.), *Spisovná čeština a jazyková kultura* (str. 14–31). Melantrich.
- Nebeská, I. (2017). Teorie spisovného jazyka. V P. Karlík, M. Nekula in J. Pleskalová (ur.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovník/TEORIE%20SPISOVN%C3%89HO%20JAZYKA>
- Nekvapil, J. (2007). Kultivace (standardního) jazyka. *Slovo a slovesnost*, 68(4), 287–301.
- Starý, Z. (1995). *Ve jménu funkce a intervence*. Karolinum.
- Šekli, M. (2015). Slovanski knjižni mikrojeziki: opredelitev in prikaz pojava znotraj slovenščine. V H. Tivadar (ur.), *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (54. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, str. 93–100). Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Štěpán, J. (2009). K vývoji názorů na prameny při zjišťování spisovné normy. *Naše řeč*, 92(2), 57–71.
- Uličný, O. (1995). Spisovná čeština a hodnotová orientace. V J. Jančáková, M. Komárek in O. Uličný (ur.), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993* (str. 65–71). Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Urbančič, B., Jedlička, A. in Hauser, P. (1980). *Čeština*. Obzorja.

Špela Sevšek Šramelⁱ

Romantika: ponovno. Literarnozgodovinska obravnava slovaške romantike v literarni vedi 20. in 21. stoletja

ob 150-letnici smrti Janka Kráľa

Prispevek se ustavlja ob vprašanju stalnic in novih znanstvenih ugotovitev pri obravnavi konstitutivnega literarnega obdobja sredine 19. stoletja v srednjeevropskem prostoru. Za izhodišče služi razprava oz. pregledni članek z naslovom Slovaška romantika Viktorja Smoleja, objavljena v *Jeziku in slovstvu* leta 1956. Ta izpostavlja štiri sklepe, do katerih se bom opredelila in opozorila, kako jih obravnava sodobni literarnovedni diskurz slovaških, pa tudi tujih raziskovalcev. Obravnava romantike skozi čas se prav pri ključnih, najpogostejše obravnavanih delih in avtorjih (Ludovít Štúr, Janko Kráľ) izkaže kot relevanten prikaz različnih metodoloških pristopov od pozitivizma in biografske metode, duhovnozgodovinske metode in strukturalizma do t. i. sinoptične karte literarnozgodovinskega principa. Primerjava recepcije slovenske in slovaške romantike, ki se ji posvečam obrobno, bo služila za ponazoritev procesa kanonizacije v obeh književnostih, ki aktualizira tudi vprašanje kvalitetnih prevodov v tuje jezike in dostopnosti klasičnih del nacionalnih književnosti.

Ključne besede: romantika, slovaška književnost, literarna zgodovina, literarni kanon

Romanticism: Revisited. A Literary Historical Study on Slovak Romanicism in 20th- and 21st-century Literary Studies

The paper focuses on the question of constants and new scientific findings in the discussion of the constitutive literary period of the mid-19th century in Central Europe. The starting point is a discussion or review article entitled “Slovak Romanticism” by Viktor Smolej, published in *Jezik in slovstvo* in

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Spela.SevsekSramel@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0009-0000-4485-7645>

1956. It highlights four theses, which I will discuss and point out how they are addressed in the contemporary literary discourse of Slovak and foreign researchers. The discussion of Romanticism through time, particularly in the key, most frequently discussed works and authors (Ľudovít Štúr, Janko Kráľ) proves to be a relevant presentation of various methodological approaches, from positivism and the biographical method to structuralism and the contemporary so-called synoptic-pulsation map of the literary process. A comparison of the reception of Slovenian and Slovak Romanticism, which I address marginally, will serve to illustrate the process of canonization in both literatures, which also raises the question of high-quality translations into foreign languages and the accessibility of classic works of national literature.

Keywords: Romanticism, Slovak literature, history of literature, literary canon

1 Uvod

Slovaška literarna veda je morala v 20. stoletju spričo spremenjenih državnih in družbenopolitičnih okvirov s knjižnim jezikom in literaturo inkluzivno in reprezentativno dokazovati svoj obstoj, obenem pa temeljno premisliti in rekonstruirati nacionalno književnost in identiteto sploh (v odnosu do češke, madžarske in nemške skupnosti). Pri tem se je lahko opirala na dosežke narodnega preporoda in utrjevanja nacionalnega programa s sredine 19. stoletja. Nov zagon je dosegla v Češkoslovaški republiki med obema vojnama. Proces kanonizacije, konkretno literarne tradicije romantike, lahko rekonstruiramo v več valovih: s pomočjo virov s konca 19. stoletja (J. Vlček: *Zgodovina slovaške književnosti*, 1890), medvojnega obdobja in obdobja 50. in 60. let. Temeljno revizijo češke in slovaške literarne zgodovine obdobja klasicizma, parnasizma, predromantike in romantike po letu 2006 predstavljajo večavtorske monografije v uredništvu Daliborja Turečka in Petra Zajaca (od 2012 do 2019), ki se ustavljajo tudi ob tu aktualnem vprašanju zgodovinske poetike in upoštevajo arhivske vire in rezultate tujih medkulturnih interdisciplinarnih raziskav.¹

¹ Prim. literarnozgodovinsko serijo monografij z naslovom *Synompticko-pulzační model kulturního jevu* (ur. D. Tureček in P. Zajac): *České literární romantično* (Tureček 2012), *Český a slovenský literární parnasismus* (Haman in Tureček 2015), *Český a slovenský literární klasicizmus* (Tureček in Zajac 2017), *Slovenský romantizmus* (Schmarcová in Zajac 2019).

V kontekstu razprave o slovaški romantiki se za slovenskega bralca pokaže relevantna tudi vzporednica štúrovske oz. slovaške romantike s slovenskim prešernoslovjem. Izpostaviti velja sodobne razprave o svetovnem literarnem sistemu in slovenski književnosti in pisateljih 19. stoletja (M. Juvan, M. Dovič) in literarno in kulturnozgodovinska perspektiva Prešerna in sodobnikov (L. Vidmar, I. Grdina).

2 Razprava *Slovaška romantika* (1956)

Deseta številka prvega letnika novonastale revije *Jezik in slovstvo* prinaša prvo literarnovedno razpravo s področja slovaške književnosti, pričakovano s temo romantike, ki je v prvem povojnem desetletju v znanstvenem raziskovanju in založništvu na Slovaškem doživljala pravo resenesanso. Avtor prispevka Viktor Smolej (1910–1992), višji lektor za slovaški jezik na tedanjem Inštitutu za slovansko filologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, je v tem času deloval tudi kot urednik zbranih del slovenskih pisateljev in pisec srednješolskih učbenikov za književnost. Povsem nič nenavadnega torej, da si znotraj celotne zgodovine Slovakov, ki jih je spoznaval skozi literaturo in jih spremljal od 30. let 20. stoletja dalje s publicističnimi poročili o kulturnem in literarnem življenju in prevodi, izbere prav temo kanonizacije slovaške romantike, ki je tedaj zaposlovala njegove slovaške kolege.²

Razprava *Slovaška romantika*, s podnaslovom ob stoletnici Štúrove smrti, je koncipirana kot pregleden in informativen oris in ima namem slovenski strokovni javnosti podati splošne in specifične lastnosti slovaške romantike ter na ta način pokazati, da gre za »eno najpomembnejših in najplodnejših obdobji slovaške nacionalne literature in kulture sploh« (Smolej 1956a: 304). Avtor se zaveda nujnosti poenostavljanja pri razlagi, že v samem naslovu pa se jasno izraža dvojnost, da bo govoril o literarni ustvarjalnosti kot tudi vprašanju nacionalnega gibanja. Uvodoma razloži potek precej zapletenega procesa dogovora o slovaškem knjižnem jeziku od prve kodifikacije

² Prim. kritične izdaje in korespondence avtorjev v uredništvu J. Ambruša, K. Rosenbauma, A. Matuške: Zbrano delo Ľ. Štúra (1953–1956), ponovne komentirane izdaje pesniških del J. Kollárja, J. Hollyja, J. Kráľa, J. Botta in Slovanskega narodopisa P. J. Šafárika (Praga, 1956). Družbeni čas sredine 50. let je torej zahteval nov, celostni uvid v slovaško literarno preteklost – s sodobno literarnovedno metodo –, ki bi bil uporaben tudi v izobraževanju, kjer se kolektivni spomin sistematično utrjuje.

v drugi polovici 18. stoletja, specifiko uporabe dveh knjižnih jezikov (češčine in slovaščine) ter končno uzakonitve slovaškega knjižnega jezika kot »ljudskega jezika srednjeslovaškega narečnega področja« (Smolej 1956a: 298) leta 1843. Poenotena jezikovna norma, za katero je zaslužen L. Štúr, in uresničitev knjižnega jezika v tiskanih knjigah, sta kljub obstoječim alternativam (J. Kollár) pomenila ključen korak za slovaški narod in izoblikovanje samostojne nacionalne kulture (Smolej 1956a: 299). Drugi sklep govori o Štúru in štúrovcih kot edini literarni šoli med Slovaki, ki ima »vzor in zgled pri ustvarjanju umetne poezije ljudsko tvornost v vezani in nevezani besedi« (Smolej 1956a: 299). Pri izboru reprezentativnih avtorjev slovaške romantike Smolej najprej navaja ,nacionalno reprezentativne oz. zaslužne avtorje‘ kot so L. Štúr, J. M. Hurban, S. Tomášik in J. Matúška. V tretjem sklepu imenuje štiri reprezentativne romantične pesnike, pri čemer največ prostora nameni poeziji Andreja Sladkoviča in Janka Kráľa. Pri motivno-tematski, formalni in zvrstni analizi posameznih pesmi osrednjih dveh pesnikov je avtor zelo natančen pri obravnavi pesniškega jezika in dela vrednoti iz vidika samosvoje, individualne poetike. Tako poezijo Jana Botta in Samuela Chalupke vidi v »romantično-folklorističnem dojemanju ljudskega baje in presajanja v umetno poezijo«, medtem ko sta Kráľ in Sladkovič zanj izraz visoke romantike z individualno poetiko. Četrti sklep razprave govori o zvrstni prevladi lirike v slovaški romantiki, omenjeni pa so primeri epskih pesmi, zgodovinskih povesti in drame, ki po avtorjevem mnenju ne dosegajo umetniškega dometa lirike.

Razprava nima namena širšega primerjalnega pogleda denimo s češko, nemško ali slovensko romantiko, v njej pa najdemo nekaj sklicev (Puškin, Scott, Mácha), ki ustvarjalnost slovaških avtorjev postavljajo v evropski literarni kontekst. Viktor Smolej je v študiji o slovaški romantiki izhajal iz slovaških raziskav predvojnega in povojnega časa, v razpravljalnem delu pa posebej izstopata njegova analiza verza pri Sladkoviču in odnos do domačega in tujega v poeziji J. Kráľa.

2.1 Revizije literarnozgodovinskih konceptov slovaške romantike v letih 1970 do 2020

Literarno obdobje romantike v povezavi s sočasnim narodnim preporodom se v literarnozgodovinskih pogledih kaže kot nestalna, spremenljiva pojavnost. V češki refleksiji romantike so v 20. stoletju prepoznavni

metodološki pristopi od pozitivizma, duhovnozgodovinske metode do marksistične metode, ki jo preseže strukturalizem, v slovaški literarni vedi govorimo o vsaj treh recepcijskih valovih, ki nadgrajujejo, zanikajo ali utrjujejo dotedanje razumevanje literarnega ustvarjanja sredine 19. stoletja. Uredniška in založniška dejavnost v dvajsetih letih 20. stoletja je usmerjena v izdajo zbranih del in prvih šolskih beril češkoslovaške književnosti ter prvo fazo kanonizacije slovaške književnosti. Povojno obdobje si zastavi nalogo izdajanja kritičnih zbranih del leposlovja ter dokumentarnega gradiva, kot so korespondence, dnevniki, zapiski. O novih teoretskih izhodiščih in poskusu nove literarne zgodovine slovaške romantike priča delo Oskarja Čepana v 70. letih, ki svoje raziskave opre na češko, poljsko in nemško literarno zgodovino.

Izrazita revizija slovaške romantike se zgodi v zadnjih desetletjih 20. stoletja v dialogu s češko literarnozgodovinsko mislijo D. Turečka in P. Zajaca in z definiranjem t. i. sinoptično-pulzacijskega modela. Nanjo se navežejo slovaški in poljski raziskovalci (L. Schmarcová, J. Piroščaková, J. Goszczyńska), ki analizirajo poetike posameznih avtorjev in zvrsti (žanrov) in poudarjajo notranjo diferenciacijo različnih smeri, ideologij in poetik. Poimenovanja dveh nasprotujočih se skupin avtorjev (pragmatična in subjektivna smer) doživi novo literarnovedno presojo. Iz potrebe in zgledov, da bi bolj precizno in ustrezno definirali zapletene procese, ki so se odvijali sredi 19. stoletja, nastane obširna raziskava literarnega sistema celotnega 19. stoletja, ki je razumljen kot kulturni pojav (Tureček 2011; Zajac 2019: 7)³.

Novost v pristopu Turečka in Zajaca temelji na prizadevanju, da »kulturne pojave zajame kot žive, dinamične, zanje je značilna notranja raznolikost, sprejemljivost in večplastnost« (Zajac 2019: 7). Sinoptično-pulzacijski model pri svojem pristopu izpostavlja tipološko raznolikost romantičnih tendenc, sočasen soobstoj klasicističnih, biedermajerovskih, mesianističnih in realističnih tendenc; v središču pozornosti pa je vprašanje, kako se romantika odvija v stiku z drugimi smermi in idejami v svojem času. Tureček in

³ Tega imenuje sinoptično-pulzacijski model literarnovednega principa. Pri poimenovanju ključnih pojmov se namreč zgleduje pri geologiji, geografiji, arheologiji, zato uvaja pojme kot platenje, meander, sinoptična karta, alotropija itd. S tem konceptom je P. Zajac sodeloval pri razpravi o literarni zgodovini v okviru konference in monografije *Kako pisati literarno zgodovino danes?* (Dolinar in Juvan 2003).

Zajac se tako pri svojem pristopu navezuje na strukturalistično tradicijo in recepcijsko estetiko posameznih literarnih besedil in vključevanje teh v t. i. literarno dogajanje. Revizija monolitnega modela slovaške romantike se sklicuje tudi na povezovanje literarne zgodovine z umetnostno zgodovino, kulturno zgodovino in zgodovino knjižnega jezika ter poudarja sistematično raziskovanje dokumentarnih virov (pisma, dnevniki, rokopisi), hkrati pa opozarja na problem mitizacije in poenostavljanja.⁴

2.2 Vrednotenje razprave z vidika sodobnih raziskav

Sklenemo lahko, da je recepcijski val literarnega obdobja romantike v 50. letih 20. stoletja utrdil in s tem kanoniziral del slovaške literarne ustvarjalnosti v 40. in 50. letih 19. stoletja in poenostavil tedanje razumevanje pojma štúrovci in romantika. V ta kontekst prištevamo tudi tu analizirano slovensko študijo. Od sedemdesetih let 20. stoletja do danes smo priča metodološkim obratom in konceptualnemu prevrednotenju nekaterih pojmov in uvajanju novih (literarna zgodovina, romantika, štúrovci, biedermajer, parnasizem), ki so dopolnili in poglobili razumevanje kulturnozgodovinskega procesa ter literarnih opusov avtorjev v vsej svoji kompleksnosti. Nekaterne temeljne premise ostajajo v veljavi (Janko Kráľ predstavlja vrhunec romantične poezije, prevladujoča zvrst je lirika, odločilnost kodifikacije slovaškega knjižnega jezika in L. Štúr kot osrednja osebnost v družbenem, političnem življenju Slovakov, romantika kot konstitutivno obdobje slovaške književnosti). Ključni premik v razumevanju zelo širokega procesa tega literarnega obdobja spreminja kriterije kanonizacije in postavlja pod vprašaj tradicionalno razumevanje ekskluzivnosti štúrovske šole in obrobnosti mesianističnih avtorjev, zato se uveljavi koncept pluralnega modela, kjer se romantika kaže kot izrazito diferencirana, sočasno tudi znotraj posameznih skupin ali celo poetike enega avtorja (prim. M. Dohnany, J. Kráľ).

Izpostaviti velja dva primera ponatančenja jezikoslovnih in literarnovednih raziskav, ki so sprejeta v sodobni znanosti. Če iz Smolejeve študije

⁴ Poenostavitev opiše J. Goszczyńska takole: »Pozne romantike se nahajajo v težki situaciji. Podvržene so sekundarnosti, epigonstvu, posnemanju. Njihova literarna identiteta se pogosto oblikuje pod pritiskom 'strah pred vplivom'. Slovaška romantika se na to odziva na klasičen način: poudarja ljudsko slovstvo, navezovanje na nacionalno preteklost, uporablja lokalne teme, podobe in simbole. Prav tako pa išče svoje mesto v politiki in verskih vprašanjih. Ker te teme zavzemajo obrozen položaj v romantični paradigmi, to vodi v poenostavitev.« (Goszczyńska 2019: 242.)

razberemo definicijo slovaškega knjižnega jezika, kot ga je v 40. letih 19. stoletja kodificirala Štúrova skupina, torej kot »ljudski jezik srednje-slovaškega narečnega področja« (Smolej 1956a: 298), pa je danes teza o ljudskosti knjižne slovaščine presežena. S. Ondrejovič in L. Ďurovič poudarjata urbani in mestni značaj knjižne slovaščine, kar ima »jezikoslovni, kulturni, družbeni in politični pomen in priča o Štúrovem pragmatizmu«, zato danes velja za »osnovo slovaškega knjižnega jezika mestni govor Liptovskega Mikulaša« (Zajac 2019: 39). Obenem poenostavljeno razlago dveh nazorov o izbiri knjižnega jezika v prvi polovici 19. stoletja (češčina – evangeličanska skupina, slovaščina – katoliški krog izobražencev), danes ponatančujejo izrazi: proces jezikovne integracije, adaptacije in različne uresničitve češčine kot knjižnega in literarnega jezika, sočasen soobstoj dveh knjižnih jezikov in moderna knjižna slovaščina (Vojtech 2021: 214) in notranja diferenciacija in konfliktnost pri procesu oblikovanja knjižnega jezika (Zajac 2019: 42).⁵

3 Kanonizacija: proces v slovaški in slovenski literarni vedi

Pregled slovenskega prešernoslovja od konca 19. stoletja naprej ponuja kar nekaj vzporednic s slovaško situacijo z vidika literarnovednih metodoloških šol in nacionalnega zgodovinskega. Dović v kontekstu obravnave 19. stoletja v slovenski literarni vedi v zadnjem desetletju govori o »nizu literarnovednih intervencij« prešernovske strukture in slovenskega kulturnega sindroma (Dović 2017: 288), pri čemer izpostavlja komparativistično raziskavo Prešerna in svetovnega literarnega sistema (Juvan 2012) in izsledke raziskave o slovenskem pisatelju (Dović 2017).⁶ Kot pomembno revizijo literarnega sistema slovenskega 19. stoletja razumemo tudi Grdinove razprave o predprešernovski poeziji in vlogi J. Kopitarja (Grdina 2020: 33) in raziskave L. Vidmarja, ki dopolnjujejo kulturnozgodovinsko perspektivo časa s korespondencami sodobnikov kot sta Ž. Zois in J. Kopitar.

⁵ Dodaten vir k razumevanju procesa nastanka, kodifikacije in praktične uveljavitve moderne knjižne slovaščine predstavljajo tudi Kopitarjevi nazori, ki jih v korespondenci deli z Martinom Hamuljakom (dostopno v rokopisni zbirki NUK MS 1440).

⁶ V tem kontekstu gre ponoviti dve izhodišči kritike: »Sindrom« ni slovenska posebnost in Prešernovska struktura kot običajna variacija v čeznarodnem vzorcu kulturnega nacionalizma (Dović 2017: 288–289).

Tudi Slovaki so vzpostavili štúrovski kult in Ľudovíta Štúra povzdignili in kanonizirali v t. i. kulturnega svetnika, revizija slovaške zgodovine in literarne zgodovine pa je dvajset let po družbenem prevratu dekonstruirala vzorce tega procesa in pri osebnosti Ľudovíta Štúra pokazala na nujnost novega branja temeljnih tekstov in ponovno definicijo pojmov (štúrovci, romantiki, preporodniki, klasicizem, bidermajer, mesijanizem). Če k procesu kanonizacije prištevamo svetovljenje (Juvan 2012), v sodobnem času slovaška literarna ustvarjalnost 19. stoletja doživlja ne samo zunanjo komparativistično znanstveno recepcijo (poljska, češka, angleška literarna veda), temveč tudi nove izdaje zbranih del in prevodov klasičnih del s tehtnimi razlagami kontekstov.⁷

Enega od ponavljajočih vzorcev pri kriterijih procesa kanonizacije na Slovaškem lahko vidimo v diskurzu dveh tendenc: nacionalne (pragmatične predstave literature kot uporabne umetnosti – ideološka funkcija) in besedilne, ki jo zanima avtonomni literarni tekst, način upovedovanja, žanrska struktura, individualna inovacija in sklici na druga besedila. Obe tendenci sta upravičeni pri vzpostavljanju nacionalnega kanona. V šolski rabi pa se za razvijanje literarnih kompetenc zdi smiselno premišljeno izbirati poezijo in odlomke proznih, dramskih besedil kanoniziranih avtorjev glede na njihovo recepcijsko, žanrsko, medbesedilno dialoškost in večplastnost.⁸

⁷ Prim. angleški prevod poezije Janka Kráľa *I was not born for Quiet* (2020), prevod prvega slovaškega romana iz 18. stoletja J. I. Bajza *Rene or A Young Man's Adventures and Experiences* (2024). Vzoredno lahko razumemo slovensko prevodno zbirko Prešernova pot v svet npr. dvojezične izdaje (1998–2006).

⁸ Poleg znanstvenih (interdisciplinarnih) literarnovednih raziskav ponuja sodobna slovaška literarna veda v izobraževalnem sistemu znanstveno-strokovne priročnike enciklopedično-interpretativnega tipa. Gre za zbirko *Slovar literarnih del slovaških pisateljev 19. in 20. stoletja* in *Vpogledi v slovaško književnost 19. in 20. stoletja* (Slovaška akademija znanosti 2008–2012). Te prinašajo interpretativne esejistične študije v obliki geselskih člankov, ki upoštevajo celoten literarni sistem (založniški trg, avtorstvo, doba, estetika, imanentno delo, recepcija) in omogočajo namesto razvojnega modela celotnega obdobja razumevanje individualnih poetik, povezanih s časom nastanka in evropsko literarno ustvarjalnostjo. Gre za sintetične in prilagojene priročnike za uporabo pri pouku književnosti. Prim: <https://studovnaliteratury.sav.sk>.

4 Zaključek: o kontekstih literarnovednih raziskav in pregledov Viktorja Smoleja v 50. letih 20. stoletja

Jezik in slovstvo, »strokovno pedagoška revija, ki bo kot stalni svetovalec pri delu v šoli«, kakor jo je označil Slodnjak (1955: 4), je v svojih začetkih veliko pozornost posvečala ravno pripravam in refleksiji pisanja literarnozgodovinskih pregledov in beril za srednje šole. V literarnovedno diskusijo se je tvorno vključil Viktor Smolej, ki je v prvih petih letnikih revije sodeloval s kar sedemnajstimi prispevki, in sicer s študijami, ocenami in pregledi.⁹ Ukvarjal se je z literaturo slovaškega, češkega in lužiskosrbskega prostora; kot predvojni srednješolski učitelj v Mariboru in Murski Soboti, kot snovalec slovenskih beril za partizanske gimnazije in nenazadnje z izkušnjami iz prosvetnega ministrstva takoj po vojni pa prispeval tudi k tedaj aktualni razpravi o pripravi kvalitetnega učnega gradiva za srednje šole. Sem smemo prištevati objavljene razprave in ocene o slovenski književnosti.¹⁰ Kot mnogi med slavisti njegove generacije, denimo Marja Boršnik, Štefan Barbarič, Rozka Štefan, Lino Legiša in komparativisti, je poskušal v srednješolskem sistemu uveljaviti slovensko književnost kot integralni del evropske, svetovne književnosti. Tako izpostavlja, da je »nujno potrebna posebna knjiga o svetovni literaturi z antologijo prevedenih odlomkov [...] ravno tako nujna je poetika in stilistika« (Smolej 1958: 175), obenem pa Smolej prepoznava kot problematično poudarjanje zamudništva pri slovenski književnosti znotraj evropskega razvoja in kot pomembno vidi vprašanje vključevanja tujejezične književnosti v slovenski literarni sistem (nemška in latinska književnost na Slovenskem). Vse tri problematične točke so analogne z raziskavami slovaškega literarnega sistema. Zato je lahko to tudi argument, kako relevantno je bilo zanj

⁹ Obravnavani prispevki iz petdesetih let se predvsem formalno razlikujejo od znanstvene *Slavistične revije* (Smolej 1956b). Po obsegu so prispevki krajši (med 2 in 8 strani glede na rubriko), strokovne in predvsem pregledne narave, ne vsebujejo citatov in drugih eksplicitnih sklicev z bibliografskimi navedki kot tudi ne seznama literature. Ker v zapuščini V. Smoleja ni popisa osebnega knjižnega gradiva, lahko samo iz fondov knjižnic OHK in Slovanske knjižnice MKL (oznaka dar, podpisani izvodi) površno sklenemo, da je petdeset let sistematično zbiral (ali mu je bilo dostopno) aktualno slovakistično in bohemistično literarno vedo in leposlovje, ki je izhajalo na Češkoslovaškem in v Vojvodini.

¹⁰ Prim. Smolejeve prispevke v *Jeziku in slovstvu* o Prešernu, Jurčiču, zgodovini slovenskega slovstva in pesništvu med drugo svetovno vojno. Monografsko so izšla zbrana dela J. Kersnika, F. K. Meška, J. Valjavca in I. Roba ter *Slovstvo v letih vojne 1941–1945* kot sedmi del *Zgodovine slovenskega slovstva* (1971).

spremljati in razumeti sorodne literature in njihov ustroj, ne toliko z vidika medsebojnega vplivanja, pač pa, tako kot v primeru obravnave romantike, s perspektive nacionalnega in nadnacionalnega konteksta.

Na problem potencialno ekskluzivne vloge nacionalne književnosti v šolskem kurikulumu opozarja tudi Vanesa Matajc, tako namesto izoliranega pogleda predlaga čeznacionalno ter medkulturno zgodovinsko obravnavo z vidika sodobnega literarnega procesa (Matajc 2024: 9). Tradicija humanistične in slavistične misli v 50. letih 20. stoletja, kot jo razbiramo iz študije Viktorja Smoleja, je danes sicer v marsičem dopolnjena in metodološko nadgrajena. Njeno aktualnost pa vidimo prav v razumevanju vloge nacionalne in primerjalne literarne zgodovine (npr. evropskosti slovenske in slovaške književnosti) in potrebi po pripravi dobrih učbeniških gradiv klasikov nacionalne in svetovne književnosti.

Literatura

Dolinar, D. in Juvan, M. (2003). *Kako pisati literarno zgodovino danes: razprave*. ZRC SAZU.

Dovič, M. (2017). *Prešeren po Prešernu: kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. LUD Literatura.

Goszczyńska, J. (2019). O náboženstve a politike / mesianistický projekt Michala Miloslava Hodžu. V P. Zajac in L. Schmarzová (ur.), *Slovenský romantizmus, synopticko-pulzačný model kultúrneho javu* (str. 226–242). Host.

Grdina, I. (2020). Matija Murko: poslednji romantik stroke? V M. Jesenšek (ur.), *Matija Murko – slovanski filolog v najširšem pomenu besede* (str. 30–48). SAZU.

Haman, A. in Tureček, D. (ur.). (2015). *Český a slovenský literární parnasismus*. Host.

Juvan, M. (2012). *Prešernovska struktura in svetovni literarni sistem*. LUD Literatura.

Matajc, V. (2024). Svetovna književnost v nacionalnih kontekstih. *Ars et Humanitas*, 18(2), 5–16. <https://doi.org/10.4312/ars.18.2.5-16>

Schmarzová, L. in Zajac, P. (ur.) (2019). *Slovenský romantizmus*. Host.

Slodnjak, A. (1955). O Slavističnem društvu. *Jezik in slovstvo*, 1(1), 4–9.

Smolej, V. (1956a). Slovaška romantika, ob stoletnici Štúrove smrti. *Jezik in slovstvo*, 1(10), 298–304.

- Smolej, V. (1956b). Štúrov spis v slovenščini. *Slavistična revija*, 9(1–4), 183–188.
- Smolej, V. (1958). Zgodovina slovenske književnosti. *Jezik in slovstvo*, 3(4), 172–179.
- Tureček, D. (2011). Synopticko-pulzační model českého literárního romantismu. *World Literature Studies*, 3(1), 25–38.
- Tureček, D. (ur.). (2012). *České literární romantično*. Host.
- Tureček, D. in Zajac P. (ur.). (2017). *Český a slovenský literární klasicizmus*. Host.
- Vojtech, M. (2021). Adaptacije češkega jezika na slovaškem in njegove oblike v slovaških literarnih besedilih v obdobju narodnega preporoda. *Jezik in slovstvo*, 66 (2-3), 213–223.
- Zajac, P. (2019). Úvod, Model slovenského romantizmu. V P. Zajac in E. Schmarzová (ur.), *Slovenský romantizmus, synopticko-pulzačný model kulturného javu* (str. 7–11, 15–50). Host.

Lidija Rezoničnikⁱ

Zahodnoslovanske književnosti v gimnazijskem izobraževanju

Prispevek ob 70. letnici revije *Jezik in slovstvo* za izhodišče jemlje članek Jureta Šinka Zahodnoslovanska književnost v srednješolskih berilih iz leta 2005. Dvajset let po njegovi objavi ponovno preverja zastopanost češke, poljske in slovaške književnosti v štirih potrjenih učbeniških sestavih za pouk slovenščine v gimnazijskem izobraževanju. Obenem z vidika prisotnosti zahodnoslovanskih književnosti primerja prenovljeni učni načrt za gimnazije (UNG 2025) z doslej veljavnim (UNG 2008). Analiza je pokazala, da je največ besedil iz zahodnoslovanskih književnosti umeščenih v učbeniški sestav *Branja* in da UNG 2025 prinaša več izbirnosti ter v branje v okviru izbirnih vsebin ponuja več, tj. 14 (UNG 2008 pa 8), del iz zahodnoslovanskih književnosti. Uvedba novega UNG bo postopna, spremljala jo bo priprava novih učnih gradiv in dodatna izobraževanja učiteljskega kadra.

Ključne besede: učni načrt za slovenščino, srednješolska berila za slovenščino, češka književnost, poljska književnost, slovaška književnost

West Slavic Literatures in Grammar Schools

This article, marking the 70th anniversary of the journal *Jezik in slovstvo*, takes as its starting point Jure Šink's 2005 article "West Slavic Literature in Secondary School Textbooks" ("Zahodnoslovanska književnost v srednješolskih berilih"). Twenty years after its publication, it re-examines the representation of Czech, Polish, and Slovak literature in four approved sets of grammar school readers used in Slovenian language classes. It also compares the revised curriculum for grammar schools (UNG 2025) with the previously valid one (UNG 2008), focusing on the presence of West Slavic literatures. The analysis shows that most texts from West Slavic literatures are included in the *Branja* textbook series, and that UNG 2025 introduces greater flexibility and a broader selection of reading materials

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Lidija.Rezonicnik@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0002-4479-6106>

within the framework of optional content: 14 works compared to eight in UNG 2008. The implementation of the new curriculum will be gradual and accompanied by the preparation of new teaching materials and additional teacher training.

Keywords: curriculum for Slovene language and literature, secondary school textbooks, Czech literature, Polish literature, Slovak literature

1 Študija Jureta Šinka

V raziskavi o zahodnoslovanski književnosti v srednješolskih berilih, objavljeni v *Jeziku in slovstvu* pred dobrim dvajsetletjem, Šink (2005: 33–41) analizira učbeniška sestava srednješolskih beril *Branja* in *Svet književnosti*. Ugotavlja, da so izmed čeških avtorjev v učbenikih z besedili zastopani Karel Hynek Mácha (romantika; s fragmentom samo v *Branjih*), Jaroslav Hašek in Milan Kundera (svetovna književnost v 20. stoletju; s fragmentoma samo v *Branjih*), omenjeni pa so še František Ladislav Čelakovský, Otakar Březina, Petr Bezruč, Karel Čapek, Jiří Wolker, Jaroslav Seifert, Vladimír Holan in Václav Havel. Med besedili iz poljskega literarnega kanona je v berilih moč najti fragmente del Jana Kochanowskega (renesansa; s fragmentom samo v *Branjih*), Adama Mickiewicza (romantika; s fragmentom samo v *Branjih*), Wisławe Szymborske in Sławomirja Mrożka (svetovna književnost v 20. stoletju, Mrožek s fragmentom samo v *Branjih*), omenjeni pa so avtorji: Juliusz Słowacki, Stanisław Przybyszewski, Henryk Sienkiewicz, Władysław Reymont, Czesław Miłosz, Tadeusz Różewicz, Witold Gombrowicz, Julian Tuwim, Konstanty Ildefons Gałczyński, Bruno Schulz in Stanisław Ignacy Witkiewicz. Šink v analiziranih berilih ni našel nobenega fragmenta niti omembe avtorjev iz slovaške književnosti, pri čemer ugotavlja, da sta Ján Kollár in Pavol Jozef Šafárik predstavljena kot del češke literarne tradicije.¹ Članku so dodane opombe, ki nekoliko

¹ Kot pojasnjujeta Sevsšek Šramel in Šnytová (2023: 6, 69–75, 177–186), je vprašanje razločevanja med češko in slovaško književnostjo vsaj do sredine 19. stoletja kompleksno, saj sta »tako češka kot slovaška književnost [...] skozi stoletja nastajali v okviru večetničnih oz. večnacionalnih državnih tvorbo« (Sevsšek Šramel in Šnytová 2023: 6). Jána Kollárja (v češkem zapisu Jan Kollár) in Pavla Jozefa Šafárika (v češčini Pavel Josef Šafařík), po rodu Slovaka, literarna zgodovina umešča tako v slovaški kot češki literarni kanon.

natančneje predstavljajo avtorje (tiste, katerih fragmenti so objavljeni v berilih), jih navežejo na druga dela svetovne književnosti in omenijo njihove morebitne povezave s slovenskim kulturnim prostorom in literarnimi ustvarjalci.

Avtor sklene, da so v obravnavanih berilih češki in poljski avtorji »zastopani slabo, večinoma samo naštet, nekateri pa so predstavljeni tudi z odlomki« (Šink 2005: 39), medtem ko v berilih ne najdemo niti besedila niti omembe kakega slovaškega avtorja. Ob tem sicer ne navaja, kaj konkretno pomeni slaba zastopanost oz. v primerjavi s katerimi književnostmi so zahodnoslovanska besedila slabo zastopana in kakšna je številčna primerjava. Slaba ali ničelna zastopanost velja tudi za druge nacionalne književnosti, začevši z drugimi slovanskimi (z izjemo ruske) ali v splošnem evropskem kanonu manj zastopanimi književnostmi (npr. madžarska, litovska, latvijska, estonska, nizozemska, moldavska itd.), vse do številnih drugih, neevropskih književnosti. Šink (2005: 39–40) nadalje v premislek predlaga, da bi med izbirna besedila v berila dodali tudi dela slovaških avtorjev, npr. že omenjenih Kollárja in Šafárika zaradi njunega vpliva na slovensko književnost obdobja romantike in vsaj omembo predstavnika kritičnega realizma Martina Kukučina ter avtorje kot so: Svetozár Hurban, Milo Urban, Ivan Krasko, Ján Smrek, František Švantner, Pavel Vilikovský, Jozef Urban. O morebitnih primerih ali avtorjih in avtoricah iz četrte zahodnoslovanske, tj. lužiškosrbske književnosti, ali o smiselnosti njihove omembe v berilih, Šink ne razpravlja.

Ena izmed vodilnih misli prispevka poudarja pomen poznavanja srednjeevropskega prostora in književnosti za slovensko bralstvo (zlasti v luči vstopa mdr. Slovenije, Češke, Poljske in Slovaške v Evropsko unijo leta 2004), saj je to zanj naravni politični, gospodarski in kulturni prostor z zgodovinsko močnimi kulturnimi stiki, ki so bili oslabljeni zlasti še po koncu druge svetovne vojne, a bi jih bilo smiselno obnoviti. Avtor izpostavlja, da ravno pouk književnosti ponuja možnost za pridobivanje medkulturne zavesti, zmožnosti za medkulturne primerjave in razmišljanja o razmerju med domačim in tujim, s tem pa graditve strpnosti in spoštljivosti (Šink 2005: 33–34, 40).

2 Slovenska berila za srednje šole v preteklosti

V danes sicer časovno oddaljeni, a še vedno relevantni analizi starejših slovenskih beril za gimnazije, izdanih med letoma 1850 in 1865, tj. po reformi avstrijskega gimnazijskega šolstva, ko je na ozemlju s slovenskim prebivalstvom slovenščina postala učni predmet, Božena Orožen (1986: 77–80) ugotavlja, da v berilih med slovanskimi besedili prevladujejo prevodi srbskih in hrvaških del, sledijo ruska in češka besedila (razen dokaj številčnih prevodov ljudskega slovstva in poučnih besedil še npr. fragment dela Božene Nēmcove), medtem ko so prevodi poljske književnosti manj zastopani (Ignacy Krasicki, Jan Kochanowski, Franciszek Karpiński, omenjen je Adam Mickiewicz), o morebitnih primerih iz slovaške ali lužiškosrbske književnosti pa avtorica ne piše.² Približno polovico predstavljajo neleploslovna besedila (s temami iz zgodovine, geografije, etnologije, naravoslovja), ki so poleg pridobivanja novih znanj omogočala tudi seznanjanje s terminologijo v slovenskem jeziku, saj je bil razen pri predmetu slovenščina učni jezik sicer nemščina. Veliko besedil je iz ljudskega slovstva, kar kaže na takratno prevladujočo smer folklornega realizma, hkrati so imela izbrana besedila pomembno vlogo za razvoj slovanske in slovenske narodne zavesti. Neprisotnost del nekaterih v času nastajanja učbenikov aktualnih zahodnoslovanskih avtorjev, kot sta Karel Hynek Mácha ali Adam Mickiewicz, B. Orožen deloma pripisuje cenzurnim omejitvam deloma pa pomanjkanju prevodov (Orožen 1986: 77–80).

Analiza zastopanosti besedil v 56 učbeniških sestavih slovenskih srednješolskih beril od leta 1850 do leta 2020, osredotočena samo na besedila iz poljske književnosti, je pokazala, da je bilo med letoma 1850 in 1918 v obravnavanih učbenikih objavljenih 16 različnih besedil iz poljske književnosti, pri čemer je med njimi tudi več neliterarnih, didaktičnih besedil. Med letoma 1918 in 1991 je bilo objavljenih 26 besedil, medtem ko v učbenikih, izdanih po slovenski osamosvojitvi in do leta 2020, najdemo 9 različnih besedil iz poljske književnosti³ (Rezoničnik 2023: 269–286).

² Slovaščina in lužiška srbsščina, posledično pa tudi obe nacionalni književnosti, v sredini 19. stoletja še nista bila učna jezika oz. del šolskega programa, kar je imelo vpliv na sestavljalce slovenskih beril. V nekatere izmed analiziranih učbenikov so umeščeni še fragmenti v stari cerkveni slovanščini.

³ Največkrat se pojavijo besedila avtorjev, kot so: Henryk Sienkiewicz, Wł. St. Reymont, Wisława Szymborska, Adam Mickiewicz, Ignacy Krasicki, Jan Kochanowski, Tadeusz Różewicz, Sławomir Mrożek (Rezoničnik 2023: 281).

Število besedil iz poljske in drugih slovanskih književnosti v posameznem obdobju je odraz šolskih reform, učnih načrtov, dostopnih prevodov in do neke mere izbora piscev učbenikov, širše gledano pa predvsem družbeno-političnih okoliščin. Panslovanske ideje so v drugi polovici 19. stoletja doprinesle k velikemu številu besedil drugih slovanskih narodov, v času Države oziroma Kraljevine SHS in nato Kraljevine oziroma Republike Jugoslavije je opazen porast besedil iz južnoslovanskih književnosti, po osamosvojitvi Slovenije pa je nastopil obrat k zahodni književnosti (Božič 2010: 117, 249).

3 Učna načrta 1998, 2008 in berila za pouk književnosti pri slovenščini

Od Šinkove (2005: 33–41) analize prisotnosti zahodnoslovanskih književnosti v berilih do šolskega leta 2025/2026 se stanje ni bistveno spremenilo. Leta 2008 je bil sprejet posodobljen učni načrt za slovenščino v gimnazijah (Poznanovič Jezeršek idr. [UNG] 2008), ki si v primerjavi s predhodnim iz leta 1998 za temeljni cilj pouka književnosti namesto »dejavnega stika z leposlovjem« zadaja »vzgojo kultiviranega bralca, bodočega izobraženca« in povečuje število obveznih besedil in pojmov za interpretacijo (Žbogar 2024: 253–256). Iz zahodnoslovanskih književnosti se v njem med obveznimi besedili v poglavju Svetovna književnost v drugi polovici 20. stoletja pojavi pesem *Radost pisanja* Wisławe Szymborske.⁴ V prilogi, kjer so navedeni predlogi prostoizbirnih književnih besedil za individualno in skupinsko delo ter aktualizacijo, pa so navedeni naslednji avtorji in besedila: 1) v sklopu antične književnosti Eduard Petiška s priredbami starogrških bajk in legend, ki so v prevodu iz češčine izšle z naslovom *Stare grške bajke*; 2) v sklopu književnost srednjega veka v Evropi in na Slovenskem Henryk Sienkiewicz z zgodovinskim romanom *Križarji*; 3) v sklopu književnost evropske predromantike in romantike pesmi Adama Mickiewicza in Karla Hynka Máche (konkretni naslovi niso omenjeni); 4) v sklopu romantika na Slovenskem Prešernovo *Pismo Františku*

⁴ Pesem je navedena skupaj s pesmimi Sylvie Plath: *Črni vran v deževnem vremenu*, Octavia Paza: *Pred začetkom*, Pabla Nerude: *Nastanejo ljudje*, Léopolda Sédarja Senghorja: *Črna žena* in Jacquesa Preverta: *Barbara*, pri čemer je predlagana obravnava 2–3 pesmi iz navedenega seznama, izbira besedil za obravnavo je odvisna od učiteljice oz. učitelja.

Ladislavu Čelakovskemu (Ljubljana, 14. marec 1833); 5) v sklopu svetovna književnost v prvi polovici 20. stoletja Jaroslav Hašek: *Dobri vojak Švejk*; 6) v sklopu svetovna književnost v drugi polovici 20. stoletja pa Milan Kundera: *Neznosna lahkost bivanja*.

Na trenutnem seznamu potrjenih učnih gradiv za pouk književnosti pri predmetu slovenščina v gimnazijskem izobraževanju (prim. *Katalog učbenikov* b. d.) sta poleg učbenikov *Branja* in *Svet književnosti*, ki jih je analiziral Šink, še učbeniška sestava *Umetnost besede* in najnovejši *Literarna doživetja* (prvi trije deli so bili izdani med letoma 2023 in 2025, četrti del je v pripravi). Učbenik *Umetnost besede* je potrjen tako v tiskani kot v digitalni obliki, slednja vsebuje še dodatna, interaktivna gradiva.

Pregled najnovejših izdaj učbenikov *Branja* (prim. Ambrož idr. 2002–2021) kaže, da so se pri nekaterih delih vsebine delno spremenile. V učbeniku *Branja 3* je bil prenovljen sklop Svetovna književnost v 20. stoletju in v drugi izdaji iz leta 2019 preimenovan v Svetovno književnost v 20. in 21. stoletju, pri čemer so nekatera besedila izpadla, dodani pa so bili primeri besedil iz 21. stoletja. Med zahodnoslovanskimi besedili je v novi izdaji objavljena samo ena pesem Szymborske, in sicer v UNG predvidena *Radost pisanja*, medtem ko je v primerjavi s prvo izdajo pesem *Ljudje na mostu* izpadla. Stara izdaja vsebuje še fragment drame *Tango* poljskega avtorja Sławomirja Mrożka, medtem ko v novi izdaji tega avtorja in dela ni.⁵ V prenovljenih izdajah je v učbenikih dodan razdelek *S knjižne police*, ki v prvem letniku vsebuje besedila iz mladinske književnosti, v višjih letnikih pa žanrsko branje: kriminalka, fantastika, spominska proza, biografija in potopis. Med njimi ni besedil iz zahodnoslovanskih književnosti.

Zahodnoslovanske vsebine v učbenikih *Svet književnosti* (prim. Kos idr. 2002–2011) se v posameznih izdajah niso bistveno spreminjale, v tretjem delu je objavljena pesem *Radost pisanja* Szymborske v prevodu Rozke Štefan ter prva kitica te pesmi v izvirniku.

⁵ Izpadel je tudi fragment romana *Suženj* judovskega pisatelja poljskega rodu Isaaca Bashevisa Singerja, ki je iz Poljske leta 1935 emigriral v ZDA, sicer pa sprva pisal v hebrejščini, nato v jidišu in angleščini. Leta 1978 je prejel Nobelovo nagrado za književnost.

V berilih *Umetnost besede* (prim. Lah idr., Pavlič idr. 2009–2023), ki vsebujejo DVD-je z dodatnimi gradivi, je k uvodu v prvi del berila umeščena pesem Szymborske *Nekateri imajo radi poezijo*. V prvi izdaji *Umetnosti besede 3* dijakinje in dijaki berejo avtoričino pesem *Radost pisanja*, medtem ko je s poglavjem o svetovni književnosti 21. stoletja dopolnjeni, prenovljeni izdaji (2023), dodan fragment iz fantazijske serije knjig poljskega avtorja Andrzeja Sapkowskega *Veščec*, široko prepoznavnega zaradi računalniške igre in filmske serije. Kratke zgodbe in romani Sapkowskega so zanimivi tudi z vidika slovanske mitologije, ki jo avtor z modifikacijami vpeljuje v fabulo.

Najnovejši učbenik *Literarna doživetja* (prim. Jožef Beg idr. 2023–2025) je – kot ostali – urejen po literarnozgodovinskem načelu, poleg besedil, predpisanih z UNG 2008, pa vsebuje dodatna besedila, ki spodbujajo »ustvarjalno delo s književnostjo« (Jožef Beg idr. 2023: 6) in prostoizbirna žanrska besedila, ki želijo književnost približati mlajšemu bralstvu. Opazna je tudi nekoliko večja zastopanost besedil avtoric in prikaz sodobnih realizacij literarnih del, zlasti v okviru filmskih adaptacij. V vsakem delu učbenika je dodan tematski sklop, kot to predpisuje katalog znanj za srednje strokovne šole.⁶ V prvem delu učbenika izmed zahodnoslovenskih književnosti ni prisotno nobeno besedilo. V drugem delu sta v tabeli s predstavniki romantike pri drugih narodih omenjena Adam Mickiewicz in Karel Hynek Mácha ter podatek, da se je

v drugih nacionalnih književnostih romantika [...] začela razvijati pozneje pod vplivom nemške in angleške književnosti. Usmerjena je bila k nacionalnim in demokratičnim idealom, v nesvobodnih deželah (npr. na Poljskem) je bila tesno povezana tudi z osvobodilnimi gibanji. (Jožef Beg idr. 2024: 54.)

⁶ Učbeniški sestav *Literarna doživetja* je primarno namenjen pouku književnosti v strokovnih šolah, s *Sklepi o potrditvi učbenikov* pa so bili vsi trije deli potrjeni tudi za gimnazijsko izobraževanje (prim. sklepe z dne 20. 4. 2023 – *Literarna doživetja 1*, 19. 4. 2024 – *Literarna doživetja 2* in 22. 5. 2025 – *Literarna doživetja 3*, dostopne na spletni strani Ministrstva za vzgojo in izobraževanje, povezava: <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/strokovni-svet-republike-slovenije-za-splosno-izobrazevanje/>), zato je sestav vključen v analizo v okviru tega prispevka. Tematski sklopi, umeščeni v sestav: Ljubezen v književnosti (*Literarna doživetja 1*); Posameznik, družina in družba v književnosti (*Literarna doživetja 2*); in Dom, domovina, svet v književnosti (*Literarna doživetja 3*).

Novost v primerjavi z ostalimi berili je umestitev Mickiewiczovega soneta *Akermanske stepe* iz cikla Krimskih sonetov (dodana je informacija o avtorju ter navedeno avtorjevo drugo delo, zgodovinska pesnitev *Gospod Tadej*), ter omemba povezav del tega poljskega pesnika s slovenskim prostorom.⁷ Drugi zahodnoslovanski avtorji ali avtorice v tem delu berila niso prisotni z odlomki besedil. V *Literarnih doživetjih 3* sta v poglavje Modernizem umeščena fragmenta romanov čeških avtorjev Jaroslava Haška (*Dobri vojak Švejk*) in Karla Čapka (*Vojna z močeradi*).

4 Učni načrt za gimnazije 2025 in zahodnoslovanske književnosti

Strokovni svet za splošno izobraževanje je nov UNG (Bregač idr. [UNG] 2025a) za slovenščino potrdil maja 2025. UNG, ki bo v praksi postopoma začel od šolskega leta 2026/2027 dalje, je nastal na podlagi evalvacije UNG iz let 1998 in 2008, mnenj učiteljev in učencev, potreb po uskladitvi s sodobnimi literarnovednimi in didaktičnimi spoznanji in nespodbudnih izsledkov najnovejših raziskav o bralni pismenosti mladih. Temeljni cilj UNG 2025 ostaja dejaven stik z leposlovjem, ki omogoča razvijanje literarne zmožnosti na čustveno-doživljajski (stališča in vrednote), spoznavni (literarnovedno znanje, sposobnost reševanja književnih problemov in kompleksno razmišljanje o književnosti) in vrednotenjski/vedenjski (zmožnost aktivacije pridobljenega književnega znanja) ravni (Žbogar 2025: 516–518). V primerjavi s prejšnjima UNG ga želi doseči z manjšim številom obveznih vsebin, večjo osredotočenostjo na literarno besedilo in odziv nanj, večjo izbirnostjo in možnostmi za kritično in ustvarjalno mišljenje, spodbujanjem k izražanju mnenj in razpravljanju ter z usklajenostjo s sodobnimi metodičnimi smernicami. Tako uvaja trinajst tematskih sklopov, izmed katerih je pet predpisanih (poglavja: Branje literarnih besedil v celoti; Literarni sistem; Stare neevropske književnosti in antika; Predromantika in romantika; Moderna), najmanj 4 izmed njih pa dodatno izbere učiteljica oz. učitelj (izbirajo med: Srednji vek; Slovenska slovstvena folklor; Od renesanse do baroka; Klasicizem

⁷ Matija Čop se je z deli poljske romantike seznanil med svojim službovanjem v Lvovu in o tem poročal Prešernu. Slednji je mdr. v nemščino prevedel Mickiewiczov sonet *Resignacija* in ga objavil v časopisu *Illyrisches Blatt*, medtem ko je sonet *Akermanske stepe* v slovenskem prevodu Matije Valjavca izšel leta 1857 v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* (Jožef Beg idr. 2024: 70, 71).

in razsvetljenstvo; Realizem in naturalizem; Književnost prve polovice 20. stoletja; Književnost druge polovice 20. stoletja; Slovenska književnost 21. stoletja) (Žbogar 2025: 516–518; UNG 2025).

Pregled UNG 2025 in njegovih tematskih sklopov pokaže, da se besedila zahodnoslovanskih književnosti pojavijo v okviru izbirnega tematskega sklopa Književnost druge polovice 20. stoletja, in sicer razen pesmi Wisławe Szymborske⁸ *Radost pisanja*, ki jo je predpisoval že UNG 2008 v okviru obveznih izbirnih besedil, še roman Ladislava Fuksa⁹ *Moji črnolasi bratje*. Izmed v UNG 2008 navedenih prostoizbirnih besedil so v UNG 2025 izpadla besedila Petiške, Sienkiewicza, Mickiewicza, Máche, Haška in Kundere.

Z vidika slovanskih književnosti je pomembna novost UNG 2025 uvedba t. i. motivacijskega branja v obveznem tematskem sklopu *Branje literarnih besedil v celoti*, kjer dijakinje in dijaki v prvem, drugem in tretjem letniku preberejo pet literarnih besedil v celoti: dve deli s seznama domačega branja, eno delo s seznama motivacijskega branja, eno delo s seznama primerjalnega branja, po metodi dolgega branja pa skupaj v šoli preberejo zapletenejše besedilo iz literarnega kanona. Učitelji in učiteljice v svoji letni pripravi načrtujejo (štiri) ure pouka na šolsko leto za pogovor ali kakšno drugo dejavnost o tem besedilu po branju. Motivacijsko branje se v prvih treh letnikih osredotoča na: žanrska besedila (prvi letnik), slovanske književnosti (drugi letnik) in nagrajene književne uspešnice svetovne književnosti 21. stoletja (3. letnik) (UNG 2025). Uvedba teh besedil sledi rezultatom raziskav, ki kažejo na izgubljanje bralnega zanimanja zlasti med fanti že v osnovni šoli ter na potencial žanrskih besedil (npr. znanstvene fantastike, potopisa, (avto)biografije, stripa, kriminalke oz. detektivke itd.), saj naj bi tovrstna besedila mlade pritegnila k branju. V okviru sklopa naj bi se dijakinje in dijaki osredotočili na neobremenjeno, doživljajsko branje in ne na analizo in interpretacijo prebranega (Žbogar 2024: 251–266, Žbogar 2025: 516–527). Cilj tovrstnega branja je:

⁸ Wisława Szymborska (1923–2012), poljska pesnica, prejemnica Nobelove nagrade za književnost (1996). Slovenski prevodi njene poezije so zbrani v knjigi *Radost pisanja* (prev. Jana Unuk). Avtoričino poezijo v kontekstu srednješolskega pouka slovenščine obravnavata članka: Rezoničnik in Sajkowski (2024: 23–35) ter Reščič (2025: 125–139).

⁹ Ladislav Fuks (1923–1994), češki pisatelj, ki je pogosto obravnaval tematiko holokavsta, npr. v knjigah *Moji črnolasi bratje* (1964, slo. prevod T. Jamnik, 2010) in *Sežigalec trupel* (1967, slo. prevod T. Jamnik, 2008).

krepitev bralnih navad, dvig bralne kulture, razvoj bralnih sposobnosti in vzgajanje ljubezni do književnosti, kar ima lahko pozitiven vpliv tudi na branje obveznih literarnih del. Pomembno je, da se dijak med branjem sprost, uživa v zgodbi in se prepusti literarnemu doživetju. Učitelj po lastni presoji, zmožnostih in poznavanju med predlaganimi besedili izbere in ponudi svoj (zoženi) izbor besedil ter ga ponudi dijaku. Svoj izbor lahko vsako leto spremeni. Dijak izbira besedila glede na svoj literarni okus, ne glede na to, ali gre za klasična dela, sodobne romane, znanstveno fantastiko, kriminalke ipd., pri čemer se lahko prepusti užitkom branja, ne da bi se preveč obremenjeval z analizo ali interpretacijo besedila. (UNG 2025: 60.)

Med predlogi za motivacijsko branje sta v sklopu žanrske literature izmed zahodnoslovanskih književnosti med znanstveno fantastiko in distopijo predlagana romana Karla Čapka¹⁰ *Vojna z močeradi* in *Solaris* Stanisława Lema.¹¹ Sklop slovanske književnosti, predviden za obravnavo v drugem letniku, »vključuje obravnavo besedil, ki ustrezajo estetskim kriterijem, prinašajo univerzalna sporočila in hkrati nosijo izkušnjo srednjeevropskega in vzhodnoevropskega prostora« (Bregač idr. 2025b). V okviru dolge pripovedne proze izmed zahodnoslovanskih književnosti predlaga roman *Pleteni naslonjači* Dominika Tatarke,¹² med kratko prozo delo Pavla Viličkovskega¹³ *Vse kar vem o srednjeevropskeju* (z malo prijateljske pomo-

¹⁰ Karel Čapek (1890–1938), češki pisatelj in dramatik, v svoji gledališki igri *R. U. R. (Rossum's Universal Robots)*, (1921) je prvič uporabil besedo robot, ki se je ustalila v številnih evropskih jezikih. Mdr. je prepoznaven kot avtor preroških znanstvenofantastičnih del, pri čemer njegova dela odpirajo vprašanja, povezana z etičnimi in družbenimi vidiki hitrega tehnološkega napredka. Prim. Šnytová idr. (2024: 72–73).

¹¹ Stanisław Lem (1921–2006), poljski pisatelj, razvil je model t. i. intelektualne znanstvenofantastične proze, za katerega je značilna igra z žanrskimi konvencijami, jezikom in slogom. Ob prikazu tehnološkega in civilizacijskega napredka fiktivnih svetov njegova dela sprožajo premislek o moralnih, socioloških in psiholoških pasteh razvoja. Prim. Šnytová idr. (2024: 70) in Rezoničnik (2025: 165–181).

¹² Dominik Tatarke (1913–1989), slovaški pisatelj, disident, na Slovaškem ima danes status literarnega klasika, po njem je poimenovana osrednja slovaška literarna nagrada. V svojih delih pogosto tematizira odnos med moškim in žensko, pri čemer – kot npr. v *Pletenih naslonjačih* – ob tekoči zgodbi reflektira zgodovinske dogodke in vlogo posameznika v njih. Prim. Šnytová idr. (2024: 74–76).

¹³ Pavel Viličkovský (1941–2020), slovaški pisatelj, v delih se ukvarja z vprašanji osebne identitete in kolektivnega spomina, za njegovo prozo je značilna avtobiografskost, lirizacija in esejizacija proze, pa tudi uporaba postmodernističnih postopkov v pripovedi. Prim. Sevšek Šramel (2024: 107–114).

či od *Olomouca in Camusa*) in kratko zgodbo *Počitnice* Jana Balabána.¹⁴ Predlagana dramska dela so *Tango* Sławomirja Mrożka,¹⁵ *Snežni vrh* Jane Bodnárrove¹⁶ in *Skušnja* Václava Havla,¹⁷ medtem ko seznam lirskih del vsebuje napotitev na Czesława Miłosza¹⁸ (*Ars poetica?*), Milo Haugovo¹⁹ (*Canto triste*) in izbor pesmi Ivana Martina Jirousa.²⁰ V tretjem letniku se dijaki in dijakinje posvečajo nagrajenim književnim uspešnicam iz svetovne književnosti 21. stoletja, med katere je umeščena kratka zgodba *Transfugij* Olge Tokarczuk.²¹

¹⁴ Jan Balabán (1961–2010), češki pisatelj, v prozi se posveča temam, kot so odtujenost, nezmožnost komunikacije, občutek osamljenosti in tesnobe pri literarnih likih, ki so preprosti, živijo vsakdanje življenje in iščejo njegov smisel. Za njegovo prozo so značilni avtobiografski elementi in obravnavanje življenja preprostega človeka. Prim. Šnytová (2024a: 99–106).

¹⁵ Sławomir Mrożek (1930–2013), poljski dramatik in pisatelj, ki v svojih delih s pomočjo groteske in absurdnega humorja parodira in razgalja zgodovino in poljski vsakdanjik v času komunističnega režima. Hkrati so njegova dela univerzalna in nastavljajo ogledalo represivnim ureditvam. Njegova dela so bila doslej na slovenskih gledaliških odrih uprizorjena kar petindvajsetkrat, nazadnje je SNG Drama Ljubljana uprizorila *Tango* (sezona 2023/2024), gl. <https://repertoar.sigledal.org>.

¹⁶ Jana Bodnárová (1950), slovaška pisateljica, pesnica in dramatičarka, pionirka performativne videopoezije na Slovaškem. Piše problemsko mladinsko književnost. Njena ustvarjalnost, ki posega po temah kot brezdmostvo, migracije, nasilje, psihične bolezni, je v vseh zvrsteh fragmentarna, asociativna in čutna. Bodnárová je v slovenščini prisotna s šestimi knjižnimi izdajami.

¹⁷ Václav Havel (1936–2011), češki dramatik, pisatelj, pesnik in politik. V svojih dramah tematizira medčloveške odnose, v katerih je posameznik pod pritiskom totalitarnih sistemov prisiljen sklepati moralne kompromise, absurde birokratske postopke. V svoje delo mestoma vpleta avtobiografske elemente.

¹⁸ Czesław Miłosz (1911–2004), poljski pesnik, pisatelj in esejist, profesor za slovanske književnosti v ZDA, kamor je emigriral. V svojih delih z distance kritično in hkrati s hrepenenjem opazuje svojo domovino, opazuje svet, naravo, dogodke, zgodovino, jih komentira in o njih razmišlja, se sprašuje o skrivnosti obstoja. Leta 1980 je prejel Nobelovo nagrado za književnost.

¹⁹ Mila Haugová (1942), slovaška pesnica, v poeziji prevprašuje človekovo bivanje, se medbesedilno navezuje na avtorje kot sta Paul Celan in Georg Trakl ter na likovno umetnost, antično in krščansko tradicijo. Prim. Sevšek Šramel (2024: 37–46).

²⁰ Ivan Martin Jirous (1944–2011), češki pesnik, za njegovo ustvarjalnost so značilni avtobiografski elementi, zlasti izkušnja političnega zapornika, ki odražajo širšo družbeno-politično sliko avtorjevega časa (komunizem). Kljub generacijski razliki je njegovo življenje in delo mogoče primerjati z Vitomilom Zupanom. Prim. Šnytová (2024b: 47–55).

²¹ Olga Tokarczuk (1962), poljska pisateljica, dobitnica Nobelove nagrade za književnost (2018). V delih razmišlja o novih načinih pripovedovanja, ki bi bilo blizu sodobnim generacijam, pri čemer uvaja t. i. *fabulo interrupto* (prekinjeno zgodbo), poskuša privzeti neantropocentrično perspektivo in išče možnosti novega, četrtoosebnega pripovedovalca. Prim. Rezonnik (2024: 115–124).

5 Sklepna diskusija

Prispevek Jureta Šinka je nastal v času razširitve Evropske unije v srednjeevropskem prostoru, ki jo avtor vidi kot priložnost obnovitve ne samo političnih in gospodarskih vezi med Slovenijo in zahodnoslovanskim prostorom, temveč tudi kulturnih povezav, kar med drugim prinaša krepitev medkulturnih zmožnosti. Osnova za pridobivanje tovrstnih kompetenc je poznavanje prostora, kulture, pa tudi literarne ustvarjalnosti, k čemur lahko doprinese uvedba besedil posameznih nacionalnih književnosti v srednješolske učbenike za slovenščino.

Do danes se je evforija ob vstopu Slovenije, Češke, Poljske, Slovaške in ostalih držav v Evropsko unijo podela. Globalno aktualen je hiter razvoj umetne inteligence, ki s sabo prinaša tudi skrb glede mogočega zabrisa specifičnih elementov posameznih kulturnih prostorov. Kljub temu ali pa prav zato se zdi, da je ravno poznavanje skupnega slovanskega prostora, njegovih posebnosti, razlik in podobnosti toliko bolj dragoceno. A ob želji po umestitvi tematik v šolski kurikulum, v pouk književnosti v gimnazijah, se hitro pojavi težava preobsežnosti učnih načrtov (za številne nacionalne književnosti je mogoče najti argumente v prid umestitve na seznam šolskega branja) in dejstvo nujnega izbora med številnimi kakovostnimi literarnimi besedili. Ob delih iz slovenskega literarnega kanona, ključnih delih svetovnega literarnega kanona (ki praviloma ne vključuje dela iz zahodnoslovanskih književnosti, iz slovanskih pa predvsem ruske avtorje), je za posamezni nacionalni šolski literarni kanon, razumljen kot dinamičen konstrukt, smiselno izbrati književnosti, ki so tako ali drugače povezane s prostorom. V primeru Slovenije so to v prvi vrsti verjetno dela ostalih južnoslovanskih književnosti, narodnostna struktura priseljencev je lahko argument za dela iz albanske književnosti, kulturni in literarni stiki, vzpostavljeni v 19. stoletju in aktivni do danes, pa za branje zahodnoslovanskih literarnih del. Na problem obsežnega korpusa literarnih besedil, ki jih ni mogoče v vsej svoji raznolikosti uvrstiti v UNG oziroma v pouk književnosti pri slovenščini, deloma odgovarjajo učbeniki oziroma antologijska berila *Branja* s tem, ko prinašajo dodatna besedila (izven UNG 2008 ali tista, ki so prostoizbirna).

Spremembe in tendence pri poučevanju književnosti v okviru visokošolskega študija nacionalne književnosti, tj. polonistike, opisuje npr.

Czapliński (2025: 11–24), ki v zadnjih tridesetih letih opaža odpiranje literarnovednih disciplin k neliterarnim medijem, popularni kulturi in žanrski književnosti ter k manjšinskim²² kulturam. Branje žanrskih besedil (Karla Čapka in Stanisława Lema), ki so bližje mladim bralcem in so hkrati kakovostna, predlagajo mdr. Šnytová idr. (2024). Odpiranje k žanrskosti je mogoče zaznati v prenovljenih izdajah učbenikov *Branja*, *Umetnost besede* in v učbenikih *Literarna doživetja*, ki vsebujejo poglavja z žanrskim branjem. Podobno je v UNG 2025, ki v primerjavi z UNG 2008 zmanjšuje število obveznih vsebin v korist izbirnih vsebin, v okviru katerih je ponujena širša paleta literarnih del različnih nacionalnih književnosti. Poleg tega se novi UNG v večji meri odpira žanrski književnosti. Tako je v bralnih seznamih več prostora namenjenega literarnim besedilom iz slovanskih književnosti,²³ pri čemer so ponujena besedila v kakovostnih prevodih, ki so večinoma izšli v času po zadnji prenovi UNG. Po drugi strani pa so izpadle nekatere literarnozgodovinsko pomembne navezave, npr. v okviru zahodnoslovanskih književnosti omemba živih kulturno-literarnih stikov in vzajemnih vplivov med predstavniki slovenske, češke in slovaške ter poljske romantike (Prešeren, Čop, Kopitar – Mácha, Šafárik, Kollár – Korytko, Mickiewicz) in avtorji, kot sta Jaroslav Hašek in Milan Kundera. Izmed zahodnoslovanskih literarnih del UNG 2025 med predlogi izbirnih besedil v izbirnih ali obveznih tematskih sklopih navaja 14 del, medtem ko je UNG 2008 predvidel 8 del (eno delo v okviru obveznih izbirnih in sedem del v okviru prostoizbirnih besedil). V obeh primerih je mogoče, da se zaradi izbirnosti dijakinja in dijaki v okviru šolskega pouka ne srečajo z nobenim delom iz zahodnoslovanskih književnosti.

Ob precej večji izbirnosti UNG 2025 in novimi možnostmi, povezanimi z umetno inteligenco, se odpira vprašanje, kako se bodo prilagodili učbeniki in ali bo fizično učbeniško gradivo dopolnjeval korpus besedil v elektronski ali kakšni drugačni obliki. Postopno uveljavljanje vsebin iz UNG 2025 predpostavlja tudi prilagoditev učiteljskega kadra, ki mu bodo lahko pri tem v pomoč izobraževanja²⁴ in znanstveni prispevki ter izbori besedil. Na

²² Z etničnega, razrednega in spolnega vidika.

²³ V okviru sklopa Slovanske književnosti so to: makedonska, hrvaška, srbska, bosansko-hercegovska, črnogorska, bolgarska, češka, slovaška, poljska in ruska književnost.

²⁴ Npr. izobraževanju Književnost pri pouku slovenščine – slovanska besedila v teoriji in praksi (2024), Slovanske književnosti pri pouku slovenščine – inovativni pristopi in izzivi v digitalni dobi (2025), ki sta potekali v okviru izobraževanj Ministrstva za vzgojo in izobraževanje in v izvedbi Oddelka za slavistiko Filozofske Fakultete UL.

temo slovanskih književnosti so to npr. monografija *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (Podlesnik in Rezoničnik 2024) in antologije *Sodobna slovanska kratka zgodba* (Albahari idr. 2021), *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji* (Subiotto 2022) in *Podobe podob: likovne umetnine v slovanskih književnostih in UI* (Balažic Bulc idr. 2025).²⁵

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Medkulturne literarnovedne študije* (P6-0265), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri

Albahari, D., Andonovski, V., Balabán, J., Begagić, L., Piniekowa, C., Ljahova, V., Mravak, T., Pelevin, V., Tokarczuk, O. in Vilikovský, P. (2021). *Sodobna slovanska kratka zgodba*. Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://doi.org/10.4312/JGAT7852>

Ambrož, D., idr. (2002, 1. izd. in 2021, 2. izd.). *Branja 1: berilo in učbenik za 1. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. DZS.

Ambrož, D., idr. (2004, 1. izd. in 2019, 2. izd.). *Branja 3: berilo in učbenik za 3. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. DZS.

Ambrož, D., idr. (2009, 1., prenovljena izd. in 2021, 2. izd.). *Branja 2: berilo in učbenik za 2. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. DZS.

Ambrož, D., idr. (2011, 2. izd.). *Branja 4: berilo in učbenik za 4. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. DZS.

Balažic Bulc, T., Subiotto, N. in Mahnič, K. (ur.). (2025). *Podobe podob: likovne umetnine v slovanskih književnostih in UI*. Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612976392>

Bregač, Š., idr. (2025a). *Učni načrt z didaktičnimi priporočili. Slovenščina*. Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo. https://eportal.mss.edus.si/msswww/datoteke/ucni_nacrti/2026/un-dp-slovenscina_gim-si-dv-kl-ek-ek_si-teh-teh_si-um-um_si.pdf

²⁵ Slovanske književnosti so obravnavane tudi v okviru Slovanske bralne značke, ki spodbuja branje, prevajanje in skupinski pogovor o književnosti. Od študijskega leta 2021/2022 poteka na FF UL in se je lahko udeležijo tudi dijakinje in dijaki ali učenke in učenci. Prim. Sevšek Šramel idr. (2024: 241–245).

- Bregač, Š., idr. (2025b). *Učni načrt z didaktičnimi priporočili. Slovenščina. Priloga: Motivacijsko branje*. Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo. https://aplikacijaun.zrss.si/api/gradiva/Motivacijsko_branje_predlogi.pdf
- Jožef Beg, J. idr. (2024). *Literarna doživetja 2: berilo in učbenik za 2. letnik srednjih strokovnih šol in gimnazij*. DZS.
- Jožef Beg, J. idr. (2025). *Literarna doživetja 3: berilo in učbenik za 3. letnik srednjih strokovnih šol in gimnazij*. DZS.
- Jožef Beg, J., Debeljak, D. in Kostanjšek, S. (2023). *Literarna doživetja 1: berilo in učbenik za 1. letnik srednjih strokovnih šol in gimnazij*. DZS.
- Katalog učbenikov* (b. d.). Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, Republika Slovenija. <https://ucbeniki.cobiss.si/books>
- Kos, J. (2005). *Svet književnosti 1*. Obzorja.
- Kos, J. idr. (2006). *Svet književnosti 4*. Obzorja.
- Kos, J. in Virk, T. (2002). *Svet književnosti 2*. Obzorja.
- Kos, J., Virk, T. in Kocijan, G. (2002 in 2011, posodobljena izd.). *Svet književnosti 3*. Obzorja.
- Lah, K. idr. (2014). *Umetnost besede. Berilo 1: učbenik za slovenščino – književnost v 1. letniku gimnazij in štiriletnih strokovnih šol*. Mladinska knjiga.
- Pavlič, D. idr. (2009 in 2023, 2., prenovljena izd.). *Umetnost besede. Berilo 3: učbenik za slovenščino – književnost v 3. letniku gimnazij in štiriletnih strokovnih šol*. Mladinska knjiga.
- Pavlič, D. idr. (2015). *Umetnost besede. Berilo 4: učbenik za slovenščino – književnost v 4. letniku gimnazij in štiriletnih strokovnih šol*. Mladinska knjiga.
- Pavlič, D. idr. (2018). *Umetnost besede. Berilo 2: učbenik za slovenščino – književnost v 2. letniku gimnazij in štiriletnih strokovnih šol*. Mladinska knjiga.
- Poznanovič Jezeršek, M., Križaj Ortar, M., Krakar Vogel, B., Končina, M., Kravica, S., Hedžet Krkač, M., Virk, T., Židan, S. in Ambrož, D. (2008). *Učni načrt: Slovenščina: Gimnazija; Splošna, klasična, strokovna gimnazija*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo. https://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2018/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf
- Subiotto, N. (ur.). (2022). *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*. Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://doi.org/10.4312/9789612971236>

Literatura

Božič, Z. (2010). *Poezija Franceta Prešerna v srednješolskih učbenikih in njena recepcija* [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani.

Czapliński, P. (2025). Reprezentacija in konflikti: Premene polonistike na prelomu 20. in 21. stoletja. *Jezik in slovstvo*, 70(1–2), 11–24. <https://doi.org/10.4312/jis.70.1-2.11-24>

Orožen, B. (1986). Slovanski svet v naših najstarejših gimnazijskih berilih. *Jezik in slovstvo*, 32(2–3), 77–80.

Podlesnik, B. in Rezoničnik, L. (ur.) (2024). *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (Slavica Slovenica 6). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612973810>

Reščič, J. (2025). Wisława Szymborska pri pouku književnosti v srednji šoli. *Jezik in slovstvo*, 70(3), 125–139. <https://doi.org/10.4312/jis.70.3.125-139>

Rezoničnik, L. (2023). Poljski avtorji in njihova dela v slovenskih šolskih berilih. V M. Gawlak, N. Jež in L. Małczak (ur.), *Polsko-sloveneški dialog międzykulturowy. Slovensko-poljski medkulturni dialog* (str. 269–286). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Rezoničnik, L. (2024). Poljska kratka proza: Olga Tokarczuk in Bizarne zgodbe. V B. Podlesnik in L. Rezoničnik (ur.), *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (Slavica Slovenica 6, str. 115–124). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612973810>

Rezoničnik, L. (2025). Umetna inteligenca in kreativnost – vizije strojnega pesništva v znanstvenofantastični prozi Stanisława Lema. *Jezik in slovstvo*, 70(1–2), 165–181. <https://doi.org/10.4312/jis.70.1-2.165-181>

Rezoničnik, L., in Sajkowski, J. (2024). Sodobna poljska poezija: odziv na resničnost in ekopoetika. V B. Podlesnik in L. Rezoničnik (ur.), *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (Slavica Slovenica 6, str. 23–35). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612973810>

Sevšek Šramel, Š. (2024). Literarna pot z vlakom: o evropskosti kratke proze Pavla Vilikovskega. V B. Podlesnik in L. Rezoničnik (ur.), *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (Slavica Slovenica 6, str. 107–114). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612973810>

Sevšek Šramel, Š. in Šnytová, J. (2023). *Od Donave do Vltave: pregled češke in slovaške književnosti*. Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612972387>

Sevšek Šramel, Š., Subiotto, N. in Podjed, H. (2024). Branje sodobne poezije v okviru slovanske bralne značke. V B. Podlesnik in L. Rezoničnik (ur.), *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (Slavica Slovenica 6, str. 241–245). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612973810>

Šink, J. (2005). Zahodnoslovanska književnost v srednješolskih berilih. *Jezik in slovstvo*, 50(6), 33–41. <https://doi.org/10.4312/jis.50.6.33-41>

Šnytová, J. (2024a). Kratke zgodbe Jana Balabána v kontekstu razvoja kratkega pripovedništva v češkem okolju. V B. Podlesnik in L. Rezoničnik (ur.), *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (Slavica Slovenica 6, str. 99–106). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612973810>

Šnytová, J. (2024b). Svet ljudi in svet živali v poeziji Ivana Martina Jirousa. V B. Podlesnik in L. Rezoničnik (ur.), *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (Slavica Slovenica 6, str. 47–55). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612973810>

Šnytová, J., Rezoničnik, L. in Sevšek Šramel, Š. (2024). Zahodnoslovanske književnosti v sodobnem šolskem literarnem kanonu. *Ars & Humanitas*, 18(2), 67–80. <https://doi.org/10.4312/ars.18.2.67-80>

Žbogar, A. (2024). Gimnazijski učni načrt za književnost pri pouku slovenščine: od evalvacije do inovacije. *Jezik in slovstvo*, 69(3), 251–266. <https://doi.org/10.4312/jis.69.3.251-266>

Žbogar, A. (2025). Učni načrt za slovenščino v gimnaziji (2025) in pouk književnosti. V J. Jožef Beg in D. Divjak Race (ur.), *Slovenski slavistični kongres. Slovenistika in slavistika 90 let kasneje* (str. 516–527). Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Blaž Podlesnikⁱ

Odnos Dostojevskega do stvarnosti 2.0 in 3.0

Besedilo ob obletnici revije *Jezik in slovstvo* izhaja iz dveh starejših prispevkov o Dostojevskem – Preobraženskega (1955) in Krefta (1965) – ter ju umešča v širši kontekst slovenskega literarnovednega raziskovanja. Skupna rdeča nit obeh razprav je vprašanje odnosa umetnosti do družbene stvarnosti, ki se v kasnejši slovenski in svetovni literarnovedni misli o Dostojevskem predvsem pod vplivom idej Bahtina pomakne bolj v smer preučevanja specifik besedilne stvarnosti avtorjevega opusa. Ti vidiki avtorjevega odnosa do besedilne in zunajbesedilne stvarnosti so na kratko predstavljeni, nato pa je v sklepnem delu predstavljena posebna vloga, ki jo ima v osmišljanju stvarnosti pri Dostojevskem sama narava umetniškega besedila.

Ključne besede: Dostojevski, besedilna in zunajbesedilna stvarnost, umetniško besedilo, subjekt, transgredientno

Reconsidering Dostoevsky's Relation to Reality 2.0 and 3.0

The discussion revisits two earlier contributions on Dostoevsky – by Preobraženski (1955) and Kreft (1965) – situating them within the broader framework of Slovenian literary scholarship. The unifying theme of both discussions is the problem of the relationship between art and social reality, a problem which, in subsequent Slovenian and international Dostoevsky studies, especially under the influence of Bakhtin's theoretical interventions, gradually shifted toward an examination of the specific textual realities of the author's oeuvre. The paper briefly outlines these aspects of Dostoevsky's relation to both textual and extra-textual reality, before concluding with an emphasis on the distinctive role that the very nature of the artistic text plays in his conceptualization of reality.

Keywords: Dostoevsky, textual and extra-textual reality, artistic text, subject, transgredient

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; blaz.podlesnik@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0003-2640-708X>

Uredniška ideja, da se ob sedemdesetletnici revije avtorji znova posvetimo temam, ki so jih v prvem obdobju izhajanja revije obravnavali naši predhodniki, ni zanimiva zgolj kot način osvetlitve dolge in bogate zgodovine *Jezika in slovstva*, temveč je to tudi priložnost, da ob temah, ki so ostale aktualne, premislimo tudi poti, ki so jih v zadnjih sedmih desetletjih prehodile slovenska slovenistika in slavistika ter specialni didaktiki teh dveh znanstvenih področij.

Znanstveno pisanje je vedno palimpsest. Vse zapisano temelji na premislekih in sodbah, ki so jih ob temah zapisali naši predhodniki, hkrati pa se k temam vedno znova vračamo v prepričanju, da je o določenih vprašanjih mogoče povedati kaj tvornega in dodati kak uvid k zapisanemu v preteklosti. Običajno sicer ob tem skušamo upoštevati zadnje znanstvene dosežke na določenem področju, slediti najsodobnejšim metodam ter z novimi pristopi nekaj dodati v nabor aktualnih znanj, a za premislek o tem, kako so znanstveni uvidi humanistike vpeti v konkreten prostor in čas, v katerem so nastali, ter kaj so vprašanja, h katerim se humanistične vede vračajo znova in znova, je nedvomno koristen tudi pogled dlje v preteklost.

1.0

Razpravi, ki bosta izhodišče našega poskusa, da v sodobnejšem kontekstu premislimo teme, ki imajo v slovenski literarnovedni rusistiki dolgo tradicijo, sta stari sedem oziroma šest desetletij. Prva, posvečena vprašanju odnosa do stvarnosti v ustvarjalnosti Dostojevskega, je delo Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskega (1955) (1893–1970), zgodovinarja in slavista, ki ga sodobniki pomnijo kot »učenjaka z vrtnico« (Skaza 1970/71: 113), druga – z naslovom *Blok in Dostojevski* – pa je del opusa enega od »rusističnih stebrov ljubljanske slavistike« Bratka Krefta (1965) (1905–1996, prim. Kmecl 2024). Med obema besediloma je desetletje povojnega časa, ko je – vsaj tako se zdi – čas tekel hitreje, in napisala sta ju dva zelo različna avtorja. Prvi je bil ruski izobraženec, ki se po prvi svetovni vojni in revoluciji s študija v Pragi ni več vrnil v Rusijo, temveč se je najprej v Pragi, nato pa v Ljubljani in Zadru podal na novo življenjsko in ustvarjalno pot, a se mu vsaj v Ljubljani ni uspelo zares uveljaviti. Drugi avtor pa je bil predvojni slovenski levičarski razumnik, ki je po vojni – v družbi, ki je skušala udejanjati njegove mladostne politične ideale – postal ena glavnih kulturniških in

razumniških avtoritet. Če se prvega mlajši sodobniki spominjajo predvsem kot rahlo ekscentričnega, a dobrodušnega in zelo razgledanega lektorja in kasneje predavatelja ruske književnosti, ki pa na področju literarne publicistike »ni utiral novih poti« (Skaza 1970/71: 113), je bila Kreftova vloga v povojni slovenski rusistki precej bolj prominentna. Kot urednik prve povojne izdaje del Dostojevskega in pisec spremnih besedil k prevodom njegovih osrednjih romanov je predvsem pomembno vplival na povojno slovensko recepcijo Dostojevskega, in čeprav so njegovi nasledniki pozneje opozarjali tudi na nekatere slabosti (umetniška svoboda posameznih interpretacij, vpetost branja Dostojevskega v aktualne ideološke polemike obdobja ... – gl. Skaza 1995), je Kreft v zgodovini slovenske rusistke ostal zapisan kot eden ključnih avtorjev, ki so vzpostavljali njene znanstvene temelje.

Razpravi sta v ciljih in metodološko precej različni. Prva se vprašanja odnosa Dostojevskega do stvarnosti loteva v publicistično esejistični maniri, in čeprav se Preobraženski mestoma sklicuje tudi na mnenja in ugotovitve drugih piscev o Dostojevskem, bi ta poskus osvetlitve pisateljevega odnosa do stvarnosti tudi v času, ko je nastajal, težko opredelili kot metodološko konsistentno razpravo na temo odnosa književnosti do stvarnosti. Premislek se začne z ugotovitvijo, da je na zgodnjega Dostojevskega pomembno vplival sentimentalizem in da je tudi fantastika del avtorjevega načina upodabljanja stvarnosti, temu sledi opozorilo, da se je Dostojevski v svojih romanih opiral na žanrsko tradicijo kriminalnega romana, na osnovi teh izhodišč pa avtor na koncu oblikuje sklep o tem, da je obravnavanje Dostojevskega kot »navadnega realista zgrešeno«, a da so hkrati v zmoti tudi simbolisti, ki izpostavljajo njegovo filozofsko nadčasnost. Po ugotovitvah Preobraženskega je bilo namreč tudi »filozofsko obdelovanje kriminalne zasnove [...] pri Dostojevskem nedvomno tako ali drugače povezano s sodobnimi obupnimi razmerami v domovini« (Preobraženski 1955: 202).

Kreftov Dostojevski je vsaj v obravnavani razpravi sicer bolj v ozadju. Osrednja tema njegovega članka je enigmatična podoba Kristusa v sklepnem delu pesnitve *Dvanajst* simbolista Aleksandra Bloka. Podoba Kristusa v tem delu je »politično in svetovnonazorsko na prvi pogled nelogična in boljševiski ateistični ideologiji protislovna« (Kreft 1965: 16), a jo avtor razprave skuša predstaviti kot organsko sintezo Blokove simbolistične mističnosti in sprejetja revolucionarnih idej. Ni naključje, da je Kreft, ki se je ravno v obdobju, ki je nastala razprava, intenzivno posvečal zbranim

delom Dostojevskega, analogijo Blokovega revolucionarnega Kristusa našel pri Dostojevskem. Blokovi socializem naj bi bil bolj kot znanstvenemu socializmu blizu *utopičnemu* socializmu, od tu pa je – vsaj tako se zdi – do Dostojevskega, ki ga je »vse življenje spremljala podoba naza-reškega tesarja«, le korak. Kreftov Kristus Dostojevskega je sicer nekoliko paradoksalen, nastaja iz prepleta zelo različnih aktualizacij teme Kristusa v *Idiotu*, v *Bratih Karamazovih* in v poznih avtorjevih spominih na mladostne polemike z Belinskim, a nedvomno je, da je tema Kristusa v ustvarjanju Dostojevskega globoko povezana z njegovim razumevanjem resnice v umetnosti. V tem pogledu je Blokovi Kristus iz pesnitve *Dvanajst* kot simbol novega sveta, ki se rojeva iz kaosa revolucije, verjetno res blizu Kristusu Dostojevskega, čeprav pri tem bržčas ni najbolj bistvena človeška lepota Kristusa v utopičnem socializmu, ki jo v ospredje postavlja Kreft.

Če pustimo Bloka ob strani, je očitna rdeča nit, ki povezuje obe povojni slovenski razpravi o Dostojevskem, vprašanje o odnosu umetnosti do družbene stvarnosti. Za oba avtorja je Dostojevski tisti realist, ki presega okvirje družbenokritičnega realizma, a hkrati piše o aktualnih problemih ruske družbe 19. stoletja. Pri Preobraženskem je ta ideja sicer precej nejasno formulirana v sklepu, ki poudarja, da so avtorjeva dela neločljivo povezana z družbenimi razmerami, v katerih so nastala, medtem ko Kreft avtorjevo družbeno angažiranost vidi v utopičnem socializmu zgodnjega obdobja ustvarjanja. Čeprav naj Dostojevski svojega »utopično-socialističnega spoznanja [ne bi z]mogel umetniško dokončno uveljaviti« (Kreft 1965: 21), pa v njem vendarle vidi predhodnika revolucionarno-religioznega simbolizma, ki ga nato najdemo pri Cankarju, Krleži in Bloku.

Za oba avtorja lahko rečemo, da o pisatelju razmišljata v duhu slovenskega branja Dostojevskega, v katerem se »psihologizem in psihoanalitični vidi-ki [...] niso utrdili [...]« in jih »najpogosteje zasledimo kot nekakšen izhod iz težav razumeti in pojasniti načelno novatorstvo romaneskne umetnosti Dostojevskega, njegove protislovne, a vendar enovite in celovite romaneskne upodobitve sveta in človeka, še posebej *človeka v človeku* (Skaza 1996: 178). Pri obeh je v ospredju družbeni vidik avtorjevega ustvarjanja, in čeprav Kreft o Dostojevskem piše že v času, ko se po povojni so-crealistični kulturni politiki v literarni vedi že začne burna polemika med neomarksisti ter novimi, predvsem fenomenološkimi pristopi v literarni vedi, je kljub polemičnemu odnosu do poenostavljenih marksističnih

interpretacij Dostojevskega slednjega vseeno skušal vpisati v kontekst socioloških interpretacij. Od tod tudi Kreftovo razumevanje avtorjevega Kristusa v obravnavani razpravi ter polemično branje *Besov*, ki ga posebej izpostavlja Skaza (1996: 182).

2.0

Kasneje, v sedemdesetih in osemdesetih letih, se »odnos Dostojevskega do stvarnosti« tudi v slovenski literarni vedi umesti v drugačno paradigmo. Tako filozofsko-hermenevtična kot strogo literarnovedna branja avtorja se bolj kot s sociološkimi implikacijami ukvarjajo s svojevrstnostjo literarne, torej besedilne stvarnosti pisateljeve zapuščine, in v teh okvirih nastaja nato tudi večina sodobnejših slovenskih branj pisatelja. Pot do odgovorov na vprašanje, *kaj nam sporoča* Dostojevski, je vedno bolj vezana na odgovore na vprašanje, *kako* se to sporočilo udejanja v besedilni stvarnosti njegovih romanov, saj se dokončno uveljavi spoznanje, da brez obravnave specifične fakture besedilne stvarnosti avtorjevih del ni mogoče zadovoljivo pojasnjevati njegove kompleksnosti.

Pri tem sta imeli prelomno vlogo obe različici Bahtinove monografije o Dostojevskem (v slovenščini – Bahtin 2007), ki sta predvsem v drugi polovici preteklega stoletja povsem spremenili paradigmo njegovega preučevanja (prim. Jones 1990: viii–ix), in ne glede na številne avtorje, ki so z Bahtinom kasneje polemizirali ter dopolnjevali njegovo v marsičem enostransko interpretacijo, se zdi, da je večina relevantnih sodobnih interpretacij pisateljeve zapuščine res nastala v novi paradigmi branja, v kateri se je romaneskni svet Dostojevskega razslojil na med seboj soočene različne besedne podobe sveta. Ne glede na raznolikost pristopov se raziskovalci po Bahtinovi intervenciji niso več mogli izogniti zavedanju, da je o pisateljevem odnosu do stvarnosti mogoče tehtno razmišljati le, če ob tem upoštevamo posebno naravo besedilne stvarnosti njegovih del.

Čeprav se predstave o tem, kaj je za posameznega interpreta Dostojevskega *stvarnost*, ki jo pisatelj upodablja, med seboj zelo razlikujejo in nekateri izpostavljajo družbeno-zgodovinske (npr. Ospovat 2020; Šneyder 2020), drugi filozofske (npr. Scanlan 2002; Jevlampiev 2012; Isupov 2016) ali celo teološke (Kasatkina 2019) vidike *stvarstva*, se je pri vseh uveljavilo

zavedanje, da je pri avtorjevem literarnem osmišljanju stvarnosti ključno *ustvarjanje* kot proces, v katerem v besedi nastaja nova stvarnost.

Ta vidik odnosa do stvarnosti je Dostojevski emblematično izrazil s sintagmo *nova beseda* (podrobneje o tem gl. Skaza 1989) in določa tako samega avtorja kot tudi njegove glavne junake, ki *pišejo*, da bi v *besedi* dali končni, presežni smisel kaotičnemu in prehodnemu stvarstvu. Ta nova *ustvarjena* besedilna stvarnost je na eni strani vpeta v družbeno, zgodovinsko in absolutno, transcendentno stvarnost, na drugi pa v neskončne možnosti besednega imaginarija, ki človeka žene, da skuša v besedi preseči dane ali percipirane meje stvarnosti.

Običajno je cilj preučevalcev in interpretov, ki Dostojevskega berejo z zavedanjem o posebnih zakonitostih ustvarjene besedilne stvarnosti, da bi se skozi kompleksne odnose tega besedila prebili do *stvarnosti* ter pojasnili, kako Dostojevski vidi/razume družbeno, zgodovinsko ali absolutno stvarnost. Iščejo torej *sociologijo*, *filozofijo* in/ali *teologijo* Dostojevskega, kar je seveda povsem v skladu z nameni samega pisatelja, ki si je prizadeval najti in izreči *ново besedo*, ki bo *prerodila* stvarstvo, a vendar se zdi, da ob tem v ozadju ostaja inherentna vrednost umetniškega besedila kot posebnega tipa osmišljanja stvarnosti. Več kot očitno je, da se je Dostojevski zavedal posebne moči literarnega besedila kot načina celostnejšega, transgredientnega dojemanja stvarnosti, pri katerem ima pomembno vlogo sama narava literarne besedilnosti, saj se je tudi v svoji publicistiki, ko je trčil ob teme, ki so se izogibale enodimenzionalnim dogmatičnim osmisлитvam, pogosto zatekal k literarnim besedilom (podrobneje gl. Skaza 2007: 194–218; prim. tudi Kasatkina 2019: 240–324).

Prav specifika *po-u-stvaritve* stvarnosti v umetniškem besedilu je seveda tudi tista značilnost njegovega odnosa do stvarnosti, ki že skoraj dve stoletji vznemirja bralce. Ne glede na avtorjeve globoke sociološke, filozofske in teološke uvide se z njim ne bi tako intenzivno ukvarjali, če v njegovih besedilih iz generacije v generacijo ne bi čutili, da na poseben način hkrati izražajo kaotičnost, prehodnost, konfliktnost in nesklenjenost stvarstva ter človekovo nenehno željo po njihovem preseganju, vse stranpoti, na katere lahko človek zaide, ko skuša spreminjati svet, in vero, da obstaja tudi prava pot, ki se nam na svojstven način že razodeva tudi v sedanjem prehodnem, nesklenjenem in razklanem svetu. Zato se zdi smiselno, da nas – če

vprašanje o odnosu Dostojevskega do stvarnosti postavimo v sodobni kontekstu – zanima predvsem posebna narava njegove literarne besedilnosti.

Pri tem bom izhajal iz metode branja, ki jo je ravno ob Dostojevskem razvila Tatjana Kasatkina (2019: 12–44), in skušal z delno redukcijo njenega metodološkega pristopa premislek osredotočiti na samo naravo pisateljeve literarne besedilnosti, in ne na njegovo filozofijo ali teologijo, ki sta v ospredju pri omenjeni avtorici. V izhodišču njenega metodološkega premisleka je ideja o drugačni naravi spoznanja, ki naj bi humanistiko izvirno ločevalo od ved, ki so usmerjene v objektno spoznanje. Za razliko od vseh drugih *logij* in *metrij*, ki stvarstvo dojemajo kot objekt preučevanja s ciljem manipulacije, naj bi vsa izvorna triada humanističnih ved, torej filozofija, filologija in filokalija, temeljila na posebnem tipu *subjekt-subjektnega* spoznanja. Za tovrstno spozna(va)nje je značilno, da je nujen del procesa spoznavanja tudi transformacija subjekta, ki spoznava (filozofa, filologa, vernika), proces spoznavanja pa ni zunanje motrenje objekta spoznanja, temveč krožni hermenevtični proces, v katerem nam vsaka transformacija v interakciji s subjektom, ki ga spoznavamo, omogoča, da ga spoznavamo v novi luči ter se tako približujemo njegovemu globljemu bistvu.

Pri filokaliji (dobesedno *ljubezen do lepote/dobrega*) je to proces postopnega očiščenja, ki subjekt približuje k absolutnemu transcendentnemu stvarstvu (gl. Kocjančič 2021: 7–10), filozof se tako približuje k umevanju stvarstva, katerega del je tudi on sam, filolog pa se v hermenevtičnem krogu (ali spirali) vedno bolj približuje k spoznavanju subjekta besedila. Značilnost umetniških besedil Dostojevskega naj bi bila, da je avtor v njih svoje filozofske in teološke poglede na stvarstvo izrazil v umetniških besedilih, zato naj bi bila pot do spoznanja dejanskih avtorjevih filozofskih in teoloških idej proces *subjekt-subjektnega* spoznanja, ko v hermenevtični spirali (vračanju k besedilu s postopno spreminjajočim se lastnim odnosom do *subjekta* besedila) dopustimo, da nas besedila spoznavno preoblikujejo. V tem primeru se odpovemo subjektivistični *eisegezi* (vsiljevanju naših vnaprejšnjih prepričanj in predstav besedilu) ter se podamo na pot *eksegeze* subjekta besedila.

V umetniških besedilih so neposredno izražene ideje del kompleksne romaneskne upodobitve, v kateri avtor ob junakih in njihovih idejah *ustvari* tudi besedilno podobo sveta, ki bralca na najrazličnejših ravneh besedila

opozarja, da je ob osmišljanju izraženih idej, ki v romanih Dostojevskega pogosto ostajajo konfliktna in kaotično neskljene, na globlji ravni besedila (avtorske besedne poustvaritve *stvarstva*), če smo na to pripravljeni, mogoče prebrati celostnejšo filozofsko in teološko idejo stvarstva. Kasatkina (2015) v monografiji, posvečeni t. i. *dvodelni podobi* v ustvarjanju Dostojevskega, natančno predstavlja dvodelnost avtorjevih podob, ki naj bi bile na eni ravni upodobitev kaotične sočasnosti, medtem ko naj bi na drugi ravni – predvsem z aluzijami na svetopisemsko besedila in ikonopisno tradicijo – bralca ves čas opozarjale, da se v globini upodobljene *prehodne sodobnosti* razodeva globlja raven stvarstva (Kasatkina 2015: 14–25). Iz podobnega razumevanja – tudi na osnovi idej Kasatkine – izhaja tudi Urša Zabukovec v monografiji o *neverbalnem duhovnem realizmu* Dostojevskega (2014), ideja o pisatelju, ki v svoji stvaritvi z nevsiljivimi namigi bralca ves čas opozarja na to višjo/globljo dimenzijo, pa je tudi izhodišče avtoričine zadnje knjige esejev, v katerih skozi branje Dostojevskega osvetljuje ključne dileme sodobnega premišljevanja človeka in človeškega (Zabukovec 2025).

Kot argument za to, da imamo v besedilih Dostojevskega opraviti s subjektom besedila, v katerem je v najkompleksnejši obliki ubeseden subjekt Dostojevskega, Kasatkina navaja odlomek iz avtorjevega članka z začetka šestdesetih let. V polemiki s kritikom, ki je zagovarjal utilitarizem in koristnost literarno šibkih, a vsebinsko koristnih besedil, je Dostojevski zapisal misel, da je »umetniškost [...] sposobnost v osebah in podobah romana tako jasno izraziti svojo misel, da bo bralec, ko prebere roman, razumel misel pisatelja popolnoma enako, kot jo je razumel pisatelj, ko je ustvarjal svoje delo (nav. po Kasatkina 2019: 98, poudarki v pisateljevem navedku so avtoričini).

Isto avtorjevo misel v sklepnem delu že omenjene zbirke esejev, ko razmišlja o lastni knjigi in njeni smiselčnosti, ponovi Urša Zabukovec (2025), a jo relativizira, pa tudi parafrazira jo nekoliko po svoje.¹ Dopolnitve pisateljevega navedka v parafrazi so simptomatične: Dostojevski ne omenja *natančnega branja*, ki bi lahko pomenilo nekakšno ustreznico

¹ »Dostojevski je trdil, da če bralec *pozorno* prebere besedilo, bo *idejo oziroma sporočilo* razumel natanko tako, kot ga je razumel avtor. Precej drzna, za marsikoga naivna in nesprejemljiva teza, ki spet izraža pisateljevo vero v človeka. Tudi če avtorjevo sporočilo razumemo, kot ga je on, to ne pomeni, da se moramo z njim strinjati. Avtorjevo sporočilo je pravzaprav samo podarjeno orodje, ki bralcu lahko pomaga iskati, odkrivati, izražati njegov lastni smisel. Kadar se to zgodi, je naloga besede (in knjige) izpolnjena« (Zabukovec 2025: 198, podčrtal B. P.)

hermenevtične spirale, kot jo razume Kasatkina, temveč piše zgolj o branju. Prav tako ne govori o *ideji* ali *sporočilu*, temveč o *razumevanju misli* pisatelja, a zato subtilni pomenski premiki v sodobni parafrazi pisateljeve izjave lepo ponazorijo zavedanje, da smo sodobni bralci Dostojevskega obsojeni na dialog z izmuzljivim subjektom besedila ali korpusa besedil Dostojevskega. Če se želimo približati Dostojevskemu, ni dovolj zgolj prebrati roman, prebrati ga moramo *natančno*, pa tudi v tem primeru se ne bomo zares približali *misli pisatelja, ko je ustvarjal besedilo* (torej subjektu ustvarjalca), temveč pisateljevi *ideji ali sporočilu* (torej temu, kar bi Kasatkina označila kot *subjekt besedila*).

Zanimivo je, da se del pisateljevega razmišljanja o umetniškosti ne konča s citirano mislijo. Čeprav je bilo – kot se zdi – vse povedano zelo jasno, Dostojevski doda kratko, na prvi pogled rahlo tавтоloško in precej enigmatično razlago: »Preprosto povedano: umetniška nadarjenost pisatelja je sposobnost, da zna dobro pisati« (Dostojevski 1989: 141). Torej – *pisateljevo misel v osebah in podobah* lahko bralcu posreduje samo *dobro pisanje*.² In prav *dobro pisanja* je izhodišče naše redukcije subjekt-subjektnega modela branja Dostojevskega v nekaj, kar bi lahko pogojno označili za *subjekt-objektno* dimenzijo besedilne stvarnosti Dostojevskega, ki je bila v osnovnih potezah že predstavljena drugje (Podlesnik 2024: 103–109).

3.0

Če se subjekt-subjektno branje skuša približati *subjektu besedila*, ki ga razume kot v besedilu ujeto *misel (subjekt?) avtorja*, se subjekt-objektno branje osredotoča predvsem na samo *pisanje* (formuliranje pisateljeve misli v *osebah in podobah*) in na nekatere – kot se nam vsaj zdi – precej objektivne zakonitosti tega procesa in samih besedil, ki v tem procesu nastajajo. Torej zakonitosti, ki niso nujo vezane na *avtorjevo misel*, temveč na dejstvo, da

² Sto let po Dostojevskem je praktično enako misel v kontekstu zelo podobne polemike zapisal Lotman. Ko je v učeniku strukturalne poetike implicitno polemiziral z marksistično literarno vedo, ki je hvalila umetniško povprečne pisatelje za njihovo idejno pravovernost, je jasno zapisal, da slaba umetnost ne more posredovati dobre ideje, saj umetnina ob stvarnosti vedno *modelira strukturo avtorskega jaza* (to bi verjetno približno ustrezalo *misli pisatelja*). Umetniško delo je – ne glede na njegovo vsebino – *dobro*, ko mu upe izraziti avtorsko videnje stvarnosti, in *slabo* oz. *neuspešno*, ko *slabo pisanje* ne doseže tega cilja (Lotman 1994: 51–52).

se ta skuša izraziti v *osebah in podobah*. Zdi se, da je Dostojevski tudi na tem področju intuitivno dojel literarno besedilo na način, kot ga bo nato literarna veda skušala teoretsko osmišljati v dvajsetem stoletju. Nekaj ključnih vidikov pisateljevega razumevanja *realizma v višjem smislu* se zelo lepo prekriva z idejo umetniškega besedila, ki je hkrati celostna, sklenjena besedna podoba stvarnosti, a je sposobna hkrati odraziti vso kompleksnost, procesualnost in prehodnost porajanja smislov. Zato so bila prav umetniška besedila tista, v katerih je Dostojevski v *dvo-* (ali bržčas *več-*) *delni* podobi hkrati skušal upodobiti kaotično in prehodno ter presežno in večno, saj je očitno verjel, da je takšna podoba stvarnosti bližje njenemu resničnemu bistvu. Za naš vidik obravnave avtorjeve besedilne stvarnosti je pri tem pomembno, da se je Dostojevski na neki ravni očitno zavedal tudi procesualnosti in zapletenosti *dobrega pisanja*, ko avtor, soočen s stvaritvijo, v kateri naj bi se utelesila njegova trenutna misel – podobno kot bralec med približevanjem k subjektu besedila v hermenevtični spirali – ves čas niha med celostnim in presežnim ter fragmentarnim in konkretnim, da bi čim celoviteje ubesedil kompleksnost stvarnosti. To je jasno iz pisateljevega opusa, saj se je ves čas vračal k istim temam in celo življenje v različicah pisal pravzaprav eno knjigo, poleg tega pa je ta vidik odnosa do umetniškega besedila upodobljen v njegovih številnih *pišočih* junakih, ki se bolj ali manj uspešno zatekajo k literarnim besedilnim modelom, da bi celoviteje izrazili svojo misel o stvarstvu. Za razliko od enostavnosti *laži* je resnico *lastne misli* o svetu zelo težko celovito ubesediti, še najbolj se temu lahko približamo z njegovo literarno poustvaritvijo.

Ta vidik besedilne stvarnosti Dostojevskega je morda celo bolj univerzalen od njegovih filozofskih in teoloških uvidov in lahko pojasni, zakaj je Dostojevski tako intenzivno nagovarjal tudi neruske bralce, ki kot tujci niso mogli razbrati večine avtorjevih aluzij na pravoslavno obredje ali ikonopisno tradicijo in se v hermenevtični spirali niso mogli približati njegovi *umetniško izraženi filozofiji in teologiji*. Sama ideja umetniškega besedila, ki je sposobno hkrati poustvariti fragmentarnost, nesklenjenosti in prehodnost stvarstva in v njej človeka, ki to prehodnost čuti kot anomalijo in v stvarnosti skuša razbrati prisotnosti transgredientnega, presežnega, torej ideja, ki – kot rečeno – pri Dostojevskem spremlja tako avtorja kot njegove osrednje junake, je tista, ki nagovarja bralce, ki so – nezadovoljni z *La Routine* (gl. Zabukovec 2025: 29–38) – sami pripravljeni, da jih na neki ravni transformira *subjekt besedila*.

Če je cilj takšnega bralca, da se prek *subjekta besedila* približa *subjektu avtorja*, mu bodo v veliko pomoč razlage, kako se v umetniški strukturi del Dostojevskega razodeva njegova *filozofija* človeka (npr. Jevlampiev 2012) ali prehodnega in večnega stvarstva (obe omenjeni knjigi Kasatkine), če pa je njegov cilj iskanja *duhovna transformacija*, bo romane Dostojevskega lahko bral kot svojevrstno sodobno *filokalijo* in branje doživljal kot približevanje k transcendentni resničnosti. A pri obeh teh tipih branjih bo *filologija* (*ljubezen do besede*) zgolj sredstvo za približevanje *modrosti* ali *transcendentni lepoti/dobremu*. A zdi se, da ima stvarnost umetniškega besedila pri Dostojevskem še eno, morda za sodobnost še bolj pomembno razsežnost. Gre za samo zmožnost umetniške besede, da njen *subjekt besedila* postane prostor, v katerega lahko *subjekt avtorja* vpiše, *subjekt bralca* pa v njem prebere lastno trenutno in presežno. Na tej ravni je Dostojevski pomemben tudi za vse, ki ga berejo precej drugače, kot si je to verjetno predstavljal avtor, saj je njegova *ljubezen do besede* darilo, ki tudi bralcem, ki namesto po poti *eksegeze* ob branju njegovih besedil zaidemo na stranpoti *eisegeze*, ponuja možnost transformativnega soočenja z lastnim presežnim.

Če se vrnem k obravnavanemu pisateljevemu citatu in sklepu, ki ga je iz njega izpeljala njegova verjetno trenutno najbolj pronicljiva slovenska bralka (gl. op. 1), ga lahko v duhu svojega branja dopolnimo s sklepom, da je Dostojevski ob tem, da je nedvomno verjel v človeka, verjel tudi v umetniško besedilo kot v način globljega srečevanja človeka s svetom. Ta vera se morda še bolj univerzalno kot njegova vera v človeka prenaša na njegove bralce in ostaja pomemben del pisateljeve humanistične dediščine.

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Literarnoprimerjalne in literarnoteoretske raziskave* (P6-0239), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Literatura

- Bahtin, M. M. (2007). *Problemi poetike Dostojevskega*. LUD Literatura.
- Dostojevski, F. M. (1989). *Nova beseda. Zapisi in razmišljanja o (literarni umetnosti) in umetniškem ustvarjanju*. Cankarjeva založba.
- Jones, M. (1990). *Dostoyevsky After Bakhtin: Readings in Dostoyevsky's Fantastic Realism*. Cambridge University Press.
- Kocijančič, G. (2021). Predgovor k slovenskemu prevodu Filokalije. V G. Kocijančič (ur.), *Filokalija, 1. knjiga* (str. 7–19). LUD Logos.
- Kmecl, M. (2024, 13. jun.). Aleksander Skaza, 90-letnik. *Dnevnik*. <https://www.dnevnik.si/mnenja/odprta-stran/aleksander-skaza-90-letnik-2134399>
- Kreft, B. (1965). Blok in Dostojevski. *Jezik in slovstvo*, 10(6–7), 15–22.
- Podlesnik, B. (2024). *O literaturi, ruski, danes*. LUD Literatura.
- Preobraženski, N. F. (1955). Odnos Dostojevskega do stvarnosti. *Jezik in slovstvo*, 6–7(4), 200–202.
- Scanlan, J. P. (2002). *Dostoevsky the Thinker*. Cornell University Press.
- Skaza, A. (1970/71). Nikolaj Fjodorovič Preobraženski. *Jezik in slovstvo*, 14(4), 112–113.
- Skaza, A. (1989). Uvod. V F. M. Dostojevski, *Nova beseda* (str. 5–7). Cankarjeva založba.
- Skaza, A. (1995). Akademik prof. dr. Bratko Kreft. *Slavistična revija*, 43(2), 107–110.
- Skaza, A. (1996). F. M. Dostojevski v slovenski literarni kritiki in literarni vedi. V A. Derganc (ur.), *Slovenski jezik, literatura in kultura in slovanski svet – medsebojni stiki in vplivi* (32. SSJLK, str. 175–187). Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Skaza, A. (2007). Leposlovje v Dnevniku pisatelja F. M. Dostojevskega. V F. M. Dostojevski, *Dnevnik pisatelja I. Izbor kratke proze in esejev* (str. 189–229). Beletrina.
- Zabukovec, U. (2014). *Neverbalni Dostojevski*. LUD Literatura.
- Zabukovec, U. (2025). *La Routine. Dostojevski in transhumanizem*. LUD Literatura.
- Евлампи́ев, И. И. (2012). *Философия человека в творчестве Ф. Достоевского (от ранних произведений к «Братьям Карамазовым»)*. Издательство РХГА.
- [Jevlampiev, I. I. (2012). *Filosofija človeka v tvorčestve F. Dostoevskogo (ot rannih proizvedeniy k «Brat'jam Karamazovym»)*. Izdatel'stvo RHGA.]
- Исупов, К. Г. (2016). *Метафизика Достоевского*. Центр гуманитарных инициатив.

- [Isupov, K. G. (2016). *Metafizika Dostoevskogo*. Centr humanitarnyh iniciativ.]
- Касаткина Т. А. (2015). *Священное в повседневном: Двусоставный образ в произведениях Ф.М. Достоевского*. ИМЛИ РАН.
- [Kasatkina T. A. (2015). *Svjščennoe v povsednevnom: Dvusostavnyy obraz v proizvedenijah F.M. Dostoevskogo*. IMLI RAN.]
- Касаткина Т. А. (2019). *Достоевский как философ и богослов: художественный способ высказывания*. Водолей.
- [Kasatkina T. A. (2019). *Dostoevskiy kak filosof i bogoslov: hudožestvennyy sposob vyskazyvanija*. Vodoley.]
- Лотман, Ю. М. (1994). *Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа*. Гносис.
- [Lotman, Ju. M. (1994). Ju. M. Lotman i tartusko-moskovskaja semiotičeskaja škola. Gnosis.]
- Осповат, К. (2020). «И для чего же такое писать?» «Бедные люди» и политическая экономия реализма. В М. Вайсман et al. (ur.), *Русский реализм XIX века. Общество, знание, повествование* (str. 54–69). НЛО.
- [Ospovat, K. (2020). »I dlja čego že takoe pisat'« »Bednye ljudi« i političeskaja èkonomija realizma. V M. Vaysman et al. (ur.), *Russkiy realizm XIX veka. Obščestvo, znanie, povestvovanie* (str. 54–69). NLO.]
- Шнейдер, В. (2020). Капитализм как повествовательная проблема. Или почему деньги не горят в романе Ф. М. Достоевского «Идиот». В М. Вайсман et al. (ur.), *Русский реализм XIX века. Общество, знание, повествование* (str. 147–159). НЛО.
- [Šneyder, V. (2020). Kapitalizm kak povestvovatel'naja problema. Ili počemu den'gi ne gorjat v romane F. M. Dostoevskogo «Idiot». V M. Vaysman et al. (ur.), *Russkiy realizm XIX veka. Obščestvo, znanie, povestvovanie* (str. 147–159). NLO.]

INTERVJU

Matevž Trevenⁱ, Katarina Megličⁱⁱ

Na nadaljnjo pot: intervju z uredniki revije ob njeni 70-letnici

Minilo je sedemdeset let od izida prve številke revije *Jezik in slovstvo*. Leta 1955 jo je oblikovalo Slavistično društvo Slovenije na pobudo prevajalcev, novinarjev in književnikov – sprva kot poljudnostrokovno publikacijo, namenjeno povezovanju jezikoslovnih, slovstvenih in tem s področja poučevanja slovenskega jezika in književnosti. V 70. letih obstoja se je razvila v eno osrednjih slovenskih znanstvenih revij na področju slovenistike ter v tem času odpirala in poglobljeno obravnavala pomembna vprašanja slovenskega jezika, književnosti in didaktike, s tem pa prispevala k razvoju raziskovanja in poučevanja slovenščine.

Kakovost vsebine in znanstveno ustreznost prispevkov zagotavlja recenzentski postopek pod vodstvom uredniškega odbora, ki ga danes sestavljajo glavna urednica Mojca Smolej ter področni uredniki Aleksander Bjelčevič (književnost), Nataša Pirih Svetina (didaktika, slovenščina kot neprvi jezik), Namita Subiotto (slovanski jeziki in književnosti) in Hotimir Tivadar (jezikoslovje), občasno pa tudi gostujoči uredniki tematskih števil. Za tehnično urejanje skrbi Luka Horjak, vso podporo pri izdajanju pa nudijo zaposleni na Znanstveni založbi Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, in sicer predvsem Polona Šubelj, Irena Hvala in Jure Preglau. Vsak s svojim delom v uredniškem, recenzentskem in organizacijskem procesu prispeva, da revija ohranja kontinuiteto ter se nenehno razvija in ostaja v dialogu s sodobnim znanstvenim in družbenim prostorom.

Vlogo in delo glavne urednice revije je leta 2019 prevzela **Mojca Smolej**, jezikoslovka, ki se znanstveno najbolj poglobljeno ukvarja s skladnjo slovenskega jezika. Je redna profesorica na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Med novostmi, ki jih je revija uvedla po letu 2019, so tudi intervjuji.

ⁱ Idrija; matevz.treven@gmail.com

ⁱⁱ Zgornje Duplje; katty.meglic@gmail.com

Kako kot glavna urednica razumete razmerje med glavnimi tremi področji – jezikoslovjem, književnostjo in didaktiko – in kako prepoznate, kdaj revija potrebuje tematski premik ali poseben poudarek določene vsebine?

Leta 1949 je Viktor Smolej predlagal oblikovanje mesečnika, ki naj bi bil poljuden literarnozgodovinski, sodobno literarno informativen, jezikovno posvetovalen in pedagoško-didaktičen. Revija je luč sveta ugledala šele čez nekaj let, torej leta 1955, ime zanjo pa je dal Anton Slodnjak, ki je navdih za poimenovanje dobil pri zborniku slavističnih predavanj, ki je izšel v Mariboru 1954 pod naslovom *Pogovori o jeziku in slovstvu*. Prvi uredniki, Tone Bajec, Marja Boršnik in Joža Mahnič (tudi odgovorni urednik), so v uvodniku z naslovom *Na pot* zapisali svoja programska izhodišča: »skrb za kulturo slovenskega jezika«, obravnavanje »najbolj živih vprašanj s področja književnosti« in skrb za »pouk materinega jezika na naših šolah«. Kot pa lahko beremo v jubilejni številki *Jezika in slovstva*, ki je izšla ob 30-letnici izhajanja, se je izkazalo, »da bralci ne želijo paberkovanja o posameznih strokovnih temah, marveč da hočejo brati strokovno-znanstveno argumentirane sestavke, ki nazorno in celostno osvetlijo načeta vprašanja ter ponudijo najnovejše ugotovitve. Od posameznih uredniških ekip je bilo odvisno, v kolikšni meri so znale prisluhniti načelu o tesnejši zvezi med obravnavanimi temami v *JiS* in neposrednimi potrebami zlasti v vzgojno-izobraževalnem procesu.«

Tudi danes v uredništvo prihajajo različne pobude, nekatere se nagibajo bolj k pragmatični smeri, spet druge si želijo ravni, ki bi prinašala najnovejše znanstvene jezikoslovne in literarne ugotovitve. Mislim, da so vsi uredniški odbori našli pravo mero in so tako znali usklajevati različna hopenja. Revija tudi danes v polnosti pokriva vsa tri področja: literarnovedno, jezikoslovno in pedagoško-didaktično. Posamezne številke se sicer nagibajo zdaj bolj k enemu, zdaj bolj k drugemu oz. tretjemu, vendar pa se skozi celo leto posvečamo prav vsakemu enako. Da so vsa področja skozi leto enakomerno zastopana, skrbimo tudi s tematskimi številkami, ki so postale stalnica že v drugem, še bolj pa v tretjem desetletju po začetku izhajanja revije. Zadnja številka v letu 2025 je bila v celoti posvečena besednemu redu slovenskega jezika. Vsebovala je prispevke avtorjev in avtoric, ki so 11. 10. 2024 sodelovali na znanstvenem simpoziju *Toporišičevi dnevi*. Eden izmed prvih ciljev *Jezika in slovstva* je bila prav tesna zveza z zborovanji

in simpoziji. Kot lahko preberemo ob 30-letnici revije, so razprave, ki so jih avtorji prebrali na slavističnih srečanjih, zelo pogosto objavljali in tako po najkrajši poti seznanjali bralce s slavističnim oz. slovenističnim strokovno-znanstvenim dogajanjem in najnovejšimi pogledi.

Skozi desetletja izhajanja so se v reviji uvajale različne rubrike, sprva so bile prisotne predvsem razprave, ocene in poročila ter pogovori z bralci, številke zadnjih dveh let pa prinašajo tudi intervjuje z raziskovalci na področju slovenistike in slavistike, visokošolskimi učitelji in za stroko relevantnimi posamezniki. Intervjuji so postali med najbolj brani rubrikami, tako da jih bomo ohranili tudi v bodoče.

Aleksander Bjelčevič je urednik za področje književnosti in izredni profesor na Oddelku za slovenistiko ljubljanske Filozofske fakultete. Je literarni zgodovinar, znanstveno se najbolj poglobljeno ukvarja z zgodovino slovenskega verza, njegovo delo in okvir razumevanja književnosti pa sta zaznamovana in povezana z zgodovino filozofije.

Kaj je vaše glavno vodilo pri uredniškem delu, vrednotenju prispevkov, usmerjanju rdeče niti revije in vašega področja?

Glavno vodilo pri uredniškem delu je pokriti čim več literarnih zvrsti in vrst od slovstvene folklore do videoiger in pokriti vse življenje literature od faze priprav do recepcije; in vse teorijske in metodološke pristope in paradigme, stare in nove, nobene ne preferiramo niti podcenjujemo. Sprejemljiv je vsak članek, ki prinese novo in relevantno informacijo, kjer je vprašanje oziroma problem netrivialen v smislu, da reševanje zahteva visoko teoretsko in metodološko znanje in pa čas ter da rezultat ni vnaprej znan. Domnevam, da je vsaka tematika in dobra znanstvena obravnava zanimiva za določen krog bralcev.

Kako pri uredniškem delu presojate prispevke, ki imajo za podlago zelo raznolika metodološka in teoretska izhodišča?

Raziskava mora biti narejena teoretsko in metodološko ustrezno – to presojajo recenzenti – in članek napisan skladno z načeli znanstvenega pisanja. Vsakršnim različnostim so ali naj bodo skupna splošna metodološka napotila. Raziskovalna vprašanja in cilje formulirajmo natančno in razumljivo,

po možnosti res v obliki vprašanj, pri čemer se velja izogibati specialni terminologiji. Enako naj bo formulirana hipoteza, ki naj bo seveda taka, da jo je mogoče objektivno preveriti in ki smo jo dejansko tako tudi preverili. Klasičen primer nepreverjenega je ugibanje, kako bi bralci nekaj dojemali. Uvodoma natančno navedimo gradivo raziskave. Gradivo naj bo problemu ustrezno veliko, v nasprotnem lahko rezultati prikažejo zgolj slučajne lastnosti gradiva. Kot predpostavke upoštevajmo le tiste, ki so v stroki široko sprejete. Predstavi naj se le tisto teorijo in metodo, s katero je bil problem dejansko analiziran; včasih uvod obljublja modno teorijo, analizira pa se po starem. Revija je namenjena širokemu krogu, recimo temu, strokovnega bralstva različnih generacij, zato ni odveč, da pojme novejših ali specializiranih teorij vsaj na kratko opredelimo in predstavimo metodo in postopek raziskave. Ugotovitve morajo biti logično pravilno izpeljane: neprotislovno, vzročno-posledično ipd. in to le iz analiziranega gradiva (piščevega ali tujega), odgovarjajo pa naj le na uvodno zastavljena vprašanja. Postopek, kako smo prišli do konkretnih vmesnih in končnih ugotovitev, mora biti jasno predstavljen oz. obrnjeno, za vsako ugotovitev naj bo jasno, iz katerega postopka izhaja. Kako naj drugače verjamemo, da je ugotovitev pravilna, resnična? Argumentacija je najpomembnejša sestavina raziskave, intuitivne »ugotovitve« niso znanstvene. Rezultatov ne posplošujemo na gradivo, ki ga nismo raziskali, saj pri določenih raziskavah ni mogoče vedeti, da moja trditev velja za stvari, ki jih nisem pregledal. Ne posplošujemo niti rezultatov drugih raziskav in ogibajmo se trditev z univerzalnimi kvantifikatorji vsi/noben, vedno/nikoli, ker so včasih preambiciozne in neresnične. Etika zahteva, da poročamo tudi o rezultatih, ki naših ne podpirajo. Le redko je sprejemljivo, da kot nefilozof, nesociolog, nepsiholog, nepedagog rokujem s filozofsko, sociološko idr. teorijo in metodo, saj za to nisem izšolan in kompetenten in so rezultati lahko nezanesljivi. – Vse naštetu naj bo urejeno pregledno, bodisi hierarhično (drevesno ali koncentrično) ali/in mrežno (Marko Uršič, Sedem osnovnih načel racionalnega mišljenja, na spletu).

Pojmovno, terminološko in sploh jezikovno naj bo pisanje jasno in razločno, *clare et distincte*, in čim bolj enostavno, pisec mora zelo dobro vedeti, kaj govori. Specializiranega tehničnega žargona naj bo le toliko, kot je za reševanje problema nujno potrebno, preostalo po možnosti povejmo s šolsko terminologijo. Nejasnih pojmov in nejasnih ter zapletenih stavkov se izogibajmo. Če piscu ni jasno, kaj govori, kako naj bo jasno bralcu? Nejasnost

lahko izhaja tudi iz pozabljanja na bralce ali iz tega, da želim zgledati učen in razgledan tudi zunaj svojega področja, zlasti popularni so enigmatični filozofi in sociologi. Ogibajmo se odvečnih besed, odvečnih informacij, ni treba povedati vsega v zvezi s problemom, ker lahko bralec izgubi rdečo nit analize. K varčnostni znanstveni etiki spada tudi to, da v izvirnih raziskavah svojih že objavljenih rezultatov ne povzemamo preveč široko.

(Ne)jasnost, (ne)razločnost, (ne)gostobesednost imajo praktični učinek in etično zavezo. Zainteresirani smo, da naša spoznanja dosežejo čim več bralcev, »Naj se bralec potruži!« je v času obilice spletno dostopne strokovne literature nestvarna vodilo. Če smo za svoje delo plačani, pa smo financerju to tudi dolžni; že naša revija živi od javnega denarja. Neetično je, kadar si bralci, zlasti študenti in učitelji, zaradi mogočnih in nerazumljivih besed usvajajo meglene in napačne predstave o literarnem sistemu, še bolj pa, če jih s tem spodbujamo k blefranju. In nenazadnje, nerazumljivost bralcu jemlje čas, ki bi ga lahko porabil za branje česa boljšega.

Res je preverjanje vsega tu naštetega predvsem naloga recenzentov, toda prvi recenzent je vedno področni urednik. Ta sme na nekatera odstopanja od znanstvenega pisanja avtorja opozoriti, še preden gre članek k recenzentoma, če je naštetih zdrsov po njegovi presoji nepopravljivo veliko, pa lahko članek tudi zavrne.

Bi želeli še kaj posebej izpostaviti ali omeniti?

Včasih je težko zagotoviti slepe, objektivne in kompetentne recenzije, ker se s slovensko literaturo ukvarja, doma in na tujem, relativno malo ljudi in se med seboj vsaj nekoliko poznamo. Slepe recenzije: vemo, kdo se s čim ukvarja in morda prepoznamo tudi njegov slog, če povzema lastne članke, se pa sploh razkrije. Objektivnost: včasih imam vtis, ki je lahko zmoten, da so nekatere recenzije prijateljske ali da nagovorjeni recenziranje odklonijo, ker ne želijo pisati negativnih recenzij. Kompetentnost: naša maloštevilčnost in specializiranost onemogoča, da bi za isto problematiko dobili vedno ali pretežno druge recenzente, če je raziskava gradivsko in teoretsko ali metodološko specifična, pa sploh: recenzent gradivo pozna, ne obvlada pa metode, in obratno, obvlada metodo, ne pozna pa gradiva. Včasih pa lahko pisca in recenzenta zavede prepričanje, da literarna veda itak ni strogo znanstvena kot druge družboslovne vede in je zato marsikaj dovoljeno.

Nataša Pirih Svetina je izredna profesorica na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in urednica za področje didaktičnih vsebin revije, njen primarni fokus raziskovanja pa so tematike, povezane s slovenščino kot neprvim jezikom.

Kaj je vaše glavno vodilo pri uredniškem delu, vrednotenju prispevkov, usmerjanju rdeče niti revije in vašega področja?

Če slišim ali preberem besedno zvezo »glavno vodilo«, je moja prva in edina asociacija poštenost: človeška, strokovna, znanstvena ... Lahko bi rekla, da me pri uredniškem delu pri reviji *Jezik in slovstvo*, tako kot pri ostalih stvareh v življenju, vodita poštenost in delovna etika. Nimam težav s sprejemanjem odgovornosti, se pa pred pomembnimi odločitvami rada posvetujem z ljudmi, ki jim zaupam.

Pri vrednotenju prispevkov trdno verjamem in spoštujem recenzijski postopek, čeprav se zavedam, da je za popolno »slepoto« le-tega v Sloveniji skoraj nemogoče poskrbeti. Strokovno smo v slovenščini tako majhni, da vsak za vsakogar ve, s čim in kako se ukvarja. Računaš lahko le na kolegično poštenost in dobronamernost pri recenzijah. In dobre recenzije nikoli ne enačim s pozitivno oceno oziroma sprejetjem prispevka: dobra recenzija, moja ali kogar koli drugega, je tista, ki avtorju ali avtorici oziroma avtorjem in avtoricam pomaga do še boljšega prispevka.

O rdeči niti revije, priznam, nisem razmišljala, če pa pomislim zdaj, se mi ta niti ne zdi pomembna. Pomembno se mi zdi, da revija predstavlja tisto, s čimer se ljudje v stroki ukvarjajo, da revija pokaže, kaj je v stroki aktualno in relevantno. Enako velja seveda tudi za »moji področji«: didaktiko poučevanja slovenščine in področje slovenščine kot neprvega jezika.

Katera vprašanja na področju slovenščine kot neprvega jezika bi po vašem mnenju danes rabila več pozornosti? Bi jih lahko z uredniškim delom sistematično odpirali?

Področje slovenščine kot neprvega jezika se že vsaj od začetka zadnjega desetletja 20. stoletja dalje v slovenistični stroki kaže kot nekakšna avantgarda. Nenazadnje je kurikularna prenova, ki je zaživela s sprejetjem učnih načrtov za slovenščino na celotni izobraževalni vertikali leta 1998, prinesla

obravnavo neumetnostnega besedila pri pouku slovenščine po modelu, ki ga pozna pouk tujih jezikov vsaj od 80. let dalje tudi kot komunikacijski pristop in ki je še danes relevanten seveda tudi za slovenščino kot neprvi jezik.

Morda področje samo ni več tako avantgardno, kot je bilo, zagotovo pa se v njem dogajajo zelo zanimive in pomembne reči, ki pa seveda niso vezane samo na slovenščino kot neprvi jezik: poučevanje jezika v dobi ume-
tne inteligence, uporaba digitalnih medijev in orodij pri pouku, jezikovne potrebe različnih uporabnikov jezika in njim prilagojen jezikovni pouk, merljivost in merjenje jezikovnega znanja, jezikovno znanje v povezavi s posameznikovimi kognitivnimi in drugimi lastnostmi, razumevanje in razumljivost besedil, vpliv povratne informacije učitelja na znanje učencev, učenje in uporaba nestandardnih različic jezika. To je samo nekaj tem, ki se mi zdijo zanimive in vredne obravnave.

Kot urednica pri reviji *Jezik in slovstvo* ne vidim kakšnih posebnih možnosti za bolj poglobljeno in usmerjeno delovanje, se pa kot mentorica študentom in študentkam na vseh treh ravneh bolonjskega študija trudim in svoje študentke in študente usmerjam v raziskovanje teh vsebin ter jih spodbujam h kakovostnemu delu, ki je lahko nagrajeno tudi z objavo v reviji.

Prenos in oblikovanje informacij za rabo v šolah je zapletena naloga; kaj mora po vašem mnenju članek s tako temo nujno vsebovati, da je uporaben in hkrati zanesljiv za učitelje? Katere teme so trenutno najpomembnejše?

Med naslovniki strokovnih vsebin v šoli, to je med učitelji in učenci, je treba nujno razlikovati. Končni ciljni naslovniki v šoli so seveda učenci in učenke v najširšem pomenu besede. Njim je treba vsebine in z njimi povezane informacije prilagoditi in oblikovati v skladu z njihovo starostjo, potrebami, stopnjo kognitivnega razvoja in še bi lahko naštevali. Učencem so namenjeni učbeniki in prav je, da pri nastajanju učbenikov sodelujejo učitelji in učiteljice, ki jih poučujejo in tudi najbolj poznajo. Po mojem mnenju ni dobro, da so avtorji in avtorice učbenikov, učnih načrtov in ustvarjalci jezikovne politike na področju šolstva ljudje, ki so se s šolo sami nazadnje srečali kot učenci.

Učenci in učenke za razliko od svojih učiteljev in učiteljic niso naslovniki naše revije in jim to tudi ni treba biti. Učiteljicam in učiteljem slovenščine, ki so naši kolegi in kolegice, pa seveda ne vsebin in ne oblik, v katerih so te posredovane, ni potrebno prilagajati. Besedilo, ki ga revija objavi, mora biti razumljivo za strokovno javnost, ki jo v veliki meri sestavljajo prav učiteljice in učitelji. Da so objavljeni prispevki razumljivi, pa je stvar recenzentov, recenzentskega postopka, urednikov in uredniškega dela.

Bi želeli še kaj posebej izpostaviti ali omeniti?

Ja. Morda to, da sem hvaležna Marku Stabeju, da me je ob prevzemu uredništva revije *Jezik in slovstvo* najprej povabil v uredništvo kot tehnično urednico, leta 2004 pa mi je zaupal tudi urejanje tematske številke revije, ki je še danes referenčno gradivo za vse, ki se ukvarjajo s področjem slovenščine kot neprvega jezika.

In hvaležna sem tudi zdajšnji urednici revije, Mojci Smolej, ki me je ob svojem prevzemu uredništva ponovno povabila v ekipo, kjer z veseljem sodelujem z najboljšo ekipo urednikov in urednic. Tudi njim iskrena hvala za vse skupne kave in čaje ter plodne debate.

Urednica za vsebine, povezane z drugimi slovanskimi jeziki in književnostmi, je **Namita Subiotto**, izredna profesorica na Oddelku za slavistiko ljubljanske Filozofske fakultete, njeno osrednje raziskovalno in pedagoško področje pa je makedonski jezik, literatura in kultura.

Kaj je vaše glavno vodilo pri uredniškem delu, vrednotenju prispevkov, usmerjanju rdeče niti revije in vašega področja?

Revijo vidim kot prostor odprtega dialoga, kjer uredniška vloga ni le izbor in procesiranje prispelih prispevkov, temveč tudi zasnova in oblikovanje tematskih števil, ki prinašajo novosti in aktualne raziskave na naših področjih. Glavno vodilo pri izboru in vrednotenju prispevkov, ki se odvija po ustaljenem recenzijemskem postopku, je ohranitev kakovosti in ugleda naše znanstvene revije, ki praznuje častitljiv jubilej.

Kaj je trenutno največja dodana vrednost, ki jo ima slavistika za slovenistiko in obratno? Kako se to kaže v uredniških odločitvah revije?

Slovenščina je slovanski jezik in v reviji se slavistika in slovenistika prepletata od njenih začetkov pa vse do danes. Prispevki s področja slavistike bralke in bralce seznanjajo z aktualnimi znanstvenimi dognanji na področju slovanskih jezikov in književnosti, še posebej dobrodošle pa se mi zdijo primerjalne analize in razprave, ki vpenjajo slovenski jezik in književnost v širši slovanski kontekst.

V zadnjih petih letih sta izšli dve tematski številki s področja slavistike, posvečeni razmisleku o sodobni romaneskni produkciji v slovenski in drugih slovanskih književnostih (Sodobni slovenski in slovanski roman) ter o izhodiščih in izzivih proučevanja in poučevanja zahodnoslovanskih jezikov, književnosti in kulture (Zahodnoslovanski jeziki, književnosti in kulture – izhodišča in izzivi za 21. stoletje), načrtujemo pa tudi novo, v kateri se bomo ukvarjali z izzivi poučevanja slovanskih književnosti kot književnosti v tujih jezikih. Predlagane teme sprejemamo na uredniških sestankih.

Bi želeli še kaj posebej izpostaviti ali omeniti?

Morda to, da je uredništvo revije *Jezik in slovstvo* uigrana ekipa, v kateri je užitek sodelovati.

Hotimir Tivadar je redni profesor in predstojnik Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, pri *Jeziku in slovstvu* pa urednik za jezikoslovne vsebine s področja slovenistike. Njegovo raziskovalno sidišče je fonetika slovenskega knjižnega jezika, ukvarja pa se tudi z retoriko, pravorečjem in pravopisom.

Kaj je vaše glavno vodilo pri uredniškem delu, vrednotenju prispevkov, usmerjanju rdeče niti revije in vašega področja?

Osnovno vodilo pri znanstvenih objavah je vedno bilo in bo kakovostno, izvirno znanstveno in za slovenski jezik ter kulturo pomembno delo. Prispevki morajo biti v prvi vrsti izvirni znanstveni, podatki sledljivi in preverljivi, razprave teoretično primerno podkrepljene z ustreznimi viri ter tudi novimi spoznanji znanstvenika, ki objavlja prispevek. Zelo pomembno pa

je tudi to, kar me spremlja iz časov mojega študija in bivanja v tujini kot dodiplomskega in podiplomskega študenta, da se poleg odpiranja novih področij preverjajo tudi na videz že zaključene vsebine oz. teme, ki pa so za opis slovenskega jezika in družbe zelo pomembne, ključne. Vsi prispevki so seveda objektivno recenzirani in tehnično brezhibni.

Katera področja jezikoslovnih raziskav so po vašem mnenju v slovenskem prostoru še premalo sistematično obravnavana?

Tukaj bom izpostavil predvsem svoje znanstveno področje, tj. govor. Govorne, retorične in fonetično-fonološke raziskave so še zmeraj precej zapostavljene, končna posledica je seveda tudi odsotnost samostojnega pravorečnega priročnika, ki ga še zmeraj nimamo – pravorečno-govorne vsebine so priključene pravopisnim in drugim slovničnim področjem. Strokovnjakov za govor je na Slovenskem danes bistveno več kot pred 20 leti, toda še vedno premalo, predvsem pa je premalo objav, financiranih projektov, s tem pa tudi relevantnih objav. O govoru, ki je bistven, če ne celo odločilen element človeške biti, še zmeraj prepogosto (celo preveč vehementno) razpravljajo mnogi nespecialisti, ki se s tem področjem ukvarjajo le posredno oz. samo v smislu »kaj se meni zdi prav«, »kakšen je moj osebni občutek«. Občutek, raje temu recimo izkušnje so zelo pomembne. Toda pomembno je, da so to izkušnje fonetika in fonologa, znanstvenika, ki se ukvarja z govorom, in sicer kot strokovnjak, raziskovalec in predavatelj, zato zna na govor in fonetično-fonološke značilnosti pogledati s perspektive govorno-retoričnega znanstvenika, ne pa le uporabnika. Kajti če gledam na govor kot uporabnik, potem sem zelo subjektiven, še posebej na Slovenskem je pogled na vprašanja govorjenega jezika s strani nefonetika v bistvu narečen oz. sociolektalen, kar potem onemogoča kakovostno in objektivno razpravljanje o pravorečju in javnem govoru.

Kako kot urednik razumete razmerje med opisom jezika in normativnimi vprašanji pri knjižnem jeziku? Katera merila so za vas ključna (npr. jasna teoretsko-filozofska izhodišča, izbor in reprezentativnost podatkov, metodološka zanesljivost, interpretacija), da lahko denimo tudi učitelji prispevek vzamejo kot zanesljivo oporo?

Če poskušam biti zelo kratek in jedrnat: po svojem bistvu je tudi zapis norme, ki je v končni fazi tudi predpis, kodifikacija (pravopis in pravorečje),

opis. Tudi o normativnih vprašanjih moramo govoriti in pisati na način opisovanja sodobnega jezika. Gradivo za kodificiran jezik, tj. knjižni oz. standardni jezik, je govor in pisanje v javnih in tudi uradnih položajih, ne pa zasebni govor (»iz spalnice«). Metodološko pa je ustrezno sledljivo in jasno zapisano gradivo. Rezultati pa niso in nikoli ne bodo absolutni, čeprav kot znanstveniki in raziskovalci k temu težimo. Predvsem pa je bistven del našega znanstvenega delovanja preverjanje in nenehno opazovanje ter opisovanje jezikovne stvarnosti, eni so bolj zazrti v preteklost (di-hroni vidik), spet drugi pa bolj v sedanjost (sinhroni vidik). Prihodnost pa nam pokaže čas. Naloga nas znanstvenikov ni napovedovanje prihodnosti, ampak samo opisovanje sedanjosti s pogledom v prihodnost.

Bi želeli še kaj posebej izpostaviti ali omeniti?

Na koncu bi izpostavil, da samo dober in dobronameren znanstvenik lahko kakovostno opravlja svoje delo. Spoštovanju sočloveka in rezultatov njegovega dela bomo morali v celotni družbi posvetiti več pozornosti v prihodnosti, ker tega danes primanjkuje. In predvsem dopuščati drugačno misel in metodologijo, seveda ob upoštevanju kakovostnih teoretičnih in gradivnih predpostavk. Predvsem pa mora biti vsak podatek in rezultat sledljiv in preverljiv – k temu z novimi javno dostopnimi bazami podatkov stremi tudi sodobna znanost. Najtežja naloga bo interpretacija teh podatkov, zavedanje neabsolutnosti naših spoznanj pa nam bo moralo biti pri tem vodilo.

Luka Horjak je asistent na Oddelku za slovenistiko ljubljanske Filozofske fakultete. Njegovo glavno raziskovalno področje je fonetika. Je tehnični urednik revije.

Katere so bile glavne novosti in spremembe pri izdajanju revije v zadnjih letih?

Revija je prešla v odprti dostop, kar pomeni, da so vsi prispevki od dne izida prosto dostopni na spletni strani revije, tiskano različico pa naročniki primejo v roke z manjšim zamikom, saj mora priti iz tiskarne in dospeti na njihove naslove. Pred tem je bila situacija ravno obratna, najprej je izšla fizična številka revije, digitalne različice člankov pa so bile objavljene z zamikom, in sicer šele ob izidu naslednje številke. Ker je revija v celoti brezplačno dostopna na spletu, je upadlo tudi število naročnikov na fizični

izvod revije, teh je zdaj manj kot 200. Revija je zamenjala svojo spletno stran, od leta 2022 je del portala revij Univerze v Ljubljani, deluje na podlagi sistema Open journal system (OJS), ki je odprtokoden sistem za urejanje in objavljanje revij. Sistem omogoča učinkovit in transparenten način komunikacije vseh vpletenih pri nastajanju revije (avtorjev, recenzentov, urednikov, grafičnih oblikovalcev, skrbnikov revije idr.), na ta način so datoteke vedno dostopne sodelujočim glede na njihove vloge. Ta način je bistveno boljši od pošiljanja datotek sem in tja po e-pošti. Na OJS je mogoče videti tudi natančno zgodovino dela s posameznim prispevkom. Revija od leta 2023 izhaja v sozaložništvu Založbe Univerze v Ljubljani in Zveze društev Slavistično društvo Slovenije.

Druga sprememba, ki se postopoma uvaja, je povezana z objavljanjem raziskovalnih podatkov. Spletna različica revije omogoča, da avtorji svojim prispevkom priložijo različne priloge, ki so objavljene le na spletu, ne pa tudi v fizični reviji. Na spletu lahko kakšen prispevek zaradi njegove aktualnosti, pomembnosti, npr. v zvezi z maturitetnim berilom, objavimo takoj, tj. preden je uvrščen v posamezno številko. Tako zagotovimo, da lahko bralci do posameznih znanstvenih spoznanj dostopajo prej kot običajno.

Revijo smo z letom 2025 z veliko pomočjo zaposlenih na Založbi Univerze v Ljubljani (Polona Šubelj, Irena Hvala in Jure Preglau) in oblikovalca Žige Valetiča oblikovno prenovili, dodali smo elemente, ki so doslej umanjali, kot je npr. e-naslov avtorjev in ORCID identifikator. Slednje narekujejo sodobne smernice znanstvenega tiska. Prenovili smo tehnične smernice in uvedli APA stil navajanja literature, kar marsikomu olajša delo, saj so smernice jasne, veliko spletnih baz (Scopus, WoS, Google Scholar, Cobiss idr.) in orodij pa omogoča avtomatsko generiranje literature, npr. odprtokodni Zotero. Upam, da se bo vse več avtorjev odločilo se uporabo orodij za avtomatsko generiranje seznama literature.

Kako digitalni formati objavljanja vplivajo na tehnične zahteve in kriterije za znanstvene članke?

Digitalni format objavljanja odpira več možnosti za objavo raznih grafičnih prikazov, fotografij, slik ipd. Avtorji lahko v svojih prikazih uporabljajo barve in še bolj nazorno predstavijo rezultate svojih raziskav. Paziti je treba, da so vse povezave, ki jih objavimo v reviji, delujoče. Zanašamo

se predvsem na DOI in handle povezave, ki *naj bi bile* trajne. Ker so prispevki dostopni v strojno berljivi obliki, so seveda lahko hitro vključeni v citatne baze, vsebine hitreje najdejo spletni iskalniki, po njih posega tudi umetna inteligenca. Na spletni strani revije je vidna statistika prenosov prispevkov, samodejno se beleži citiranost posameznega prispevka.

Na katerih področjih uredniškega dela bi lahko umetna inteligenca predstavljala podporo, kje pa ostaja človeška presoja nujna?

Umetna inteligenca lahko pomaga pri ponavljajočih se opravilih, kot je spreminjanje stila navajanja literature, morda za jezikovni pregled ipd. Pri drugih opravilih pa je in bo uredniška presoja nujna. Poznamo primere, ko je bila UI zlorabljena pri znanstvenem objavljanju, članki pa odpoklicani, npr. prispevek *Cellular functions of spermatogonial stem cells in relation to JAK/STAT signaling pathway* v reviji *Frontiers in Cell and Developmental Biology* (2024), ki naj bi bil celo dvojno slepo recenziran. V dobi umetne inteligence bo natančna uredniška presoja še pomembnejša, če se bomo želeli izogniti potvarjanju znanstvenih dejstev.

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXXI, številka 1–2

Glavna in odgovorna urednica

Mojca Smolej (Univerza v Ljubljani)

Urednica tematske številke

Nataša Pirih Svetina (Univerza v Ljubljani)

Uredniki

Aleksander Bjelčevič (Univerza v Ljubljani)

Nataša Pirih Svetina (Univerza v Ljubljani)

Namita Subiotto (Univerza v Ljubljani)

Hotimir Tivadar (Univerza v Ljubljani)

Uredniški odbor

Agnieszka Będkowska-Kopczyk (Univerza v Bielskem-Białym)

Monika Gawlak (Šlezijška univerza v Katowicach)

Mira Krajnc Ivič (Univerza v Mariboru)

Boža Krakar Vogel (Univerza v Ljubljani)

Ivana Latković (Univerza v Zagrebu)

Karin Marc (Univerza v Trstu)

Đurđa Strsoglavac (Univerza v Ljubljani)

Tehnični urednik

Luka Horjak

Jezik in slovstvo, ISSN 0021-6933,

e-ISSN 1581-3754, UDK 80

<https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo>

Naslov uredništva

Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, SI-1000

Ljubljana, jezikinslovstvo@ff.uni-lj.si

Založili

Založba Univerze v Ljubljani (za založbo:

Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani)

Zveza slovenskih slavističnih društev

(za založbo: Jožica Jožef Beg, predsednica)

Izdala

Znanstvena založba Filozofske fakultete UL

(za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar,

dekanja UL FF)

Tisk

Birografika Bori d. o. o.

Naklada

300 izvodov

Oblikovanje naslovnice

Đanino Božić

Oblikovanje in prelom

Irena Hvala

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

Vključenost v podatkovne baze

- dLib – Digitalna knjižnica Slovenije
- EBSCO
- ERIH PLUS – European Reference Index for the Humanities
- MLA – Modern Language Association of America, NY, ZDA
- New Contents Slavistics, Otto Sagner, München, Nemčija
- Scopus (Elsevier)
- Ulrich's Periodicals Directory, R. R. Bowker, NY, ZDA
- DOAJ

Naročnina

Revijo je mogoče naročiti ali odjaviti samo ob koncu ali začetku koledarskega leta.

Naročnina za leto 2026 je 20 evrov.

Na leto izidejo štiri številke.

Posamična številka stane 5 evrov,

dvojna številka 10 evrov.

Cene vključujejo 5-odstotni DDV.

Revijo sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).